

Міністерство освіти і науки України

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,

серія 33,
20 червня 1997 р.

Адреса редакції :

Україна, 69063,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони

для довідок:
(0612) 64-26-05,
(0612) 69-98-26

Факс: 641724

В і с н и к
Запорізького державного
університету

• **Філологічні науки**

№4, 2001

Запорізький державний університет
Запоріжжя 2001

Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки /Головний редактор Толоч В.О. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. – 178с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено Науковою Радою ЗДУ (протокол засідання № 2 від 30.10.2001 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Толоч В.О., доктор технічних наук, професор
Відповідальний редактор – Сисоєв Ю.О., кандидат технічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А., д.філол.н., проф. – заступник головного редактора,
Білоусенко П.І., д. філол.н., проф.,
Іваненко В.К., д.пед.н., проф.,
Науменко А.М., д. філол.н., проф.,
Пахомова Т.О., д.пед.н., проф.,
Скибіна В.І., д. філол.н., проф.,
Тихомиров В.М., д. філол.н., проф.,
Турган О.Д., д. філол.н., проф.,
Шевченко В.Ф., д. філол.н., проф.

ЗМІСТ

БЕРЕЖНАЯ Н.И.	
	<i>СПЕЦИФИКА СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ БИБЛЕЙСКОГО МИФА</i>5
БОГУСЛАВСЬКИЙ О.В.	
	<i>ОРГАНІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРЕСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ДИРЕКТОРІЇ УНР В ОСТАННІЙ ФАЗІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1919-1920 рр.</i>8
БРОВКО А.С.	
	<i>ЧАСТИЦА В СИНТАКСИЧЕСКОМ СТРОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ</i>17
ВАСИЛИНА К.М.	
	<i>СПЕЦИФИКА ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТЕМИ ШАХРАЙСТВА В ЄЛИЗАВЕТІНСЬКИХ КНИГАХ ПРО ВАГАБОНДІВ</i>23
ВАСЬКІВ М.С.	
	<i>УКРАЇНСЬКИЙ ФУТУРИСТИЧНИЙ РОМАН</i>27
ВОЙЦЕВА О.А.	
	<i>ТЕОРІЯ МОВНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ І ІМПЛІКАЦІЙНІ ПОЛІСЕМАНТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В СИСТЕМІ ЛЕКСИКИ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ПОЛЬСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ</i>32
ГАНОШЕНКО Ю.А.	
	<i>РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА ЗУСТРІЧІ В РОМАНІ В.ПІДМОГИЛЬНОГО «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА»</i>39
ГОЛУБ Ю.І.	
	<i>ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ СИСТЕМОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИКОНУ В РАМКАХ АЛФАВІТНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ</i>43
ДАВИДОВА О.В.	
	<i>МІФОЛОГЕМА ДОРОГИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ ЯК СТРИЖНЕВА ВІСЬ РИТУАЛУ ПЕРЕХОДУ</i>47
ДИБЧИНСЬКА Я.С.	
	<i>РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ РЕГІОНАЛІЗМУ В АНГЛОМОВНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ</i>51
ДЬЯКОНОВ Г.П.	
	<i>ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ОБЩЕСТВ В ЗАРУБЕЖНОЙ ГЕРМАНИСТИКЕ</i>55
ЖИРОВА В.Н., ТРУШ Т.М.	
	<i>ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОСКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИКИ СФЕРИ ОСВІТИ США</i>58
КЛИМЕНКО О.Л.	
	<i>ЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ ЗАПОЗИЧЕННЯ СУБСТАНДАРТНИХ ОДИНИЦЬ ДО МОВНОГО “СТАНДАРТУ”</i>64
КОСЕНКО А.А.	
	<i>ИУДА НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ (ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ИУДЫ)</i>67
КРИВЧИКОВА О.В.	
	<i>ТРАНСФОРМАЦІЯ НОВОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МІФА В УКРАЇНСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ ПОЕЗІЇ</i>69
ЛІЛОВА О.Є.	
	<i>ДРУГА ВЕРСІЯ “ПРИГОД МАЙСТРА F.J.” ДЖОРДЖА ГАСКОНЯ: МАСКУВАННЯ ПІД ЛІТЕРАТУРНУ ВИГАДКУ</i>74
ЛІСОГУБ Л.І.	
	<i>ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА АДАПТАЦІЯ АНГЛІЦИЗМІВ І АНГЛО-АМЕРИКАНІЗМІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ)</i>77
МАКОВЕЙ Г.В.	
	<i>ДИНАМІКА ПОЧУТТІВ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ ІНТИМНОЇ ПОЕЗІЇ ДМИТРА ПАВЛИЧКА</i>81
МЕРКУЛОВА О.В.	
	<i>ВАЛЕНТНІСТЬ ІМЕННИКОВИХ КОНФІКСАЛЬНИХ МОРФЕМ У СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI - П.П.XVII СТОЛІТЬ</i>88
МИРОШНИЧЕНКО В.В.	
	<i>ТРИ ІПОСТАСІ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ</i>91
МОРОЗ Л.В.	
	<i>ФІЛОСОФІЯ СУБ'ЄКТА І ОБ'ЄКТА ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ЖАНРОТВОРЕННЯ</i>93

МОРОШКІНА Г.Ф. <i>НЕЗАВЕРШЕНІСТЬ У ВЕРБАЛЬНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ</i>	95
ПАПЫРИНА А.А. <i>СУДЬБА, УГАДАННЯ ПО СТИХАМ (М.БАШКИРЦЕВА, М.ЦВЕТАЕВА, Е.ДМИТРИЕВА)</i>	99
ПАШНИК О.В. <i>ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА БУТТЯ В ЛІРИЦІ О.ЗАБУЖКО</i>	102
РИКУН І.П. <i>“СТОРОННІЙ” А.КАМЮ. РОЗДУМИ ПРО АБСУРДНИЙ РОМАН</i>	106
РОМАНЮК Н.В. <i>ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АВТОРСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ І.ФРАНКА, В.СТЕФАНИКА, Р.ФЕДОРІВА, Р.ГОРАКА)</i>	111
СКУРАТОВСЬКА Т.А. <i>ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ В СУДОВИХ ПРОМОВАХ: ПРАГМА-РИТОРИЧНІ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)</i>	114
СТАДНІЧЕНКО О.О. <i>МАЛА ПРОЗА ВАЛЕР’ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ АСПЕКТ</i>	117
ТОРКУТ Н.М. <i>СПЕЦИФІКА РЕФОРМАЦІЇ В АНГЛІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС</i>	121
ТОРКУТ Н.М., ШКЛОВСЬКА О.Н. <i>АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ПЛАТОНІВСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ “ДВОХ ПОЛОВИНОК” У РОМАНІ Т. ЛОДЖА “РОЗАЛІНДА”</i>	128
ФЕСЕНКО І. М. <i>СОВРЕМЕННАЯ КАРТИНА МИРА И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ</i>	130
ФОГЕЛЬ Г.Б. <i>ПРО КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)</i>	133
ФОМЕНКО Е.Г. <i>ГРАММАТИЧЕСКАЯ ОБРАЗНОСТЬ КОНСТРУКЦИИ USED + ИНФИНИТИВ (НА МАТЕРИАЛЕ “ДУБЛИНЦЕВ” ДЖ. ДЖОЙСА)</i>	136
ЧЕКУЛАЙ О.П. <i>ЗВИНУВАЧЕННЯ ТА ВИПРАВДАННЯ В ДІЛОВИХ ЛИСТАХ-РЕКЛАМАЦІЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ НА НИХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)</i>	141
ЧЕРНЯВСЬКА Л.В. <i>ОБРАЗИ РУХУ В СИСТЕМІ ХРОНОТОПУ ПОЕЗІЇ О.ОЛЬЖИЧА</i>	150
ЧЕХОВСЬКИЙ В. О. <i>РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄПРОСТОРУ</i>	152
ШАПКІНА О.М. <i>ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОТЕНЦІЙНОГО СЛОВНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)</i>	154
ШАПОЧКА Н.В. <i>СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТРИАДА «ПРОШЛОЕ-НАСТОЯЩЕЕ-БУДУЩЕЕ» В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ</i>	158
ШАРГАЙ І.С. <i>ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ СТИЛЮ ТА ЖАНРУ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ</i>	160
ШКОЛЯРЕНКО В.І. <i>РОЗВИТОК БАГАТОЗНАЧНОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “РОЗУМОВА ДІЯЛЬНІСТЬ”)</i>	166
ШТЕФАН А.А. <i>ТВОРЧА СПАДЩИНА ЄЛИЗАВЕТИНЦЯ ЕНТОНІ МАНДІ В ОЦІНКАХ СУЧАСНОГО ЗАРУБІЖНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПОШУКУ</i>	169
ШУПТА-В’ЯЗОВСЬКА О. Г., ЧОРНА М. Г. <i>ПСИХОЛОГІЗМ ПОВІСТІ ПАНАСА МИРНОГО “ЛИХІ ЛЮДИ” В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ</i>	173
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”	176

УДК 82-1.09:2

СПЕЦИФИКА СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ БИБЛЕЙСКОГО МИФА

Бережная Н.И., аспирант

Запорожский государственный университет

Современная наука трактует миф как целостное восприятие действительности, которое характеризуется нераздельностью идеального и реального и выявляется априори на уровне индивидуального и коллективного бессознательного. В мифе содержится опыт предыдущих поколений и лучшие достижения человеческого разума, выдержавшие проверку временем и не утратившие своей актуальности и сейчас. Многие исследователи отмечали «живое дыхание» мифа, приковывавшее внимание человека на протяжении нескольких столетий. Д.Кемпбел, к примеру, считал, что «религии, философии, искусства, общественные формы человека первобытного и исторического, первооткрытия в науке и технологии, даже сновидения, что портят нам сон, – все это проявления кипучего, основополагающего, магического круга мифа». [1,7].

Неугасаемый интерес к мифу, к библейскому в частности, обусловил необходимость общей теории мифа, разработки методов исследования и терминологии. Философская основа общей теории мифа была разработана Ф.В.Шеллингом, Э.Кассирером, Э.Тайлором, Л.Леви-Брюлем, К.Леви-Строссом, П.Тиллихом, Р.Бартом, М.Элиаде, К.Хьюбером, А.Ф.Лосевым. Языковая теория мифа представлена в работах А.А.Потебни. Семиотико-логическое направление разрабатывалось в трудах В.И.Иванова, О.М.Фрейденберга, Я.Э.Голосовкер, Е.М.Мелетинского, В.Н.Топорова, Ю.М.Лотмана и др. Несмотря на «внушительную» теоретическую базу, ученые не пришли к единому мнению по поводу классификации различных мифов. Плюралистическая парадигма культурно-исторического развития исходит из необходимости различать не только отдельные виды мифа вообще, но и конкретно-исторические воплощения этих разновидностей мифа. К примеру, первобытный миф признается натуралистическим, имманентным, внеисторическим, в котором человек не просто существует, но и стремится вырваться за его пределы и погрузиться в доисторическое время Первоначала (М.Элиаде). А христианский миф предстает, напротив, как исторический (П.Тиллих, В.Топоров), имманентно-трансцендентный (Н.Бердяев, Ф.Кессиди). Истолкование библейского мифа осложняется еще и тем обстоятельством, что его прототекст (Библия) является одновременно и мифом (как способом мышления), и полисистемы. Некоторые исследователи отрицают религиозный миф как одну из форм сознания и восприятия действительности, отказываясь от самого термина «миф», применяемого к библейскому тексту.

По-новому позволяет рассмотреть данную проблему синергетика и герменевтика. Синергетический подход основывается на законе, который изначально действовал в физических процессах (И.Я.Пригожин), а потом распространился и на область культуры. Суть его заключается в том, что «переход от одного уровня организации к другому совершается через разрушение сложившегося на данном уровне порядка, т.е. через нарастание энтропии, которое затем на новом уровне сменяется ее уменьшением и установлением нового, более совершенного порядка». [2,329]. Жизненное изменение предстает не как результат гегелевского «снятия» последующими эпохами предыдущих ступеней развития, а как результат спонтанного, незакрепленного, нефиксируемого «со-действия» энергий различных реальностей, в которых рождается новое, ранее не бывшее качество жизни». [3,7]. Таким образом, необходимо рассматривать не последовательно сменяющие друг друга формы, а одновременно присутствующие, исторически сопутствующие формообразования. Благодаря синергетическому подходу, нельзя противопоставлять миф и науку, философию и т.д. как различные, предшествующие одна другой формы восприятия действительности, и уж тем более не идет речь о каком-либо приоритете (или совершенстве) определенной культурно-исторической формы. Миф, с данных позиций, предстает как «реальность, сопричастная во всех исторических эпохах, со-временная каждому этапу культурного развития человечества». [3,8]. Таким образом, миф занимает свою культурно-историческую нишу, реализуется в собственном жизненном измерении, сосуществует и сопутствует другим формам духовного опыта человека (философия, наука, искусство и т.д.).

Герменевтика религиозного мифа рассматривает специфику его формы на трех уровнях его существования. На первом, письменно зафиксированном, уровне миф предстает как лингвистический текст. На втором уровне религиозный миф рассматривается с точки зрения жизненного осуществления событийности его конкретными личностями. Еще С.Кьеркегор говорил об «одновременности» христианских событий, которые происходят в настоящем в жизни каждого человека, творчески

осмысливающего их, заново их творящего. Т.е. реализация христианско-мифической событийности «здесь и теперь» осуществляется конкретными личностями, «вступающими в творческо-жизненный диалог с мифическим текстом». [4,37]. Третий уровень существования религиозного мифа – надязыковой (религиозный миф как не-текст), так называемая «религиозно-мифическая невыразительность». Изменения в надязыковой сущности, возникающей в результате резонирования энергийно-языковых проявлений двух планов мифического бытия, рождаются в пересечении энергий божественно-духовного и человеческо-исторического бытия; они непредсказуемы, так как постоянно изменяется характер реальности, жизненные обстоятельства и т.д. Многие исследователи отмечали наличие в религиозном мифе божественного (собственно религиозного) и «подлинно человеческого» начал. Многие художники использовали библейские сюжеты именно как отправные точки (а не иллюстрации или классические интерпретации) для размышлений о человеке и «человеческом» начале мира.

Такой уровень (надязыковой) предопределяет и объясняет наличие различных толкований религиозного мифа. Хотя каждый конкретный человек может самостоятельно понять смысл библейского мифического текста и интерпретировать его своими силами, он не сможет познать всю полноту божественной истины, которая раскрывается лишь в духовном единении, без субъективной произвольности. Человек должен преодолеть свою ограниченность, замкнутость и, не теряя уникальности личностного постижения смысла мифического текста, открыться навстречу «многоголосию церковного Предания». Это значит, что истина рождается в сочетании различных интерпретаций, различных смысловых аспектов религиозного содержания, каждая из которых несет в себе лишь «частичку» истины, отражает индивидуальный опыт человека. Содержание мифа каждый раз обновляется, становится «иным» в результате синергетического резонирования двух энергий в конкретном человеке, заново постигающем его. Такая индивидуально-авторская трактовка религиозного мифа, является, по мнению Бахтина, Кристевой, ярчайшим, древнейшим и одним из самых распространенных примеров проявления интертекстуальности.

Рассматривая специфику содержания библейского мифа, следует отметить такую особенность, которую теологи часто называют «универсальностью». Что они под этим подразумевают? Прежде всего – источник вдохновения и кладезь красоты: «Измученный мир нуждается в красоте, а Библия дает хотя бы некоторые отражения евангельской воскрешающей радости». [5,322]. Думается, что «универсализм» библейского мифа обусловлен все-таки тем, что в нем зафиксированы уже выработанные человечеством определенные модели «коллективного опыта», проиграны типовые ситуации и схемы поведения. Библия, являясь довольно упорядоченной картиной мироздания, объясняет взаимоотношения различных сфер бытия и существования человека. Ценность, притягательность библейских мифов (как традиционных структур) заключается, по словам А.Нямцу, в том, что они «содержат в себе в наиболее общем виде художественно закодированные социально-исторические, идеологические и нравственно-психологические закономерности человеческого бытия в их содержательной взаимосвязанности и взаимообусловленности». [6,23].

Следует также отметить насыщенность библейского текста своеобразными психологическими типами или поведенческими моделями, которые «отражают сущностные -, как правило, экзистенциальные – стороны индивидуального или коллективного бытия». [6,24]. В данном вопросе особое место занимает архетипическая теория К.Юнга, которая имеет по сей день ярых противников и сторонников. «Коллективное бессознательное», являясь базой, на которой вырастает человеческая психика, проявляясь через архетипы в мифологии, религии, искусстве, нуждается в «словесной обработке», в определенной форме, позволяющей одновременно человеку приоткрыть «завесу тайны» и оградить его от энергии самого бессознательного. Эту форму обеспечивает религиозный миф в виде некоего символического значения. «Символы открывают человеку священное в природе и одновременно предохраняют его от непосредственного соприкосновения с колоссальной психической энергией архетипов». [7,41]. Несмотря на продуктивность, актуальность некоторых аспектов, теория К.Юнга грешит определенными противоречиями, нестыковками. Во-первых, следуя трактовке мифа Юнгом, мы имеем дело не с истинностью мифа, не с определенной формой, взаимосвязанной с реальностью, а прежде всего – с «драмой души», с психической сущностью. [8,287]. Во-вторых, используя слова Р.Веймана, теория К.Юнга не может быть научной, так как отрицает возможность проверки своих тезисов. [Там же]. В конечном счете миф у него предстает чем-то совершенно неопределенным: «Всякая попытка более точного понимания немедленно влечет за собой кару, гася светящееся и непостижимое ядро значения». Он (архетип) есть сосуд, который никогда нельзя ни опустошить, ни наполнить». [Там же].

Кроме перечисленного, своеобразием библейского текста можно назвать приоритет эмоционально-нравственной сферы. История человеческого общества полна драматизма, и человеку недостаточно выявить истинный, драматический смысл существования, ему нужен «поиск человеческого измерения религии», т.е. ему нужны идеалы, вера и наличие незыблемых ценностей. Именно это он находит в Библии. В данном случае неважно, как это называется: то ли «культурные универсалии» (Кармин), то ли

«аттракторы» (Каган), то ли общечеловеческие ценности, то ли просто нравственная норма человеческого общежития.

Некоторые исследователи отмечают удивительную «гибкость» библейского материала, формально-содержательную «подвижность», незамкнутость структуры, «которая не только предполагает, но и нередко провоцирует широкий диапазон событийно-семантических доминант». [9,18]. Еще Ф.Ницше говорил о «двусмысленности» содержания Библии. В ней нет однозначных, безоговорочных ответов практически ни на один вопрос. Лишенная конкретности, она может быть применима к любой локальной реальности, способна обогащаться новым содержанием и «высвечивать» невидимые доселе смыслы. Библейский миф, имея сложную субъективно-объективную структуру (Лосев), включает в себе пополняющееся и развивающееся количество и качество значений. Что интересно, сейчас даже церковь не приветствует изображение лишь «видимого образа христианства» (Ж.Маритен, Э.Жильсен). Очевидно, именно эта особенность религиозного мифа – способность, не разрушая целостности, «вмещать» в себя новые смыслы, отражать конфликты и коллизии любой эпохи – реципиента через уже известные образы и темы – обеспечивает его «живучесть» в веках, актуальность и своевременность.

В течение столетий библейский миф привлекал художников еще и тем, что давал им орудие общедоступное и понятное, а именно – язык религиозных символов. Как считал П.Тиллих, «замены символам и мифам не существует: они суть языка веры». [11,166]. Ученый предлагает выйти за рамки рефлексивной философии: понимание и интерпретация содержания религиозного мифа не может осуществляться только разумом, без веры. Герменевтика религиозного мифа предлагает исходить из принципа «соборности» понимания, заключающегося в сочетании, сосуществовании различных толкований одного и того же мифического текста. [3,10]. Но данный принцип сам по себе не позволяет раскрыть истинность содержания религиозного мифа, не позволяет найти обоснование феномена веры. С.Кьеркегор предложил искать обоснования веры в ней самой посредством отделения мифической языковой оболочки от религиозного содержания. Эту идею позже разовьют представители «диалектической теологии» (К.Барт, Р.Бультман, П.Тиллих и др.) К.Барт, к примеру отвергал историко-критический метод толкования Библии, противопоставляя ему учение о вдохновении. Р.Бультман вообще считал, что мифологический язык сковывает, не дает выразить христианское содержание в терминах человеческого существования. Библейские мифы, по его мнению, как способ передачи содержания вероучения (керигмы), устарели и не могут удовлетворить современного человека. Бультман предложил проинтерпретировать библейские мифы экзистенциально, для чего необходимо демифологизация христианского учения, понятая как деятельность по «освобождению» содержательности от мифической выраженности. По выражению Тиллиха, религиозный миф должен быть «сломен», т.е. понят и проинтерпретирован, чтобы его смысл не остался сокрытым для тех, кому чуждо «мифически оформленное слово». В то же время наряду со «сламыванием», смещением мифа, признается необходимость его сохранения внутри религиозного пространства: миф должен постоянно реконструироваться, воссоздаваться. Отсюда – неизбежность ремифологизации.

Сторонники философии постмодерна также утверждали необходимость как сохранения неприступности мифа для рационалистического дискурса, так и его «преодоления» в ходе герменевтической практики (необходимость «начала» и «конца» религиозного мифа). Глубокий смысл данных явлений заключается в том, чтобы, по Бультману, вывести человека из неподлинного «видимого» мира, пронизанного постоянными страхами, тревогами, оставить его наедине с Богом, приобщая его к подлинному существованию. Демифологизация и ремифологизация выполняются в различных системах координат (демифологизация осуществляется после «конца» мифа, за пределами религии, а ремифологизация производится «внутри» религии). Эти процессы неидентичны, неравноценны, это два различных символических «жеста» (термин Ж.Дерриды), выполняемых одновременно в различных плоскостях по отношению друг к другу. Они встречаются лишь «моментально», при пересечении мифа и интерпретации, и невозможно предугадать, предвидеть этот момент, так как «конкретное содержание непостижимой сущности человеческой жизни в христианском мифе всегда будет «иным», оно всегда должно будет «заново» постигаться человеком, через его новые откровения». [3,168].

ЛИТЕРАТУРА

1. Кемпбел Д. Герой із тисячею облич. – К.: Альтернатива, 1999. – 391 с.
2. Кармин А.С. Основы культурологии. Морфология культуры. – С.Пб.: Лань, 1997. – 509 с.
3. Батаева Е.В. Миф в религии: проблема соотношения мифического выражения и религиозно-христианского содержания. Дис. на соиск. уч. ст. канд. философ. наук. – Харьков, 1997. – 240 с.
4. Долгов К.М. От Киркегора до Камю. – М.: Иск-во, 1990. – 399 с.
5. Рашкова Р.Т. Ватикан и современная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 416 с.

6. Нямцу А.Е. Легендарно-мифологическая традиция в мировой литературе (теоретический и историко-культурный аспекты). Дис. на соиск. уч. ст. докт. философ. наук. – Черновцы, 1997. – 462 с.
7. Введение в культурологию. – М.: Владос, 1996. – 335 с.
8. Вейтман Р. История литературы и мифология. – М.: Прогресс, 1975. – 344 с.
9. Нямцу А.Е., Антофійчук В.І. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. – Чернівці: Рута, 1997. – 256 с.
10. Сумерки богов. Ф.Ницше, З.Фрейд, Э.Фромм, А.Камю, Ж.П.Сартр. – М.: Политиздат, 1990. – 398 с.
11. Тиллих П. Теология культуры. Избранное. – М.: Юрист, 1995. – 480 с.

УДК 070 (091) : 930.22 “1919/1920”

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРЕСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ДИРЕКТОРІЇ УНР В ОСТАННІЙ ФАЗІ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1919-1920 рр.

Богуславський О.В., асистент

Запорізький державний університет

Формування системи дипломатичних представництв урядом Директорії УНР мало одним зі своїх “надзавдань” організацію мережі інформаційних осередків для повного інформаційного забезпечення західного політичного і журналістського світу про внутрішню і зовнішню політику уряду Директорії УНР, події внутрішнього життя, розвиток подій на українсько-більшовицькому фронті.

Треба також зазначити, що Міністерство закордонних справ у силу своєї специфічної діяльності не видавало окремого пресового бюлетеня, характерного для багатьох інших міністерств. Поодиноким прикладом інформаційно-видавничої діяльності Міністерства закордонних справ можна назвати прес-релізи пресового відділу канцелярії міністра, що розсилалися до посольств УНР у Німеччині та надзвичайної дипломатичної місії в Італії, а потім дипломатичними каналами пересилалися до інших посольств та місій УНР. Вказаний прес-реліз давав доволі розгорнуту інформацію про ті чи інші найактуальніші події, що відбуваються у внутрішній і зовнішній політиці УНР. Так, в огляді “за час 15-25 липня 1919 р.” від 27 липня 1919 р. знаходимо такі рубрики: “Стратегічне становище”, “Політичне становище”, “Зовнішня політика” [1]. Окрім “Оглядів стратегічного і політичного становища” відділ преси також передавав для використання закордонними представництвами “Военно-політичний огляд” та “Огляд діяльності Міністерства Закордонних Справ”. Саме з останнього дізнаємося про пресову діяльність міністерства, основні аспекти якої були окреслені так: “1) Оживити діяльність існуючих пресових і інформаційних Бюр. 2) Установити постійний їх зв’язок з Центральними Установами, особливо з Міністерством Закордонних Справ. 3) Використати всі наші журналістські сили, що є зараз за кордоном. 4) Придбати впливову закордонну пресу і визначних чужинців-журналістів, щоби відповідними статтями інформували європейську лінію в користь Української Народньої Республіки, пам’ятаючи, що думка преси – це думка громадянства. 5) Познайомлювати європейську лінію шляхом конгресів, рефератів, лекцій і т.п. 6) Створити одно центральне пресове і інформаційне бюро, яке шляхом політичних і економічних комунікатів і бюлетенів змогло б інформувати закордонну пресу про всі прояви громадського і політичного життя Української Народньої Республіки. 7) Здобути вплив на одну з великих європейських телеграфних агентур. Щоб перевести згадану справу з теорії на реальний ґрунт, Міністерство Закордонних справ звернулось до Ради Міністрів з проханням ухвалити і асигнувати в розпорядження Міністра Закордонних справ 5 (п’ять) мільонів польських марок” [2, 250-251]. Діяльність відділу преси Міністерства закордонних справ окреслювалася таким колом завдань: “1) Виготовлення огляду стратегічних і політичних подій на Україні для вжитку нашого дипломатичного корпусу. 2) Інформації закордону про найважливіші у нас біжучі політичні і стратегічні події шляхом урядових комунікатів, телеграм і т.ин. 3) Спроби нав’язання контакту з поодинокими Центральними Установами в справі отримання коротких звітів від кожного із них. 4) Виготовлення письмених рефератів місцевої і закордонної преси для внутрішніх потреб Міністерства”. У останній фазі визвольних змагань (1920 р.) до означених завдань відділу преси додалися такі: “1) Виготовлення письмених рефератів місцевої

Закордонної преси [польської. – О.Б.] для внутрішніх потреб міністерства і дипломатичного корпусу. 2) Виготовлювання спростувань статей і інформацій для українських газет, головно “Народньої Справи...” [2, 330]. “1) Виготовлення оглядів політичних і стратегічних подій, мимо цього, що зв’язок Міністерства із другими тотожними Установами був надзвичайно утруднений обняло докладний аналіз стратегічного і з’ясування нашого внутрішнього і зовнішнього політичного становища. 2) В цілому ряді коротких телеграм до Відня, Бруксели і Парижа, періодично інформувати наші представництва про політичне і стратегічне становище у нас. 3) Виготовлювані письмени реферати преси про біжучі політичні події розсилається п.п. Головному Отаманові, Голові Ради Народних Міністрів і Керуючим Департаментами Міністерства Закордонних справ для їх вжитку” [2, 151-152].

У “Огляді діяльності Міністерства Закордонних Справ за жовтень 1920 р.” у рубриці “Пресова діяльність” знаходимо інформацію про фактичний стан речей у видавничій діяльності міністерства: “1) Не відпущено Міністерству коштів навіть на посилку телеграм, хоча законом було асигновано на справи пропаганди 5.000.000 польських марок. 2) Затрачено на деякий час, наслідком переходу армії У.Н.Р. і переїзду Центральних Державних Установ на рідну територію, зв’язок з дієвою армією, Військовим Міністерством і Директорією. 3) Нарушено технічний апарат Відділу Преси через відкликання прикомандированих для праці при відділі урядовців інших Міністерств” [2, 329]. Ця ситуація була зрозуміла за умови складного військово-політичного становища уряду УНР.

Інший “Огляд...за серпень 1920 року” ч. 298, що був складений уже в умовах еміграційних - у Тарнові (Польща), надає інформацію про рішення міністерства пожвавити зовнішньоінформаційну діяльність: “Міністерство Закордонних Справ звернуло увагу на справу інформації за кордоном, стараючись постійними вістками про стратегічне і політичне становище у нас держати політичну думку Європи в курсі справ і подій, які розвиваються на сході і взагалі, а на Україні – зокрема”. Роз’яснювався також технічний механізм виконання цієї акції: “В тій цілі виготовлювано Відділом Преси щоденно телеграфічні бюлетені, які пересилано до Українського Пресового бюро у Відні, в Ригу і Швайцарію” [2, 359]. У цей самий час виготовлено обіжник до всіх інформаційних бюро УНР за кордоном, в якому повідомлено і їх: “1) що найважливіші біжучі інформаційні матеріали про події на нашому фронті, як також і справи внутрішнього інформаційного характеру, пересилає Міністерство Закордонних Справ по телеграфу до Віденського Пресового Бюро У.Н.Р., завданням якого є їх передати найшвидчою дорогою посольствам і Місіям У.Н.Р. та закордонній пресі; 2) що Віденське пресове бюро мусить в першу чергу, пересилаючи листи, мати на увазі бюро в а) в Брюсселі, де відбувається Міжнародна Фінінсова Конференція; б) в Раді, де ведуться Мирові переговори між Польщею і совітами; в) в Швайцарії, з огляду на її важний політичний центр; 3) що пресові бюро У.Н.Р. для проведення одноцільної акції за кордоном мусять стояти в тісному контакті з Віденським Пресовим бюро, обмінюватись своїми міркуваннями відносно способів інтензивнішої діяльності і систематизації інформацій і подавати їх до відома Міністерства Закордонних Справ. У цей спосіб Міністерство Закордонних справ думає шляхом виміни думок, систематичних поправок, опертих на практичності і досвіді, наладнати справу інформації закордону про Україну в дусі тих бажань, які відповідатимуть обставинам даної Держави, де знаходиться наше інформаційне бюро”. Окрім цього міністерство звернулося до інформаційних бюро за кордоном окремим обіжником, де наголошувалися основні засади і напрямки політики уряду УНР: “1) протибольшевицька акція, 2) противрангелевська акція, 3) справа Польсько-Українського союзу і 4) акція в справі протижидівських погромів” [2, 359-360].

У питанні українсько-польських відносин відділ преси Міністерства закордонних справ зайняв специфічну позицію. Ця позиція була визначена тоном польської преси, починаючи з початку осені 1920 р., та українсько-польськими стосунками після підписання договору та спільних військових дій на території України. Особливо тон польської преси викликав занепокоєння в уряді УНР: “... в останньому часі стала [преса] представляти в досить неприхильному освітленню події на Україні взагалі, а українську державну ідею зокрема...” [2, 330]. Для того, щоб паралізувати небажаний спалах емоцій у правій пресі, міністерством призначено спеціального кореспондента, завданням якого було вміщувати в польській і галицькій пресі статті й інформації про стан української справи. Відповідними статтями відділу преси вдалося вплинути на перемену антиукраїнського інформування, а також послабити ті негативні “глоси” галицької преси, яка не могла вибачити урядові УНР і Головному отаманові С.Петлюрі договору з Польщею, що підірвав віру в ідею соборності.

Підсумовуючи діяльність відділу преси Міністерства закордонних справ у ділянці зовнішнього інформування, можемо зробити певні висновки. Відділ преси чи не найголовнішим своїм завданням мав корегування інформаційної роботи пресових бюро при посольствах і місіях УНР за кордоном, як і постачання для цих бюро інформацій про внутрішню і зовнішню політику уряду: “1)..., 2. Виготовлювання письмових рефератів місцевої і закордонної преси для внутрішніх потреб Міністерства і Дипломатичного Корпусу, 3) Полагоджування біжучих справ, переписку з редакціями газет, інформаційними бюро, Місіями і Посольствами У.Н.Р. і т. ін., 4) Виготовлення “проекту” самостійної української пропаганди за кордоном” – який подано на розгляд відповідним урядовим чинникам” [2, 368].

Надзвичайно великі витрати на дипломатичні місії та представництва у 1919 році призвели до того, що в жовтні 1920 р. за браком коштів Міністерство закордонних справ змушене було припинити діяльність українських представництв у Болгарії, Греції, Данії, США та Швеції. Фінансові проблеми уряду УНР, що вже була за крок до катастрофи, не дали Міністерству закордонних справ належно розгорнути справу зовнішнього інформування, хоча урядом розумілася його важливість: “Повне розуміння пресової справи з’явилося для закордонної діяльності Міністерства одним із першорядних чинників, тому що зараз наша держава, опинюючись хвилево без території, має піддержання Української державности взагалі і українського питання за кордоном зокрема тільки два фактори: 1) А-Р-М-І-Ю, що з зброєю в руках зазначає перед світом існування Української Держави і 2) П-Р-Е-С-У, посередством якої може впливати на хід політичних подій відносно України” [2, 249].

Найважливішою дипломатичною місією України в період 1918-1919 рр. була делегація на Мирну конференцію в Парижі. Водночас делегація була й представництвом УНР у Франції. Делегація до Парижа була вислана на початку січня 1919 р. як представництво УНР, але після ратифікації Акту злуки Західноукраїнської Народної Республіки та Української Народної Республіки, делегація отримала компетенцію заступати інтереси Соборної Української Республіки, що було закріплено спільним актом 30 березня 1919 р.

Чи не найбільшою перешкодою в діяльності делегації на Мирній конференції стала відсутність готового інформаційного матеріалу європейськими мовами про Україну взагалі, а про політичну концепцію самостійної Української республіки в контексті західноєвропейської політики - зокрема. Такі матеріали треба було готувати на місці - у Франції, а це вимагало як користування архівами та бібліотеками, яких там не було, так і часу. “Треба було приїхати до Парижу з готовою інформаційною літературою в англійській і французькій мовах та з відповідно готовим основним меморіалом, який включав би Україну у великі питання світової політики. У меморіалі мусів бути нарис політичної міжнародної концепції, яка відповідала б потребам України і одночасно заторкнула б життєві справи Заходу” [3, 255]. Тільки 10 лютого 1919 р. головою дипломатичної місії Г.Сидоренком було подано ноту до президента Мирної конференції. Ця нота української делегації була скоріше інформативною ніж політичною. Дещо пізніше делегація видала друковану на машинці “Хронологію подій за 1917-1918 рр.” (спочатку англійською, пізніше французькою мовами), але теж без зрозуміло окресленої політичної концепції. А тим часом сили, ворожі українській державності – у першу чергу російські монархісти та “єдиноне ділімці” та польські шовіністи – засипали дипломатичні представництва західних країн своєю літературою, яка дискредитувала саму ідею суверенної України у спільноті європейських країн.

Те, що голова делегації Г.Сидоренко не привіз на конференцію відповідного меморіалу на думку М.Стахова, не було його особистим прорахунком, бо до його підготовки мали безпосередню причетність ще за гетьманських часів і голова зовнішнього відомства Дмитро Дорошенко, і В’ячеслав Липинський, який був послом у Відні, і Олександр Шульгин, який був послом у Софії. “Працював також на добрій, з погляду високого суспільного авторитету, посаді д-р Дмитро Донцов. Він за гетьманату був шефом Української Телеграфної агенції (УТА), тобто офіційного інформаційного бюро в Києві. Мав він тоді чимало вільного часу і матеріалів, щоб написати відповідну інформаційну брошуру для чужого світу в одній із світових мов, зокрема по-французьки або по-англійськи. Проте він такого теж не зробив, хоча мав легке і блискуче перо. Як тільки упав гетьманат, він цілком правильно зразу переставився на рейки праці для Директорії УНР; він постарався про виїзд за кордон, до Швейцарії на дипломатичну службу власне в пресовій ділянці. Проте, він від грудня 1918 аж до 1920 не написав потрібної інформаційної книжки чи брошури (при кінці 1920 року Донцов почав писати книжку лише для внутрішнього українського вжитку “Підстави нашої політики”)” [3, 261]. Таких здібних публіцистів, які в той самий час працювали в дипломатичному корпусі, було набагато більше, але, жоден з них теж не виконав цієї політично необхідної роботи. Треба зазначити, що таких необхідних матеріалів не підготували й представники Західноукраїнської Народної Республіки, хоча мали для того все необхідне.

Саме тоді й постала необхідність створення всередині місії структури, яка б займалася саме цими питаннями – підготовкою та друком необхідних матеріалів для проведення міжнародної політичної акції. “В складі делегації був молодий історик Федір Савченко. Він і провадив пресове бюро” [4, 41]. Лише із середини травня 1919 р. це бюро почало свою діяльність, про що свідчить замітка в “Республіці” від 22 травня: “Українське Пресове Бюро в Парижі під керівництвом Савченка почало публікувати свої комунікати” [5]. Але тільки в другій половині 1919 р. українська делегація на Мирній конференції в Парижі опублікувала дуже важливу і потрібну працю професора Станіслава Дністрянського “Ukraine and the Peace Conference. The Ukrainian Problems”. – Париж, 1919. - 117 с. Книжка мала такі розділи: 1) Право самовизначення народів, 2) українська нація, 3) українська історія, 4) українська територія, 5) українське народне багатство.

У другій половині 1919 р. видавнича діяльність Української делегації пошквалилася, а особливо після приїзду нового голови делегації на Мирній конференції графа Михайла Тишкевича, що прибув до Парижа з Швейцарії. Саме в Швейцарії було видано низку інформаційної літератури авторства М.Тишкевича, яку було розіслано багатьом представникам на конференції: “L’Ukraine – inaperçu politique et économique”, “Documents historiques sur l’Ukraine”, “Le territoire et la population de l’Ukraine”, “L’Ukraine

en face du congrès de la paix”, “La littérature ukrainienne” [6, 143]. Негативним результатом для визвольної справи України на Мирній конференції 1919 р. не в останню чергу “завдячує” і діяльність української делегації на ній. Як зазначав французький політик Шарль Дюбре у своїй доповіді “Причини невдачі Української Місії в Парижі”, яку він у складі групи французьких політиків привіз до Кам’янець-Подільського: “Місія майже нічого не зробила, щоб ознайомити союзні держави з тим, що на Україні є уряд цілком оформлений, в склад якого входять видатні особи, яким Антанта могла б цілком довіряти. Вони не потурбувалися освітити велику постать Петлюри й оборонити його перед неправдивим обвинуваченням в більшовизмі, що закидали йому поляки й москвини. Взагалі пропаганда на користь України була кепсько поставлена, без пляну, без метод і без жодного порозуміння з прихильниками України...” [7, 119].

Вже на початку 1919 р. Міністерство закордонних справ УНР вирішило вислати новий склад посольства до Царгороду, де призначений гетьманом український посол М.Суковкин зайняв позицію ворожу українській державності. Найбільш зацікавленим у зміні складу місії виявився Голова Ради Міністрів В.Чехівський, бо надавав великого значення справі визнання царгородським патріархом автокефалії української Церкви, що була проголошена декретом від 1 січня 1919 р. Відповідною особою на посаду посла вважався колишній міністр культів О.Лотоцький, якого й було затверджено головою дипломатичної місії до Туреччини.

23 квітня 1919 р., після прибуття частини посольства на чолі з послом розпочинається діяльність цієї дипломатичної одиниці, у тому числі й інформаційно-пропагандистська. Константинополь вимагав широко поставленої інформаційної праці, бо через близькість та постійність зв’язків з Україною, практично був головним джерелом, з якого європейська преса інформувалася про події та політику уряду в Україні. Але не треба забувати, що для успішної діяльності самого Посольства необхідна була добре налагоджена інформаційна служба. Треба зазначити, що представництва держав Антанти, які отримували інформацію в т.зв. “центральных” країнах, ставилися до неї з виразним упередженням. За найбільш правдиве джерело інформації вони вважали російські добровольчі кола, тому наше посольство мало багато прецедентів недовіри до неросійських джерел інформації, що, зрозуміло, йшло не на користь українській справі. Тому командування добровольчої армії витратило великі суми грошей на справу агітації: “Крім субсидованої французької преси (“L’Entente”, “Stambul”), мало воно спеціальні агентства, що безоглядно фальшували усякі відомості в російських інтересах. Головне значення мало тут агентство “Русагень”. Появилось воно у середині травня 1919 р. та ставило собі завданням “освѣдомлять мировую печать о событіяхъ, затрагивающихъ въ какой либо мѣрѣ интересы Россіи, и вести систематическую борьбу съ искаженными свѣдѣніями, распространяемыми совѣтскими органами”; не менш, а чи не більшу увагу присвячувало воно тим відомостям, що виходили з українського Посольства... Пізніше, коли Кубанська Рада вислала з Кубані друге добровольче бюро “Освагъ”, воно теж знайшло собі притулок у Царгороді поруч з “Русагеномъ” та конкурувало з ним щодо сенсаційності видуманих звісток, переважно про події на Україні... Агентури тих установ провадили настирливу агітацію проти України і в друках, і в усяких публічних та непублічних виступах і відвідували редакції царгородських газет у тих випадках, коли в якій появиться що прихильне для України” [8, 106].

Перші місяці посольство інформувало головним чином турецькі урядові та громадські кола через турецьку пресу, де крім усяких інформаційних заміток та ґрунтовніших статей про Україну в газеті “Іфгам” за 4.09.19 р. було вміщено інтерв’ю з послом О.Лотоцьким, де він між іншим заявив: “Не можна задовольнятися лише тенденційними повідомленнями агенцій, а звістки, що їх подають європейські часописи, суперечать одна одній” [8, 106]. З приїздом до Константинополя в серпні 1919 р. кн. Яна Токаржевського-Карашевича було поставлено пресову службу Посольства на більш тверду основу. Ним було налагоджено контакти з кількома редакціями газет, що почали приділяти увагу також і українському рухові. Ґрунтовні та детальні інформації українського прес-бюро стали конкурентами загальним і поверховим матеріалам, що виходили з “Русагена” та “Освага”. Ситуація з отриманням інформації стояла досить гостро і в самому прес-бюро посольства, бо знаходячись далеко від України, працівники посольства мали слабке уявлення про події в Україні. О.Лотоцький, у своїх спогадах “У Ст. Царгороді”, писав: “Даремно... писалося до наших урядових чинників благаання – присилати каменецьку пресу, - жодного відгуку на них не приходило. Аж пізніше, коли я, переїжджаючи через Варшаву та користуючись ласкавою гостинністю тутешньої української місії, опинився в кімнаті “Hotelu Europejskiego”..., - мою увагу привернули на себе якісь складені горою на шафі пачки, видимо, приготовані кудись для пересилки. Діставши з шафи кілька таких самих пачок, я мало не обмер з перечуття: то було кладовище посилок українських газет, опакowanych у Кам’яні в Міністерстві пропаганди та перевезених до варшавської місії – для дальшої пересилки. Тут була і для Царгородського Посольства велика кількість пачок, за які ми в Царгороді ладні були життя своє віддати. А увесь той скарб вичикував на отельній шафі слухної “оказії” – та так і не діждався. Так би мовити, недотягнення урядової техніки...” [8, 110].

Крім пресової інформації, що передавалася до турецьких та інших часописів та редакцій, посольство розпочало видавництво інформаційно-пропагандистських брошур, які повинні були висвітлювати українську справу. Було перевидано, додавши доповнення О.Лотоцького, брошуру “Туреччина й Україна”, перше видання було здійснено Союзом визволення України. У справі проголошення автокефалії української церкви було видано грецькою мовою меморандум, поданий послом О.Лотоцьким константинопільському православному патріархові. Було підготовлено до друку французькою мовою два збірники – один “L’Ukraine indépendante”, зі стислими провідними статтями на тему української державності; другий, дещо змістовніший - крім статей з українського питання загального характеру, містив і деяку інформацію, пов’язану з діяльністю українських дипломатичних установ за кордоном.

Російські сили уживали усіх заходів, щоб перешкодити українській інформаційно-видавничій справі – так, в наслідок розпоряджень місцевої союзницької влади з часописів виключався вський український матеріал – не тільки статті, не тільки звістки, але й саму назву України викреслювали. З підготовки до друку брошур удалося до початку цих репресій випустити лише дві – “Туреччина та Україна” та “Меморандум у справі автокефалії”. Обидві франкомовні брошури союзницька цензура не дозволила друкувати. Зміст їхній, за О.Лотоцьким, був такий, що не давав підстав для подібних цензурних заборон: “1. “Les origines de l’État Ukrainien”, “Notre constitution”, “Nos relations internationales”, “Nos rapports avec la Grande Russie”, “La situation de l’État Ukrainien au Congrès international”. 2. “L’Ukraine indépendante”, “La Russie impérialiste”, “L’Ukraine contre une Constituante pansrusse”, “Un manifeste des États de l’ancienne Russie”, “La lutte contre le bolchévisme en Ukraine”, “A Son Excellence Monsieur le Président de la Conférence de la Paix”, “L’Ukraine demande l’appui de l’Entente pour combattre le bolchévisme”, “Aucune entente n’a été conclue entre Ukrainiens et bolchéviki”, “La production agricole en Ukraine”, “L’Ukraine dans la presse étrangère”, “Aperçu historique de l’Ukraine”, “Représentants diplomatiques d’Ukraine en Europe”, “Organisations Ukrainiennes en Europe et aux États-Unis” [8, 111]. “Таке без’язике положення змусило мене [О.Лотоцького. – О.Б.], в цілях інформування, принаймні, самих царгородських дипломатів, звернутися до всіх дипломатичних представництв у Царгороді, союзних і нейтральних, до кожного зокрема, щоб вони, з огляду на фактичну блокаду Посольства щодо його кореспонденції, переслали мій лист до української дипломатичної установи в своїй державі. Мене менше обходило те, чи буде той лист переслано, - я мав на увазі, що той лист, поданий незапечатаним, конечно буде прочитаний у дипломатичних установах Царгороду та в певній мірі заступить ту інформацію, яку провадити українське Посольство було позбавлено виданою аліянтами заборонаю” [8, 111].

На жаль, вже з початком 1920 р. діяльність посольства була майже зовсім паралізована - причиною стало банальне недофінансування. “Місячний кошторис встановлено з 1 вересня б/р [1919] в сумі 700 тур. лір. Перед тим місячний бюджет виносив 917 тур. лір. Видатки зменшилися на 24 %. Персональний склад з 2 осіб скорочено до 1 особи” [2, 327]. І без того не відрадний стан видавничої справи, що її здійснювало українське посольство, повністю занепав.

Ще в січні 1919 р. було створено українську дипломатичну місію до Італії під керівництвом Д.Антоновича. На початку лютого радником місії В.Мазуренком, що виконував обов’язки тимчасово виконуючого обов’язки голови, було доручено М.Єремієву створення пресового бюро: “Коли ми [Єремієв. – О.Б.] з Мазуренком приїхали до Риму, нам, головне в промислових і навіть у деяких урядових колах, що нам симпатизують, як от міністер продовольчих справ Муріяльді, вказували на необхідність якнайгрунтовніше інформувати італійську громадську думку про зміст, історію й цілі українського руху... Громадська думка тут має велику силу, але про український рух – жодного уявлення ніхто тут не має” [9, 19]. Ще перед цим силами “давніх українських емігрантів – Ів. Гриненка, Вс. Шебедева та Таїсу Бальман, що ще до приїзду місії заклали тут Український Центральний Комітет...” [9, 15], було проведено попередню інформаційну роботу – так, як про українське питання довідалися і члени уряду, і журналісти, і громадські діячі. Тому зрозумілими були дії В.Мазуренка в справі створення прес-бюро – ним були запрошені і троє українців, що склали Український центральний комітет. Разом з цими і іншими “потрібними людьми” прес-бюро почало “...видавати для італійської преси гектографовані бюлетені, друкований тижневик великого формату “Ля Воце дель Україна...” [9, 20]. Також у редагуванні “La Voce dell’Ukraine” брали участь італійці - Антоніо Пескарцолі (головним “завданням” якого були полемічні статті до часопису, а також статті в італійській пресі в обороні української справи), перекладач редакції Ріванера, а також машиністи – Сандріні та Беттаріні.

Число перше часопису з’явилося в лютому 1919 р. під редакцією М.Єремієва. Після того, як 16 жовтня 1919 р. до Риму прибув Є.Онацький, його було призначено шефом прес-бюро і редактором часопису. Серед найбільш цікавих матеріалів та статей, що були друковані на сторінках першого випуску “La Voce dell’Ukraine” треба відзначити: “Московське вагало і фон дер Гольц” І.Гриненка, “Іван Котляревський” Т.Липовецької-Бальмен, спроба порівняння народної психології в статті В.Шебедева “Українська загадка” і його ж “В погоні за мертвими душами” (публіцистична відсіч ідеї білих імперіалістів “прибрати” до своїх рук українських військовополонених), а також стаття А.Пескарцолі “Раз назавжди”, де автор дає оцінку білоемігрантському часопису “Дон Кіхот” (“La Voce dell’Ukraine”. – 1919. – Ч. 9) [9, 42-44]. У наступному числі від 3 листопада 1919 р. було вміщено такі статті й документи: “Нота

Восьми держав”, “Союз народів колишньої Росії” та “З приводу погромів” Є.Онацького, “Річкові сполучення на Україні і чужинецькі капітали” І.Гриненка та “Брехні російських неділимців” [9, 55-57].

Характерною ознакою матеріалів, що друкувалися в “La Voce dell Ukraine” була відсутність будь-яких авторських підписів, і тільки Є.Онацький у спогадах “По похилій площі” подає авторство тих чи інших статей і є чи не єдиним джерелом в цьому питанні.

8 листопада 1919 р. голові місії було подано заяву Українського центрального комітету в Італії, зі змісту якого довідуємось, що члени комітету не були задоволені справою ведення місією інформаційної діяльності: “Центральний український комітет приймає до відома, що з причини браку точних юридичних умов у відносинах між дипломатичною місією і Центральним комітетом в справі пресової роботи в Італії, ця робота не давала таких здобутків, які могли б дати, і тому має честь запропонувати п. голові місії передати пресову роботу в Італії на повну відповідальність і під управу Центрального комітету, що складається з людей, які знають місцеві відносини, мову і мають широкі зв’язки, що дає їм спромогу поставити найкраще і на певному ґрунті пресову службу в Італії. Центральний комітет пропонує утворити пресову організацію з чотирьох членів комітету: пп. Бальмен, Гриненка і Шебедева і четвертого Онацького, представника місії. Відносини з місією в справі організації пресового бюро й провадження його роботи комітет доручає вести д-рові Ів.Гриненкові. Секретар комітету Ів.Гриненко” [9, 71]. Але врешті ця “затія” не призвела до якихось змін у питанні приналежності пресового бюро і поліпшенні інформаційної діяльності.

Врешті від ч. 12 за 26 листопада 1919 р. часопис “La Voce dell Ukraine” продовжив виходити як тижневик. У цьому числі було вміщено дуже цікаві журналістські матеріали: “... статтю Гриненка “З приводу одного злочину” – про рішення Ради П’яток віддати Галичину полякам; статтю Шебедева “Денікінська епопея” і його “Красномовний документ” – про переслідування української культури під царським режимом і під денікінською окупацією – з приводу оголошення в Києві індексу українських книжок, що підлягають знищенню; мою [Є.Онацького. – О.Б.] статтю про книжку француза Дюбрея “Два роки на Україні”, дуже нам прихильну; переклад Липовецької “Чигирин” Шевченка та переклад одної статті з віденської “Волі” про шевченкознавця Єнсена” [9, 97].

1 грудня 1919 р. на прохання Є.Онацького його переведено секретарем прес-бюро, а начальником бюро став Теодот Галін, який до того працював у віденському Українському пресовому бюро.

Несподівано на допомогу пресовому бюро і пропаганді дипломатичної місії “приходить” часопис “Il Popolo d’Italia” (“Народ Італії”), редактором якого був талановитий італійський журналіст та політичний діяч Беніто Муссоліні. “Муссоліні та його “Іль Попольо д’Італія”, як тільки з’явилася в Італії українська Дипломатична Місія і розпочала свою пропаганду української незалежності “зразу ж зрозуміли вагу України в справі господарського відродження Італії і особливо для боротьби з більшовизмом [9, 39]. Скільки інформації дають хоча б назви статей Б.Муссоліні та співробітників “Il Popolo d’Italia”: стаття “Італія і Україна” Н.Бонсервіці (6.VII.1919) [9, 39]; “Звернутися до Сходу! (26.VIII.1919) і “Український народ відвоює свою столицю” (6.IX.1919) [9, 40] Б.Муссоліні та інші. За таку прихильність до України, Беніто Муссоліні був “нагороджений” російськими монархістами назвиськом “Українець”.

Весною 1920 року протягом двох місяців відбувалася ліквідація прес-бюро, бо “з 1 лютого його матеріальні можливості скорочено з 15000 до 7000 лір, а з 1 березня – до 4000 лір місячно. З 1 березня працю провадили тільки завідувач і два технічних робітники. Незважаючи на це, праця йшла безперервно, в межах можливого, хоч і в зменшеному розмірі. “Ля Воче” вийшло тільки раз у лютому і раз у березні. Інформаційних бюлетенів італійською мовою вийшло 6 – за лютий, 8 – за березень. Щодо щоденних оглядів преси – французької й італійської – від лютого зроблено деякі зміни: виготовлялося їх французькою мовою і висилалося всім нашим місіям за кордоном (до лютого їх складалося тільки по-італійському для обслуговування наших місій в Італії [військової та торгівельно-промислової. – О.Б.]. Місячні огляди італійської та французької преси роблено далі для міністерства; у березні, за браком засобів, їх не зроблено, але складено і вислано одну доповідь про зовнішню політику Італії і другу – про ставлення соціалістичної партії до української незалежності. Велику увагу звернено на вміщення статей і заміток в італійській пресі. Всього було вміщено наших 29 статей, головне в лютому. У березні статей вміщено мало, бо бюро в теперішньому складі не спроможне постачати статті до часописів. Доводиться, на жаль, ствердити, що зменшення праці прес-бюро припадає на час, коли, з одного боку, польське пресове бюро розвиває найактивнішу діяльність, а, з другого, і більшовики набирають тут [в Італії. – О.Б.] усе більшого впливу...” [9, 121-122]. Останній випуск (ч.18) “La Voce dell Ukraine” вийшов у березні 1920 р. На цьому пресова інформаційна діяльність дипломатичної місії УНР в Італії припинилася.

Українська дипломатична місія до Сполучених Штатів Америки була створена урядом УНР в січні 1919р. До місії було призначено одинадцять осіб, але після приїзду до Відня, для отримання американських віз, ця кількість урядовців зменшена до двох осіб. Першим призначеним головою дипломатичної місії був Євген Голіцинський, але цих функцій він ніколи не виконував, бо був відкликаний і виконував обов’язки посла в Естонії [10, 115]. Після відкликання Є.Голіцинського його

посаду зайняв Юліан Бачинський, який був затверджений ухвалою Директорії УНР з 8 квітня 1919 р. виконуючим обов'язки голови місії; делегація прибула до Америки 2 серпня 1919 р. Уповноважений урядом доповнювати при потребі штат місії, Ю.Бачинський прийняв на роботу "Івана Ардана, бувшого редактора й власника "Свободи", пізніше голову "нового" Українського Народного (сьогодні Братського) Союзу й редактора його органу "Народня Воля". Ардан був радником УДМ і управителем її пресового бюро, відомого під назвою "Приятелі України" [10, 116]. Таким чином, "офіційним" україномовним органом місії став часопис "Народна Воля".

Юліаном Бачинським було привезено лист від Директорії УНР до Українського народного комітету в Америці з закликом підтримати українську місію. Чи не найважливішим завданням місії була організація зустрічі з міністром закордонних справ США Робертом Ленсінгом, але всі ці заходи не мали успіху, бо Україна не була визнана американським урядом. Врешті Ю.Бачинський переслав лист від уряду УНР американському міністрові, на що було отримано відповідь. "Ленсінг... сказав, що уряд вважає Україну як частину Росії..." [11, 292] і "... ви можете бути певні, що якщо взагалі якийсь уряд буде визнаний, то це станеться тоді, коли це буде всеросійський уряд, бо я не хочу бачити Росію розчленованою" [12, 119]. Таким чином США показали свою незацікавленість у незалежності України.

Попри всі труднощі і невдачі, українська дипломатична місія шукала і знаходила контакти з американськими міністерствами та з Червоним Хрестом, а її пресове бюро розсилало інформації про Україну до газет в Америці й Канаді. Серед тих інформацій були і маніфест С.Петлюри до українського народу, і нота Ю.Бачинського до американського уряду в справі пропонуваного більшовиками торговельного договору зі Сполученими Штатами. У вересні 1919 р. місією було видано залик "До всього українського громадянства в Америці", де Ю.Бачинський писав, що зі створенням УНР впали кордони, які ділили наш народ і що українські землі є власністю тільки українського народу. У жовтні 1919 р. Ю.Бачинський видав залик "Від Української Дипломатичної Місії в Злучених Державах", звернений до тих українців, які хотіли в той час вертатися на українські землі і застерігаючий їх перед таким поспішним кроком. У грудні 1919 р. місією видано "Відозву до американських українців" у справі приїзду до Америки українського Республіканського хору Олександра Кошиця. Також у грудні комітетом "Friends of Ukraine" ("Приятелі України") було видано відозву до українського громадянства в США й Канаді, в якій описувалися страшні пограбування та спустошення у Східній Галичині та грабунки російськими більшовицькими військами Наддніпрянщини. Спільними зусиллями місії та Українського народного комітету "видано дві книжки: "Ukraine on the Road to Freedom" та "Polish Atrocities in Ukrainian East Galicia", а при співучасті У.Н.К. видала Ліга 4 Народів просторий меморіал і книжку п.з. "The Case of New Republics", які розіслано безплатно в тисячах примірників" [13, 125].

Обіжником загального департаменту Міністерства закордонних справ ч. 1648 від 9 серпня 1920 р. сповіщалося, що "ідучи на зустріч необхідному скороченню державних видатків, міністерство вирішило принципово припинити тимчасово діяльність посольства в Болгарії, і Надзв. Дипл. Місії в Швеції, Греції, Данії та Сполучених Держав Північної Америки" [2, 328].

Посольство Директорії УНР у Швейцарії не було новоствореним, бо розпочало свою діяльність ще за доби гетьманату П.Скоропадського. Нова республіканська влада не поспішала змінювати особовий склад представництва, тим більше, що ним провадилася досить активна інформаційно-пропагандистська діяльність. У період між листопадом 1918 і червнем 1919 року було підготовлено сім нот-меморандумів, які порушували питання польсько-української війни, відносин до Росії й самостійності України. Вони були надруковані окремим виданням невеликим накладом. "Повна незорієнтованість Західньої Європи та незнання українського питання змушували нас видавати публікації, присвячені українському питанню, і боротися з польською пропагандою, яка масово засипала французьку й швейцарську пресу літературою в обороні своєї справи та часто плюгавила нашу справу, а в найкращому разі неправильно інформувала чужинців про нас" [14, 115].

Крім статей у швейцарській пресі та інформаційних листів, послом Є.Лукашевичем було вирішено розпочати видання більш важливих публікацій французькою мовою - перекладів деяких наших українських видань або й спеціально написаних на замовлення публікацій, опрацьованих співробітниками посольства. До червня 1919 р. (доки на посаді посла був Є.Лукашевич) були здійснені такі видання: "P.Stebnitsky, l'Ukraine et les ukrainiens. A.Choulguine, l'Ukraine, la Russie et les puissances de l'Entente. C-te M.Tyszkewics, la litterature ukrainienne. C-te M.Tyszkewics, Documents historiques sur l'Ukraine. S.Cheloukhin, les termes Petite-Russie et Ukraine. Dr. M.Kordouba, le territoire et la population de l'Ukraine. l'Ukraine, un aperçu sur son territoire, son peuple, ses conditions culturelles, ethnographiques, politiques et économiques. Notes presentées par la Mission diplomatique de la République Ukrainienne en Suisse aux Représentants diplomatiques en Suisse (Novembre 1918 à Juin 1919)" [14, 115].

Усі ці видання розсилалися безкоштовно всім посольствам антантських, нейтральних та новостворених держав. У великій кількості цю літературу висилали до Парижа українській делегації на Мирній конференції. Так, у Швейцарії, французьким журналістом Жаном Пелесє було підготовлено меморандуми про українську справу, які пізніше були надруковані в Парижі. Між іншим 1919 р. у

центральных периодических органах Швейцарии “Journal de Genève”, “Impartiale Suisse”, “Neue Züricher Zeitung” та інших були друковані статті на теми української політики: “Journal de Genève”: les Marchés orientales de l'Europe (20.12.1918), les affaires de Pologne (26.2.1919), En marche en l'Occident (21.3.1919), La question polonaise (21.3.1919), la France et l'Ukraine (1.4.1919), le bolchevisme et les Alliés (12.4.1919), L'Ukraine et le bolchevisme (1.5.1919), L'Ukraine et la Russie (6.5.1919), Le Sphinx de l'Ukraine (11.5.1919), Questions orientales (19.5.1919), La Pologne et ses voisins de l'Est (23.5.1919), Pologne et Galicie (10.6.1919), L'offensive polonaise en L'Ukraine (6.6.1919), La situation en Ukraine russe (29.5.1919), La Pologne et ses voisins (27.5.1919), Regimes factices en Russie (29.5.1919), L'Ukraine contre les bolcheviks (30.5.1919), L'absence de la Russie (10.6.1919), Les bolcheviks et leurs précurseurs (22.6.1919), la Galicie orientale (30.7.1919), la rançon du prestige (10.7.1919), la naufrage de la Russie (19.9.1919), la blé d'Ukraine (25.8.1919); “Impartiale Suisse”: L'Ukraine (№ 2, 3, 6), la littérature ukrainienne (№ 11), Problemes nationaux de l'Ukraine à la Conference de Paris (№ 22), L'Ukraine: les frontières de l'Ukraine – la population de l'Ukraine (№ 3, 30, 31), la tragédie ukrainienne – Simon Petlura (27.9.1919); Zur Umwälzung in der Ukraine (“Neue Züricher Zeitung”, 28.11.1919), Die unabhängige Ukraine (“NZZ”, 27.2.1919), Aus der Ukraine (“Bernee Tagblatt”, 24.5.1919), Die Ukraine gegen die Polen (“BT”, 26.5.1919). “La Nation” оголошувала щотижневі огляди політичної ситуації в Україні. Про події в Україні були щоденні відомості, які друкувала провінційна швайцарська преса, так звана “міттельпрессе” [14, 116-117].

У січні 1919 р. до Берна прибув В.Панейко, який повідомив про створення в Станіславові телеграфного бюро та його філії у Відні. Саме через цю філію мусили отримувати інформацію дипломатичні місії та посольства. На жаль посольство не отримувало інформаційних повідомлень, які осідали в Українському пресовому бюро В.Степанківського. Після кількох протестів посла Є.Лукашевича до посла В.Липинського телеграми стали поступати до прес-бюро посольства, але це відбувалося недовго, бо з погіршенням взаємовідносин між урядами ЗУНР і УНР будь-яке інформування припинилося. Знаючи, що пресове бюро Степанківського не має нічого спільного з посольством УНР, і маючи недовір'я до його повідомлень, “Швайцарське агентство депеш” зробило пропозицію нашому посольству брати й передавати відомості про Україну тільки від посольства, а тим самим замкнути Степанківському доступ до преси ... “Швайцарське агентство депеш” зв'язало нас з “Гавасом” і “Ройтером”, яким стало передавати всі наші бюлетені. Кошти були невеликі – місячно це коштувало близько 800 швайцарських франків...” [14, 118].

У вже згадуваному обіжнику МЗС ч. 1648 від 9 серпня 1920 р., подається інформація про зменшення кошторису посольства в Швейцарії на 50 % з 20.000 швайцарських франків до 1 вересня 1919 р., до 10.000 франків – після. Так само не зменшено і персональний склад посольства з 7 осіб до 3 [2, 327]. Останнім інформаційним виданням прес-бюро посольства УНР у Швейцарії, у таких фінансових умовах, була брошура французькою мовою “L'Ukraine”. Після призначення нового посла – барона М.Василька, інформаційна діяльність, в умовах майже повної втрати української території, вже надалі майже не провадилися.

Інформаційно-видавнича діяльність інших дипломатичних представництв Української Народної Республіки хоч і передбачала видання інформаційних повідомлень та меморандумів, проте подібна робота або не велася зовсім, або знаходилася на початковому етапі. Так, в Угорщині силами пресового бюро дипломатичної місії УНР видавалося інформаційне видання німецькою мовою “Die Ukraine”. “Пресовим референтом представництва був – Ходаркевич (білорус)” [15, 668]. Це видання не втрималося на довгий час, бо Будапешт захопили румунські війська. У Копенгагені українським прес-бюро з 15 квітня 1919 р. почав видаватися “Bulletin fra det Ukrainske Pressbureau”. Число перше мало обсяг 10 сторінок та одну етнографічну карту України. Цей бюлетень видавався голландською мовою і був розрахований на інформаційне обслуговування Нідерландів та Бельгії.

2 березня 1919 р. до Греції прибула українська надзвичайна дипломатична місія на чолі з Федором Матушевським. Відразу, крім дипломатичної служби “представництво займалося опікою українськими полоненими царської армії, що жили в Солоніках, та видавало українсько-грецьке ревю грецькою мовою, яке “інформувало грецькі інтелектуальні та політичні круги, про політичний стан Української Республіки, про українське історичне минуле, економіку України, життя греків в Україні, яких нараховувано біля 105,000 проживаючих у Причорномор'ї та в Одесі. Пресова служба представництва займалася редагуванням статей для грецької атенської преси та становищем українських монастирів св. Пантелеймона та скита св. Іллі та Афоні” [16, 33]. Ч. 1-2 “Грецько-Українського ревю” вийшло в грудні 1919 р. “На початку 1920 р. в Афинах, стараннями М.Левицького, який заступав місце голови Української Дипломатичної Місії після смерті Ф.Матушевського, почав виходити інформаційний часопис грецькою мовою п.н. “Епітеоресіс Елліно-Україніке” [17, 235]. У редагуванні та в поборюванні ворожих виступів допоміг відомий грецький історик, професор Афінського університету Каролідіс, який для першого числа подав огляд історії України та її стосунків з Візантією.

Видавало свої бюлетені й прес-бюро українського посольства в Румунії, де “завідуючим пресовим відділом був доктор [Денис] Маєр-Михальський, буковинець” [18,61]. Діяло також прес-бюро при дипломатичній місії УНР у Чехословаччині, яке очолював прес-аташе д-р Домбчевський [19,19].

У Болгарії теж розвинулася українська інформаційна справа. Досить широко розвинуло посольство взаємини з колами громадськими та літературними. Засобами його видавало два органи в болгарській мові – тижневик “Українсько-Български Прегльдь” та місячник “Українското Слово”. Перший, що служив для політичної інформації, провадив В.Сікора разом з видатним болгарським публіцистом Страшмировим, що був редактором “Прегльду”, сам багато писав та перекладав. “Українското Слово”, проваджене Д.Шелудьком, мало літературно-науковий характер. Через се видавництво Посольство зв’язувалося з науковим і літературним світом Болгарії. Постійним співробітником був публіцист та видавець Ніколов. Містив свої статті проф. Младенов. Поет Члінгіров давав переклади Шевченка, академік-маляр Баджов дав обкладинку для “Прегльду” [8,124]. Обидва часописи почали виходити в другій половині 1919 року. А.Животко у своїй “Історії української преси” подає, що в цих виданнях співпрацювали проф. Д.Шишманов, Д.Страшмиров, Никола Балабанов, д-р Ст.Младенов та інші [16, 236].

Підбиваючи підсумок і оцінюючи діяльність зовнішньоінформаційних пресових структур дипломатичних представництв уряду Директорії Української Народної Республіки, мусимо ствердити, що попри розуміння важливості справи, ефективність цієї ділянки зовнішньої політики залишалася дуже низькою. Незадовільне матеріально-технічне забезпечення відповідних інформаційних служб, недофінансування, а також і не завжди відповідний підбір кадрів вплинули те, що зовнішньополітичну діяльність уряду УНР можна вважати незадовільною. Найкращою ілюстрацією цьому можуть бути слова начальника британської військової місії генерала Кортон де Віара: “Про Україну знають дуже мало, нерідко, наприклад, зустрінеш людину, яка знає лише що Україна багата країна” [2,293].

ЛІТЕРАТУРА

1. Огляд стратегічного і політичного становища на Україні. - 1919. - Ч.391.
2. Hunchak T., ed. The Ukrainian Revolution. Documents. 1919-1921/ Sources of Modern History of the Ukraine: 3 vol. - New York, 1984. - Vol. 2. - 478 p.
3. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7 т. - Скрантон: Українська науково-історична бібліотека, 1963. - Т.4: Директорія і антанта. - 350 с.
4. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: В 7 т. - Скрантон: Українська науково-історична бібліотека, 1964. - Т.5: Директорія і антанта. - 248 с.
5. Републіка. - 1919. - Ч.91.
6. Васильківський Л. Причинки до історії української дипломатії в 1917-1921 роках (II) // Сучасність. - 1970. - Ч.7 - 8. - С.140 - 152.
7. Васильківський Л. Причинки до історії української дипломатії 1917-1921// Сучасність. - 1970. - Ч.6. - С.109-123.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого: В Царгороді. - Варшава, 1939.- 175 с.
9. Онацький Є. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата: В 2 т. - Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1964. - Т.1. - 152 с.
10. Кравченко О. Перша Українська Дипломатична Місія в Америці (1919-1921) // Альманах Українського братського союзу. - Скрантон, 1994. - С.114-126.
11. К. Три Українські Місії у Вашингтоні // Ювілейний Альманах 1894-1944 виданий з нагоди п'ятдесятлітнього ювілею Українського Народного Союзу. - Джерзі Сіті, 1944. - С.291-293.
12. Т. Українсько - американська політична акція в роках 1914-1920 // Ювілейний Альманах 1894-1944... - Джерзі Сіті, 1944. - С.112-127.
13. Васильківський Л. Причинки до історії української дипломатії в 1917-1921 роках (III). Діяльність Українського Посольства у Швейцарії в наслідок д-ра медицини Євмена Лукаевича (I) // Сучасність. - 1970. - Ч.10. - С.107-118.
14. Стасів І. Дипломатичне представництво Української Народної Республіки в Угорщині (1919-1922 рр.) // Визвольний шлях. - 1974. - Ч.6. - С.663-673.
15. Трембійський В. До питання українсько - грецьких державних відносин // Новий Літопис. - 1964. - Ч.12. - С.28-35.

16. Животко А. Історія української преси. - Мюнхен: Український Технічно- Господарський інститут, 1989-90. - 334 с.
17. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя.- Житомир: КВО “ Житомирський вісник”, 1992. - 124 с.
18. Трембіцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності // Додаток до журналу “Вісті комбатанта”, 1997. – 19 с.

УДК 808.2 - 561.71

ЧАСТИЦА В СИНТАКСИЧЕСКОМ СТРОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Бровко А.С., к.филол.н., доцент

Запорожский государственный университет

К вопросу о синтаксической роли частиц в структуре предложения ближе других в классической русистике подошел Д.Н. Овсяннико-Куликовский. Вот его рассуждения, заставившие задуматься о подлинном синтаксическом статусе этой, мы бы сказали – особой, служебной части речи: «Обстоятельства определительные и усилительные: *уже, еще, даже, едва, почти, так, столь, лишь, очень, весьма, только, чуть, именно, слишком, донельзя*. Эти слова можно назвать обстоятельствами-частицами. Смотря по положению во фразе, они то удерживают, то теряют ясно выраженный характер обстоятельства. Относясь к глаголу, причастию, деепричастию, прилагательному, а также к наречию, они сохраняют явственный отпечаток обстоятельственного значения, напр., «он уже знает это», «я еще не успел сделать это...», «он даже удивился...», «едва не упал», «уже прочитанная книга», «еще не зная этого, я не мог...», «очень хороший», «весьма опасный», «слишком громко», «чуть слышно», «так рано» и пр. Но некоторые из них могут быть отнесены и к другим частям предложения, к которым обстоятельства относятся гораздо реже, и тогда они утрачивают характер обстоятельства и становятся определительными и усилительными частицами. Напр. – при подлежащем: «даже он не знает этого», «это сказал именно он»; при дополнении: «ты не знаешь даже этого»; при второй части сказуемого, выраженного существительным: «она была тогда еще ребенок» [1,260].

Не все это высказывание, особенно первая часть с примерами и выводами, заслуживает безоговорочного принятия, но положительный заряд в нем есть, и он зовет к специальному исследованию весьма наболевшей проблемы о настоящем семантико-синтаксическом статусе частиц в предложении.

Внимания заслуживает и реплика В.В. Виноградова, как нам думается, по адресу все той же недоговоренной, пресловутой формулы о том, что «служебные слова членами предложения не бывают». Правда, оговорка эта, к великому сожалению, коснулась только частиц: «...ошибочным и случайным должно быть признано мнение, будто частицы не несут никаких синтаксических функций»[2, 546].

Гораздо определеннее и смелее, хотя и без примеров с анализами и выводами, зато с проекцией на все служебные части речи, высказались по этому поводу в 50-60-е гг. харьковские профессора А.М. Финкель и Н.М. Баженов: «Сами по себе они не являются членами предложения (но входят иногда в их состав)...»[3, 225].

Как и в предыдущих статьях задуманной серии («Предлог в синтаксическом строе предложения»[4, 23-25], «Союз в синтаксическом строе предложения»[15, 41-44]), разговор о синтаксических функциях частиц начнем с выборочного цитирования и комментариев уже известного нам учебного пособия для учащихся М.Т. Баранова, Т.А. Костяевой, А.В. Прудниковой «Русский язык. Справочные материалы»:

«Частицы не изменяются и не являются членами предложения» [5,146].

«Образец разбора. А тут бы влево лишь принять (И. Крылов)... *Бы* – частица, так как, во-первых, участвует в образовании условного наклонения; во-вторых, является формообразующей; это неизменяемое слово; в-третьих, не является членом предложения. *Лишь* – частица, так как, во-первых, вносит дополнительное значение ограничения; во-вторых, является модальной; это неизменяемое слово; в-третьих, не является членом предложения» [5,148-149].

Как по сути, так и по форме изложения материала, этот «образец морфологического разбора» частиц требует серьезной корректировки. Выразим ее в том же порядке, что и у авторов учебника.

В пунктах «во-первых» и «во-вторых» явно перепутаны причина и следствие. Именно потому, что слово «бы» выполняет служебную функцию – с его помощью образуется форма условного наклонения, оно является частицей, притом формообразующей. Именно потому, что слово «лишь» выполняет служебную функцию – дополняет значение глагола «принять» смысловым оттенком ограничения выраженного им действия, оно является частицей, модальной, ограничительной.

К сожалению, приходится констатировать и чисто грамматическую неправильность подобранного примера: условное, или сослагательное, наклонение образуется, как известно, от формы глагола, адекватной форме прошедшего времени, и частицы *бы* (*б*), а в приведенном предложении употреблена неопределенная форма *принять*. «Инфинитив с частицей *бы* выражает пожелание и этим сближается с сослагательным и повелительным наклонениями, но формой наклонения не является» [6, 262].

И самое главное, с чем никак нельзя согласиться – «в-третьих»: «*бы* - ... не является членом предложения», «*лишь* - ... не является членом предложения». Выходит, что сказуемое в этом предложении выражено только глаголом *принять*, без упомянутых частиц? Допустим... Тогда предложение примет вид *А тут... влево... принять*. По сравнению с подлинным, оно утратило запрограммированный автором семантико-эмоциональный колорит хоть и глупого, неприемлемого, но искреннего совета молодой, неискушенной лошади опытному коню и в то же время сообразно стилистике инфинитива приобрело чуждый контексту басни приказной тон. Вывод: сочетание слов из глагола *принять* и частиц *бы*, *лишь* представляет семантико-эмоционально-синтаксическое единство – член предложения, сказуемое.

Заметим кстати, что в отличие от своих «собратьев» по группе служебных частей речи, предлогов и союзов, тяготеющих к выражению грамматических, категориальных, значений, частицы в большинстве своем «работают» на семантику и экспрессию высказываний, благодаря чему стилистичны, что подтверждается еще и весьма нередким самостоятельным их употреблением. Умело вставляемые (главным образом в диалогической речи) на правах неполных предложений-реплик, они служат поддержанию взаимодоверительного, часто эмоционально-оценочного тона разговора. Таковы, например, частицы *пусть*, *именно*, *вряд ли*, *почти*, *вроде*, *будто бы*, *только*, *уже*, *даже*; в украинском языке – *саме*, *нехай*, *тільки*, *лише*, *хоч би*, *навіть*, *майже*, *хіба*, *невже*, *атож*, *якраз*.

Как видим, семантико-эмоционально-экспрессивный потенциал у частиц (в рамках привычного понимания нами служебных слов) действительно незаурядный, и, возможно, именно это первейшее назначение в речи, к тому же, нередкие факты дополнительного окраса общего смысла всей фразы, фактически свели на нет в учебной литературе интерес к синтаксической характеристике частиц, подменив ее характеристикой и классификацией по значению.

Поэтому цель статьи – раскрыть синтаксические свойства частицы, когда она в предложении относится к полнозначному слову. Иллюстрации с комментариями будут подаваться по отстоявшимся в учебниках семантическим разрядам.

С отрицательной частицей связано отрицание того значения, которое заложено в самостоятельном слове, непосредственно связанном с этой частицей. Убрать от него частицу – значит возратить полнозначному слову положительный смысл, то есть исказить содержание члена предложения, высказывания в целом до противоположного. Следовательно, полнозначное слово, имеющее при себе отрицательную частицу, неотделимо от нее в совместном выражении любого члена предложения, выраженного любой частью речи. Примеры – из русской и украинской художественной литературы.

1.1. *Не ветер бушует над бором... (Н. Некрасов). В комнате было ни темно, ни светло (И. Тургенев). Экая досада, как нарочно ни души (Н. Гоголь). Вспышки громадных махорочных сигарок освещали усатое и бородатое, не веселое, но и не печальное лицо (Э. Казакевич). Молва, быть может, не совсем не права (А. Пушкин). Потом понемногу начали бродить на ее счет слухи, не дурные, но странные (И. Тургенев).*

1.2. *В чистім полі не оред літає (Народна пісня). Не зів'януть квітки, не погаснуть огні, иле привіт нам весна солов'їна (В. Сосюра). Не китайкою покрились козацькі очі... (Т. Шевченко). Засмалені матроси співають на палубі про не відкриті ще землі (О. Гончар). Не так серце любить, щоб з ним поділитися (Т. Шевченко).*

Не меняет существа сказанного и удвоенное употребление отрицательной частицы в структуре глагольного составного сказуемого. Лишь на первый взгляд может показаться, будто всякое двойное отрицание равновелико простому утверждению.

В действительности это не совсем так. Сравним различающиеся только наличием и отсутствием частиц два предложения: *Широта его интересов не могла не изумлять меня* (М. Горький) и *Широта его интересов могла изумлять меня*. Второй контекст, без частиц, выражает лишь возможность обозначенного глаголами состояния (могла изумлять – значит могла и не изумлять), тогда как это же глагольное сочетание с двойным отрицанием совершенно определенно указывает на единственно

возможный характер и столь же единственно ожидаемый результат выраженного сказуемым действия: не могла не изумлять – значит изумляла и по-другому не могло быть.

У к а з а т е л ь н ы е частицы (в русском языке *вот, вон, это*; в украинском – *ось, осьде, он, онде, от, то, ото, це, оце, воно*) характеризуются в речи двумя синтаксическими функциями: 1) служат предикативным связующим звеном главных членов двусоставного предложения и в этом случае входят в структуру именного составного сказуемого, 2) способствуют оформлению односоставных номинативных указательных предложений, разделяя с именами существительными или же именными сочетаниями роль подлежащего.

- 1.1. *Ученье – вот чума, ученость – вот причина... (А. Грибоедов). Нравиться – это дело юношей (И. Тургенев).*
- 1.2. *Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (П. Грабовський). Поет доби моєї – це борець (Н. Забіла).*
- 2.1. *Вот холм лесистый, над которым часто я сиживал недвижим (А. Пушкин). «Вон одна звездочка, вон другая, вон третья: как много!» - говорила Марфинька, глядя на небо (И. Гончаров).*
- 2.2. *Ось старий, ще не згорблений старістю дід (В. Собко). Осьде хліб, а осьде сало (П. Тичина).*

Присоединение к указательным частицам в номинативных предложениях частиц *и, а, а...и* вносит в семантику главного члена и всего предложения эмоциональные оттенки внезапного или ожидаемого, радостного или печального обнаружения указанного предмета мысли. Таким образом еще более расширяется объем главного члена:

- 1.1. *Вот и лес (И. Тургенев). Вон и другой сумасброд (А. Пушкин). А вот вокзал (К. Симонов). А вот и дом, куда он так летел... (К. Симонов).*
- 1.2. *Ось і місток (М. Стельмах). І ось, нарешиті, вершина (О. Гончар). От і винагорода за те, що колись так хвацько бився під Пилявою, під Зборовом (Н. Рибак). І от Чернігів (П. Тичина).*

Не утрачивают указательного значения частицы *вот, вон* и украинская *ось*, присоединяясь к обстоятельственным словам:

- 1.1. *Вот здесь, вдали от любопытных глаз береза шелестела молодая (М. Исаковский). Вон там, в дальнем углу огромной баржи, куда не проникают веселые огни, чуть брезжит мутный свет огарка (В. Шишков).*
- 1.2. *Ось так він уміє удавати байдужого, - подумав він, - коли у самого під серцем смокче (Н. Рибак).*

Совершенно по-иному они себя ведут в составе простого глагольного сказуемого: у них исчезает указательное значение, появляются эмоциональный, усилительный, уточняющий оттенки; благодаря частицам текст клонится к разговорно-повествовательному, сказочному стилю:

- 1.1. *Вот пошел он к синему морю (А. Пушкин). Вот приедет барин - барин нас рассудит (Н. Некрасов).*
- 1.2. *Ось дивиться на нього чорна обсмалена руїна хати... (Н. Рибак).*

Присоединяемые к полнозначным словам определительные частицы уточняют их семантику, придают ей оттенок меры и степени признака, в том числе количественного, качества, действия. Игнорирование такой частицы неминуемо ведет к серьезному или полному изменению семантики соответствующего члена предложения, а с ним и всего контекста. Например, в предложении *Небольшая ночная птица, неслышно и низко мчавшаяся на своих мягких крыльях, почти наткнулась на меня и пугливо нырнула в сторону* (И. Тургенев) сказуемое – *почти наткнулась и нырнула*. Убрав из него частицу *почти* – значит исказить выраженное сказуемым действие: птица-то не наткнулась, а только почти наткнулась, то есть, едва не наткнулась.

Аналогичен этому следующий пример: *Не успела бричка совершенно остановиться, как он уже соскочил на крыльцо и чуть не упал* (Н. Гоголь). Во второй предикативной части сложного предложения однородные сказуемые – *уже соскочил и чуть не упал*. Частица *уже* лишний раз подчеркивает поспешность в действии героя при еще не остановившейся бричке, а без частицы *чуть не* вторая часть сказуемого назовет действие (*упал*), которого на самом деле не произошло.

В предложениях *Нам с тобой вряд ли нужны деликатно-сентиментальные недомолвки* (В. Ажаев) и *Она стала доказывать, что восемнадцать не так уж мало...* (Л. Леонов) сказуемые – *вряд ли нужны* и *не так уж мало*. Проигнорировав частицы *вряд ли* и *не так уж*, мы изменим значение сказуемых до противоположного *нужны* и *мало*, чего не допустит смысл высказываний персонажей.

Употребление определительных частиц не имеет синтаксических ограничений. По словам Д.Н.Овсяннико-Куликовского, они могут быть «приставлены» к любому члену предложения. Добавим и подчеркнем – на правах составного компонента члена предложения. Особенно убедительно это выглядит на примерах синтаксически разностороннего употребления одной и той же частицы: *Именно Облог и стал причиной известной в свое время тяжбы...* (Л. Леонов). *Купцы первые его очень любили именно за то, что не горд* (Н. Гоголь). *Именно это убеждение, что я заставил людей слушать не себя, а Минина, принесло мне*

первую в жизни большую и ни с чем не сравнимую актерскую радость (А.Борисов). Хорошо, что вы приехали именно сегодня (М.Горький).

Могла говорить я почти обо всем... (Н.Некрасов). ...впереди, по мере приближения к фронту, все отчетливее слышался почти непрерывный гул бомбежки... (К.Симонов). ...Яков, нерешительно ворочая языком, пожмаясь от ночной свежести или от страха, говорил почти шепотом (М.Горький). Илья почти не жил дома, мелькнет утром за чаем и уходит в город... (М.Горький).

...это было как раз то, чего он не имел права делать (К.Симонов). Как раз перед воротами на дороге стояли возы (А.Чехов). Мотря якраз того дня ползла в піч, щоб її вимазати (І.Нечуй-Левицький). Вранці-рано, в пилипівку, якраз у неділю, побігла я за водою... (Т.Шевченко).

Выделительно-ограничительные частицы помогают выделить в предложении логически стержневое полнозначное слово или же придают его семантике ограничительный оттенок. Эти важные содержательные качества частиц данного разряда весьма широко, подобно определительным, востребуемые в речи самостоятельными словами, так же синтаксически неограничены в совместном с полнозначными словами выражении членов предложения. Поэтому не станем доказывать уже неоднократно доказанное выше путем семантико-синтаксического анализа предложений, а лишь проиллюстрируем различные случаи, подчеркнув соответствующим образом интересующие нас члены предложения с выделительно-ограничительными частицами в их составе.

1.1. Погиб и кормицк и пловец! - Лишь я, таинственный певец, на берег выброшен грозою... (А.Пушкин).

1.2. Тільки вітер гучав межи деревами, та сипав сніг (М.Коцюбинський) .

2.1. Только взял боец трехрядку, сразу видно – гармонист (А.Твардовский).

2.2. Мені захотілося відразу ж іти в загін, бо хтозна, що могли зробити за цей час ті двоє... Але я лише зітхнув (Ю.Збанацький).

3.1. Лишь только мне она свои вверяла звуки... (С.Есенин).

3.2. Лише їй відомо, скільки порогів вона пооббивала... аж доки вакцину таки було добуто... (О.Гончар).

4.1. Какие только мысли не взбредут в бессонницу, когда мы подъезжаем, и проводник уже стучится с чаем и три соседа нехотя встают (К.Симонов).

4.2. Типова картина: село з усіх боків оточене пасмами безплідних гір, і тільки в цьому котловані бувають рясні сади, городи, виноградники (О.Гончар).

5.1. Лишь изредка с унылым свистом бунтует вихорь в поле чистом... (А.Пушкин).

5.2. Тепер лише помітив Юрко: шинель у нього на плечі була роздerta й набухла кров'ю (В.Козаченко).

Не менее синтаксически активны в обоих языках и усилительные частицы. И здесь для краткости приведем лишь по одному примеру на каждый член предложения.

1.1. Даже цветы на родине пахнут по-иному (А.Куприн).

1.2. ...навіть хмари комахні – справжнє лихо дніпровських плавнів – не могли загнати їх під стріху (З.Тулуб).

2.1. Я просто знаю, что в одинаковых условиях храбрые гибнут реже, чем трусы (К.Симонов).

2.2. А сердце – хоч б'ється в мужицьких грудях, таки бажає щастя, таки рветься до кращого життя, живе надією! (М.Коцюбинський).

3.1. Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать... (И.Крылов).

3.2. Вона тепер не реагувала навіть на лункі вибухи снарядів (Ю.Збанацький).

4.1. «Ничто нас в жизни не может вышибить из седла!» Такая уж поговорка у майора была (К.Симонов).

4.2. ...мріялось чути музику різних мов, хай то будуть навіть найдальці мови світу... (О.Гончар).

5.1. На ель ворона взгромоздьясь, позавтракать было совсем уж собралась... (И.Крылов).

5.2. Той вітер шалений, вістун громогніву і змови, дець аж в байраки забіг і знесилений впав на землю (П.Тичина).

6.1. Вы, право, все какие-то лишние, даже здесь, в вашем доме – лишние! (М.Горький).

6.2. Чижик задоволено плямкаючи губами, уже з червоним обличчям, дроботів до канцелярії (П.Панч).

В двух последних примерах частицы даже и уже входят в состав обособленных членов предложения, соответственно – обстоятельства и определения.

Из модальных частиц, кроме отрицательных, о которых уже говорилось, особого внимания в синтаксическом аспекте заслуживают модально-волевые, привносящие в семантику члена предложения оттенки желательности, побудительности, возможности, достоверности, и

сравнительные, у которых значение сравнения, не подлинного, а только схожего признака, органически слито со значением модальности.

Модально-волевые частицы, выражающие императивно-желательное значение, относятся к глаголу и разделяют с ним синтаксическую функцию сказуемого. Примеры:

Скажи-ка, дядя, ведь недаром Москва, спаленная пожаром, французам отдана (М.Лермонтов). Теперь давай поговорим... (А.Чехов). Да здоровствует солнце, да скроется тьма! (А.Пушкин). И новые друзья ну обниматься, ну целоваться (И.Крылов).

Цікаві (ніде правди діти) підкаралися, щоб ізлякати; коли подивляться, що вбиті, з переполюху ну тікати! (Т.Шевченко). Вже давно в нас не було розмови, а розпитати би, як воно ведеться (М.Рильський). Розкажуй-бо далі, сестрице (П.Мирний). О, слухай-но мене ти – робітничий син (М.Бажан).

Частица *би* в украинском, как и в русском языке, служит выражению смягченного повеления, просьбы; чисто украинские постпозитивные частицы *-бо* и *-но* способствуют семантическому обогащению сказуемого оттенком родственной, социальной, приятельской близости общающихся людей, литературных персонажей.

У сравнительных частиц, оформляющих выражение признака, действия или состояния путем сравнения, часто образного, с чем-нибудь схожим, синтаксические возможности шире, чем у модально-волевых. Они, как и определительные частицы, могут входить в состав любого члена предложения, однако в силу вышеуказанных семантико-модально-синтаксических (сравнительных) свойств чаще всего тяготеют к сказуемому. Приведем их с выборочными комментариями, чтобы еще раз наглядно продемонстрировать активнейшее участие частиц в синтаксической организации членов предложения, когда они относятся в речи к полнозначным словам.

Где-то вдали от опушки будто бы слышно: ку-ку (А.Фет). Эту избу на крыльце с собакой словно я вижу в последний раз (С.Есенин). Мария подошла ко мне, взяла за руку, волосы поправила, и сразу мне вроде легче стало (Б.Полевой). И тут он мне поручил два будто бы неотложных дела (Ф.Достоевский). По тебе от ветру словно в синем море волны так и ходят, ходят на просторе (А.Кольцов). Люблю грозу в начале мая; когда весенний первый гром, как бы режётся и истряя, грохочет в небе голубом (Ф.Тютчев).

В последнем предложении частица входит в состав обособленного распространенного обстоятельства, выраженного деепричастным оборотом.

Весьма интересен в семантико-структурном отношении следующий пример: «*Может быть пыль пустил в глаза? – Нет, как будто и взаправду уехал*» (В.Ажаев). Сравнительная частица *как будто* в сочетании с усилительной частицей *и*, модальным словом разговорно-просторечного характера *взаправду* и глаголом *уехал* составили модально-смысловый словесный блок, выразивший двуединое чувство героя – сомнения в достоверности отъезда персонажа, о котором идет речь, и в то же время некоей внутренней уверенности в состоявшемся отъезде. Поэтому и синтаксически его следует рассматривать в конструктивной целостности полнозначного и служебно-вспомогательных слов, то есть как член предложения – сказуемое.

Нижеследующим иллюстрациям из украинских текстов «собственно модальных частиц» авторы соответствующего раздела книги второй академического курса современного украинского литературного языка Л.И.Коломиец и А.В.Майборода предпослали такое замечание, указывая на сходство этих частиц с «модальными наречиями» (по В.В.Виноградову – «модальными словами»): «Подібність між модальними прислівниками і модальними частками посилюється тим, що ті й ті не є членами речення, тобто синтаксично не зв'язані з іншими словами в реченні» //7, 503-504. Приведем их, проанализируем испытанным рассуждением от противного, чтобы окончательно убедиться в несостоятельности выше цитированной банальной формулы.

...є в ньому начєб дві людини: одна скручується від болю і розпуки, друга за всім стежить, все підмічає й оглядає... (О.Гаврилюк). Гори навколо мовби висіли в повітрі, такі вони були прозорі й легкі в ці останні дні ясного гірського літа. Ліси начє світилися наскрізь (О.Гончар). “Хоч правда, - додав він, - тепер і ти ніби-то дружинник” (С.Скляренко). Взяла відра та й побігла ніби за водою – до криниці... (Т.Шевченко).

Допустим, что авторы вышеприведенного утверждения правы, тогда подчеркнутые нами члены предложения, разумеется, без частиц, в сочетании с грамматическими коррелятивными визави примут следующий вид: 1) *ти ... дружинник*, 2) *побігла ... за водою*, 3) *є в ньому ... дві людини; гори ... висіли; ліси ... світилися*. Нетрудно видеть, что в первом случае группа из непосредственно взаимодействующих в предложении слов утратила семантику предложения и приобрела чуждый авторской задумке оттенок уверенной констатации факта; во втором случае смысл группы совершенно исказился: уж мы-то знаем, что отнюдь не за водой выбегала из дому шевченковская героиня; в третьем случае лишённые частиц группы коррелятивных пар слов дошли в смысловом отношении до абсурда. Неизбежный вывод:

модальные, сравнительные, частицы во всех этих примерах семантически неотъемлемы от полнозначных слов и, таким образом, разделяют с ними синтаксическую функцию членов предложения.

И в заключение – общие выводы, поскольку этой статьей завершается публикация материала из трех частей о месте служебных слов: предлогов, союзов, частиц – в синтаксическом строе предложения.

Содержание предложения, вплоть до самых разнообразных и тончайших модально-смысловых оттенков, составляется (*syntaxis* в переводе с греческого и есть буквально «составление») из взаимодействия всех без исключения наличествующих в нем слов. Главная роль в семантическом наполнении каждого члена и, значит, предложения в целом несомненно принадлежит полнозначным словам. Главная, однако не исчерпывающая, потому что и служебные слова, как показали многочисленные примеры, вносят в содержание и форму предложения свою весьма существенную семантико-модально-конструктивную долю.

Несмотря на этот совершенно очевидный факт, многие десятилетия из учебника в учебник (по наилучшей традиции) кочует претендующая на серьезный теоретический тезис банальная формула о том, что служебные слова членами предложения не бывают. Явно недосказанная, сформулированная на манер аксиомы, лишь на первый взгляд кажущаяся безобидной, формула эта в действительности является неприемлемой, даже вредной, поскольку снимает в учебниках всякий дальнейший разговор о синтаксическом употреблении служебных слов, особенно важный в случаях, когда они относятся в предложении к полнозначным словам.

Исправить создавшееся в грамматике положение автор этих строк впервые попытался в 1978г. [8,21], затем коснулся попутно этой проблемы в 1981 [9,19] и 1982 [10, 29-30], выступил по ней на межвузовской международной научной конференции в 1990 [11,27-29] и, наконец, обстоятельно рассмотрел ее в 1991г. [12,44-59].

К сожалению, порядком наболевший альтернативный взгляд на подлинный синтаксический статус служебных слов так и остался не услышанным и не увиденным грамматистами, о чем свидетельствуют вышедшие после названных дат учебники и пособия по русскому и украинскому языкам.

Полвека назад Л.А. Булаховский заметил, что одной из характернейших тенденций современного языка является неудержимое наращивание сказуемым своего объема. Ныне, по его мнению, мышление осуществляется не столько парами слов, сколько целыми развернутыми словесными группами-комплексами [13, 50]. Это утверждение все так же справедливо и сегодня. Более того, оно актуально в отношении всех членов предложения: вследствие неуклонного обогащения речи современника модально-смысловыми оттенками и оценочно-характеристической экспрессией члены предложения, особенно главные, сплошь и рядом разворачиваются в целые словесно-синтаксические блоки, в которых служебным словам, в первую очередь частицам, и модальным словам, отводится далеко не последняя роль, в том числе синтаксическая.

Вот почему, анализируя предложение, определяя его члены, устанавливая границы, очень важно держать в поле зрения семантику предложения в целом и каждого члена в отдельности, ибо семантика и структура предложения – это его содержание и форма, сущность и выражение в неразрывной связи и развитии. Не случайно многолетняя практика школьного и научного изучения синтаксиса индоевропейских языков показала, что самое глубокое понимание сути синтаксических явлений достигается именно тогда, когда учитывается как внешнее, формальное их выявление, так и семантические функции [14, 7].

ЛИТЕРАТУРА

1. Овсянко-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. – С.-Петербург: Издание И.Л.Овсянко-Куликовской, 1912.
2. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1986.
3. Финкель А.М., Баженов Н.М. Курс современного русского литературного языка. – К.: Радянська школа, 1960.
4. Бровко А.С. Предлог в синтаксическом строе предложения // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – № 1. – 1998.
5. Баранов М.Т., Костяева Т.А., Прудникова А.В. Русский язык. Справочные материалы. / Под ред. Н.М.Шанского. – М.: Просвещение, 1988.
6. Кононенко В.И., Брицын М.А., Ганич Д.И. Русский язык. – К.: Вища школа, 1978.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969.

8. Бровко А.С. Структура предложения и последовательность его анализа // Методика русского языка и литературы. Республиканский научно-методический сборник. – Вып. 11. – К.: Радянська школа, 1978.
9. Бровко А.С. Аналіз будови речення // Українська мова і література в школі. – 1981. - № 11.
10. Бровко А.С. К определению границ членов предложения // Русский язык и литература в школах УССР. – 1982. - № 3.
11. Бровко А.С. Против асемантизма в определении синтаксического статуса служебных слов // Матеріали міжвузівської наукової конференції. – Ч. II. – Івано-Франківськ, 1990.
12. Бровко А.С. Трудности синтаксического анализа. Пособие для учителя. – К.: Освіта, 1991.
13. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – Т. 2. – К., 1951.
14. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972.
15. Бровко А.С. Союз в синтаксическом строе предложения // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – № 3. – 2001.

УДК 820 – 3.06: 94 (420).05

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТЕМИ ШАХРАЙСТВА В ЄЛИЗАВЕТІНСЬКИХ КНИГАХ ПРО ВАГАБОНДІВ

Василина К.М., к.філол.н., науковий співробітник

Запорізький державний університет

Загальновідомим є факт надзвичайного розквіту жебрацтва в Європі XVI ст., що спричинило появу доволі масивного шару літератури про вагабондів (волоцюг та дрібних шахраїв). Серед таких антологій шахрайського ремесла особливо виділяються “Співдружність бродяг” (“The Fraternity of Vagabonds”, 1561) Джона Оделі та “Застереження, або Попередження окаянних, яких в народі називають бродягами” (“Caveat or Warning For Common Cursetors, Vulgarly Called Vagabonds”, 1566) Томаса Гармена. Ці два зразки шахрайської літератури є широко відомими в колах ренесансознавців і традиційно розглядаються не тільки як генетичні предтечі Грінівської памфлетистики [1, 135], але і як достовірне джерело об’єктивних відомостей про життя декласованих елементів в Англії тюдорівської доби (див. [2; 3]).

Вказані твори з’являються в період чергового погіршення криміногенної ситуації в Англії, коли постає нагальна потреба досягнути цей надзвичайно значимий аспект дійсності шляхом систематизації відомостей. Саме в цей час виходить велика кількість наказів про заходи щодо всіляких злодіїв. Так, приміром, в 1562 році елізаветинський парламент видав акт, за яким “будь-яка людина, що спілкувалася із єгиптянами (тобто циганами) чи копіювала їхню мову або поведінку, вважалася злочинцем” [3, 25]. Два акти 1563 року були націлені на усунення з юрисдикції мирових суддів справ, пов’язаних із піддробкою монет, та надання їм повноважень для розгляду випадків содомії [2, 51]. Крім того, виходили різноманітні закони щодо волоцюг, приміром, статут 1563 року ще раз легалізував ліцензії на заняття жебрацтвом [4, 267], таке інше.

На фоні складної криміногенної ситуації в країні особливо виділялися злочини, спрямовані проти приватної власності. В епоху початкового накопичення (“найважливішого феномену кінця XV – XVI ст.” [5, 30]) саме такі злодіяння були, з одного боку, досить прибутковим заняттям для всіляких шахраїв, з іншого – найнебезпечнішою загрозою для пересічного громадянина, який бачив у збагаченні не тільки реальний шлях до суттєвого поліпшення умов життя, але й вірний засіб підвищення власного статусу в суспільстві.

Відомо, що досить розгалужена система правосуддя в Англії XVI ст. (парламентський суд, так званий суд королівської лави, суд присяжних, сесії мирових суддів, “шерифські турне”, “судові списки” та церковний суд) працювала не дуже ефективно, тому часто-густо пройдисвітам вдавалося уникнути не тільки покарання, але й притягнення до суду. Наприклад, Е.Гекст, суддя, член Зіркової палати стверджував, що в 1596 році біля вісімдесяти відсотків всіх злочинців уникнули суду [2, 50]. Отже, за умов неспроможності влади радикально вплинути на стан справ із злочинністю, поставала нагальна потреба інформувати населення щодо небезпеки, яка походить від всіляких крадіїв і шантажистів, та

щодо тих засобів, які можна вжити задля власного захисту. Саме цю інформаційно-дидактичну функцію були покликані виконувати твори про вагабондів.

Книги Оделі та Гармена стали, по суті, своєрідними довідниками з шахрайства, які користувалися попитом у сучасників. Так, на користь популярності Гарменового твору свідчить той факт, що протягом 1566 – 1568 років він перевидавався тричі і був надрукований ще у 1573 р. та в 1814р. [6, 6]. Цікаво зазначити, що “Застереження...окаянних” читав і добре знав відомий англійський ранньо-бароковий філософ-есеїст Р.Бертон (1577–1640). На це вказують нотатки, зроблені його рукою на полях копії видання “Лондонського дзвонаря” (“The Bellman of London”, 1608) Т.Деккера [7, 123].

Дж.Оделі та Т.Гармен не були професійними літераторами (про інші твори Оделі немає жодних відомостей, що ж до Гармена, то достеменно відомо, що він був звичайним суддею в Кенті). Втім, кожному з них вдалося створити настільки переконливий портрет лондонського злочинницького світу, наповнити твори такою кількістю достеменних подробиць і достовірних фактів, що їхні книги стали своєрідними жанрово-стильовими взірцями для більш пізніх памфлетистів – від Гріна і до епігонів конні-кетчерівського циклу. У зв’язку з цим варто розглянути особливості архітектоніки та ідейно-художню специфіку обох творів.

На думку дослідників Дж.Готтена [цит. за 7, 119] та Ф.Чандлера [8, 92], ці два тексти за структурою є подібними до німецької “Книги бродяг” (“Liber Vagatorum”), яку вперше було опубліковано в 1512 році, а потім – під редакцією Мартіна Лютера – в 1528 році. Цей твір невідомого німецького автора має три складові частини: опис співдружності бродяг, список понять, які мають безпосереднє відношення до них, та “словник сленгу”. Однак, як слушно зауважує відомий літературознавець Ф.Ейделотт, подібність загального плану творів не може стати засадничою підставою для того, щоб вважати згадані англійські шахрайські антології виключно епігонськими, адже матеріал у них є суто англійським [7, 119].

Твір Оделі має довгий інформаційно насичений заголовок “Співдружність бродяг, що розповідає про пихатих бродяг та жебраків, як жінок, так і чоловіків, як дівчат, так хлопчаків, а також вміщує назви та характеристику їхніх діянь, з описом банд підступних обманщиків та хитрунів. До цього додається згадка про двадцять п’ять верств шахраїв. Затверджено назавжди Коком Лореллом”. Вже з назви видно, що автор вважає себе наслідувачем національних традицій, започаткованих славнозвісним “Човном Кока Лорелла” (слова, які ніби-то належать цьому відомому пройдисвітові винесено ще й на титульний аркуш). Заголовок твору анонсує і специфічний проблемно-тематичний комплекс, і принцип структурно-композиційної організації тексту. Слід відзначити, що Дж.Оделі прагне змалювати не всіх жебраків та бродяг, а переважно тих, які або живуть нечесним шляхом, і, отже, представляють загрозу для англійської громади, або ж мають усі потенційні можливості (завдяки способу існування) для того, аби стати злочинцями.

Структурно-композиційна схема твору Дж.Оделі є доволі розгалуженою. Вступна частина “Співдружності бродяг” складається із короткої поетичної замальовки. У ній автор, який претендує виключно на роль видавця, декларативно знімає з себе відповідальність за вірогідність та достеменність презентованої інформації, вказуючи на те, що він лише переповідає відомості, які “один пройдисвіт надав членам суду в обмін на власну свободу” [9, 2]. Таке самовиправдання автора перед читачем, яке вже стало характерним прийомом в царині кримінальної прози, викладене тут у римованій формі. Твір Оделі складається з трьох підрозділів, кожний з яких презентує опис певної категорії декласованих елементів: двадцяти двох різновидів волоцюг (представників обох статей та й різних вікових категорій – від дітей до старих), трьох видів обманщиків та ошуканців, і, врешті-решт, двадцяти-п’яти верств шахраїв.

Загалом архітектоніка “Співдружності бродяг” досить чітка та наближена до трактатної: автор впроваджує рубрикацію та, виносячи у підзаголовки назви певних видів злочинств, дає їм лаконічні дефініції типу: “**Дивак (a Queer Bird)**. Дивак – це той, хто недавно вийшов з тюрми та перебуває у пошуках роботи. Він дуже часто виявляється вправним конокрадом, якого злодії поміж собою називають пріггаром (крадієм верхових коней. – К.В.)” [9, 4].

Слід наголосити на тому, що в творі Оделі інформація розподілена дуже нерівномірно: наприклад, різновиди бродяг, описані в першій та третій частинах, визначені автором досить коротко – одним реченням. Опис інших пройдисвітів – “люб’язного чоловіка”, “шахрая чи крадія”, “того, хто кидає обручку” – перетворюється на міні-замальовки побуту шахрайського стану, які наповнюються різноманітними ситуаціями-кліше. Необхідно особливо відзначити потужний вплив риторики на художній простір “Співдружності бродяг”: тут автор не просто досить логічно та послідовно розгортає свою думку, він, вдаючись до типізації, презентує читачеві низку описів своєрідних стандартних ситуацій. Отже, Дж.Оделі звертається до “анатомування” певної хибі суспільства (у цьому випадку – жебрацтва та шахрайства). Він систематизує відомості про вагабондів та застосовує науково-точний спосіб для опису прийомів обдурення простих громадян. Таким чином, Оделі створює своєрідний

довідник, з якого читач міг почерпнути певну суму знань щодо життя декласованого елемента, а отже, твір мав певну суто прагматичну цінність.

Відомості, викладені Оделі, були значно розширені його послідовником – Т.Гарменом у творі “Застереження, або Попередження окаянних, яких у народі називають бродягами, викладене Томасом Гарменом, есквайром, на користь і задля вигоди його рідної країни”. Хоча Гармен у своєму творі використовує структуру, аналогічну до тієї, яку запропонував читацькій увазі Дж.Оделі, він значно поглиблює власне художній компонент. Замість лаконічно-сухої, майже трактатної манери презентації авторського концепту, у Гармена на разі маємо доволі цікавий твір, де певні описові фрагменти сусідять з міні-текстами, які відзначаються динамічним розгортанням сюжетних колізій. Саме наявність фабульної частини у безсюжетному текстовому просторі надає книзі Гармена певної привабливості.

Центральними ознаками книги Гармена є її дидактично-моралізаторська спрямованість та відчутний патріотичний підтекст. Звернімо увагу, що підсилення патетично-патріотичного струменя, спричинене зростанням національної самосвідомості англійців, було характерним для памфлетистики середини XVI ст. Гармен декілька разів протягом твору пояснює той головний мотив, який спонукав його видати цей доволі дивний довідник: “Та, чесно кажучи, зробив я це **на користь та задля прибутку моєї країни** (виділено мною. – К.В.), щоб усе королівство дізналося та зрозуміло, як непристойно вони (шахраї. – К.В.) живуть, якими шкідливими заняттями займаються, і щоб усі допомогли швидко викоренити це зло” [10, 67]. В умовах загального піднесення національного духу англійців важливо було консолідувати зусилля митців задля виховання у читачів відчуття “єдиної родини”, гордості за власну країну. У цьому творі співвітчизникам вперше запропоновано об’єднатися і єдиним фронтом виступити проти шахрайських банд. Згодом Р.Грін буде спекулювати саме на національно-патріотичних почуттях реципієнта, виносячи патетичні девізи на титульні сторінки своїх раних конні-кетчерівських памфлетів та неодноразово наголошуючи на корисності власних творів для спільноти.

Структура “Застереження...окаянних” є водночас і аналогічною до архітекtonіки твору Оделі, і дещо відмінною від неї. Подібність полягає у принципі об’єднання матеріалу, адже Гармен теж розбиває текст на мікро-фрагменти, кожний з яких присвячений описові конкретного виду трікстерства. Відмінність композиції творів Оделі та Гармена виявляється більш багатоплановою і є показником того, що “Застереження...окаянних” презентує перехідну фазу розвитку шахрайської прози: від документально точного опису Оделі до більш стилістично довершених конні-кетчерівських памфлетів, та далі – до високохудожніх кримінальних романів XVII ст., у яких цифрові дані чи правдоподібні деталі шахрайського побуту хоча й виноситимуться на периферію художнього простору, все ж будуть збережені задля посилення вірогідності зображуваних подій. Натомість акцент буде зміщено в бік художнього осмислення самоцінності досвіду окремого “негероїчного” шахрая, при цьому одним із найпродуктивніших прийомів характеристики такого образу виявиться не декларативна оцінка автором свого протагоніста, а зображення пройдисвіта “в дії”.

Отже, новаторських рис у структурі “Застереження...окаянних” декілька. По-перше, Гармен розміщує поетичну вставку в кінці твору, і вона в нього виступає своєрідним резюме всього викладеного (нагадаємо, що в Оделі поезія анонсує розповідь). Використовуючи прозометричну структуру, Гармен наслідує ту традицію, яка була вже перенесена з “високої” прози в царину “criminal fiction”. У площині мистецької надзадачі Гарменів твір теж перегукується із попередніми книгами про пройдисвітів (антологіями Р.Копленда “Шлях до нічліжки”, 1535-36, Г.Волкера “Публічне викриття гри в кості”, 1552). Головне завдання свого довідника кентський джентльмен вбачає у презентації відомостей для того, щоб “всі верстви безпосередньо могли побачити, як у добре відшліфованому дзеркалі, різноманітні прояви їхньої (вагабондів. – К.В.) підступної поведінки” [10, 118]. Як бачимо, в “Застереженні...окаянних” ідейний зміст вступної частини і віршованого фіналу є абсолютно тотожним. Таке специфічне обрамлення виконує у книзі Гармена функцію своєрідної рами, що свідчить про потужний вплив риторичного начала: головне вихідне положення слугує водночас і кінцевим резюме.

По-друге, Гармен вперше використовує у творі, який за тематикою тяжіє до “низової” прози, двокомпонентний вступ, що, як відомо, був програмним моментом композиційної будови “високої” літератури. Вступ до “Застереження...окаянних” включає присвяту “справедливій вельмишановній та надзвичайно добрій леді Єлизаветі, графині Шрузбері” [10, 61] та безпосереднє звернення до читача.

По-третє, самі злодійські практики у Гармена мають не тільки інші назви (інколи в Оделі та Гармена одні й ті самі сленгізми означають відмінні практики, інколи – однакові практики отримують різні назви), але й більш розгорнутий опис. Збільшення текстового простору відбувається за рахунок введення екземплиці курйозно-анекдотичних оповідок, які покликані не тільки проілюструвати конкретні випадки спілкування із злиднями, але й розважити реципієнта, “розбавити” науково точний, абстрактно-клішований текст. Запроваджена Гарменом розповідна схема (співіснування лаконічного трактатного і образно-поетичного наративного модусів) не була типовою для ранньої фази розвитку шахрайської літератури в Англії. Втім, саме цю схему згодом активно використовував і Роберт Грін (ранні конні-кетчерівські памфлети), і його послідовники: анонімний автор памфлету “Основа конні-кетчерства”

(“The Groundworke of Conny-catching”, 1592), памфлетист, що підписався Катберт-конні-кетчер, у “Захисті конні-кетчерства” (“The Defence of Conny-catching”, 1592), а також С.Роуландз, Т.Деккер та ін.

По-четверте, Т.Гармен пропонує увазі читача досить великий список відомих йому шахраїв (всього понад двісті імен та прізвиськ). Письменник розбиває цей список на три частини (відповідно до видів ошуканства – “чесні чоловіки” (upright-men), шахраї (rogues), порушувачі спокою (palliards) –, кожна з яких викладена в алфавітному порядку. Цікаво у зв’язку з цим зауважити, що імена злидарів не були вигадані письменником, деякі з них можна зустріти у тогочасних судових документах.

Наступними новаторськими компонентами, які саме Гармен впроваджує до кримінальної прози, виступають словник сленгу та оригінальний фрагмент діалогу між шахраями. Ці частини тексту виокремлено графічно. Згаданий діалог містить не тільки власне автентичні фрази, якими обмінюються два пройдисвіти, але й переклад цих фраз, котрий запобігливий автор пропонує читацькій увазі. У такий спосіб Гармен сподівається задовольнити потребу населення урізноманітнити своє дозвілля: річ у тім, що в XVI ст. англійці, жадібні до найрізноманітніших відомостей, полюбляли розгадувати всілякі ребуси та загадки. Досить популярним було написання акровіршів, віршів у формі конкретних речей, як-от люстерка, віяла, корони таке інше (див. [11, 83]). І саме в середині XVI ст. – у період поживавленого наступу англійської мови на французьку та латину в різних галузях суспільного життя та зокрема в літературі – зростає цікавість і до всіляких діалектів та жаргонізмів, а самі елизаветинські “men of letters” досить часто вдавалися до словотворення шляхом чи то контамінації існуючих морфем, чи то транслітерації іноземних слів. Йдучи у руслі модної традиції, Гармен пропонує увазі читача своєрідну головоломку з ключем. І такий шифрувальний прийом переймуть у нього налаштовані на віртуозну гру зі словом та змістом літописці злочинського життя – представники маньєристичної та барокової естетики, зокрема Т.Деккер (“Світло ліхтаря та свічки” (Lanthorne and Candlelight), 1608), Р.Гед (перша частина “Англійського крадія” (“The English Rogue”), 1665) та ін., які презентували читачеві вірші, написані сленгом. Звернімо увагу, що згодом широкої популярності набуде і шахрайська лірика, яка в XVII – XVIII ст. виходитиме або окремими виданнями, або у складі популярних словників злочинського аргю.

Отже, структурно-композиційна канва Гарменового тексту відзначається неординарністю: вона містить цілу низку оригінальних новацій та стає певним канонічним кліше для послідовників. Вони застосовуватимуть запропоновану Гарменом схему чи то беручи її повністю, як це зробили Р.Грін (ранні конні-кетчерівські памфлети), автор “Основи конні-кетчерства” (1592), чи то запозичуючи її окремі складники: словник шахрайського аргю (Р.Грін, С.Роуландз, Т.Деккер, Р.Гед), епізоди розмови між представниками декласованого прошарку населення (Т.Деккер, Р.Гед та Ф.Кіркмен).

Характерною ознакою стилістичного малюнку “Застереження ...окаянних” виявляється вже традиційна та обов’язкова для злочинської літератури схильність до використання різнохарактерних елементів у межах однієї текстової єдності. При цьому синтез відбувається на різних рівнях поетики: “низька” тематика – “висока” стилістика, проза – поетичні вставки, типізовані описи – індивідуалізовані приклади, наукова точність викладення – художня образність, загальноповивана лексика – злочинський сленг. У такій суміші різнохарактерних поетологічних елементів проступає вельми цікава закономірність розвитку шахрайської прози XVI ст.: письменники, які виносили на осуд широкого читацького загалу “низьку” тематику, не тільки свідомо шокували читача (який, однак, полюбляв всілякі “гарячі” теми), але й доволі сміливо і навіть зухвало порушували загальноприйняті літературні норми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baker E.A. The History of the English Novel. The Elizabethan Age and After. – London, 1937.
2. Cockburn J.S. The Nature and Incidence of Crime in England 1559 – 1625: A Preliminary Survey// Crime in England: 1550 – 1800/ Ed.by J.S.Cockburn. – Princeton: New Jersey: Princeton Univ.Press, 1977. – P. 49 – 71.
3. Judges A.V. Introduction// The Elizabethan Underworld/ Ed.by A.V.Judges. – London: George Routledge & Sons.Ltd., 1930. – P. 13 – 61.
4. Youings Joyce. Sixteenth-Century England. – Penguin Books, 1991.
5. Чистозвонов А.Н. Социальная природа нидерландского бюргерства при феодализме и в период перехода от феодализма к капитализму// Социальная природа средневекового бюргерства XIII – XVII вв. – М.: Наука, 1979. – С.15 – 49.
6. Furnivall F.J. Preface// Awdeley’s Fraterniteye of Vagabondes, Harman’s Caueat, Haben’s Sermon, & c. – Berlin – New York – Philadelphia: Early English Text Society, 1889. – № 9. – P. 1– 26.
7. Aydelotte Frank. Elizabethan Rogues and Vagabonds. – London: Frank Cass & Co.LTD, 1967.
8. Chandler F.W. The Literature of Roguery: In 2 vol. – Boston and New York: Univer.Press, 1907.– Vol.1.

9. Awdeley John. The Fraternite of Vagabondes// Awdeley's Fraternite of Vagabondes, Harman's Caueat, Haben's Sermon, & c. – Berlin – New York – Philadelphia: Early English Text Society, 1889. – № 9. – P. 1 –16.
10. Harman Thomas. A Caveat or Warning for Common Cursitors Vulgarly Called Vagabonds// The Elizabethan Underworld... – P.61 – 118.
11. Bradbrook M.C. Themes and Conventions of Elizabethan Tragedy. – Cambridge: Univ. Press, 1957.

УДК 883 – 3. 091: 82. 015

УКРАЇНСЬКИЙ ФУТУРИСТИЧНИЙ РОМАН

Васьків М.С., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

*Клавіатурте розум, почуття і волю...
Клавіатурте!
Шукайте метрополію свідомого життя.
Пізнайте все в віках і над віками.*

Або:

*І всюди чую я
прелюдію машин до людського життя.
А Україна, всесвіт –
в купелі боротьби,
і біля них – Матуся неминучість.*

Під цими рядками міг спокійно поставити свій підпис будь-хто з українських поетів-футуристів. Але це вірші Миколи Хвильового, який написав їх саме тоді, коли у “Нашому універсалі до робітництва і пролетарських мистців українських” він разом із В.Сосюрою і М.Йогансенем заявляв, що вони відкидають “життєтворчих футуристичних безмайбутників, що видають голу руйнацію за творчість” [1; 65]. Орієнтація на демократизацію і новаторство стає однією з основних прикмет мистецтва 20-х років ХХ ст. І попри різні декларації і заяви майже всі літератори цієї доби не оминули футуристичних віянь, а ті, у свою чергу, часто не вирізнялися характером творчості на загальному тлі нічим, крім маніфестаційних тверджень. Тому розмежування на футуристів і нефутуристів є досить умовним, залежить значною мірою не від художніх особливостей творів, а від того, ким митці себе задекларували, хоча це теж могло бути умовністю. Бо чим не футуристична заява В.Корняка, друга й однодумця М.Хвильового, В.Сосюри й М.Йогансена в той час, у статті “Етапи” (опублікована у збірнику “Жовтень” за 1921 рік, де побачив світ і “Наш універсал...”): “*Перегортається нова сторінка історії. Не нова “школа”, не новий “напрямок”, не “течія” в рамках старого мистецтва, але цілковите зривання тяглости з усім попереднім, знищення всіх традицій. Початок нової ери*” [1; 64]. Тож не видається дивним, що митці то входили, то виходили із футуристичних об’єднань, перейменовували, трансформували їх тощо.

Особливо розмиті межі між футуристичною і всією рештою української художньої літератури 20-х років у романістиці. Очевидно, самі жанрові обмеження роману, жанру, здавалося б, молодого і до кінця не усталеного, спроби замінити старі, традиційні норми на нові спрямовували творчість багатьох романістів у одне русло, навіть деструкційні домінанти часто були однотипними.

“Головною метою футуристів було знищення старого “Великого Мистецтва”. З його руїн, з його розпорошених елементів вони хотіли створити цілком нову “систему”, гідну нової доби. “Деструкція” старого мистецтва здійснювалася різними способами. Найчастіше це робилося через “синтезу”. Синтезуючи традиційні жанри мистецтва, футуристи тим самим творили нові “мистецтва” і нові “жанри”... Футуристи заперечували принцип “надхнення” у творчості, його “божественний характер”... Себе вони вважали ані “поетами”, ані “мистцями”, воліючи називати себе простими робітниками слова. На свою працю вони дивилися як на ремесло, яке вимагає не надхнення, а досконалого технічного знання... Замість того, щоб збуджувати почуття, емоції і настрої (як це робило старе мистецтво), вони своєю творчістю хотіли навести людину на шлях розсудливості, стимулювати її інтелект. Раціональність у творчості стала їхнім головним принципом, а її виявом стали сатира та

іронія. Вони намагалися промовляти до інтелекту, а не до емоцій”, – стверджує один із найкращих знавців українського футуризму Олег Ільницький [2; 9-10].

Безперечно, першим серед романістів-футуристів необхідно назвати Гео Шкурупія. Як і більшість митців 20-х років, він ішов до прози через поетичну творчість, і його романістика, як і романістика інших митців, футуристів і нефутуристів, припадає на другу половину 20-х, навіть на кінець десятиліття. Перший – і художньо найдовершеніший – роман “Двері в день” був написаний у 1928 році. Автор повністю опановує оповідь, можна сказати, що всім у романі заправляв авторська сваволя. Характерною ознакою романістики 20-х, і насамперед футуристичної, є пряме спілкування наратора із читачем на сторінках твору. “Автор відмовляється від звичної форми роману – послідовного розвитку сюжету, широкого панорамного зображення історичної обстановки, детальної характеристики дій та вчинків персонажів” [3; 13].

Показовими є назви розділів роману. Так, перший розділ має назву “Двері в ніч”, контрастуючи з назвою роману загалом й одного з останніх розділів – “Двері в день”. Ці назви розділів можуть свідчити як про нібито повну авторську відстороненість від дії (“Річ”, “Герой”, “Розгром”, “Екскаватор”), так і про прямий контакт із читачем (“Хто він такий?”, “Розділ історичний”, “Вперед!”, “Дія знову вертається на своє місце”).

Автор відмовляється від одної стильової манери, що, зрештою, характерно для будь-якого роману [4], але не знаходило в українській чи російській романістиці попередніх епох такого яскраво-відвертого вияву. Оповідь вільно переміщується з одного часового пласту в інший. Спочатку це стосується тільки долі головного героя Теодора Гая, коли автор із сучасності повертається в минуле чи малює перспективу безраднішого міщанського майбутнього. На сторінках роману Г.Шкурупій узасадно право кожного літератора на гру уяви, на відтворення цієї гри в романі, мотивуючи це тим, що кожен із читачів продовжує реальність у своїх мріях і помислах. Саме це і єднає читачів і романіста, стирає межі між ними: “І от тепер кожний з нас мусить погодитися, що всі ми – романісти, що коли ті романи ми не будемо, не беремо в них участі як герої, то ми їх komponуємо в мріях” [5; 28]. Так у творі поряд з минулим, сучасним і майбутнім головного героя з’являється ще й імовірний час. Але про уявність цього уявного автор нам заявляє не зразу, змушуючи довгий час сприймати за художню реальність. Тільки через кілька розділів виявляється, що химерний, символічний похорон трупа й одночасно Гая-міщанина був вигадкою самого Теодора, який насправді залишається на тому ж місці, за столиком тестевої пивниці.

Поступово на сторінках роману зринає ще один часовий пласт, своєрідний плюсквамперфект твору – історія життя первісного племені й одного з представників цього племені, Гая. Автор знову грає з читачем. Так, у розділі “Річ” він заявляє, що “безпосередньо до оповідання ні картина, ні комісійна крамниця не стосуються” [5; 28]. Але провівши “первіснообщинного” Гая через усі перипетії боротьби й опанування природою, через єднання з людським загалом, вершиною якого стає кохання, наратор нарешті нам повідомляє, що це ще одна мрія-марево, витворена Теодором Гаєм у результаті споглядання картини, яка нібито до твору “безпосередньо... не стосується”. Ця уявна сюжетна лінія стає опозицією до реального життя Теодора: між обома Гаями спостерігається спорідненість характерів, але один із них – уявний – є борцем і творцем, а інший – тільки безвартісним споживачем матеріальних благ і прикриттям для шахрайства його тестя, колишнього куркуля. Цю опозицію витворює сам Гай, бо від “Дверей у ніч” до “Дверей у день” перед нами розгортається внутрішній конфлікт у душі Теодора, конфлікт між його романтично-революційним минулим і міщанською сучасністю, яка засмоктала не лише його, але й “блакитні фйорди” його дружини Марії: її безповоротно, а наш герой гарячково прагне вирватися із трасовини.

Роман “Двері в день” характеризується постійною, часто ледве вловною зміною наратора: то це об’єктивістськи відсторонений автор-наратор, що веде оповідь від третьої особи, то він стає зримим, суб’єктивним “Я” роману, то автор-наратор зливається з невластивою прямою мовою Теодора-нарата, то робить самого Гая відстороненим наратором (сюжетна лінія первіснообщинного племені чи подорожні нотатки про поїздку по Дніпру), то вводить інших наратів (наприклад, безіменний лектор із розділу “650000 к.с.”). Ця постійна зміна кута зору химерно переплітається з різностильністю й різножанровістю розділів роману. Ми вже наводили тезу О.Ільницького про творення футуристами нових “жанрів” шляхом синтезу традиційних і, на їх думку, “застарілих”. Хоча у романі Г.Шкурупія синтезуються не тільки традиційні жанри. Так, розділ “Розгром” повністю написаний у жанровому ключі кіносценарію, який набув великої популярності саме у 20-і роки. Своєрідним відбитком ідеологічно-економічних лекцій тієї ж доби стає розділ “650000 к.с.”. У розділі “Вперед!” набуває актуалізації давній жанр подорожніх нотаток. Крім того, привертають увагу відчутні в романі риси таких літературних і позалітературних жанрів, як нарис, опис, філософські роздуми тощо. Уявна історія з похороном вносить у “Двері в день” елементи детективного, містичного романів і навіть роману жахів. Автор сплітає воедино стильові риси класичного реалізму, натуралізму з романтичною патетикою й імпресіоністичною штрих-пунктирністю.

Жанрово-стильовий розмах, розхристаність і необмеженість волі наратора у “Дверях в день” покликани одразу привертати увагу читача, вражати незвичністю і протистоянням до традиційного роману, але попри те Гео Шкурупій не пориває з цими традиціями повністю, незважаючи на звичні вже футуристичні декларації про творення цілком нового мистецтва. Сюжетні події укладаються у добре зрозумілий причинно-наслідковий ланцюг, автор прагне до художньо-психологічної індивідуалізації персонажів. Правда, кидається у вічі характерний для футуристів схематизм, “модельність” цих персонажів, але відбувається це, мабуть, не завдяки, а всупереч волі автора, якому, очевидно, просто забракло мистецької вправності для творення психологічних порухів душі не на абстрактному, а на конкретно-чуттєвому рівні. Схематизм роману посилювався абстрактно-неконкретним характером основного конфлікту.

Ця притаманна футуристичній прозі модельна шаблонність і одновимірність персонажів особливо далася взнаки у наступних романах Г.Шкурупія “Жанна-батальйонерка”(1929) та “Міс Адрієна”(1934). На те, що персонажі будуються насамперед як узагальнення, без належної індивідуалізації, вказує вже саме ім'я Жанни Барк, яке надто прямолінійно наштовхує на аналогію із Жанною д'Арк. Схематично “правильним” постає у романі Стефан Бойко, його повним негативним антиподом є поручник Голуб'ятников. Подальший хід дії не призводить до якоїсь помітної зміни статично-однобічного характеру цих персонажів: поручник тільки більше виявляє свою ницість і підлість, а Бойко – свою революційність, ненависть до війни і близькість до “народу”, тобто до солдатів. “Діалектика душі” заповнює лише одну постать Жанни, спочатку професорської трохи капризнуватої і кокетливої доньки, згодом “батальйонерки” жіночого батальйону смерті, а ще згодом – розчарованої у війні і патріотичних воєнних гаслах жінки, яка, проте, не може вийти за рамки станової (чи то пак класової) ідеології, а тому відкидає через революційні погляди закоханого в неї і коханого нею Стефана. Можна припустити, що романи Г.Шкурупія за своєю настановою (що характерно загалом і для більшості усіх творів 20-х років) є близькими до тези Аристотеля про важливість подій і тому їх примат над характеристиками персонажів.

Те ж саме спостерігаємо і в “Міс Адрієні”. Велике промислове капіталістичне місто за океаном часів Великої депресії. Гуртування робітників для протистояння свавілля капіталістів і жорстока протидія їм із боку поліції, судів, держави загалом. Продажність профспілок і послідовне щире відстоювання прав робітників із боку комуністів. З глибокою правдивістю і трагізмом відтворює Г.Шкурупій повне зубожіння робітників, яке штовхає їх на штрейкбрехерство, проституцію, самогубства, робить покірними іграшками в руках капіталістів. Попри те є, виявляється, країна, де робітник є справжнім господарем і творцем – це “Радянський союз”. Написаний роман у 1934 році, за рік до арешту автора, якому треба було гарячково доводити свою лояльність, протиставляючи виключно негативний загніваючий капіталістичний світ цілком прогресивному і щасливому радянському суспільству. Хоча реалії життя і тут виринають на поверхню. Свавільля влади на Заході часів Великої депресії було великим, але масових розстрілів без суду і слідства, звичайно, не провадилося. У “Міс Адрієні” виникає ж чисто радянська колізія 30-х років – нічні розстріли у тюремному дворі під потужний рев двигунів, що повинні були заглушувати звуки пострілів. У романі образи накреслені пунктирно: це або свідомі революційні борці, або ті, хто через “помилки” приходять до розуміння необхідності гуртування під червоним прапором комуністів. Такі ж розпливчасті й неоднозначно-позитивні постаті радянських людей. Шаблонністю віддає і, здавалося б, цілком неординарна назва твору за іменем друго- чи третьорядного персонажа. Насправді у романі автор дає прямолінійне трактування цієї назви: *“На конкурсі краси Адрієна взяла перший приз, але жодної копійки не одержала... Потім чоловік її загинув під час карколомного трюка і Адрієна покотилась усе нижче й нижче. Тепер вона вже не гарна й рада теж дармовій тарілці супу.*

... Робітники заводу “Марти” побачили стару Європу. Вона сиділа в парку коло фонтана в образі міс Адрієни”[6; 44,62].

У “Жанні-батальйонерці” та “Міс Адрієні” знаходять своє відтворення ті новаторські риси, які автор виявив ще у романі “Двері в день”. Це і залучення листів, драматичної форми при відтворенні спиритичного сеансу тощо до “синтезу жанрових форм”. Бурхлива уява Франца Каркаша породжує цілі сторінки ймовірного у “Міс Адрієні”. В останньому романі, як це не парадоксально, можливо, знаходить свій найяскравіший вияв те, до чого так прагнули футуристи – замінити художню літературу публіцистикою чи наукою. Але рухався Г.Шкурупій до все більшого наближення з традиційним шаблонно-реалістичним романом уже 30-х років.

Власне дати розгорнуті психологічні характеристики персонажів і досягнути епічного розмаху Геові Шкурупію завадив значною мірою й обсяг його романів: “Двері в день” містить трохи більше півтори сотні сторінок, “Жанна-батальйонерка” – менше сотні, а “Міс Адрієна” – всього 60. Деякі дослідники й досі визначають жанр “Жанни-батальйонерки” як повість, хоча сам автор і в журнальній публікації, і в окремому виданні називав цей твір романом. Це не було дивиною для романістики 20-х років, малий обсяг романів мав масовий характер, тому даремно його приписує виключно “Честі” М.Могілянського С.Кривенко [7; 38], шукаючи аналогій романові Могілянського аж у прибалтійській повоєнній романістиці. Ще один приклад такого короткого роману 20-х років – “Арсенал сил” (1928) Гео Коляди на 55 сторінок.

Назва роману, очевидно, не зовсім в'яжеться з його змістом, але цілком відповідає духові часу. Сюжет роману доволі простий. Данько, житель Валок, міста з легендарною історією в 50 кілометрах від Харкова, напівсирота з шевської злиденної сім'ї, відправляється разом із собакою Букетом у пошуках кращого життя до пролетарського Харкова. Згодом він бере активну участь у революційних подіях, зрозуміло, на боці "правильних", більшовиків, а після цього як "*Відповідальний секретар Партиїного Комітету*" домагається "*економічного зростання республіки комун*" [8; 57]. Все це переплітається з перипетіями любовного трикутника, чи то пак чотирикутника: Данько, його ще сільське кохання Іванна, прекрасна панна Ліза, але "буржуазка", та бандит-анархіст Кирило Сливух, безтямно закоханий в свого отамана Іванну. Але цей роман характеризується якраз тим, що сюжет відходить на другий план, він є тільки своєрідним тлом для "роману нової конструкції".

По-перше, Г.Коляда вдається до звичного для футуристів синтезу жанрів і мистецтв. "Арсенал сил" поєднує в собі прозу й вірші, прозова частина, у свою чергу, ділиться графічно на звичайну і курсивну. Курсив передає виключно візуально відчутні дії, є ніби своєрідним переказом того, що ми можемо побачити на кіноекрані. Інколи автор вдається до ілюстрації зображуваного за допомогою звернення до відомих живописних полотен. По-друге, ліричне начало в романі значно переважає епічне, майже повністю відсутні характерні для епічних творів діалоги чи полілоги. Ледь не третину твору займають символічно-віщі сні Данька, який тільки вирушив із рідного села. У цих снах переплітаються візії щасливого майбутнього з кривавими пожежами, шаблоками, гадюками тощо. Часто з'являються такі ремарки на зразок розділів чи підрозділів: "Ліричний відступ", "Буяння сил", "Панна Ліза", "Прощання", "В дорогу" тощо, – але решта тексту йде взагалі без будь-якого поділу на розділи.

"Арсенал сил" може бути яскравою цілюстрацією до теоретичних потсулатів футуристів. Конструювання нової форми, гола техніка, публіцистичне декларування прописних на той час істин, примітивна прямолінійність сюжетних ходів – і відсутність художнього таланту й прагнення досконалості, тобто підтверджується теза, що в принципі будь-хто може писати художні твори. Автор часто міняє ритми (примітивно-початківські) у віршованій частині, яка становить більшість у романі, але так само часто губить їх, як і не може дотриматися навіть примітивної ритми, хоча і не відмовляється від неї:

*Стрункий постав, як в тополі
і червоні губки!
Поцілунки так хороші,
коли хлопця любить [8; 11].*

А чого варта розв'язка роману! Данько рятує згвалтовану Кирилом Лізу. "*Під кленами сидять, пригорнувшись один до одного, Ліза й Данько.*

Вони цілуються!

... *Ах, як Ліза подібна на картину Ван-Догена "Сріблиста сорочка!"* [8;57]. Але вже на наступній сторінці ми дізнаємося, що Ліза стала секретаркою Данька, а він одружений з Іванною, яка невідомо звідки взялася. Автор і не пробує нам це якось пояснити. Можливо, існує тільки приховане вмотивування: Іванна простого селянського роду, а Ліза – "буржуазка", не випадково ж вона "*працювала в запільній фашистській українській організації*" [8; 58]. Та навіть Ліза розуміє "гідотність" такої роботи і тому в передсмертній записці бажає: "*Хай живе Країна Комун і будь радісний!*" [8; 59].

Коли мова заходить про футуристичну прозу, то згадують переважно лише цих двох авторів: Г.Шкурупія і Г.Коляду. І майже ніколи не згадується ім'я Леоніда Скрипника, постаті надзвичайно цікавої й багатогранної (так, в "Історії української літератури ХХ століття" він тільки згадується в перелікові імен [9; 443, 462, 581]). Пояснити це можна тим, що твори його публікувалися в періодичних виданнях і що помер він "своєю" смертю, не від репресій, а від туберкульозу, у 1929 році, тому нікому було заопікуватися окремими виданнями його творів. А була це людина непересічна: авіаконструктор і авіатор, інженер-шляховик, теоретик і практик фото- і кіно-мистецтва, член редколегії "Нової генерації" і, безперечно, надзвичайно талановитий митець.

Нас Л.Скрипник цікавить насамперед як автор роману "Інтелігент" (1927-1928). І.Дзюба визначає жанр цього твору як сатиричний роман [9; 443], що вважаємо правильним, але далеко не повним визначенням. Бо новаторство роману "Інтелігент" насамперед формальне, а не змістове. Л.Скрипник синтезує жанри не просто всередині системи одного виду мистецтва – художньої літератури, – а творить симбіоз двох видів мистецтва, кіно й художньої літератури. Саме симбіоз двох видів, а не залучення окремих засобів кіно в літературний твір, як це було, скажімо, в "Арсеналі сил" Г.Коляди. Це і не кіносценарій з коментарями автора, бо наратор пробує відтворити не те, що згодом перетвориться на зображення на екрані, а те, що вже на екрані відбувається (умовно, звичайно, але в "Інтелігенті" цей умовний фільм стає художньою реальністю).

Ми вже говорили, що Леонід Скрипник добре знав теорію і практику кіномистецтва. Саме тому йому вдається витворити повну ілюзію дотримання всіх технічних вимог до "фільму" у романі. Цей "фільм" є

виразом виключно “об’єктивного” боку роману, дія відбувається ніби сама по собі, без будь-якого авторського втручання (хоча повністю є його витвором). “Суб’єктивним” голосом роману стає голос наратора, який коментує “фільм”, вдається до відступів, іронічної гри з читачем, вказуванням на аналогії між “інтелігентом” і читачами чи їх знайомими, між “фільмом” і реальною дійсністю минулого чи сучасності.

Перед нами виклад біографії Інтелігента, часом індивідуалізованого, але частіше безлико-узагальненого, тому його можна назвати схемою, чи маскою “інтелігента”, що теж є прикметною рисою футуризму. Скрипник, як футурист, висловлює певну недовіру і зневагу до інтелігенції на противагу пролетаріату, тому коментарі й іронія “суб’єктивного” наратора спрямовані саме на викриття егоїзму, підлабузництва, підступності й бюрократизму інтелігенції. Правда, тут об’єктом сатири постає швидше міщанство, ніж інтелігентство, але панівною тенденцією 20-х років, та і в подальшому, було прагнення не розмежовувати ці суспільні верстви, що знайшло свій вираз у вислові “гнила інтелігенція”. Інколи в романі постають глибинні за узагальненням і пророчістю картини, як, скажімо, картина всезагальної бюрократичної тяганини (на зразок Шевченкової картини “генерального мордобиття”) у розділі “Хай живе режим економії та раціоналізація!”. Автор не дає прямого осуду чи підтримки того чи іншого вчинку, попри несимпатію до головного персонажа він часто передає йому свої думки й почуття, сміх є амбівалентним, тому висміюється не лише Інтелігент, але й вади всього суспільного організму, що в ті часи офіціозом могло тлумачитися по-різному, часто непередбачувано як для твору, так і його автора.

Загалом же “*«Інтелігент» є цікавим зразком футуристичної прози, не тільки своєю «синтетичною» формою (сценарій і роман), іронічним і сатиричним тоном, тенденцією до наукової аналітичності, але й тим, що він такий свідомий своїх засобів і умовностей. Це твір, який не дає читачеві забути про себе, не дозволяє йому пірнути та забути в самому «змісті». Реклямвання своїх структурних і функціональних елементів можна вважати його естетикою»*[2; 10-11].

Як уже мовилося, українська футуристична література, особливо проза, чітко не відмежовувалася від решти творів того часу. Інколи важко визначити: та чи інша риса є притаманною для всієї української літератури 20-х років чи вона була відкриттям футуристів і тільки згодом стала загальнолітературним надбанням. Тому, крім уже названих авторів і творів, які не викликають розходжень, окремі дослідники (наприклад, М.Шкарандій [10; 53-54]) до футуристичної романістики схильні зараховувати ті чи інші твори, вказуючи на певні формальні сходження, навіть якщо самі автори цих творів не мали нічого спільного з футуристичними організаціями (“Голяндія” Д.Бузька) чи з часом відійшли від них (О.Слісаренко). Певною мірою це виправдано, хоча важко назвати футуристичним романом “Чорного Ангела” О.Слісаренка, бо він є значно ближчим до традиційної реалістичної естетики (від футуризму тут залишилася хіба що схильність зробити персонажів ідеологічними масками). Поряд з цим можна твердити про спорідненість із футуристичним українським романом 20-х років таких творів, як “Блакитний роман” Г.Михайличенка, “Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію” М.Йогансена, роман у віршах “Червоний потік” і роман “Сковорода” близького до футуристів конструктивіста В.Поліщука та ін.

Окремого розгляду заслуговують, крім усього, два спільні мотиви не тільки футуристичної, але й усієї експериментальної прози 20-х років: незважаючи на “пролетарсько-інтернаціональний” її характер, закоріненість у національних традиціях і декларативні твердження цієї закоріненості та спроби докорінної сексуальної революції в бік інтимної розкутості й повної свободи, аж до руйнування інституту сім’ї і шлюбу. Відбувається повна реабілітація плоті, її потреб, пов’язана з запереченням облудної міщансько-ханжеської моралі попередньої епохи, з відсутністю заборонених чи непристойних тем.

Щодо першого мотиву, то довгий час на нього не звертали увагу, більше того, після епатажних заяв М.Семенка “Я палю свій «Кобзар»” і “Шевченко під моїми ногами” футуристів вважали за ворогів усього національного. Попри те вони, виявляється, були чудовими знавцями й оборонцями української культури. Не залишала їх байдужою і постать Т.Шевченка. Так, Г.Шкурупій у 1930 році публікує “Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка” (про це детальніше див. [11]).

Пошаною до поета й гордістю за свій народ, який має такого поета, пройняті рядки роману “Двері в день”, коли, подорожуючи вниз Дніпром, Теодор Гай проїжджає Чернечу гору в Каневі. Дніпровські пороги для Теодора пов’язані насамперед зі славною минувиною України, з козацтвом. Продовженням тих славних часів є український передо всім Дніпрельстан: “Тут здійснюється електрична мрія нової України”[5; 176]. “Скрізь віяло старовиною, легендою про запорожців та казками про Січ. Острів Хортиця, як живий свідок минулого, ще тримає на собі рани від руйнації Січі. Але ці рани були вже дуже непомітні, вони виліковувалися, бо історія повертала своє колесо найрадикальнішим способом. Тут було над чим подумати й на що подивитись не тільки Гаєві, але й численним екскурсій з усіх кінців України”[5; 177]. Свідомий своєї національної приналежності й окремішності і Стефан Бойко з “Жанни-батальйонерки”, революційна діяльність якого спрямована насамперед на добробут України, проти імперської “великої Росії”. Не менш патріотичний і Г.Коляда в “Арсеналі сил”, в якому історія України

постає як цілком окремішна і неповторна. Для автора немає суттєвої різниці між загарбниками з “Заходу і Сходу”, йому важить лише, щоб була “червоною”, але саме “*наша Україна*”:

*Тут гуни йшли, татари, турки,
поляки, німці і Москва...
тут розпинали всіх за руки
хто за відчизну, край стояв.
Україно! Ти мов скорбна діва
стойи на розі всіх шляхів –
де Захід і Схід в змаганні гнівно
стріляють в герцях з наганів[8; 25-26].*

Патріотизм і любов до України, розуміння революції як саме української революції спостерігаємо також і в “Голяндії” Д.Бузька, “Чорному Ангелі” О.Слісаренка, “Подорожі...” М.Йогансена, “Сковороді” В.Поліщука та інших футуристичних і біляфутуристичних творах. Можемо стверджувати, що попри експериментальний характер, який інколи межував із крайнощами, футуристичний роман за змістом і формою був глибоко національним, торуючи нові шляхи для подальшого розвитку вітчизняної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917-1927). – Харків: ДВУ, 1928. – Т.2.
2. Ільницький О. Леонід Скрипник – інтелігент і футурист// Сучасність. – 1984. - №10. – С.7-11.
3. Тростянецький А.Жарини слів// Шкурупій Г. Двері в день. – К.: Рад. письменник, 1968. – С.5-18.
4. Бахтин М. Из предьстории романного слова// Бахтин М. Литературно-критические статьи. – М.: Художественная литература, 1986. – С.353-391.
5. Шкурупій Г. Двері в день. – К.: Рад. письменник, 1968. – 324 с.
6. Шкурупій Г. Міс Адрієна. – К.: Рад. Література, 1934. – 64 с.
7. Кривенко С. Романістика Михайла Могиланського: жанрові модифікації// СіЧ. – 2000. - №11. – С.37-44.
8. Коляда Г. Арсенал сил: Роман нової конструкції. – Х.: Семафор у майбутнє, 1929. – 59 с.
9. Історія української літератури ХХ століття/ За ред. Дончика В.Г. – К.: Либідь, 1994. – Кн. перша. – 784 с.
10. Шкарандій М. Український прозовий авангард 20-х// СіЧ. – 1993. - №8. – С.51-57.
11. Ільницький О. Шевченко і футуристи// Світи Тараса Шевченка: Зб. статей/ До 175-річчя з дня народження поета. – Нью Йорк, 1991. – С.149-159.

УДК 800.866:808.3:808.2:808.4

ТЕОРІЯ МОВНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ ТА ІМПЛІКАЦІЙНІ ПОЛІСЕМАНТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В СИСТЕМІ ЛЕКСИКИ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ПОЛЬСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Войцева О.А., к.філол.н., доцент

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

Одним із завдань типологічного вивчення мов є виявлення загальних закономірностей та способів їх прояву в різних мовах світу. Універсологія як один із аспектів типології передбачає узагальнення окремих ознак і знаходження універсалій. Питання співвідношення універсального (об’єктивного) і ідіоетнічного (суб’єктивного) є одним із аспектів проблеми взаємовідношень між мовою, мисленням, оточуючим світом.

Універсальна основа є найбільш абстрагованим рівнем мови, єдиним для всіх мов світу. “Універсальний тип мовної структури є такою формою зв’язків елементів мови, що дає можливість у всіх мовах світу організувати інформацію, зміст, смисл висловлювання” [10:5].

Лінгвістичні універсалії в сучасній лінгвістичній теорії розуміють як явища і тенденції, властиві всім або більшості мов світу, як “процес уніфікації мовних фактів, встановлення загальних рис, характерних для систем всіх або певних груп мов світу і розробка спеціального методу узагальнення мовних явищ” [3:37]. Вони дозволяють виділити явища, притаманні природі людської мови, загальні закономірності різних мов при зовнішніх відмінностях.

Мовна універсологія пройшла шлях від стихійного вивчення, поверхових імплікативних пошуків у синхронії до виділення в самостійну наукову дисципліну на початку ХХ ст. з широкою типологією зіставлення способів реалізації змістовних універсалій. Встановлення загальних властивостей людської мови було в центрі уваги філософів, лінгвістів, етнологів - Арістотеля, Р.Декарта, К.Лансло, А.Арно, Г.Лейбніца, Е.Сепіра, Дж.Грінберга, Дж.Дженкінса, Ч.Осгуда, Р.Якобсона, Є.Куриловича, І.І.Мещанінова, В.Скалички, Т.Милевського, С.Ульмана, М.М.Маковського, Б.О.Серебреннікова, М.М.Гухман, Н.Хомського та багатьох інших вчених.

В античну епоху зароджуються перші уявлення про універсальність плану змісту, важливість дедукції у визначенні елементів мови як аналогів елементів свідомості. Середньовічна теорія пізнання визначала універсалії як нечуттєві безтілесні форми, які досягаються розумом (Платон) або як родо-видові абстраговані уявлення про речі (Порфірій), що викликало дискусію між представниками номіналізму і реалізму. При цьому реалісти стверджували наявність об’єктивного існування загальних понять, а номіналісти вважали, що загальне реально не існує.

Важливим надбанням у розвитку лінгвістичної універсології була “Загальна та раціональна граматики Пор-Рояля” А.Арно і К.Лансло (1660 р.). Спираючись на раціоналізм Р.Декарта, який протистояв ірраціоналізму і емпіризму, автори стверджували тісний зв’язок граматики з логікою і на цій основі встановлювали загальні властивості людської мови, виходячи з принципу рівноправності мов [1:50]. Універсальний компонент зводився до мисленнєвого ядра граматичних форм, у змісті кожної з яких розрізнялися типологічні компоненти. Оскільки мова поділяється на вищу, впорядковану і нижчу, логічно неупорядковану, необхідно раціонально витлумачити побутову мову – у цьому вчені вбачають головне завдання раціональної граматики. Граматика Пор-Рояля стверджувала ідею логічного впорядкування натуральної людської мови (без перетворення її у мову штучну, формалізовану) [6:30-39].

Згідно з поглядами В. фон Гумбольдта, універсальні категорії є мисленнєвими формами логічного походження (що утворюють систему), загальною основою мови, але в будову мови не входять. Разом з тим їх неможна назвати суто логічними, оскільки в граматиці вони мають специфічні риси. Конкретні граматичні категорії індивідуальних мов, таким чином, є перетвореннями універсальних категорій.

Незважаючи на те, що структурна лінгвістика першої половини ХХ ст. зредукувала уявлення щодо мовних універсалій, зосередила увагу на виявленні часткових категорій і класів в конкретних мовах світу, мовознавці знову повертаються до проблеми універсальних граматичних і семантичних категорій. На початку 20 рр. у Московському лінгвістичному гуртку під проводом Г.Шпета відбуваються дискусії відносно використання логічних підходів у мовознавстві, повернення до розробки універсальної граматики [21:406]. Е.Сепір стверджує, що внутрішній зміст для всіх мов однаковий, тільки зовнішня форма є різноманітною. Е.Бенвеніст наголошує, що мовознавство має два об’єкти – науку про мову і науку про мови, оскільки мова як універсальна і незмінна характеристика людини не є тим самим, що окремі мови, які постійно змінюються і в яких мова реалізується [1:287]. На наявність універсальних категорій, не залежних від більш або менш випадкових фактів існуючих мов (які можна застосувати до будь-яких мов), звертає увагу О.Єсперсен.

У 60 р. ХХ ст. починається систематичне вивчення універсальних мовних властивостей. Дж.Грінберг, Дж.Дженкінс, Ч.Осгуд оголошують “Меморандум про мовні універсалії” (1961 р.), у якому стверджують важливість вивчення універсалій як загальних властивостей мов [7]. Універсалії утворюють найзагальніші закони лінгвістики і одночасно дають можливість встановити зв’язок з психологічними закономірностями, сформулювати висновки відносно особливостей людської культури в цілому. До універсалій вчені включили такі загальні закони або тенденції, які відбуваються з високим ступенем вірогідності для різних мов або для однієї мови в процесі її існування в часі. З логічної точки зору універсалії можна визначити як будь-які висловлювання про мову, що відносяться до мов взагалі, а саме висловлювання типу “для всіх X, де X є мовою, має місце...”. Із загальнолінгвістичної точки зору деякі універсалії слід трактувати як діахронічні (наприклад, семантичну метафору - як наслідок метафоричних семантичних змін).

Специфіка діахронічних універсалій полягає в їх вірогідному характері, оскільки не можна впевнено сказати, що якісь конкретні зміни безумовно відбудуться. “Діахронічні універсалії мають вірогідний характер завдяки тому, що одночасно з універсальною тенденцією до зміни певного типу діють різні

фактори, які залежать від мовної структури, а структура кожної мови має свої, тільки їй притаманні особливості” [7:118]. Діахронічні універсалії спостерігаємо за наявності двох синхронних станів, з яких один є історичним продовженням іншого, а їх логічною структурою є твердження “для всіх X і всіх Y, де X більш ранній, а Y більш пізній стан тієї самої мови...”. Синхронічні і діахронічні універсалії є взаємопов’язаними, оскільки не існує такого синхронного стану, який не був би підсумком яких-небудь діахронічних процесів.

На думку Е.Косеріу, визначення універсалій є дедуктивним процесом: явище, засвідчене в одній мові, є універсальним, виводиться з поняття натуральної мови (якщо воно відповідає одній із потенційних можливостей природної мови).

“Мовна універсалія – це однаковий, ізоморфний спосіб вираження внутрішньосистемних кореляцій мовних елементів або однотипний за своїм характером процес з однаковими наслідками, які проявляються з досить високим ступенем частотності в різних мовах” [16:5]. Існування в мовах світу однакових або подібних явищ є підставою вважати, що в самих мовах існують фактори, що і сприяють виникненню даних явищ.

Лінгвістика універсалій намагалась розширити горизонти мовознавства, незважаючи на труднощі, які виникали внаслідок недостатньої розробленості понятійного апарату, відсутності системи термінів для опису дисциплін лінгвістичного циклу, змішування різних явищ (універсальних властивостей людської мови і властивостей конкретних мов).

Сучасна теорія мовних універсалій займається проблемами визначення загальних властивостей мови (на відміну від мови тварин), змістовних категорій, що відображаються за допомогою певних засобів у кожній мові, особливостей мовних структур різних рівнів мови [ЛЭС:535]. Вивчення й опис універсалій відбувається на підставі формулювання висловлювань. Існують різні види універсалій: дедуктивні (обов’язкові, універсальність відношень яких виводиться на підставі апріорних фактів) і індуктивні (зафіксовані у відомих мовах, їх універсальність стверджується емпірично), абсолютні (повні) і статистичні, прості і складні (виявляють певну залежність між різними явищами), фонологічні, граматичні, семантичні тощо.

Повні універсалії не потребують збирання фактів, постулюються дедуктивним шляхом, включаються в сучасне трактування сутності людської мови, напр.: знаковість мови, надмірність, ієрархічний характер, для мовного акту – лінійність, інтонаційна організованість, логічне членування, модальність, для певних типів значень – якість, кількість та ін. [8:38]. Актуальними для універсології є вихід за межі внутрішньосистемної інтерпретації, увага до таких можливостей пояснення дії універсалій, як соціальні причини, кодифікація, поява писемності.

Особливе значення в універсології, на думку Р.Якобсона, належить імплікаційним універсаліям (“якщо у всіх або майже всіх мовах є одне явище, то є й інше”), оскільки вони передбачають наявність зв’язку між двома мовними явищами і являють більш різноманітний інвентар у порівнянні з неімплікаційними універсаліями (“в усіх або майже всіх мовах існує певне явище”) [21:115;1:304]. Імплікаційні універсалії утворюються внаслідок системної організації мови і діють за умови “одне явище закономірно може викликати появу іншого явища”, часто пов’язані з протиставленням маркованих і немаркованих членів: якщо в мові є маркований член протиставлення, то є і немаркований, але не навпаки [15:298].

У центрі нашої уваги - встановлення й опис імплікаційних полісемічних універсалій як типових відношень між значеннями багатозначних слів на матеріалі морської лексики споріднених слов’янських мов (польської, української та російської). Загальні тенденції явища полісемії є цікавими і важливими для вивчення, оскільки багатозначність пов’язана з комунікативною і пізнавальною функціями мови [9:123]. Необхідність виявлення закономірностей цього явища у різних мовах, потреба відображення основних типів вторинної номінації у неографічних джерелах викликають зацікавленість семантичними універсаліями. Семантика слів в різних мовах може бути зведена до подібних або однакових сукупностей семантичних ознак. Вона закріплює наслідки відображення й пізнання людиною об’єктивного світу, досягнуті під час суспільної практики. Універсальні закони історичних змін у семантиці беруть початок у реченні, де формуються загальні відношення між суб’єктом і предикатом, що мають значний вплив на формування метафоричних лексичних значень [ЛЭС:438].

Слов’янська лексикологія має теоретичну базу для подібних досліджень - фундаментальні праці О.О.Потебні, М.М.Покровського, Л.В.Щерби, О.І.Єфимова, Т.Лер-Сплавінського, С.Урбанчика, З.Штибера, З.Клеменевича, О.Брюкнера, Ф.Славського, О.І.Смирницького, В.В.Виноградова, Д.Н.Шмельова, Л.О.Новікова, Л.А.Булахівського, Г.П.Іжакевич, В.М.Русанівського, В.В.Німчука, Е.Бартмінського, А.Вежицької та інших вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток славістики.

Однак питання, пов’язані з вивченням загальних особливостей вторинної деривації спеціальної лексики, зокрема морської, залишаються мало вченими [див.: Е. Łuczyński, 1986; 1987; Z.Brocki, 1975;

J. Wawrzyńczyk, 1985; О. Горбач, 1992; І. Г. Ліпкевич, 1993; Б. Л. Богородський, 1964; Н. М. Черепанова, 1976; Н. М. Орлова, 1984; С. М. Мотузенко, 1987 та ін.]

Морська лексика привертає увагу багатством семантичного потенціалу, який зберігає давні переносні значення. Морська термінологія як одна з найбільш давніх підсистем мови відображає еволюцію людського мислення, зокрема загальну тенденцію до розвитку значень слів від конкретних до абстрактних, що вважається повною семантичною універсалією. Спеціальна лексика сфери мореплавання пов'язана з практичними потребами, трудовою діяльністю людини, виникає з розвитком торгівлі, ремесел.

До ядра терміносистеми мореплавання в польській, українській та російській мовах входять традиційні загальнослов'янські номінації плавальних засобів (płaskodenka, плоскодонка, dłubanka, довбанка, долбленка, долбуша, jednodrzewo, однодеревка, однодревка, czółno, човен, челн, statek, судно, łódź, лодка, korab, корабель, корабль), конструктивних частин судна (архітектури судна) та приладів (maszt, щогла, мачта, wiosło, весло, kotew, kotwica, кітва), приладів та знарядь для ловіння риби (brodnia (brodник), breden (бредня), brednik, piewód, невід, невод, więcierz, венгер (вінтір), sak, сак, żak, жак, венгерь, wędk, вудка, удочка) та ін.

На ранньому етапі розвитку людського суспільства мовні зміни відбуваються стихійно, з варіативністю фонетичних, лексичних, граматичних форм, синонімічністю і неусталеною орфографією. Об'єктивізація оточуючої дійсності проходить в умовах контактування місцевого матеріалу і запозичень, поступової заміни одних форм на інші, більш вдосконалені, оброблені і закріплені в мовленні носіїв.

Уніфікація і нормалізація корпусу морської лексики (зокрема у зв'язку з соціолінгвістичними причинами) відбувається неоднаково і в різні історичні періоди, напр. польська морська термінологія формується у 30-50 рр. XX ст., українська – кінець XIX - поч. XX ст., російська – кінець ХУІІ – поч. ХУІІІ ст.

Слід зазначити, що в складі спеціальної термінології морської сфери значну частину утворюють адаптовані повністю або частково іншомовні номінації, зокрема німецького, голландського, англійського, французького походження, що також має пояснення в специфіці професійної діяльності моряків, використанні нових суднобудівних технологій, міжнародних контактах, морських традиціях у вживанні певних лексем на позначення морських реалій.

Варіативність іншомовних назв свідчить про те, що вони могли потрапляти до різних слов'янських мов із кількох джерел (голландської, англійської, німецької, італійської та інших мов) за посередництвом польської, німецької, давньоукраїнської мов [18:140-142]. Наприклад, з голландської мови запозичувалися слова, які позначали такелаж судна (загальна назва суднових тросів, блоків, талів, гаків і т. ін., призначених для кріплення корабельного оснащення): baksztag, бакштаг, kompas, компас, bram, брам, grot, грот, bojger, буйгер; з англійської – терміни на позначення архітектури судна: killblok, кильблок, kilson, клуза, клиз, кільсон, кильсон, bims, бімс, бимс та ін.

Протиріччя між певним станом мови, потребами соціуму в більш адекватному вираженні думки і формами комунікації виступає як стимул розвитку мови. У зв'язку із зміною видів плавальних засобів, технічним прогресом у морській галузі значна частина питомих слів виходить з ужитку, а морська термінологія польської, української і російської мов набуває інтернаціонального характеру.

Терміносистема мореплавання, як і будь-яка інша підсистема, знаходиться під впливом загальної мови, а на семантику, морфологію і словотвір спеціальних одиниць впливають інші терміни. Термін функціонує для денотації об'єктів, у його значенні відображаються найбільш істотні ознаки. "Значення терміна збігається з його дефініцією й ніколи або майже ніколи не збігається із змістом наукового знання" [11:26]. За допомогою спеціальної лексики людство не тільки оволодіває науковим пізнанням, але й розвиває його. Особлива номінативно-дефінітивна функція визначає ідеальні вимоги в спеціальних системах до термінів: чітка логіко-семантична наповненість, однозначність, відсутність конотацій, милозвучність.

Однак на практиці в реальних термінологіях ці ознаки притаманні не всім терміноодинацям. "Термін – один из видів слів або лексико-семантичних варіантів, який відображає всі закономірності загальної мови людей і займає в ній своє особливе місце" [4:72]. Термінологія сфери мореплавства має подвійну віднесеність: вона є логіко-понятійною сферою і одночасно входить до системи загальної мови, а її лексеми підкоряються закономірностям національної мови, включаються до загальномовних процесів. Разгалужена синонімія, варіативні форми, дублетність, омонімія, полісемія відзначаються у морській лексиці від початку її формування, пор.: komiega „statek używany do spławiania zboża”; „czółno wydrążone z rnia drzewnego”, „tratwa”: Zaniechaj tych skut, mozesz mieć i dzięki Okrom komiegi; ком'яга "вид плоту, барка"; "човен, видовбаний з одного дерева", "видовбане з дерева корито", "колода", "горщик для меду", "незграбна людина"; комяга "выдолбленная из бревна лодка", "бревно в виде корыта для хранения воды"; katorga, каторга "старовинне веслове судно", "вид кримінального покарання"; ster „ruchoma część

urządzenia służącego do nadawania wymaganego kierunku ruchu”, „przen. kierownictwo, kierowanie czymś”: Sam sobie sterem żeglarzem, okrętem (A. Mickiewicz); кормило “весло або кормове стерно”: I попливе човен з широкими вітрилами і добрим кормилом (Т. Шевченко), “влада, керівництво”; kotwica „stalowa konstrukcja z trzonem i ramionami, która rzucona ze statku zagłębia się w dno i utrzymuje statek w jednym miejscu”: podnieść kotwicę „rozpocząć rejs”; кітва (кітвиця), котва, кошка “якорь”, “перен. то, что удерживает, скрепляет что-либо; оплот”; morze, море “частина океану – великий водний простір з гіркосолюною водою”, “перен. о мирських хвилюваннях”: житейське море: “перен. велика кількість чогось”: morze potrzeb, nieszczęść; Morze przebite nocą w gwiazdy powtaca czasem cicho, jaśnie, morze potęgi i miłości, które w twych oczach cicho gaśnie (Васильський, Море wtacające); море благосердя; плавати “плисти, плавати”, “перен. блукання, коливання”: плавание помысла (Szymczak, t.1, s.965; t.3, s.309; Сл РЯ XI–XVII вв., вып.7, с.92; с.268; вып. 9, с.262; вып. 15, с.67). Досліджуючи старопольський морський лексикон XV – XVI ст. Е. Лучинський стверджує різноманітність лексико-семантичної групи судноплавних назв, зокрема слово łódź було гіперонімом і мало широке значення: Biremis, Łódź, okręt albo nasad o dwie rzędzie wióś; Epibades łodzi albo prómy, na których i tam, i sam przez rzekę przewożą; Mała galijska, to jest łódź [23:182-183].

Розвиток абстрактного мислення сприяє вдосконаленню видів семантичної деривації: поступово відбувається відбір, перегрупування похідних значень або повна їх втрата. Прискорення темпів переосмислення морської лексики пов'язане з комплексом чинників, до яких належать передусім гносеологічні і психологічні фактори [19:12]. Диспропорція між обмеженістю ресурсів мови й безмежністю людського пізнання, наявність у різних предметів і явищ одних і тих же ознак відіграють важливу роль у семантичній еволюції корпусу морської лексики слов'янських мов. Вторинна номінація сприяє зближенню подібних за змістом понять: висхідне слово, яке позначає одне поняття, розвиває похідне значення, яке відображає інше поняття.

Не менш важливими є власномовні чинники, що відтворюють складну взаємодію між поняттям і уявленням у слові, встановлюють системні зв'язки між висхідною і похідною номінацією. Формування нового значення супроводжується тим, що слово набуває певного місця в семантичній системі (через опосередкований зв'язок з іншими значеннями), розширює взаємовідношення із загальнолітературними лексичними одиницями.

Дослідження номінацій, пов'язаних з галуззю мореплавання в польській, українській і російській мовах, які розвинули у неспеціальній художньо-публіцистичній сфері загальнолітературні переносні значення, виявило наявність імплікаційних полісемантичних універсалій. Сутність імплікаційних універсалій з точки зору логічної структури полягає у твердженні, що “для будь-якої (майже якої) мови **X** є вірним, якщо у мові **X** існує яесь слово **a** із значенням “**a**”, то слово **a** має також значення “**a**” (“**a**” → “**a**”). Оскільки явище полісемії є дуже складним і багатограним, дослідники семантичних універсалій (Б.Ю.Городецький, Т.С.Зевахіна) допускають деяке ослаблення вимог щодо універсалій у галузі багатозначності [9:124]. Спочатку виявляється семантико-типологічна характеристика множинних прямих значень у мовах **X**, **Y**, **Z**, а потім ця типізована сукупність співставляється з аналогічною типізованою сукупністю в інших мовах з метою встановлення семантичних типів і універсалій. Кореляція входження двох значень (прямого і переносного) в одну семему може бути представлена схемою: **I пр.** → **I пер.** або **R** [9:124].

Вивчення фактичного матеріалу дозволило висунути припущення щодо певних семантичних моделей перенесення значень. Для розглянутих мов продуктивними видами семантичної деривації морської лексики є: 1) предметоморфізм, коли назви конкретних предметів переносяться на людину та її дії; “зайвий вантаж” → “непотрібна річ”, “перешкода”: balast „przen. zbędny ciężar, niepotrzebna rzecz; zawada, przeszkoda”: balast niepotrzebnych wiadomości; Krytyka była tam niejako dodatkiem, jako konieczny w piśmie balast literacki; баласт «непотрібна річ, зайвий вантаж»; балласт: Мне так хотелось бы, чтоб мои работы ... не лежали простым научным балластом (Морозов, Письмо к родным); “джерело світла, дороговказ” → “носії світла, світоч”: latarnia morska „przen. wzór”; маяк „про того (ту, те), що вказує шлях до чогось”, „джерело, носій світла”, „світоч”; „маяк “тот, кто указывает путь к достижению идеала, высокой цели”: Какое счастье, что на своем пути он встретил Суворова, который стал ему маяком путеводным (Форш, Михайловский замок); Скажи мне: мы были с тобой маяками? Хоть лодке мы путь осветили с тобою? (Рядченко, Маяки); 2) якісноцентризм – слова з просторовим значенням розвивають якісну характеристику; “стоянка, місце для причалювання” → “пристановище для кого-, чого-небудь”, “притулок”, “затишок”: przystań “przen.” przystań zyciowa; port: Małżeństwo stało się dla niej bezpiecznym portem; Paryż ... był dla Chopina ... portem i wytchnieniem (Iwaszkiewicz, Chopin); Jestem stary, potrzebując spokoju! Potrzebuję sobie powiedzieć: to już będzie siedział, to jest twój port (Sienkiewicz, Latarnik); пристань “перев. із сл. тиха, перен. місце, в якому можна знайти спокій, задоволення і т. ін.; відчуття спокою, задоволення”: Йї думалось, що, може, хутко тая хвиля розлучить їх з братом, - його занесе до любої дружини у тиху пристань, а її, Настю, покине тут на самотньому березі... (Л.Українка); причал, “перен. пристановище для кого-, чого-небудь”, гавань “перен. притулок, сховок, укриття, сховище, пристанище”; причал, гавань “прият, пристанище”: Дальнейшая работа в научном институте была для

О.К.Томаса лишь гаванью-убежищем” (МУ, 19.03.1999); Нет у докторов от грусти средства. Потому у моря на краю с головой бросаюсь в гавань детства, в хлебную республику мою (Рядченко, Заскучал); Но дни и недели, и годы подряд над облаком холодно звезды горят, И сколько бы ветром его не качало, ни нынче, ни завтра не будет причала (Рядченко, Облако); “мілка частина водойми, небезпечна для судноплавства” → “скрутне становище”: mielizna „pzen. zaprzestać działalności, wykoleić się życiowo, zrezygnować z pierwotnych zamiarów, nie osiągnąć celu”: Wszyscy ci posłannicy, którym hańbą i zgrozą było życie gnuśnego spokoju, rzucali je więc... Byle nie przyrastać do miejsca, nie osiadać na mieliznie; мілина: лишитися як рак на мілині; мель “затруднительное положение”: Не плачь, когда кромсает тело болячка и бессилён врач, Когда на мели то и дело швыряет ветер неудач (Рядченко, Не плачь...); 3) кількісноцентризм – номінації, які позначають конкретні матеріальні реалії, розвивають кількісні значення; “великий водний простір” → “велика кількість чогось”: morze „pzen. bardzo duża ilość, liczba czegoś; mnóstwo”: Droga przez morze piasków; Wypił całe morze kawy; Jak łódź je kołysa spółem na morzu życia nieprzemierzonym (Przerwa-Tetmajer, Nad morzem); more “перен. велика кількість чогось; маса, сила, безліч”: Ярмарок шумів і гув, як буйна зелена діброва. Море сміху, more гомону-гумору (Васильченко); more “перен. огромное количество, чрезвычайное обилие чего-либо”: more света; ocean: Uwarzaliśmy go za ocean mądrości (Sienkiewicz); Pzesącmy życie dla życia W wielki ocean ludzkości, Oddajmy ducha i kości (Wasilewski, Pieśń żeglarzów); Chwilami zdawało mu się, że nie dotyka ziemi, że zniknął świat rzeczywisty i że otacza go bezdenny ocean piękności i szczęścia (Prus, Dzieci); ocean wiedzy informacji; okean “перен. про щось безмежне, неосяжне; незмірний, безмежжя, безкрайність”: Я, пливучи сюди, багато думав, то був великий okean думок (Л.Українка); okean “про что-либо безмежное, бескрайнее”: Курс – в okean знаній (МУ, 2.06.1999); 4) абстрактноцентризм – слова з конкретною семантикою починають позначати абстрактні поняття; “місце з круговим рухом води” → “бурхливий рух, який втягає за собою”: nurt: Pogrązał się z coraz większym zapamiętaniem w nurt ówczesnego artystycznego życia (Wroczyński, Wspomnienia); Nie ograniczały swej roli do małego światka własnej rodziny, ale włączyły się w nurt pracy społecznej; wir: Talent twój буде рвать тебе Між люди, в wir життя могучий (Франко); wodowорот життя; „морська безодня” → „скупчення чого-небудь”: otchłań: otchłań cierpienia, nędzy, rozpaczy; Edyp ze szczytu powodzenia stacza się nagle w otchłań nieszczęścia, z którą staje się żebrakiem (Witkowski, Tragedia grecka); I zdawało mu się, że otchłań otworzyła się przed jego nogami (Sienkiewicz, Quo vadis); Myśl w otchłań zapada szczeliną I pierwszą perłą z głębin wybłyska (Konopnicka, Widzenie morza); пучина: Слава тобі, любомудре, Чеху-сла’вянине! Що не дав ти потонути В німецькій пучині Нашій правді (Шевченко, Єретик) (SPP: 94; Skorupka, t.1, s.443, 523, 627; НТС, Т.1, с.330;т.3, с.735, 859; БАС, т.1, с.313; с. 227; МАС, т.2, с.299; т.3, с. 443 – 444).

Семантичні деривати, які виникли в процесі пізнавальної діяльності людського мислення, засновані в більшості на асоціаціях за схожістю між двома денотатами (метафоричному перенесенні значення). Основним напрямком переосмислення морської лексики є універсальні для лексичної підсистеми мов семантичні зміни від конкретного до абстрактного, від матеріального до духовного. Похідні інновації використовуються для відображення людини, її життя, оточуючої дійсності [17:66].

Метафоризація морської лексики заснована на переосмисленні конкретних предметів, фізичних явищ, назв людей за професією, спеціальністю. Загальні асоціації можуть виникати при метафоризації слів однієї лексико-тематичної групи, напр.: «морський грабіжник, розбійник» → «той, хто грабує, винищує, поводить себе як розбійник»: pirat, korsarz, пірат, корсар, пират; «пристрій для керування рухом судна» → «керівництво»: ster, кермо, стерно, кормило, руль; «той, хто править кермом» → «керівник»: sternik, корманич, стерновий, кормчий, рулевой; «тяжка праця на судні» → «примусова праця»: galery, галери, галеры: сослать на галеры; katorga, каторга.

Імплікаційні універсальні цього типу можна кваліфікувати як метафори-назви, образність яких перестала усвідомлюватися мовцями, а їх похідне значення відірвалося від первинного спеціального. Подальший опис метафоричних номінацій у межах певних класифікаційних груп має теоретичне і практичне значення, відкриває можливості для вивчення смислових зв’язків, встановлення характеру їх організації, статусу даних об’єктів у мовах світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений: Учеб. пособие.- 2 –е изд., испр.- М.: Языки русской культуры, 1999.- 368 с.
2. Богородский Б.Л. Русская судоходная терминология в историческом аспекте: Автореф. дис. ...д-ра фил. н. - Л., 1964.-32 с.
3. Буранов Дж. Сравнительная типология английского и тюркских языков: Учеб. пособие для пед. ин-тов.- М.: Высш. шк., 1983.- 267 с.
4. Воробьева И.Н. Семантика музыкального термина и ее динамика // Сопоставительное изучение семантической динамики. – М., 1986. – С.72-81.

5. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія // Лексикографія і лексикологія. Зібрані статті.- Мюнхен, 1992.- С.3-29.
6. Грамматика общая и рациональная Пор-Рояля / Под общ. ред. Ю.С.Степанова.- М.: Прогресс, 1990.- 272 с.
7. Гринберг Д., Дженкинс Д., Осгуд Ч. Меморандум о языковых универсалиях // Зарубежная лингвистика II./ Под общ. ред. В.А.Звегинцева и др.- М.:Прогресс, 1999.- С.118-131.
8. Гухман М.М. Историческая типология и проблема диахронических констант.- М.: Наука, 1981.- 248 с.
9. Зевахина Т.С. К вопросу об универсалиях в области полисемии // Лингвистическая типология / Отв. ред. В.М.Солнцев, И.Ф.Вардуть.- М.: Наука, 1985.- С.123-132.
10. Колшанский Г.В. Универсальная и частная типология языка // Лингвистическая типология / Отв. ред. В.М.Солнцев, И.Ф.Вардуть.- М.: Наука, 1985.- С. 13-18.
11. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. - Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991.- 156 с.
12. Ліпкевич І.Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини.- Дис. ... канд. філ. н.- Запоріжжя, 1993.- 246 с.
13. Мотузенко Е.М. Морская рыболовецкая терминология северо-западного Причерноморья: Дис. ... канд. фил. н. - Одесса, 1987.- 223 с.
14. Орлова Н.М.Функционирование морской лексики в тексте художественной литературы (XIX – XX вв.).- Автореф. дис.... канд. фил.н.- М., 1984.- 16 с.
15. Семчинський С.В. Загальне мовознавство.- К.: Вища шк. Головне вид-во, 1988.- 328 с.
16. Серебренников Б.А. О лингвистических универсалиях // Вопр. языкозн.- 1972.- № 2.- С.3-16.
17. Складарская Г.Н. Языковая метафора как объект лексикологии и лексикографии: Автореф. дис. ... д-ра фил. н. - Л, 1989.- 37 с.
18. Сопоставительное исследование русского и украинского языков: Лексика и фразеология (синхронический и диахронический аспект) / Отв. ред. Г.П.Ижакевич. - К.: Наук. думка, 1991.-384 с.
19. Харченко В.К. Переносные значения слова: развитие, функции, место в системе языка.- Автореф. дис. ... д-ра филол.н. - М., 1990. - 39 с.
20. Черепанова Н.М. Стилистические функции морской терминологии // Вопросы стилистики. – Вып. 14.- Саратов, 1976.- С.131-143.
21. Якобсон Р. Избранные работы по лингвистике.- Благовещенск: БГК им. И.А.Бодуэна де Куртенэ, 1998.- 448 с.
22. Brocki Z.Bibliografia publikacji językoznawczych Gdańskiego środowiska filologicznego do r. 1973 włącznie // Gdańskie studia językoznawcze / Pod red. B.Kreja.- Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo naukowe, 1975.- S.179-251.
23. Łuczyński E. Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w.-Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1986.
24. Łuczyński E. Polska terminologia morska I połowy XX w.- Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1987.
25. Wawrzyńczyk J. Terminologia morska w leksykografii rosyjsko-polskiej i polsko-rosyjskiej // Przegląd morski.- 1985.- S.45-47.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- БАС – Словарь современного русского литературного языка: В 20 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред. К.С.Горбачевич.- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Рус. яз., 1991.Т.1.
- ЗР – «За рубежом»
- ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева.- М.: Сов. энциклоп., 1990.- 685 с.
- МАС - Словарь русского языка: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П.Евгеньевой.-3-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1985-1988.Т.1-4.
- МУ – «Моряк Украины»
- НТС – Новий тлумачний словник: У 4 т. / Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко.- К.: Аконті, 1998. Т.1-4.
- Сл РЯ XI-ХУІІ вв. – Словарь русского языка XI –ХУІІ вв. - М.: Наука, 1980.- Вып. 7, 1982.- Вып.9, 1989.

Skorupka – Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t.- Warszawa: Wiedza Powszechna, 1989.- T. 1-2.

SPP – Słownik poprawnej polszczyzny.- Wyd. 16.- Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 1980.

УДК 883 П – 3.06 : 398

РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА ЗУСТРІЧІ В РОМАНІ В.ПІДМОГИЛЬНОГО «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА»

Ганошенко Ю.А., магістр

Запорізький державний університет

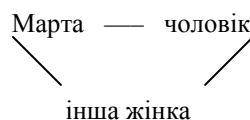
Роман В.Підмогильного “Невеличка драма” – це складне й багатопланове семіотичне ціле, у якому міфоруальна семантика окремих мотивів дуже тісно переплітається з функціонуванням нових соціоміфів (сцієнтизм, гуманітаризм), традиційними міфологізованими утвореннями літературного (корпус Т.Г.Шевченка у творі) та фольклорного походження (Маруся Богуславка й Бондарівна, адже “у контексті роману йде своєрідне протиставлення їх вчинків” [1, 784]), а також власне сюжетним повістуванням про стосунки Марти та Славенка. Тому виокремлення саме цього семантичного поля повістування з-поміж вербалізованої лінійної послідовності знаків є досить складним процесом, який полягає в членуванні художнього сюжету на інваріантні окремі семіотичні елементи, з яких потім конструюється загальна семантика архаїчного каркасу, адже “будь-яке повідомлення має інтерпретуватися, отримувати переклад при трансформації його в знаки іншого рівня” [2, 278]. Мотив зустрічі в даному випадку є тим мінімальним елементом сюжетної організації твору, який проектує інтерпарадигматичність дослідження семіозису окремого твору на різні рівні поетики, на творчість письменника, на певний етап літературно-мистецького руху та окрему соціально-політичну реальність.

Одним з перших етапів членування стало позбавлення тексту роману багатогеройності, адже, як вказує Ю.Лотман, “в результаті лінійного розгортання міфологічного тексту первісно єдиний персонаж поділяється на пари й групи” [2, 294]. Цих персонажів навіть не можна вважати героями-двійниками в повному розумінні (вони не є паралельними), але їх можна згрупувати за їх функціональною направленістю, тому що “персонажі, простір яких збігається в межах певних рівнів, виступають як варіанти інваріантного на більш високому рівні персонажа” [2, 468]. При переведенні сюжету з дискретно-лінійного виміру в міфологічний (циклічний) матимемо злиття образів чоловіків (Юрій Славенко, Дмитро Стайничий, Давид Семенович Іванчук, Андрій Романович Безпалько, Льова Роттер) в один. Причому відбувається зміщення семантики центрального діяча зі Славенка до Льови, а раціоналізація (якій піддано життя Марти) сприймається як антиномія до космізації, тобто приведення свого мікрокосму до гармонії з макрокосмом шляхом ритуальних дій. Таким чином, можна звести усіх персонажів роману до двох дихотомій:

Марта / чоловік

Марта / інша жінка, суперниця,

де “інша жінка” – це злиття Ірен та Тетяни Ничипорівни. Наявність одразу декількох систем сюжетних опозицій в цьому випадку дозволяє говорити про функціонування двох метасюжетів у структурі твору: перший об’єднує дві опозиції в тріаду

і вказує на міфологічний сюжет суперництва між жінкою і русалкою. Проте, тема дослідження обмежує пошуки в цьому напрямку, адже вербалізація такого складного коду, як мотив зустрічі в значенні суперництва, в творі майже відсутня. Натомість другий метасюжет повністю зосереджується на першій дихотомії і зводиться до схеми **Марта – деміург**, яка в перебігові міфу переходить від вигляду (**сильна**) **Марта – слабкий деміург** до – (**слабка**) **Марта – сильний деміург**.

Обидва метасюжети нашаровуються один на один і розпорошуються в подієвому та інтелектуальному сюжетних рівнях твору. Тому варто зосередитися на єдиному інваріантному елементі всіх схем – на Марті. Такий вибір підтверджується хронотопом роману: дія починається від моменту пробудження

Марти зі сну: “Марта раптом розплющила очі...” [3, 559] до слів “...дівчина спала глибоким непорушним сном, сном великої і довершеної втоми” [3, 741], тобто часова пряма роману – це ніби один день з життя героїні, де час не тільки є частиною загального циклу життя (зміна дня і ночі, зими й весни, смерті й життя), але й виявляє таку особливість міфологічного часу як неоднорідність часового потоку, тобто застиглість часу, семантична насиченість в окремих його відрізках.

Просторовою віссю твору є Київ, співвідносний з поняттям “Центр”, яке М.Еліаде розумів як “щось в найвищій мірі сакральне, територія абсолютної реальності” [4, 32], а локусованим простором дії стає квартира Марти. Проте ландшафтною детермінантою героїні є топос річки, з яким (як втіленням зв’язку зі стихією, що дає енергію) пов’язана вся ритуальна сфера життя героїні: “Вода була найбільша пристрасть її життя, бо виросла вона коло Дніпра, в Каневі, де річка широка й повновода (...) Там виробився у неї погляд на воду, як на виключну питому стихію життя, і відчуття води, як невичерпного джерела прагнення й сили (...) обертаючи звичку в неодмінний ритуал життя. І воду вона уявляла завжди холоднуватою, як вода вечірньої річки” [3, 541]. Щоденний (щоранішній) обряд вмивання водою в порожній кухні є частиною більшого ритуалу космізації навколишнього простору, підтверджуючи думку Л.Коломієць про те, що “стихія води стала для Підмогильного транстекстуальною метафорою вітальної сили, природною мірою почуття” [5, 5]. Ім’я героїні – Марта власне є варіантом українського “березень”, тобто корелює з поняттям “весна”. Антиномія весна – зима також актуалізується через стихію води: “...зима, коли спиняється рух великої рідини, завжди здавалась дівчині мертвою й лихою” [3, 541]. Саме взимку, коли, як вже було сказано, стихія слабка і відбувається пробудження Марти. Цьому передують сон (який в міфологічній традиції сприймається такою ж реальною подією), в якому вона вийшла з лісу (космізація, народження [2, 280]), а до неї згори, від церкви підійшов чернець, який “шокроку зростав, заступаючи церкву і обрій. Вона чекала з надією й острахом, його наближення почувуючи як грозу...” [3, 539]. Таким чином, бачимо, що навіть перша зустріч Марти з деміургом (з яким співвідноситься чернець, як той, хто живе на горі – аналог верхівки світового дерева, та церкві – найбільш сакральному місці) має виразну амбівалентну семантику.

Взагалі ж зустріч в “Невеличкій драмі” іманентно пов’язана з мотивом поєдинку, тобто порівняння енергетичних потенцій, що знаходить два протилежних вияви:

1. Втрата чоловічим першопочатком сили на користь Марти: “...так просто в його житті сталася ... катастрофа, ...моральна контузія, що знову його спустошила і *заперечила*” [3, 562]. Ця втрата і бінарний тріумф постійно реактуалізуються на всіх рівнях твору: “Ви не знаєте своєї сили, Марто!.. А я її відчуваю... Від вас пашиє теплом, ви – огнище щастя... Ви – цариця землі, все, що ви бачите, належить вам!” [3, 557].

Тобто обидва антагоністи досягають найбільшої поляризації: деміург (чоловік) хаотизується, а Марта досягає апогею космізації у своїй силі, набуваючи ознак готовності до креативного акту, що має підтриматися ритуальною дією: “Три – це зачароване число, і невідомий лицар мусить з’явитися, тричі про себе нагадавши (...) І тут річка. Ввечері річка тиха, здається підеш по ній... А входиш все глибше, глибше, вода підіймається, стаєш легка, скидаєш із себе всю вагу і пливеш...” [3, 552-555]. Передача активності у боротьбі від Льови до Славенка також реалізується у ситуації зустрічі, яку можна сприйняти як зустріч з самим собою, зміну лише зовнішньої ознаки, без внутрішніх метаморфоз, тому простором перевтілення є “свій” простір квартири Славенка, а не помешкання Льови: “Жив Льова на мало кому відомій ... вулиці, яку не так-то й легко знайти в печерських нетрях. Нізвідки місто не здається таким далеким, як із цього міського закутку” [3, 558], де віддаленість від сакрального простору міста є синонімом Хаосу. У кімнаті Славенка домінує вертикальна характеристика (дерев’яні високі книжкові шафи, стоси книжок) на відміну від горизонтальної домінанти річки у Марти.

Марта вже починає жити в передчутті конструктивної зустрічі: “І дівчину щораз глибше обіймало чудне почуття, що ось зараз вона когось зустріне. Кого саме? Не знала! Але йшла піднесена, купаючись у проміннях та поглядах...” [3, 592]. Екстраполяції її зв’язків зі стихією (глибше, купаючись) говорить про необхідність енергетичної підтримки: “Раптом Марті спало на думку, що може зараз рушає Дніпро. Вона мерщій – щоб не спізнитись на видовище – зійшла з Хрещатика вниз, аж поки побачила річку. Але Дніпро рушати ще, звісно, не збирався; навпаки, з його крижаної маси здіймався холодний і грізний вітер...” [3, 592].

Як бачимо, внаслідок неможливості прямого контакту, відповідного зв’язку (як єдності) зі стихією не відбулось. І тому знакова природа зустрічі має негативну артикуляцію втрати сили: “Вона побачила його... Вона почувала у ньому людину зовсім іншого кола, чужого їй (...) І власне життя для неї в ту мить *спорожніло*” [3, 593]. Тобто ми можемо говорити про втрату героїнею самототожності, своїх енергетичних потенцій, а отже, і про другий прояв мотиву зустрічі.

2. Втрата креативної сили Мартою на користь чоловіка-деміурга і, відповідно, набування деміургом нової творчої продуктивної енергії. Цікавим є той факт, що ритуальна семантика зустрічі виявляє себе лише під час другої зустрічі, адже під час першої одночасно на Марту діяли одразу чотири втілення

деміурга, що дозволило, з одного боку, ввести в оману Марту: “Я сиділа, як на спиритичному сеансі... Професор зовсім приспав мене балачкою...! [3, 588]. А з іншого – позбавило Льова навіть мінімальної активності – він практично зовсім не бере участі в розмові, йде разом зі Славенком, а потім випадає з сюжетного повістунання аж до моменту розриву стосунків Марти й Славенка.

Ця розмова ще раз підтверджує загальну семантику зустрічі-поєдинку, де на фоні вербальних сутичок Дмитра й Славенка (які проте не мають ніякого значення, адже обидва стоять на однакових позиціях раціоналізму, чим доводять Марту до майже афективного стану) відбувається й концептуальне протистояння Марта – Льова, у якому знову реактуалізується семантика слабкого деміурга: “Признайтесь, Льово! – крикнула дівчина. – Не уявляю собі, щоб ви в Бога не вірили! (...) Який же з вас, Льово, тихтій! Який ви непристойно м’який та добросердий! Справжній Ісус Христос... І нікому ви не потрібні.” [3, 584]. Відповідь Льови є відвертою антиномією до наведених характеристик: “А яких же треба, Марто? – серйозно спитав Льова.” [3, 584], а також корелює з його попередніми словами, після яких і вводиться Славенко: “Вам треба закохатись, Марто, – серйозно сказав Льова (...) Льові й на одну мить навіть не спало на думку, що закохайтесь у мене. Але він ураз пожвавів.” [3, 553-554]. При чому наявність великої кількості крапок і невпевнена інтонаційно-синтаксична оформленість речень вказує на те, що невідомий лицар для Марти вигадується деміургом “на ходу”: “Я можу вас, Марто, познайомити... з одним своїм знайомим... (...) Це ... один лікар (...) Це такий лікар, що ... нікого не лікує. (...) Учений, тобто професор, – пояснював Льова. – Ні, ні, він дуже молодий... *Такий, як ... я*, – додав він, червоніючи. – Я забув, яка в нього спеціальність ... але він не лікує” [3, 555-558].

Так, оксюморонним “лікарем, що нікого не лікує”, а також одним із втілень деміурга (див. виділення) з’являється образ-посередник (за Проппом) – Юрій Славенко. Льова як Славенко набуває також рис деміурга через загальну здатність моделювати і модифікувати ситуацію на власну користь – чекання Марти на ритуальну оформленість невідповідності між зовнішнім виміром і внутрішнім терпить поразку: “...Я хочу, щоб ... це сталося на моїй батьківщині, в Каневі... Це щось велике для людини... Не можна його відбути буденно, це велике свято... А ввечері візьмемо човна і поїдемо Дніпром. Гребти не будемо, хай нас несе вода...” [3, 634]. І з уст чоловіка поряд з “Ти загадкава, Марто!” звучать слова: “Даруй Марто, – прикро сказав професор, – це більше, ніж смішно, це наївно!” [3, 634]. Усі подальші зустрічі зі Славенком (а всі інші обличчя-маски деміурга стають непотрібними, тому віддаляються на задній план і не знаходять своєї актуалізації в сюжеті) мають виразно деструктивний характер для Марти, віддаляючи її від прокреативної позиції в бік хаосу. Бажання вийти за межі тут-і-тепер в інший сакралізований вимір буття за допомогою ритуальності переходу (в якому б одне з першоосновних місць було б віддано стихії води) не знаходить своєї реалізації ні в подієвому континуумі, ні в ритуальній вербальній дії. А з вини інших масок деміурга вона втрачає роботу і помешкання, тобто “свій” простір, поступово виходячи із суспільної парадигми циклічності стосунків і дій, піддаючись загальному впливу деміурга-чоловіка, який вважає, що “початок весни, як і всякий перехідний час, таїть у собі багато неприємностей... Головне в житті – це вміти поставити кожне явище на своє місце...” [3, 685].

Це доводить Марту до внутрішнього конфлікту, вимір якого стає зрозумілим, якщо урахувати твердження про те, що “руйнація особистісного світу людини є моделлю руйнації всесвіту” [6, 138]. Тому тут і з’являються апокаліптичні образи: “Я нічого не розберу, в мене все переплуталось (...) Ох, це якась безодня!” [3, 645]. Навіть підтримуюча стихія починає сприйматись як та, що несе небуття, увиразнюється її семантика річки як переділу, переходу між світом космосу і хаосу: “...опустити руки й дивитись на воду – вона рівна, блискуча, всі зорі в ній, вона ніби спинилась і чекає ... тільки хлюпотить десь об берег: іди... іди... ще...ще... вода підіймається, обіймає тіло потроху, все вгору, вгору, серце так стискується і... і...” [3, 736].

Поразка Марти в цьому поєдинку також семантизується в мотиві зустрічі: “Він теж дивився на неї. І не впізнавав її! Де та Марта, промениста дівчина. Що гнітила його своєю величчю? Перед ним стояла дівчина опала. Бліда, схудла, з побляклими очима й жахливими, сполошеними рухами. В її гордовитому колись голосі, якого звук був підкоряв його, він почув раптом крик про допомогу” [3, 732]. У цей момент поруч з Мартою вже не маска-втілення, а деміург, тепер Славенко відходить на інший рівень метасюжетної організації, Андрій Венедович та Безпалько розривають свої стосунки з дівчиною, Дмитро остаточно виїжджає з міста, залишається лише Льова, який і відкриває героїні очі, натякаючи на себе: “Люди, Марто, мають здебільшого два обличчя (...) Ви не знали цього, Марто, і ви здивувались” [3, 724]. Саме він вводить життя Марти (як пробудження) до загальної циклічної парадигми існування Універсуму: “Ви будете падати й підводитись, рухати свою маленьку вічність, як наша земля, як наше сонце і місяць свою велику, незмірно велику... Він казав тихо, але піднесення бриніло в його словах, що були дівчині болючим, нестерпним докором. Бо вони здіймали в її голові хаос, де тільки дві точки ясно світилися – нічого нового й вічно нове!” [3, 736].

Саме після цієї зустрічі Льова набуває і значення і сили творця, тому з легкістю матеріалізує [3, 731] своє бажання віднайти новий простір (помешкання) для Марти, як запоруки продовження циклу, а також знову зайняти своє місце в світобудові – стоячи на землі, він дивиться на зоряне небо, тобто (за

Кемпбелом) "...зримими стають спокій і гармонія центрального місця. Він (герой) є відображенням Світової осі, від якої поширюються концентричні кола – світова Гора, Світове дерево. Він є досконалим мікрокосмовим дзеркалом макрокосму" [цит. За 6, 138]. Наступною картиною, яку бачить реципієнт його очима стає: "Зійшовши на Хрещатик, Льова побачив місто в святковому огні. Гірлянда кольорових лампок оточували будинки, горіли травневі написи, мінілись декоративні вітрини" [3, 733-734], що в теоріях М.Еліаде співвідноситься з ритуалом гасіння і запалювання вогнів, який "вписується в ритуальну систему – цим покладається кінець існуючим "формам" (...), розчищається місце для нової форми, що вийшла з нового Творення" [4, 108]. Такий новий креаційний акт в працях М.Еліаде співвідноситься з Новим Роком [4, 106].

Це призводить до остаточного конструювання з окремих інваріантних елементів цілісного метасюжету, яким є, на нашу думку, поширений у всіх культурних традиціях міф солярного циклу про зустріч між зимою і весною, найпоширенішою модифікацією якого є міф про Персефону й Деметру. Семантика зустрічі має в цьому випадку найбільшу валентність. Її особливого семіотичного значення набуває виділення посередника: Юрій Славенко корелює з Юрієм-зміборцем, Юрієм-аграрієм (значення імені – той, що працює на землі [7]), який в українській фольклорній та обрядовій традиціях віддає і забирає ключі від неба, тобто є символічним втіленням поняття "зустріч" у циклі зима – весна – зима. Проте, продовжуючи переведення дискретного повісткування в циклічне, можна було б змістити семантику зустрічі на семантику метаморфози, тобто об'єднати постаті Марти й деміурга в єдиний архетип помираючого й воскресючого бога сонця, який є основою солярного та похідного від нього аграрного циклів ритуалів та міфів. Таке злиття теж можливе, адже "логічна конструкція міфа передбачає подвійну перестановку функцій (...) Установивши двозначний характер (...) можемо пояснити ще одну характерну рису міфологічних персонажів. Маємо на увазі дуальність характеру, притаманну якомусь одному божеству..." [8, 216].

Невідповідність ритуально-міфологічної дії хронології роману можна пояснити, по-перше, спотвореною ретрансляцією міфу В.Підмогильним на рівні окремих елементів архаїчної структури, що впливає перш за все з інших ідеологічних настанов письменника-романіста ХХ ст. А по-друге, така семантика зміщеного циклу відповідає зображенню зміщеності в людському почуттєво-ціннісному континуумі, що вкладається в загальну систему поглядів письменника на буття людини. Отже, звівши все повісткування до двох метасюжетів та згрупувавши при цьому персонажів до одного інваріантного, можемо сказати, що загальна структура роману "Невеличка драма" являє собою міф солярного циклу про народження – смерть – воскресіння бога з відповідною схемою супроводжуючих (паралельних) ритуалів аграрного значення. При цьому зустріч не має самостійного значення, а семантизується лише в момент переходу бога з одного стану в інший (мотив метаморфози як поєдинку між двома сутностями), тобто у момент передачі енергетики від води до землі, що є лише частинами загального циклічного руху сонячного деміурга.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник В. Примітки // Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 743 – 788.
2. Лотман Ю. Семиосфера. – СПб.: Прогресс, 1999. – 704 с.
3. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. – К.: Наукова думка, 1991. – 800 с.
4. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. – СПб.: Алетейя, 1998. – 256 с.
5. Коломієць Л. "Божевільні" образи з "божевільними" вчинками: Проблема репресивного суспільства у творчості Валер'яна Підмогильного // Літературна Україна. – 1996. – 8 лютого. – С. 5.
6. Поліщук Н. Дещо про міфо-ритуальні матриці у повісті О.Стороженка "Марко Проклятий" // Студії з інтегральної культурології. Ритуал. Спец. випуск "Народознавчих зошитів". – № 2. – Львів, 1999. – С. 132 – 142.
7. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей. Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1986. – 312 с.
8. Леві-Строс К. Структурна антропологія. – К.: Основи, 1997. – 387 с.

ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИКОНУ В РАМКАХ АЛФАВІТНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Голуб Ю.І., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Вивчення системної організації лексикону доводить той факт, що він не являє собою чітко впорядкованої системи одиниць. Мікросистеми, що утворюють його, не є повними і легковидними. Розподіл слів за гіперо-гіпонімічними ієрархіями, предметно-тематичними і лексико-семантичними групами, синонімічними рядами і антонімічними парами, польове моделювання лексикону, виділення словотворчих гнізд, вивчення лексичних одиниць з точки зору їх багатозначності відображає той чи інший аспект лексичної системи, але не охоплює лексикона в цілому. Тому адекватний лексикографічний опис повинен бути спрямований на створення загальної картини лексичної системи шляхом синтезування різнобічної інформації про системні зв'язки, що існують між її елементами та всередині них. Таким чином, кожна лексична одиниця має бути показана не ізольовано, а в усьому різноманітті зв'язків і відношень з іншими одиницями.

Проаналізувавши велику кількість англійських лексикографічних довідників, ми ще раз переконалися в тому, що сьогодні для отримання максимально повної інформації про системні відношення в словниковому складі англійської мови слід звернутися до різноаспектних англійських словників. Загальні тлумачні словники, що покликані описувати все різноманіття аспектів лінгвістичної сутності одиниць англійського лексикона, розкривають внутрішню організацію кожного слова, але не відображають його системних зв'язків у повному обсязі. Цей факт значною мірою обумовлюється алфавітним розташуванням одиниць реєстру слів, яке домінує в сучасній лексикографічній практиці.

Питання про те, яким чином слід розташовувати і групувати слова в словнику, має тривалу історію. Воно хвилювало не тільки філологів, але й філософів. Так, наприклад, Г. Лейбніц ще на початку вісімнадцятого століття розмірковував над тим, як слід розміщати одиниці реєстру слів - за алфавітом, чи "за природою самих слів", у відповідності з "класифікацією речей". Філософ вважав, що для "громадянського вживання" слова зручніше розташовувати за алфавітом, тоді як для "філософського розуміння" їх доцільно розміщати "за ідеями" [див. 1, 36]. У приведених роздумах Г. Лейбніца відображено зіткнення двох фундаментальних принципів у лексикографії: принципу зручності, що представлений алфавітними словниками, і принципу науковості, обумовленого прагненням зрозуміти взаємодію слів і відобразити цю взаємодію методами лексикографії (на цьому принципі будуються тематичні, ідеографічні, гніздові тлумачні словники).

Суперечки по даному питанню то затихають, то спалахують з новою силою, що, однак, не приводить до однозначного вирішення проблеми розташування одиниць реєстру слів. Прихильники алфавітних, тематичних, ідеографічних, гніздових словників наводять переконливі докази щодо обґрунтування своєї точки зору. Розглянемо деякі з них.

Традиційним і найбільш поширеним в історії світової лексикографії є алфавітне словорозташування. Але не можна не погодитися з тим, що критика цього способу розміщення одиниць словника в багатьох випадках обґрунтована і розумна. Так, ще в 60-х роках Ю. Д. Апресян відзначав лінгвістичну беззмістовність традиційного алфавітного способу лексикографічної репрезентації словникового складу, оскільки "розташування слів у алфавітному порядку, що добре обслуговує практичні потреби споживачів лексикографічної продукції, не є, звичайно, науково обґрунтованим принципом" [2, 16]. Такої ж думки дотримувався Х. Касарес, який вважав, що алфавітний принцип організації словника є нічим іншим як "узаконеним безладдям", оскільки він представляє собою випадкове сусідство слів, ніяк не пов'язаних за змістом [3, 7]. На "довільність" алфавітного розташування одиниць словника вказував також Г. Джексон [4, 208]. Т. Макартур [5, 147] відмічав той факт, що алфавітний словник не створює узагальнюючої картини лексикону і не відбиває взаємодії його елементів. У результаті такої інтерпретації словниковий склад мови постає не як система, а як колекція невзаємопов'язаних одиниць.

У порівнянні з алфавітним словорозташуванням гніздовий словник має безперечну перевагу з точки зору відображення словотворчої системності. У гніздових словниках непохідні слова розподіляються за частинами мови, а в межах кожної частини мови – за лексико-семантичними групами. Семантика похідних розкривається з опорою на значення продукуючих, мотивуючих слів на тлі споріднених утворень, з одного боку, і на тлі всіх слів даного словотворчого типу, з іншого боку. Об'єднання спільнокоренових слів в словотворчі гнізда висуває на перший план загальну для даної групи слів семантичну і граматичну основу, вказуючи в той же час на різні модифікації загального елемента значень в окремих дериватах. При цьому з'являється можливість вироблення для однотипних похідних слів

типових визначень, що базуються на словотворчому значенні. При гніздових групах доцільніше, ніж при кожному окремому слові, давати узагальнюючі історичні, етимологічні й орфографічні довідки.

Однак при послідовному втіленні гніздового принципу розташування одиниць реєстру слів виникає цілий ряд труднощів. Перш за все, складність полягає у визначенні синхронних меж гнізда, у принципах розподілу і порядку розміщення слів. Крім того, порушується принцип утилітарності словника, оскільки ускладнюється й уповільнюється одержання довідок про окреме слово.

В історії лексикографії було чимало спроб організувати одиниці словника за гніздовим принципом. Так, гніздовим способом були укладені: Словник Французької Академії в першому виданні (*Dictionnaire de l'Académie Française*. 1-ге ed. Paris, 1964); тлумачний словник В.І. Даля (Толковый словарь живого великорусского языка, М., 1863-1866); перші три томи сімнадцятитомного академічного словника російської мови (Словарь современного русского литературного языка, т. 1-17, М.-Л., 1948-1965); тлумачний словник Ч. Річардсона (Charles Richardson. *A New Dictionary of the English language*. 2 vols, London, 1836-1837). Але всі ці спроби, як правило, закінчувалися тим, що укладачі подібних словників були змушені або змінити гніздовий порядок на алфавітний у наступних виданнях, або в додатках до словників давати алфавітний індекс слів з вказівкою їх місця в основному корпусі словника.

На думку, наприклад, Л. Згусти [6, 289], недоліки гніздового словорозташування набагато перевищують його переваги. Але незважаючи на проблематичність створення тлумачних словників, що повністю будуються на гніздовому принципі, досвід подібного розташування лексичних одиниць багато в чому сприяв удосконаленню методів відображення системної організації лексикону в алфавітній лексикографії, збагативши її елементами показу словотворчої системності шляхом застосування посилань на кореневі слова, об'єднання деяких похідних слів у одній словниковій статті. Наприклад, словникова стаття до дієслова **forget** у *Chambers Twentieth Century Dictionary* включає такі похідні: **forgetful, forgetfully, forgetfulness, forgettable, forgetter, forgettery, forgetting, forgettingly, forgotten, forgottenness, forget-me-not**.

Альтернативою алфавітної лексикографії є також лексикографія тематична та ідеографічна. Прихильники тематичного принципу складання словників базують свою аргументацію на трьох основоположних факторах:

1. Будь-яка розумно складена концептуальна схема значно ближча до відображуваної словником дійсності й до організації ментального лексикону, ніж схема, основана на алфавітному порядку. "...Що б не відбувалося в нашій свідомості, коли ми впорядковуємо і шукаємо необхідні нам слова, це відбувається не в алфавітній послідовності" [5, 123].

2. Простежується певна спільність поглядів носіїв класичного, християнського і раціонального світогляду у відношенні первинних категорій, що лежать в основі упорядкування зовнішнього універсума людиною у процесі пізнавальної діяльності. "Концептуальні схеми, відрізняючись одна від одної в залежності від особи укладача, часу і місця складання, все ж таки містять суттєве тематичне ядро, яке, якщо і не є універсальним, то свідчить про спільність інтересів усіх мовних колективів у рамках тематичної лексикографічної традиції" [7, 161].

3. Тематичні, ідеографічні, ідеологічні, аналогічні словники, в яких словникові статті об'єднуються в групи на основі дохідливих асоціацій і організуючих зв'язків, які чітко простежуються, дають можливість збагнути системну природу мови в цілому і лексикона зокрема.

Класичним зразком ідеографічного словника вважається "Тезаурус англійських слів і виразів" П.М. Роже, що вперше був надрукований у 1855 р. (Roget P.M. *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases*. London, 1964). Синоптична схема даного словника складається із шести класів, кожний із яких у свою чергу розподіляється на підкласи (всього 39 підкласів). Тезаурус Роже - це своєрідний концептуальний каталог згодом відомих користувачам слів, призначений для полегшення пошуку взаємопов'язаних лексичних одиниць. У ньому відсутні дефініції, не розмежовуються значення слів, не наводяться похідні слова і словосполучення, не даються етимологічні відомості, цитати, авторські приклади, не уточнюється сфера вживання. Вся ця інформація про слово повинна бути відома користувачам. Основний акцент робиться на семантичну спільність слів. При цьому мікроструктура словника зливається з макроструктурою і імпліцитно виражається в ній, оскільки саме розташування заголовного слова вже є семантичною інформацією. Наприклад, іменник **favour** наводиться в таких класах:

1. Абстрактні відношення:

- а) розділ «Кількість» (заголовне слово - **advantage n.**);
- б) «Причинність» (**influence n.**).

2. Простір: «Рух» (**promote v.**).

3. Інтелект: «Засоби втілення ідей» (**badge n.**).

4. Індивідуальне волевиявлення:

а) «Волевиявлення в цілому» (**choose v., benefit v.**);

б) «Антагонізм» (**patronize v.**);

в) «Результати дій» (**be auspicious v.**).

5. Емоції, релігія і мораль:

а) «Індивідуальні емоції» (**liking n., honours n.**);

б) «Міжособистісні емоції» (**kind act n.**);

в) «Мораль» (**injustice n., approbation n.**).

Словник П.М.Роже, безсумнівно, виявився прогресивним кроком у розвитку світової лексикографії. Про успіх даного словника свідчить той факт, що він неодноразово перевидавався, за його зразком були створені інші ідеографічні словники. Однак, розкриваючи семантичну системність, словники даного типу не можуть забезпечити адекватне відображення лексичної системи в усій різноманітності існуючих між її елементами зв'язків.

Значно ближче до втілення ідеї відображення системної організації лексикона підійшов Т. Макартур, створивши "Лексикон сучасної англійської мови" (Longman Lexicon of Contemporary English, Harlow, 1981). За словами самого автора [5, 149], його словник "являє собою поєднання двох напрямків: тематизації, що практикувалася віками і представлена в працях Плінія, Бекона, Роже; і семантичної структурації, запропонованої лінгвістами, наприклад, Джоном Лайонзом, і антропологами, наприклад, Стівеном Тайлером і Гарольдом Конкліном". Структура даного словника містить макрорівень, в якому подані 14 основних тем, кожна із яких має підтеми (всього 129 підтем), всередині кожної підтеми є посилання на пов'язані з нею підтеми інших основних розділів. Мікрорівень виражений експліцитно, на відміну від словника Роже, оскільки кожне заголовне слово має повну словникову статтю, в якій міститься дефініція, граматична інформація, стилістичні і ареальні помітки, авторські приклади:

I 13 *adjectives: not real* [B]

false 1 not real: *He has false teeth. The diamonds she wears are false.* **2** made or changed so as to deceive: *The false weights made the goods appear heavier than they were.* **-sity, -ness** [U].

fake [Wa5] *not fml* made and intended to deceive: *He gave them fake money.*

sham [Wa5] *not fml* false but made to look or seem real: *This is a sham agreement; neither side intends to keep to it.*

"Лексикон" має також алфавітний індекс, який значно полегшує пошук необхідного слова. Таким чином, продовжуючи традиції тематичної лексикографії, даний словник одночасно дотримується принципу утилітарності.

Слід підкреслити, що наявність алфавітного реєстру слів стала нормою для сучасних ідеографічних словників. Наприклад, "Ідеографічний словник іспанської мови" Х. Касареса (Diccionario ideológico de la Lengua Española. Barcelona, 1942) має дві частини: *parte analógica*, в якій слова групуються за спільністю значення в 38 великих класів, що розпадаються на 2000 груп, і *parte alfabética*, в якій слова розташовуються за алфавітом. Навіть у "Тезаурус" Роже був пізніше включений алфавітний індекс.

Деякі сучасні словники, завданням яких є відбиття семантичної системності, взагалі повністю алфавітизовані. Наприклад, "Понятійний словник англійської мови" Джуліуса Лафалля (A Concept Dictionary of English. New York, 1973) складається з трьох частин. У першій частині в алфавітному порядку подаються 118 категорій, виділення яких ґрунтоване на критерії синонімічності, схожості і взаємозв'язку; тут же наводиться короткий опис значення кожної категорії:

NEW - References to newness, novelty and the present. Included are such ideas: modern and present-day; fresh and fashionable; refurbished and rejuvenated; virgin and unused.

У другій частині в алфавітному порядку розташовуються слова, біля кожного слова вказуються категорії, до яких воно відноситься. Наприклад: **fashion n. EVNT, GARB, NEW.**

У третій частині, знову ж таки в алфавітному порядку, подаються категорії з переліком усіх слів, що належать до них; якщо слово відноситься більше ніж до однієї категорії, то це відображається за допомогою відсилань.

Вищевикладені факти свідчать про те, що, незважаючи на досягнуті успіхи в застосуванні концептуального і тематичного принципів розташування одиниць словника, ідеографічна і тематична

лексикографія не можуть замінити лексикографію алфавітну. Основним недоліком ідеографічних і тематичних словників є невирішеність проблеми показу полісемантичних лексем. Різні значення полісемантичного слова частіше всього входять до різних семантичних полів, що робить неможливим повноцінне відображення його внутрішньої організації. Семантична структура слова розчленовується на окремі значення, які висвітлюються в різних частинах словника, а існуюча система відсилок не в змозі відтворити опис полісемантичних слів у повному об'ємі. Крім того, тематичне й ідеографічне моделювання лексикона багато в чому є суб'єктивним, оскільки воно базується на певній робочій схемі, що задається укладачами подібних словників. І хоч прихильники даного лексикографічного методу стверджують, що конкретизація вихідної синоптичної схеми є результатом аналізу об'єктивно існуючих між словами зв'язків, все ж такі відправним моментом подібних досліджень є розгляд лексики в системі – у даному випадку в системі понять, ідей, категорій. Розгляд же системності в лексичі стає другорядним, що перешкоджає відображенню всього об'єму системних відношень одиниць словникового складу.

Отже, спираючись на вищевикладені спостереження, ми прийшли до висновку про те, що проблему відображення системної організації лексикона необхідно вирішувати в рамках алфавітної лексикографії.

Серед переваг алфавітного словорозташування перш за все відзначають його зручність. У той час як факт відповідності семантичного структурування принципам організації ментального лексикона залишається досить спірним, що ставить під сумнів доступність даного лексикографічного методу для середнього користувача, алфавіт відомий кожній грамотній людині, а значить, практичне використання алфавітного словника є легким і швидким. Визнаючи умовність і довільність подібного словорозташування, не можна не погодитися зі справедливою думкою Г. Біджойнта [8, 16] про те, що даний принцип організації словника є в наш час настільки "всеосяжно домінуючим", що в звичайної людини саме з ним асоціюється сам жанр створення словників. Іншими словами, алфавіт став важливою частиною "соціального іміджу словника". З психологічної точки зору популярність алфавітної лексикографії пояснюється тим фактом, що у користувачів з'являється враження, що саме вони упорядковують лексикон. Повнота словника, що обумовлюється його відповідністю кінцевому алфавітному списку, створює "ілюзію тотальності, незмінного порядку речей, гармонії, при цьому здається можливим вичерпування не тільки лексикона, але й універсума, що відображається ним" [див. 8,16].

Таким чином, визнаючи доцільність алфавітного словорозташування в загальних тлумачних словниках, ми вважаємо, що тільки плідне збагачення алфавітного принципу досягненнями інших напрямків науки про складання словників, допоможе вирішити проблему адекватного відображення лексичної системи методами лексикографії. Влучним прикладом можливості подібного сумісництва принципів алфавітної і ідеографічної лексикографії вважається шеститомний словник французької мови П. Робера (Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Les mots et les associations d'idées. Paris, 1957-1964). У ньому аналогічний аспект, що дозволяє користувачам віртуально з'єднувати взаємопов'язані слова, незважаючи на їх алфавітну роз'єднаність, показаний шляхом послідовного використання синонімів, антонімів, асоціативів і інших слів, між якими існують різноманітні системні зв'язки всередині певних семантичних полів.

Як можна побачити на прикладі цього словника, для вирішення проблеми адекватного відображення складних і багатомірних відношень одиниць словникового складу методами алфавітної лексикографії необхідно підвищити інформативність ряду існуючих і, можливо, ввести ряд нових параметрів словникової статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р.А. Толковые словари в национальной культуре народов. - М.: Изд-во МГУ, 1989. - 151 с.
2. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. - М.: Наука, 1967. - 251 с.
3. Касарес Х. Введение в современную лексикографию. - М.: Изд-во иностр. лит., 1958. - 354 с.
4. Jackson H. Words and their meaning. - London, New York: Longman, 1988. - 279 p.
5. McArthur T. Worlds of reference: Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer. - Cambridge etc.: Cambridge univ. press, 1986. - 230 p.
6. Zgusta L. Manual of lexicography. - Praha, Academia, 1971. - 360 p.
7. McArthur T. Thematic lexicography // The history of lexicography: Papers from the Dictionary research centre seminar at Exeter, March 1986 / Ed. By R.R.K.Hartmann. - Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1986. - P. 157-166.
8. Bejoint H. Tradition and innovation in modern English dictionaries. - Oxford: Clarendon press, 1994. - 276 p.

МІФОЛОГЕМА ДОРОГИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ ЯК СТРИЖНЕВА ВІСЬ РИТУАЛУ ПЕРЕХОДУ

Давидова О.В., студент магістратури

Запорізький державний університет

Різні жанри фольклору мають досить помітний відбиток ритуалу переходу, зафіксованого слов'янською народною традицією. Провівши спостереження в цьому напрямку над народними баладами, ми реконструювали деякі елементи поховального обряду, зокрема такі, котрі пов'язані саме із переходом (пересуванням, переміщенням) зі світу *sacrum* у світ *profanum*, а також – рудименти поховальних дійств, які так чи інакше можна співвіднести із міфологемою дороги. Тут варто зазначити, що дорога і пов'язані з нею уявлення, на думку Л.Невської, “утворюють серцевину поховального обряду, оскільки саме через посередництво цього образу вирішується його основна колізія – поєднання сфер життя і смерті (і ширше – свого та чужого), а також досягнення перетворення в результаті такого поєднання” [1, 228]. Відправним пунктом ретроспективних реконструкцій язичницького ритуалу є уже загальновідомий у міфопоетиці факт (його чітко фіксують М.Бахтін, Н.Велецька, Е.Гаврилюк, В.Топоров та ін.), що коріння цього ритуалу сягає в язичницькі уявлення про одвічний колобіг “життя-смерть-життя”, а структура визначається взаємозв'язками культу предків з аграрними культурами: виконання звичаю органічно пов'язане з аграрним календарем, форми ритуалу сплетені з ритуально-магічними діями. Отже, конкретно нас цікавлять такі аспекти поховального обряду:

1. Поховання розпусників, самогубців, загиблих від нещасного випадку і тих, хто зазнав інцесту.
2. Поховання дітозгубників та згублених дітей.
3. Поховання батьків, законних дітей та коханих.
4. Виряджання небіжчика у “той світ” та пов'язані із цим можливі ритуальні ігри та дійства.
5. Шляхи переправи на “той світ” і шляхи повернення з “того світу”.

1. У баладах фактично обумовлюється локус, де мають перебувати усі порушники канонізованих складових морального існування архаїчного колективу. Це локус, котрий не забезпечує післялімінарного очищення та полегшення, зняття високої емоційно-нервової напруженості, а, навпаки, є вічно маргінальним, таким, що змушує страждати. Н.Велецька свідчить про те, що “померлих випадково від якогось нещастя – вбитих блискавкою, утоплеників, вбитих далеко від дому за невідомих обставин і т.п. – ховають не на спільному кладовищі, а (...) на роздоріжжі, біля доріг, на межі. Особливо суворо виконувався цей звичай у відношенні до самогубців” [2, 141]. Мотивувати такий звичай можна тим, що не така, як усі, відмінна від загалу людина, за давніми віруваннями, несла небезпеку всьому колективові, спричиняла хаотизацію космічного порядку, руйнацію і розпад попередньої структури. Аби позбутись небезпеки і зберегти попередню структуру, необхідно було покарати “іншого” неможливістю переходу у “той світ”, обравши йому таке місце поховання – у баладах “битий шлях”, “край дороги”, – що набувало б значення цього переходу, тим самим загострюючи і посилюючи муки. Якщо річка як знак смерті несла із собою забуття, тобто спокій небіжчика (це констатує В.Єршоміна, кажучи, що “(...) вода (ріка) не тільки розокремлювала живих і мертвих, але давала і забуття, яке було возведеним в культ (...), а культове значення води, котра дає забуття (заспокоєння), було в подальшому розширеним, трансформованим і зведеним народною свідомістю до уявлення про вигоєння всіх бід та нещастя” [3, 198]), то “битий шлях”, “край дороги”, виконуючи ту саму знакову функцію, несли занепокоєння з подальшою метою заборони всім членам існуючого первісного колективу чинити “по-іншому” – тобто, небіжчик, знаходячись у маргінальному стані, перебував одночасно і в “цьому”, і в “тому” світах. Звернімося тепер до баладних сюжетів.

1. Дівчина і хлопець чинять над собою розправу, оскільки батьки перешкоджають їм пошлюбитись: “Через битий край дороги несуть домовину, - Там поклали, поховали козака й дівчину...” (“Скажи мені щирю правду, козаче чорнявий”) [30, 203]; “Серед гаю, серед шляху В одну домовину Засипали, заховали Козака й дівчину” (“Чи ти мене вірно любиш, козаче, чорнявий”) [4, 204].

2. Козака, який одночасно любив двох дівчат, забито в мандрівці: “Ой на горі жито, на долині жито, Край дороги широкої – там козака вбито” [4, 112]. “Край дороги” тлумачимо тут як кризову ситуацію, для якої є характерний високий ступінь напруженості. За вказівкою Т.Цив'ян, “помежове становище є небажаним та описується ознакою негативності (...), маргінальність викликає “страх перед непевними ситуаціями” [5, 245], тому цілком логічним виступає текстовий варіант, що подає випадкове вбивство (або ж вбивство за нез'ясованих обставин) у локусі “край дороги”.

3. Коханий чоловік повертається з дороги, покалічений розбійниками, і просить дружину його поховати: *“Ой приїхав Петруненько в кирвавій сорочці, Вдарилася Петруниха по своїй голові... – Та де тебе поховати, мій милий Петруню? – У облозі, при дорозі, серденько Настуню”* (“Із-за гори, із-за ліса сонечко бряскає”) [6, 459]. Словник Б.Грінченка подає значення слова “облоговий” як “повсюдний” [7, 15], що служить додатковим доказом маргінальності потерпілої людини.

4. Жінка кидає дітей та чоловіка і тікає з коханцем. Чоловік насилає різноманітні прокляття, серед яких: *“Ой ударте, морози, да на густій лози, Зморозьте жінку Катерину да й на битій дорозі”* (“Ой оре Семен, оре та на шлях поглядає”) [6, 128]; *“ – Ой по терню, сивий коню, по терню, Та рознеси Ганусеньку непевну!”* (“Ой приїхав Івасенько з Поділля”) [6, 85].

5. Отруєння хлопця приворотними стравами і напоями (оскільки хлопець виявився розпусником): *“То не ховай мене, красна дівчино, Ні в городі ні в саду, Та сховай мене, молода дівчино, Та на битому шляху... Ой хто йде, ой хто йде Та все спрашує: - Ой чий ж то похорони та на битому шляху? Ой це ж того доброго молодця, Що по садиках ходив, Молодих дівчат любив”* (“Іа ходила молода дівчина”) [4, 50]. У баладах цього сюжетного типу можемо віднайти підклас дихотомії “заспокоєння / покарання” – “поховання в “своєму” просторі (серед своїх) / поховання в “чужому” просторі (серед чужих)”.

6. Парубка-звідника засуджують до смерті: *“Поховайте мя, моє серденько, такой тут, Куди дівчата в коршму йдуть... Будуть дівчата, моє серденько, в коршму йти, Будуть Шумильця споминати...”* (“Нема Шумильця на селі”) [4, 401].

7. Отруюючи невістку з чужого краю, свекруха губить і свого сина: *“Поховаю сина поміж деревами, Чужу чуженицю та між дорогами”* [6, 263].

Таким чином, поховання на роздоріжжі, край дороги та при битому шляху можна віднести до дихотомії “структурація / деструктурація”, котра реалізується в забороні переходу до деструктивного і в покаранні як засобів регенерації структури, основною властивістю якої є циклічність, пов’язана зі зміною пір року та календарно-аграрним культом. Ця властивість виявляється ще у зв’язку з віруваннями у реакцію “заложних” покійників на дощ і є відгомном давнього обряду викликання дощу, який мав свій вияв спочатку у такій дії як орання дороги, а пізніше – у похованні посередині дороги людини, померлої незвичайною смертю [8, 18].

2. У даному випадку міфологема дороги як засіб ритуалу переходу служить когерентом міфологем лісу (гори) та антисвіту (нижнього підземного світу, або пекла, де розташовуються грішники), актуалізується в дихотоміях “темний / світлий”, “брудний / чистий”, “верхній / нижній”. Така експлікація дуалізму є імпліцитно притаманною міфам, де задіяно архетип трикстера [9, 123]. У ролі трикстера виступає чорт, який повітряним шляхом спроваджує дітозгубницю до пекла, дорога куди пролягає через гори і ліс: *“Як ей хопив, так ей ніс понад гори, понад ліс”* (“З неділі на неділю ішло дівча на зілля”) [4, 405]. Згідно з А.Лосевим, ходіння ніби повітрям є простором “не сприймання, але уявлення. Це - хаос протесту” [10, 102]. Протестом тут є кара дітовбивці. Дорога ж немовляти при переході ним сакрального світу у світ профанний веде не вгору, до верхнього світу богів та янголів (де звичайно мають знаходитись усі померлі діти віком до семи років, бо вони є ще безгрішними) і не в маргінальну площину, тобто під поріг рідного дому (за свідченням Т.Цив’ян, там ховали нехрещених немовлят [5, 245]), а вниз – у колодязь. Суттєвою деталлю виступає мотив плутанини стежок і доріг до могили незаконнонародженої дитини, що можна інтерпретувати як страх перед небезпекою для “свого” роду і колективу: *“Повій, вітре, з глибокого яру, Та нажени чорненькую хмару, Та занеси криниченьку калом: Щоб туди люди не ходили, Із криниці води не носили, Івася та й не розбудили, І батеньку та й не доложили”* (“Із-за гори вітер повіває”) [4, 375].

3. Тут є дуже цікаві моменти, пов’язані як з горизонтальним, так і з вертикальним шляхом на “той світ”, а також – відбитки зовсім архаїчних уявлень. Досить часто зустрічається сюжет, де син виганяє свою матір з рідного дому, мотивуючи вигнання її бідністю та вже не естетичним, з точки зору молодих, зовнішнім виглядом. Саме завдяки цьому вчинкові сина сюжет набуває суто баладного загострення, навколо нього розгортаються подальші колізії, і дослідники (наприклад В.Пропп та О.Дей) відносять цю баладу до циклу взаємовідносин батьків і дорослих дітей. Але це поверхневий шар рецепції даної балади. Якщо ж її інтерпретувати зі структурно-знакової точки зору, то виявиться, що її можна зарахувати до найдавнішої групи балад (згідно з П.Лінтуром), куди входять архаїчні одиниці “з хорovým началом і міфологічними мотивами, генетично пов’язані з обрядовою поезією...” [11, 164]. Н.Велецька [2, 47] наводить звичай передчасного умертвіння старих людей, суть якого полягала в тому, аби не допустити процесу старіння, попередити його. Далі дослідниця вказує на те, що під ритуал умертвіння підпадали ще міцні тілом, духом і розумом люди, але вже такі, котрі носили на собі перші ознаки старіння [2, 79]: *“У суботу рано-пораненьку Виганяє а син свою неньку...”* (“Мати сина годувала та й пеленовала”) [6, 373]. Цей обряд, знову ж за свідченням Н.Велецької, являв собою “комплекс дійств аграрно-магічного характеру” і повинен був “забезпечити максимальні умови для росту та визрівання збіжжя” [2, 84]. Наклавшись на

пізніші феодальні та капіталістичні відносини, первісні архаїчні уламки такого звичаю реактуалізуються у вигляді протесту проти матеріальної бідності: мати у заплахах – значить, треба її вигнати, аби бідність пішла з дому: *“Йди, нене, тепер від мене, Бо наїдуть гостоньки до мене. А все гості, а все на помості, А ти, мати, в подраній сорочці; А все гості, а все в кармазині, А ти, мати в подраній свитині”* (“А в неділю рано-пораненьку”) [6, 377]. Тут отримуємо схему такої конструкції: **деактуальне відтворення обряду, зумовлене етногенетичною пам'яттю → дорога до “світу мертвих” → материне прокляття (як явище більш пізнього хронологічного періоду) → десакралізація “свого” простору (руйнація всіх сакральних елементів просторової структури) ⇒ дорога – когерент міфологем, детермінант континуїтивних змін, які реалізуються в протиставленні “безпека / небезпека”**. Таким чином, за Ю.Лотманом, смислово архітектоніку переходу матері у “той світ” організує релятивна горизонтальна (в деяких випадках – вертикальна) вісь “від центру” / “до центру” [12, 306-307], “рух-від” і “рух-до” відповідно до язичницької та християнської традиції виступатиме у зворотньо-парадоксальній послідовності: у язичництві – смерть, а отже – дорога в антисвіт, у хаотичний простір (“від центру” – від “свого” рідного сакрального світу у світ профанний); у християнстві – смерть, а отже – шлях в “інший світ”, у космічну впорядкованість від ентропічного сьогодення (“до центру”). У разі горизонтального пересування в антисвіт (за архаїчним міфомисленням він мав би знаходитись зліва [13, 94]) відбувається встановлення чотирьох різновидів симетричних перетворень: рух – антирух (дорога - антидорога), дзеркальний рух – дзеркальний антирух (дзеркальна дорога – дзеркальна антидорога) [13, 95]. У разі вертикального пересування отримуємо готичний простір, котрий, за А.Лосевим, “у своїй сутності є безмежним і нематеріальним” [10, 101], а за Воррингером, являє собою “естетично витончену хаотичність” [цит. за 10, 101], що повністю збігається з архаїчною концепцією дороги в антисвіт.

4. Ми вже з'ясували, що небіжчик має пройти певну путь зі світу сакрального у світ профанний, значення ж слова *“путь”*, за М.Маковським, “відбиває проходження душею померлого дороги до загробного світу” [14, 274]. Відповідно до цієї дороги повинні існувати певні ритуальні атрибути як структурно-семантичні принципи ритуалу переходу. Стихію ритуального хаосу вбачаємо у вбиранні у все найкраще небіжчика, в ритуальних змаганнях та іграх, в ритуальних веселощах. Всі ці складові є засобами полегшення у доланні перепон дорогою на “той світ”. Причому, деякі з них теж є знаками відстані між частинами простору, котрі є умовними позначками світу *sacrum* і світу *profanum*. Розглянемо текстові прояви:

1. Ритуальні змагання. В.Топоров вважає, що “припущення про наявність у давніх слов'ян особливого різновиду змагань як частини поховального обряду видається досить правдоподібним” [15, 6]: *“Од могили та до могили Сімсот верств ще й чотири. Ой хто кого та й спередить, – Ніж у серце загородить”* (“Ой у полі корчомочка”) [6, 228].

2. Ритуальні веселощі, котрі є дорогою до Хаосу, а отже, існують у відповідності з переходом на “той світ” теж як із шляхом до Хаосу: *“Ой пішов же Васюненко музик наймати, Щоби прийшов йа миленькій до гробу грати”* (“Ой поїхав Васюненко на полювання”); *“Ой коли б я знала, а що тепер буде, – Пішла б та гуляла, пішла поміж люде”* [6, 59].

3. Вбирання небіжчика “в дорогу”: *“Треба дати білі вівці ще й білу корову, щоб і файно відпровадив до самого гробу”* (“Ой мала Гребенючка та два сини рідні”) [6, 211]; *“Сідай, Ганно, в мальованій сані Та й поїдем до батенька в гості”* (“Розбійничок, славний чоловічок”) [6, 446]; *“Сусідойки, голубойки, дайте неньці знати, Нехай іде свою дочку на смерть наряджати”* (“Ой учора ізвечора, ще кури не піли”) [6, 185]; *“– Ой не є його дома, Бо поїхав на лови В зелененьку дуброву. – Ой неправда, братова, Його мундур єсть дома. – Бо він має інший, До дороги красий. – Ой неправда, братова, Його бричка єсть дома. – А він має іншю, До дороги красюю. – Ой неправда, братова, Його шабля єсть дома. – А він має іншю, До дороги красюю”* (“Стала нам ся новина”) [6, 106]. Із цим звичаєм пов'язаний карнавальний елемент продажу на ринку злої долі як структурно-семантична частина ритуалу переходу, що співвідноситься з очищенням: *“Їдуть люди на ярмарок солі купувати, А я везу свою долю людям продавати: - Купіть, люде, мою долю, - моя доля добра: Як нап'ється – з людьми б'ється, не ночує дома”* (“Пийте, люди, горілочку, а ви, гуси, воду”) [6, 334]. Тут вбачаємо також синтез поховального та купальського обрядів, оскільки, згідно з думкою Н.Велецької, сутність *“Купала”* міститься в походженні цього слова від давнього *“купленца”* (“базар”), значення якого мислиться як “ритуальний загальний збір на ритуальному місці (куди приходили чистими духом та тілом, в ритуальному, чистому одязі)” [2, 103]. Тобто, перш ніж вирушити до сфери потойбічного, необхідно пройти шлях очищення.

Тож, ми визначили, що дорога виступає медіатором двох сфер і може функціонувати як один з-поміж інших ритуалізованих рівнів земного простору, котрий дозволяє з'ясувати модель світу; може, як об'єкт опису, бути не названою прямо, а зашифрованою у своїх атрибутах та предикатах, де серед предикатів виділяємо власне переміщення, тобто здійснення самого ритуалу переходу.

5. Спостерігаючи за семантичним функціонуванням міфологеми дороги в народних баладах, доходимо висновку, що поняття дороги є взаємопов'язаним із уявленням про віддаленість взагалі і з уявленням про царину смерті. Іноді місце розташування “того світу” набуває синтетичних ознак, у зв'язку з чим дорога туди розкривається в опозиції “верх / низ”. Цікавим з такої точки зору є один з варіантів балади “Ой біда-біда чайці небозі”: “*Ой біда-біда чайці небозі, Що вивела чаєняток при битій дорозі. Киги-киги, злетівши угору, тільки втопиться в Чорному морі*”. “Бита дорога” як *locus-extremum* загострює стан віктимності і утруднює перехід до “того світу”. Якщо інтерпретувати у цьому випадку дорогу в антисвіт на рівні емоційно-ціннісного напруження, то можна дійти висновку про цілісність і нерозривність родинних зв'язків як мікрокосмічних ритмів та, внаслідок цього, гармонійність і цілісність Всесвіту як макрокосму: жінці, поївши чаєнят, розкидують їх кісточки, що тлумачиться як горизонтальна організація простору з виходом у чотири горизонтальні перспективи; мати знаходить смерть на вертикальній осі. Поданий уривок яскраво ілюструє теорію М.Бахтіна, суть якої полягає в синтезі чистої “вертикалі” і чистої “горизонталі” у “топографічну схему світу”, що поєднує обидві координати і “надає світові не просто фізичної і не тільки смислової, але й персоналістичної об'ємності” [16, 132]. Чайка рухається у двох напрямках у пошуку антисвіту: у напрямку до “я” – вертикаль, сфера “заданого” [16, 132], де заданим виступає усвідомлене прийдешнє самогубство; в напрямку до “іншого” – горизонталь, данність світу, де під данністю розуміємо вбивство дітей. Таким чином, перехід в антисвіт реалізується в схемі “**конвергенція** → **дивергенція**”, яка є ізоморфною протиставленню “верх / низ” і набуває конкретики в об'ємній цілісності.

Часом перехід у “той світ” позначений відтінком нез'ясованості, оскільки “тому світові” не відповідає жоден локус. Дорога набуває значення одноразової безмежної функціональності: “*Зібрала-м сі, мамцю, в далеку дорогу, Зібрала-м сі, мамцю, до темного гробу. Зібрала-м сі, мамцю, і вже йду навіки*” (“Гукну я си, гукну межі гороньками”) [4, 213]; “*Твоя мила пішла в далеку дорогу. В далеку дорогу, що кінця не має, Що звісти людина вже не повертає*” (“Ой послала мати сина в дорогу”) [6, 321]; “*Пішла моя миленькая у світ, в дороженьку...*” (“*Єще вчора та й звечора, ще й кури не піли*”) [6, 186]; “*Іднов доріжков до гробу спроваджайте...*” (“Рік сі любили, а два сі не виділи”) [4, 227]. Тієї ж функціональної навантаженості набуває і ріка, семантичну задіяність якої у баладних текстах можна ототожити зі значенням дороги. Цьому є підтвердженням думка Толстих М. та С., котрі вважають, що “паралелізм понять ріка і дорога (...) дозволяє припустити, що всі дії, які відбувались на дорозі, були заступаючими у відношенні до дій на ріці і несли той самий міфологічний та ритуальний смисл” [17, 123]. Плин ріки є тотожним безмежності, а отже дорога рікою в антисвіт є знаком абсолютного руху, котрий актуалізується тоді, коли його можна співвіднести з якоюсь точкою, що знаходиться у світовому просторі в стані спокою [18, 125], де такою нерухомою точкою будемо мислити “той світ”: “*Бодай тая бистра річка Очеретом заросла: Вона мого миленького У чужий край занесла*” (“Попід лісом зелененьким”) [4, 176]; “*Пішла в воду хусти прати, Ніколи сі не вертати*” (“Гей у лісі огні горять”) [6, 249]; “*Але йшла вна від мамки теменької нічки, Та й стрітила бой смертечку близько коло річки*” (“Та й у полі дуб зелений”) [6, 99]; “*Пливи, свекрухо, з водою, Набралася горя з тобою!*” (“Ой, ненько, моя старая”) [6, 282]; “*Ой ти, річко, бистрая водице, Ой ти, річко, бистрая вода, Занеси ти моє біле тіло Так далеко, щоб мати не знайшла*” (“Там під лісом, під білом березом”) [4, 259].

Смерть також синтезується із народженням або заплідненням [19, 59] і має відтінок еротичності: “*Ой ляжу я, ляжу в полі дорогою! (...) Ой не збудеш, Катерино, моя будеш! А я коло тебе – дрібним споришем*” (“Дівка Катерина личенько білила”) [4, 114]. Українське слово “спориш” співвідноситься з болгарським “спорь”, де воно означає “урожай, достаток”, у зв'язку з чим В.Петров робить висновок, що “спориш – персонаж в обрядовому фольклорі обжинкового циклу. Він забезпечує багатий, рясний урожай” [20, 72]. Окрім впливу календарного культу, тут вбачається відгомін космогонічного міфа про творення світу із частин людського тіла, що актуалізується в дихотомії “просоматизм / прокосмізм”. Відповідно, хаотизація позначається відношенням “антисоматизм / антикосмізм”.

Отже, міфологема дороги є елементом загальної часопросторової моделі Універсуму, який найкраще відбиває архетипну структуру мислення. Також однією із засадничих ознак міфопростору є його членування на Центр та периферію, у зв'язку з чим конкретизується дихотомія “відцентровість / доцентровість”, що є різницею між контактом-відходом і контактом-приходом. Виводячи тезу про наявність у баладах відгомонів ритуалів переходу, де кожен з його елементів наслідує божественний взірець, архетип, можна констатувати виділення жанру балади із синкретичного мистецтва архаїки, де все відбувається циклічним чином, за смертю невідворотньо слідує відродження, за катаклізмом – нове творення.

Таким чином, можна з повною об'єктивністю твердити, що трагічний розвиток конфліктів та колізій баладних сюжетів зумовлений не тільки соціальними чинниками тієї доби, в яку вони набули активного вжитку (починаючи з XVIII ст.), на чому наголошували радянські дослідники, але й когерентністю архаїчних шарів із хронологічно пізнішими сюжетними утвореннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Невская Л.Г. Семантика дороги и смежных представлений в погребальном обряде // Структура текста. – М.: Наука, 1980. – С.228 – 240.
2. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: Наука, 1979. – 239 с.
3. Еремина В.И. Историко-этнографические истоки мотива “вода-горе” // Фольклор и этнография. – М.: Наука, 1978. – С. 194-218.
4. Балади. Коханья та дошлюбні взаємини. – К.: Наукова думка, 1987. – 472 с.
5. Цивьян Т.В. О некоторых способах отражения в языке оппозиции внутренний / внешний // Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков. – М.: Наука, 1973. – С.242 – 261.
6. Балади. Родинно-побутові стосунки. – К.: Наукова думка, 1988. – 528 с.
7. Словарь украинского языка / Упоряд. Б. Гринченко. – К.: Лексикон, 1996. – Т. 3. – 507 с.
8. Толстой С. Пахание реки, дороги // Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиции. – М.: Наука, 1978. – С. 18-26.
9. Элиаде М., Кулиано И. Словарь религий, обрядов и верований. – М.: Рудомино, СПб: Университетская книга, 1997. – 414 с.
10. Лосев А. Миф. Число. Сущность. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.
11. Линтур П. Балладная песня и обрядовая поэзия // Русский фольклор. – М.: Наука, 1965. – Т. 10. – С. 162-178.
12. Лотман Ю. Семиосфера. – СПб.: Искусство, 2000. – 704 с.
13. Топоров В.Н. К происхождению некоторых поэтических символов // Ранние формы искусства. – М.: Искусство, 1972. – С.77 - 105.
14. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
15. Топоров В. К семантике троичности // Этимология 1977. – М.: Наука, 1979. – С. 3-20.
16. Гогтишвили. Л. Варианты и инварианты М.М. Бахтина // Вопросы философии. – 1992. - № 1. – С. 116-131.
17. Толстые Н.И. и С.М. Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье // Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиция. – М.: Наука, 1978. – С. 95 –131.
18. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра-М, 2000. – 575 с.
19. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. – М.: Искусство, 1983. – 415с.
20. Петров В. Фольклор і проблема балто-слов'янської спільності // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К.: Наукова думка, 1970. – Вип. 5. – С. 64-73.

УДК 802. 0-3

РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ РЕГІОНАЛІЗМУ В АНГЛОМОВНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Дибчинська Я.С., к.філол.н., в.о.доцента

Запорізький державний університет

Розглянувши основні напрямки англomовної регіональної лексикографії, ми дійшли висновку, що однією з провідних тенденцій у регіональних лексикографіях у країнах функціонування англійської мови як первинної, є складання словників регіоналізмів. У зв'язку з цим, актуальною стає проблема визначення самого поняття регіоналізму і, відповідно, підстав для включення до словника регіоналізмів тих чи інших категорій лексики. Проаналізувавши існуючі в цей час словники регіоналізмів A Dictionary of

Americanisms on Historical Principles, A Dictionary of Canadisms on Historical Principles, A Dictionary of Africanderisms, The Australian National Dictionary, A Dictionary of Australianisms, ми прийшли до висновку, що для різних лексикографічних шкіл характерний різний підхід до розв'язання цього питання. Основні відмінності полягають у глибині поняття «регіоналізму», і, як наслідок цього, включення різних категорій лексики до реєстру слів відповідних словників. Основні категорії регіоналізмів подані в таблиці 1.

Таблиця 1- Основні категорії регіоналізмів, репрезентовані в різних словниках

Категорії регіоналізму	DA	DCHP	DAfr	AusND
Лексичні одиниці й окремі значення - локальні неологізми	+	+	+	+
Лексичні одиниці, специфічні для способу життя в даному регіоні	-	+	+	+
Запозичення до лексики національного варіанта	+	+	+	+

Як видно з таблиці 1, поняття регіоналізму набагато ширше трактується в канадській й австралійській лексикографічній традиції, ніж в американській. Це, однак, не означає, що кількість категорій регіоналізмів у словнику A Dictionary of Americanisms менше, ніж у словнику A Dictionary of Canadisms. Як стверджує У. Авіс, автори довідника A Dictionary of Americanisms включили до реєстру слів свого словника велику кількість лексичних одиниць, які не належать до «регіоналізмів», якщо взяти до уваги визначення, дане авторами цього словника [1]. Очевидно, причиною цього послужили тісні мовні контакти, які існували впродовж століть між Сполученими Штатами Америки й Канадою. У процесі такої тісної взаємодії з'явилась певна кількість лексичних одиниць, походження котрих установити практично неможливо. У. Авіс вважає, що в подібному випадку доцільним було б упровадити термін «північноамериканізм» [1]. Існує декілька аргументів на підтримку подібного рішення даного питання. США й Канада є частиною єдиного англomовного простору Північної Америки, і кордони цих держав оформились уже в процесі функціонування англійської мови на цій території. Слід відзначити той факт, що сучасний кордон між США і Канадою на тихоокеанському узбережжі був установлений лише в ХХ ст. До того, впродовж всієї історії існування цих двох сусідніх держав достатньо інтенсивним був процес міграції населення між цими країнами, що також ускладнює визначення історії й конкретного місця виникнення того чи іншого регіоналізму. Виникненню спільного словникового фонду в складі національно-специфічної лексики американського й канадського варіантів англійської мови сприяв і той факт, що в процесі адаптації англійської мови до нових умов були задіяні, значною мірою, одні й ті ж джерела номінації, такі як аборигенні мови, які вплинули на створення національно-специфічного компонента в таких тематичних групах як флора, фауна, топоніміка і т.ін. До того, значна схожість, особливо на перших етапах розвитку, спостерігалась і в соціальній і економічній сферах життєдіяльності цих держав, що також сприяло створенню деяких спільних регіоналізмів. Таким чином, ми бачимо, що найскладнішим є виділення як регіоналізмів саме тих термінів, які зв'язані з походженням на певній території. Очевидно, це й послужило причиною тих неточностей, які існують в A Dictionary of Americanisms, бо всі критерії, визначені його авторами для виділення регіоналізмів, так чи інакше зв'язані саме з місцем творення лексичної одиниці. Всі інші словники регіоналізмів, створені в рамках англomовної регіональної лексикографії, як основний принцип виділяють відображення специфічності способу життя й побуту в даному регіоні. Введення цього критерію дозволяє розглядати національно-специфічний компонент з точки зору сучасного його стану, враховуючи постійні контакти між регіональними варіантами англійської мови.

Слід відзначити також і той факт, що в регіонах, де мовна ситуація характеризується співіснуванням двох або більше офіційних мов (Канада, Нова Зеландія, Південна Африка), мовний стандарт формується пізніше. Словники регіоналізмів хронологічно з'являються раніше, ніж загальні філологічні словники, що фіксують особливості місцевого узуса. Цей факт пояснюється прагненням описати лексикографічними засобами саме відмінності регіонального узуса й заявити, тим самим, про існування окремого варіанта англійської мови.

Проаналізувавши структурні особливості словників регіоналізмів, ми дійшли висновку про відсутність спільних специфічних тенденцій у побудові словникових статей.

Таблиця 2. - Порівняльна характеристика структурних особливостей словників регіоналізмів

	DA	Dictionary of Canadianisms	AusD	Dictionary of Africanderisms
Орфоепічна характеристика	МФА	МФА	+	+
Місце похідних слів у структурі словникової статті	окремо	окремо	в статті	окремо
Невербальні ілюстрації	-	-	-	-
Наявність енциклопедичних свідчень	+	+	+	+
Використання синонімів у тлумаченні	+	+	-	+
Стилістичні примітки	+	+	-	-
Регіональні примітки	-	+	-	-
Використання цитат	+	+	+	+
Зовнішній апарат посилань	-	-	+	+

У питаннях структурної організації словника автори дотримувалися тих традицій, які характерні в цілому для англосовної лексикографії в даному регіоні. Єдиною спільною структурною ознакою, характерною для словників регіоналізмів, можна вважати наявність цитат (зі вказівкою дати й джерела цитування), розташованих у хронологічному порядку і які ілюструють функціонування в мові даної лексичної одиниці.

Словники Вебстера й Ворсестера стали першими лексикографічними довідниками, які відобразили особливості американського узуса. Паралельно розвивался й інший напрямок в американській лексикографії, а саме створення глосаріїв, які відображають національно специфічний компонент у системі англійської мови, що функціонує в Сполучених Штатах. Основоположником цього напрямку в американській лексикографії можна вважати Дж. Уїзерспуна, президента Пристонського університету, який перший увів у вживання термін «американізм». Дж. Уїзерспун був першим, хто спробував зібрати й описати окремі особливості англійської мови, що функціонувала на території Сполучених Штатів. Цей крок був зроблений у контексті пуристських тенденцій, які панували в той період в Америці, і з метою очищення мови від неправильностей: «...саме з метою сприяти покращенню англійської мови мені прийшла думка почати спостереження над сучасним станом англійської мови в Америці і спробувати зібрати деякі основні неправильності, які розповсюджені в мові і які легко виправити» [2]. Незважаючи на консервативність своїх поглядів, Уїзерспун зробив величезний внесок у подальший розвиток американської лексикографії, окреслити поняття «американізму»: «Під американізмом я розумію використання навіть людьми освіченими словосполучень або зворотів, які відрізняються від використання таких же слів, словосполучень або зворотів у подібних ситуаціях у Великобританії... Використання цих американізмів вказує не на його неосвіченість, а на те, що він живе в Америці».[2].

Перша спроба зібрання всіх існуючих американізмів і їх опису лексикографічними методами була зроблена Дж. Пікерінгом, який у 1816 році видає словник, на титульному листі якого значилось *A vocabulary or collection of words and phrases which have been supposed to be peculiar to the US of America*. До реєстру слів словника ввійшло 520 лексичних одиниць, які були розташовані в традиційному алфавітному порядку.

До реєстру слів словника ввійшли розповсюджені в той час американізми такі, як *fall* - осінь, *mad* - сердитий, *balance* - залишок, і національно-специфічні одиниці, які не одержали широкого розповсюдження: *clitchy* - липкий, *to slat* - шпурляти, *to squat* - давати [3]. Підставою для виділення американізму й включенням до реєстру слів словника була невідповідність даній лексичній одиниці британській нормі. Сам автор словника так визначив лексичні одиниці, які підходять під визначення «американізму»:

- а) нові слова, які утворились в Америці;
- б) англійські слова, які набули в Америці особливого значення;

в) англійські слова, що вийшли з ужитку в Англії, але функціонують у США [3].

Багато лексичних одиниць, які зафіксовані Пікерінгом як «американізми», функціонують у системі американського варіанта англійської мови й сьогодні: bookstore, immigrant, census, checkers, to locate, to systematize.

Поява першого словника американізмів тісно пов'язана з мовною ситуацією і була визначена такими її факторами:

- а) об'єктивність і закономірність процесу дивергенції мовної системи, транспортованої на новий ґрунт;
- б) існування достатньої кількості НСК, які неможливо було ігнорувати;
- в) відсутність американського стандарту й достатньо низький статус американського варіанта англійської мови, про що свідчило визначення американізму як відхилення від британської норми.

У 1848 році виходить повніший словник американізмів Dictionary of Americanisms. A glossary of words and phrases used in a familiar conversation in the US, укладачем якого є Дж.Бартлетт. Реєстр слів цього словника вміщав 2500 лексичних одиниць, що стало прогресом порівняно з 520 лексичними одиницями в реєстрі слів словника Пікерінга. Цей лексикографічний довідник не лише не сприяв зміцненню престижа американського варіанта англійської мови, але й значно знизив його статус, поставивши в одному ряду з діалектами англійської в Британії. До словника ввійшли такі розряди лексики:

- а) лексичні одиниці, застарілі в Англії, проте які вживаються в США;
- б) лексичні одиниці, які набули в американському варіанті нових значень;
- в) лексичні одиниці, які зберегли в США первісні значення, втрачені в Англії;
- г) англійські діалектизми й провіанціалізми, розповсюджені в американському варіанті;
- д) неологізми;
- е) запозичення з інших мов (європейських, індійських, негритянських, що функціонують на території США);
- є) лексичні одиниці, які мали деякі особливості вимови [4].

«Американізм», таким чином, Бартлетт трактує достатньо широко, прирівнюючи його, у дусі пуристичних традицій, до діалектизмів англійської мови Британії.

Проте вже сам факт появи цих словників, а, отже, і позначення проблеми дефініції таких мовних явищ як «американізми», став значним кроком на шляху до формування власного мовного стандарту і його кодифікації в словниках. Словники Пікерінга й Бартлетта позначили другий напрямок у розвитку американської лексикографії - створення словників, які реєструють національно-специфічний компонент у складі американського варіанта англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. A Dictionary of Canadianisms on Historical Principles /Ed. by W.S. Avis a. o. – Toronto, 1967
2. Witherspoon J. "Druid" Papers (1781) // The Beginnings of American English. Essay and Comments / Ed. by M. M. Mathews. - Chicago, 1931.
3. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. – Springfield (Mass), 1961
4. Bartlett J. Dictionary of Americanisms. A Glossary of Words and Phrases Usually Regarded as Peculiar to the US. – Boston: Little Brown, 1859.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ОБЩЕСТВ В ЗАРУБЕЖНОЙ ГЕРМАНИСТИКЕ

Дьяконов Г.П., к.филол.н., доцент

Днепропетровский национальный университет

Изучение различных аспектов деятельности языковых обществ обладает в зарубежной германистике достаточно устойчивым характером, несмотря на заметные колебания интенсивности интереса исследователей относительно этого вопроса. Исследовательские работы, существующие в этой области, позволяют констатировать, что, несмотря на казалось бы сравнительно большое количество исследований, еще нет оснований считать, что они достигли уровня исчерпывающей завершенности.

Следует отметить, что, являясь реализацией заимствованной из романско-язычного ареала культурологической модели [1], языковые общества так и не получили терминологического отражения, адекватно раскрывающего их характер. Возникнув в семнадцатом веке, они лишь в конце девятнадцатого века приобретают достаточно устойчивое обозначение “языковые общества”. Однако этот термин, хотя и отражает вероятно наиболее привлекательную с точки зрения истории языка часть интересов членов обществ, сводит феноменологическую трактовку объекта исследования к моноаспектной доминантности пуристических устремлений. Усилия по очищению языка от засилия иностранных слов различного происхождения, хотя они и занимают в программных документах обществ и их практической деятельности далеко не последнее место, со всей очевидностью не могут быть признаны единственным содержанием того, что члены обществ называли “языковой деятельностью” (Spracharbeit). Последняя несомненно подразумевает нечто гораздо большее, чем систематическая работа по очищению родного языка, заключая в себе значительные усилия по исследованию и развитию немецкого языка и литературы. Переводы важнейших произведений иностранных современников, равно как и серьезное рассмотрение вопросов из области германистики, поэтики и развития словарного состава образуют не менее весомую часть деятельности языковых обществ.

Феноменологическая многогранность языковых обществ и сохранение, по крайней мере на ранних этапах существования, внешней атрибутики, присущей заимствованной модели итальянских обществ подобного рода (церемония принятия в общество, присвоение членских имен, увлечение эмблематикой), становятся причиной достаточно противоречивых оценок: с одной стороны, их критически относили к новомодным увлечениям зарубежными глупостями, а с другой - превозносили как представителей истинно и исконно немецкого мышления [2]. Однозначной оценки языковых обществ не удалось выработать и поныне. Более того, по-прежнему сохраняется определенная контрroversность мнений исследователей по вопросу как их количественной оценки, так и качественной оценки степени значимости этого явления. Представляется возможным выделить две основные позиции, из которых одна безоговорочно признает за языковыми обществами статус высокой значимости [3], другая же, напротив, призывает не переоценивать их роль в процессах языкового и литературного развития, отрицая в крайних формах своего проявления факт значимости объединений такого рода вообще и признавая исключительно роль отдельных личностей в этих процессах [4;5].

Специфической чертой исследовательских процессов в сфере деятельности языковых обществ можно признать наличие достаточно большого числа разноаспектных исследований и отсутствие исследований синтетического комплексного характера, которые охватывали бы весь спектр ключевых проблем. Сохраняет свою актуальность высказанное в шестидесятых годах положение о том, что стандартное описание подобных объединений, которое учитывало бы все позитивные и негативные их аспекты и рассматривало бы их с современной точки зрения, все еще отсутствует [6]. Впрочем, уже на ранних этапах исследований ученые сознавали необходимость и целесообразность такого подхода и пытались сделать обзор и анализ как всей совокупности самих обществ, так и их основных концепций [7;8]. Однако как фактологически, так и методологически эти работы - несмотря на сохраняющуюся актуальность ряда высказанных в них положений - вряд ли можно признать исчерпывающим представлением деятельности языковых обществ. Феноменологическая комплексность и сложность объекта исследования и процессов, в которые он оказывается вовлечен, вероятно, в какой-то мере обусловили тот факт, что после первых попыток обобщающих исследований в общем-то не было до восьмидесятых годов двадцатого века. Нужно заметить, что в силу известных социально-исторических причин на определенном этапе зарубежная германистика использовалась как инструмент для решения определенных идеологических задач и достижения политических целей. Не случайно именно в этот период на передний план исследований выходит культурпатриотическое начало языковых обществ, а постулируемый тезис о ведущей культурпатриотической идее [9] успешно используется применительно к теоретическим усилиям периода барокко. Лишь в восьмидесятые годы ученые вновь поднимают вопрос о необходимости и актуальности комплексных разработок языковых обществ как сложного

социокультурного феномена, ставя перед собой целый ряд задач программного характера в области социологии, лингвистики, литературоведения [10].

Как это ни парадоксально, оказалось, что, несмотря на достаточно интенсивный интерес, целый ряд аспектов деятельности немецких языковых обществ остается по-прежнему мало изученным [11;12], а уже имеющийся накопленный материал нуждается в серьезной переоценке [13]. Более того, выяснилось, что все еще остаются без окончательного решения вопросы, связанные с типологией немецких языковых обществ и объединений, равно как и проблемы разработки в этой связи надежных типологических критериев. Очевидно, в этом следует искать одну из причин существующих и поныне в зарубежной германистике расхождений как в количественной оценке языковых обществ, так и в оценке весомости их реального вклада в формирование и развитие языковой нормы и литературных процессов.

До конца девятнадцатого века исследование немецких языковых обществ характеризуется в первую очередь стремлением обнаружить фактологически значимые первоисточники и оценить их значимость для истории языка и литературы, сохраняя при этом определенную критическую исследовательскую дистанцию по отношению к изучаемому материалу. Вместе с тем нужно признать, что изучение первоисточников, отражающих тот или иной аспект деятельности языковых обществ, имеющее достаточно глубокие традиции, тем не менее еще не достигло уровня исчерпывающего описания существующего материала. Постулированная в конце семидесятых годов необходимость обращения к этому аспекту изысканий после определенного спада интереса не потеряла своей актуальности и в настоящее время [11]. Изучение архивных фондов отдельных языковых обществ подтверждает крайнюю необходимость дальнейшего поиска и систематизации фактологических источников [14], что приведет к появлению нового фактического материала, способствующего адекватному современному восприятию сложного внутреннего мира языковых обществ и его взаимодействия с различными элементами системы общественных отношений.

Как видим, в области узкоаспектного изучения деятельности языковых обществ все еще есть достаточно моментов, нуждающихся в дальнейшей разработке. Вместе с тем не теряет своей актуальности и необходимость создания обобщающих комплексных исследований. В этой связи кажется уместным отметить, что в германистике зарубежья пока еще отсутствуют качественные исследования генезиса различных концепций языковых обществ, которые учитывали бы фактор их преемственности, анализировали процессы трансформации и дальнейшего развития или угасания, давали бы детальное описание способов и средств претворения в жизнь постулированных программных концепций, акцентируя внимание на общности и дивергентности в деятельности разнотипных объединений. Впрочем, появившиеся в последнее время исследования, характерной чертой которых можно признать расстановку новых акцентов и постановку новых исследовательских задач, могут в определенной степени претендовать на реализацию фактора комплексности в своем подходе к языковым обществам [15;16;17].

Наметившаяся тенденция к изучению языковых обществ как субстрата формирования немецкой языковой академии несомненно заслуживает внимания и дальнейшего развития, хотя практическая ее реализация в ряде случаев тяготеет все же к избирательному анализу некоторых из указанных выше моментов [15], что несколько снижает уровень комплексности исследования. Попытки же представить общее описание языковых обществ как некоей системы взаимодействующих элементов, к сожалению, не всегда оправдывают ожидания. Давая прекрасный и богатый референтный материал, они, по-своему трактуя постулируемый ими комплексный характер исследования, лишь отчасти решают проблему совокупного описания языковых обществ. Представляя их как звенья кросс-референтной многоуровневой системы, что дает возможность постулировать вероятность их влияния и определить направление дальнейших исследований, эти работы сохраняют, тем не менее, темпоральную фрагментарность, а стремление к значительной количественной репрезентативности, к сожалению, неизбежно приводит к ослаблению проблемно-аналитической составляющей [17]. Впрочем, расширение исследовательской перспективы в междисциплинарном, соответственно глобальном дискурсно-историческом отношении может способствовать постановке и решению проблем более объемного культурологического характера.

Одним из способов разрешения возникших проблем можно признать попытку интенсификации теоретико-аналитической составляющей исследований путем сужения круга изучаемых обществ до определенного гомогенного объема [16]. Давая возможность увидеть особенности и динамику социолитературного дискурса в рамках выбранных объединений, подобный подход одновременно сужает рассматриваемую концептуальную сферу, фокусируя внимание на исторической значимости объединений, оцениваемой с точки зрения весомости реализуемых ими мировоззренческих положений или программ социальной активности. Справедливо указывая на недостаточность применения оценки, редуцированной до бинарной полярности “прогресс - реакция”, представители подобного подхода стремятся разрешить одну из достаточно актуальных проблем - избежать выделения и описания идеологизированных дискурсных аналогий [17]. Вместе с тем, подобная изначальная

ориентированность постулируемых исследовательских концепций дает, на наш взгляд, повод для достаточно обоснованных опасений в связи с откровенно формируемой идеологической доминантой, которая может послужить источником контroversной оценки и которая в принципе может быть интерпретирована как стремление к моноаспектному представлению исследовательского материала. Однако нужно признать, что подобный подход в какой-то степени обусловлен продолжающимися попытками рассматривать языковые общества и литературные объединения исключительно с точки зрения их вовлеченности в процессы становления литературного языка и эмансипации немецкой литературы в рамках европейского литературного процесса. Подобный прагматизм, вполне оправданный при узком аспектном изучении, вряд ли способствует созданию действительно полного и всестороннего представления обо всем спектре концепций, поскольку наряду с декларируемой в программных документах борьбой за становление литературного немецкого языка и его признание в европейском масштабе, практически почти все языковые общества заявляют также о необходимости реализации определенных морально-этических норм.

Как видим, круг проблем, связанных с изучением языковых обществ в исследованиях зарубежных германистов, достаточно широк и позволяет констатировать определенную динамику научного интереса. Разнообразие, а порой и выраженная антагоничность высказываемых суждений и оценок, подтверждают тезис о необходимости всеобъемлющей разработки данной проблематики с целью получения объективной картины феноменологической сущности языковых обществ и их реального вклада в процессы становления и развития языка и литературы немецкоязычного культурологического пространства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Otto, Karl F.: Die Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts. J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1972. Realien zur Literatur. Sammlung Metzler Band 109.p.7g
2. Stoll, Christoph: Sprachgesellschaften im Deutschland des 17.Jahrhunderts:Fruchtbringende Gesellschaft, Aufrichtige Gesellschaft von der Tannen, Deutschgesinnte Genossenschaft,Hirten- und Blumenorden an der Pegnitz, Elbschwanenorden.Munchen: List Verlag, 1973.. (List-Taschenbucher der Wissenschaft; Bd.1463: Literatur als Geschichte,Dokumente und Forschung)
3. Bircher,Martin:Im Garten der Palme:Kleinodien aus dem unbekanntem Barock:die Fruchtbringende Gesellschaft und ihre Zeit.-Berlin,Akademie-Verlag 1992.
4. Hankamer, Paul: Deutsche Gegenreformation und deutsches Barock. Die deutsche Literatur im Zeitraum de 17. Jahrhunderts, Epochen der deutschen Literatur. 3. Aufl., 1964, p.15
5. Goedeke, Karl: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen, Bd.3, 2. Aufl., Dresden 1887, p.5-6
6. Bulling, Klaus: Bibliographie der Fruchtbringenden Gesellschaft. In: Marginalien. Blatter der Pirckheimer-Gesellschaft, Heft 20, 1965, p.8
7. Schultz, Hans: Die Bestrebungen der deutschen Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts fur Reinigung der Deutschen Sprache, Gottingen Vandenhoeck Ruprecht 1888.-158 S. Neudr. Leipzig 1975
8. Schulz, Otto: Die Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts. Berlin 1824
9. Markwardt, Bruno: Geschichte der deutschen Poetik, Bd.1: Barock und Fruhaufklarung, Grundriss der Germanischen Philologie 13/1, 3. Aufl., Berlin 1964
10. Sprachgesellschaften.Sozietaten.Dichtergruppen. Arbeitsgesprach in der Herzog August Bibliothek in Wolfenbittel 28. bis 30. Juni 1977. Vortrage und Berichte herausgegeben von Martin Bircher und.Ferdinand van Ingen. Dr.Ernst Hauswedell &Co Verlag Hamburg 1978. Wolfenbitteler Arbeiten zur Barockforschung Bd.7
11. Bircher,Martin: Zur Quellen- und Forschungslage bei den Sprachgesellschaften. In: Sprachgesellschaften.Sozietaten.Dichtergruppen. Arbeitsgesprach in der Herzog August Bibliothek in Wolfenbittel 28. bis 30. Juni 1977. Vortrage und Berichte herausgegeben von Martin Bircher und Ferdinand van Ingen. Dr.Ernst Hauswedell &Co Verlag Hamburg 1978. Wolfenbitteler Arbeiten zur Barockforschung Bd.7
12. Ingen, Ferdinand van : Uberlegungen zur Erforschung der Sprachgesellschaften.In: Internationales Arbeitskreis fur deutsche Barockliteratur.Erstes Jahrestreffen.Wolfenbittel.Dokumente des internationalen Arbeitskreises fur deutsche Barockliteratur, Bd.1, 2.Aufl. Dr.Ernst Hauswedell &Co. Verlag, Hamburg 1976. S.82-106
13. Ingen, Ferdinand van: Die Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts. Versuch einer Korrektur. In: DAPHNIS, Zeitschrift fur Mittlere Deutsche Literatur, Bd.1, H.1, 1972, p.14-28

14. Diakonov, Georgi: Forschungsaufenthaltsbericht. In: Mitteilungen des Pegnesischen Blumenordens Nr.24, Nurnberg 1999, p.6-7
15. Hermand, Jost: Die deutschen Dichterbunde. Koln,Weimar,Wien: Bohlau Verlag1998. -383 S.
16. Flamm,Traugott: Eine deutsche Sprachakademie: Grundungsversuche und Ursachen des Scheiterns (von den Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts bis 1945). F.a.M., Berlin u.a.:Lang 1994. Europäische Hochschulschriften: Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur; Bd.1449.
17. Wulfig Wulf, Bruns K., Parr R.: Handbuch literarisch-kultureller Vereine, Gruppen und Bunde 1825-1933. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B.Metzler 1998.

УДК 802.0 – 3/541.1

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОСКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИКИ СФЕРИ ОСВІТИ США

Жирова В.Н., к.пед.н., доцент, Труш Т.М., студент

Запорізький державний університет

Лексика системи освіти взагалі та зокрема лексика системи освіти США являє собою дуже широку галузь для вивчення. Склад лексики, що відноситься до сфери освіти, так само як і склад мови взагалі, постійно змінюється, бо відбуваються зміни в самій цій сфері. З появою нових методів освіти з'являється необхідність їх назвати та відобразити в лексичному складі мови, звідси поява нових понять; і в той самий час лексика, пов'язана з методами, які більше не вживаються в реальному житті, поступово виходить з уживання, застаріває та згодом зовсім зникає зі словарного складу мови. Отже система освіти, яка є галуззю дуже багатогранною та неоднорідною, відображається в мові наявністю величезної кількості лексики, яка до неї відноситься. Ми ставимо перед собою задачу проаналізувати найбільшу кількість різноманітних лексичних одиниць, які відносяться до цієї галузі, постаратися встановити між ними всілякі взаємозв'язки і зробити відповідні висновки. Для нашого дослідження ми використали велику кількість неологізмів, пов'язаних зі сферою освіти. Більшість з них ми взяли зі словника Зацного Ю.А. [1], який базується на матеріалах англомовних журналів останніх років, та з англо-російського лінгвокраїнознавчого словника "Американа"[2]. Ми також користувалися матеріалами журналів "Newsweek" [3], [4] та "The Economist" [5], [6], де були знайдені лексичні одиниці, які ще не відображені в словниках англійської мови. Аналізуючи цю лексику, ми не користувалися якоюсь певною класифікацією, нашою головною задачею було розглянути та проаналізувати її з усіх можливих боків, для того, щоб, у зв'язку з цим, зробити певні висновки, якими можна буде користуватися в подальшому розгляді цієї проблеми.

Найбільш розумним буде почати наше дослідження з лексики, яка не має яких-небудь певних особливостей. Хоча більша частина лексики, що ми аналізуємо, представляє собою неологізми, в наше дослідження ми включили також деяку кількість слів, що не є неологізмами і що представляють собою стилістично нейтральні одиниці. Так, сюди можна віднести таке слово як **pre-school**, яке перекладається на українську мову як "дошкільний заклад для дітей". Незважаючи на те, що аналогічне явище існує і в українській системі освіти, воно не передається в українській мові одним словом. В англійській мові це слово утворюється за допомогою префікса **pre-**, який в інших випадках міг би передаватися на українську мову префіксом *перед-* (передранковий, передсмертний), але в даному випадку слово, утворене за допомогою афіксації, в українській мові за еквівалент має словосполучення. Від слова **pre-school** в англійській мові було утворене ще одне слово, також за допомогою афіксації, - **pre-schooler**. Виходячи з того, що слово, від якого воно утворилось, не має в українській мові еквівалента, вираженого одним словом, слово **pre-schooler** також перекладається словосполученням – дитина дошкільного віку.

Взагалі слово **school** є основою для багатьох слів та словосполучень, пов'язаних з системою освіти. Наприклад, **parochial school** (приходська школа) або **charter school** (чартерна школа). У другому випадку перша частина словосполучення перекладається на українську мову за допомогою транскрипції спільно з транслітерацією. Цей засіб перекладу може бути виправданий тим, що, якщо приходська школа є поняттям давно відомим, то **charter school** є неологізмом в англійській мові, значення якого невідомо більшій кількості носіїв української мови. Отже, це свого роду реалія, яка є водночас неологізмом, а найбільш прийнятним засобом передачі реалії є транскрипція (транслітерація). До цієї ж групи слів, тобто тих, компонентом яких є слово **school**, можна віднести також і **training school**, яке перекладається як "спеціалізований заклад для неповнолітніх правопорушників". Як і у випадку зі словом **pre-school**, дане поняття

передається словосполученням, яке існує в українській мові, в англійській мові різниця між цими двома словами полягає у засобах їх словотворення: у випадку з **pre-school** – це афіксація, а у випадку з **training school** – словоскладання.

У деяких випадках слова, головним компонентом яких є слово **school**, відносяться не до іменників, як це було у попередніх прикладах, а до дієслів. Так, наприклад, слово **homeschool** має значення - самому навчати своїх дітей, не посилати їх до школи (про батьків). Через те, що такий метод навчання, якщо і практикується в Україні, то не відображений в українській мові, йому неможливо знайти постійний еквівалент і тому доводиться передавати його описово. **Homeschool** стає основою для утворення нового слова, що означає виконавця цієї дії: **homeschooler** – батько та мати, які навчають своїх дітей вдома. Це нове слово утворюється за допомогою суфікса **-er**, який завжди використовується для позначення виконавця дії.

У системі освіти США існує також таке поняття як **hot-house children**, тобто діти, яких навчають із застосуванням інтенсивних методів навчання і розвитку їх інтелектуальних здібностей у ранньому віці. Утворене шляхом словоскладання, це словосполучення передається в українській мові шляхом описового перекладу, бо не має еквівалента, який би повністю відображав його значення. Перший компонент даного словосполучення трохи пізніше використовується для утворення нових слів, при цьому, в першому випадку, використовується уже відомий нам компонент **school: hot-house school** – учбовий заклад для талановитих дітей (з інтенсивними методами розвинення їх здібностей), а в другому – суфікс **-ing: hot-housing** – інтенсивні методи навчання, максимального розвинення здібностей дітей. Наведемо приклад ще одного типу навчальних закладів США, що має у своїй назві компонент **school: opt out school** – навчальний заклад, який фінансується не місцевою владою, а центральним урядом. У системі освіти України такі навчальні заклади окремо не виділяються і через це не мають конкретної назви, отже нам нічого не залишається, як перекладати і це словосполучення описово; перший його компонент, взятий окремо, являє собою дієслово **opt out** і означає – стати незалежним, вийти з підпорядкування місцевої влади (у відношенні до навчального закладу), що і допомагає нам адекватно перекласти дане словосполучення.

Щодо слова **school** слід також зазначити, що воно не завжди, хоча і у більшості випадків, є головним словом у словосполученні. Так, наприклад, у словосполученні **school voucher** слово **school** виступає лише означенням до слова **voucher**. Щодо перекладу даного словосполучення на українську мову, треба сказати, що, через те, що воно є неологізмом для англійської мови і водночас реалією, його переклад представляє собою досить складну проблему, отже ми вирішили і в цьому випадку удатися до описового перекладу, а саме - документи (ваучери), що дозволяють батькам вибирати школу для своєї дитини. У зв'язку з тим, що ця методика ще не впроваджена у системі освіти США як постійне явище, вона має своїх супротивників та прибічників, отже з'являється ще один неологізм - **voucher-supporter**, що означає прибічника ваучерної системи в школах. Це слово цікаве тим, що для його утворення було використано не один, а два засоби словотворення, а саме словоскладання (**voucher + supporter**) та афіксація (**support + er**).

Через те, що система освіти США характерна своєю різноманітністю і неоднорідністю, вона відрізняється від системи освіти України наявністю великої кількості різних видів навчальних закладів, які не мають аналогів в Україні. Трохи вище ми вже характеризували деякі назви навчальних закладів США, що мають у своєму складі слово **school**, далі ми наведемо ще декілька прикладів назв навчальних закладів. Так, наприклад, до цієї лексики можна віднести **City Technology College**, який має значення середнього спеціального навчального закладу в центральних районах міста, особливо для іммігрантів. При перекладі цієї назви ми знову звертаємося до описового перекладу, бо ніякий інший засіб не розкриє повного значення назви цього навчального закладу. Взагалі при перекладі назв навчальних закладів ми будемо звертатись лише до описового перекладу, бо через те, що вони не мають аналогів у самій системі освіти України, вони не можуть бути відображені в українській мові. Тому ми більше уваги приділемо не засобам їх перекладу, а їх утворенню. Наприклад, середній спеціальний навчальний заклад у США має назву **Ju-Co**. Це слово є аббревіатурою, утвореною від словосполучення **Junior College** шляхом телескопії, тобто через скорочення основ його головних компонентів. Такий самий засіб словотворення використовується також і при утворенні слова **polyversity** (незалежний (приватний) вищий навчальний заклад), друга частина якого (**-versity**) являє собою скорочену основу слова **University**. Цікавим, з точки зору утворення, є навчальний заклад під назвою **Magnet**, що перекладається як спеціалізована середня школа, школа з поглибленим вивченням певних наук, дисциплін. Початково, слово **magnet** має значення магніту, отже в цьому випадку мова іде не про утворення нового слова, а про придбання уже існуючим словом нового значення. З усіх напрямів утворення нового значення в даному випадку ми маємо справу з "перетермінологізацією", що означає, як уже було зазначено вище, міграцію слова з однієї терміносистеми в іншу. Слово **Magnet** у значенні спеціалізованої середньої школи, у свою чергу, стає основою для утворення шляхом афіксації нового слова, вираженого дієсловом: **magnetize** – створювати спеціалізовану школу, робити (школу) спеціалізованою. Суфікс **-ize** в англійській мові взагалі використовується для утворення дієслів від іменників. Слід також зазначити, що іноді, хоча і дуже рідко,

американські реалії, що означають навчальні заклади США, можуть перекладатися шляхом калькування, але потребують подальшого пояснення. Сюди можна віднести Лігу плюща (**Ivy League**), під якою розуміється група найпрестижніших приватних коледжів та університетів північного сходу США, та «Сім сестер» (**Seven Sisters**) - асоціація найстаріших та найпрестижніших жіночих коледжів. **Ivy League**, у свою чергу, стає основою для утворення за допомогою афіксації (суфікса **-er**) нового розмовного слова, яке також перекладається за допомогою калькування у супроводі з описовим перекладом: **Ivy Leaguer** – розм. «плющовий» – випускник одного з університетів, що входять до Ліги плюща. Шляхом калькування перекладається також **Free university** - "вільний університет", під яким розуміють дискусійний клуб, що утворюється студентами в знак протесту проти освіти, яка не відповідає їх інтересам. Синонімом **Free university** в англійській мові є **Experimental college**, який так само перекладається як “вільний університет”.

Далі ми зупинемо нашу увагу на тому, що в англійській мові існує досить велика кількість слів, пов'язаних із системою освіти, які, на зразок слова **school**, представляють собою головний або другорядний компонент слів (словосполучень), пов'язаних з цією ж системою. Наприклад, за допомогою слова **education** утворюються такі словосполучення, як **far-reaching education** (освіта, яка здатна викликати серйозні наслідки) та **lower-level education** (освіта, що надається на низькому рівні). Ці два словосполучення, які відображають негативні сторони деяких методів навчання, передаються в українській мові описово, через те, що українська мова не є такою гнучкою, як англійська, що не дозволяє за допомогою одного слова-означення відобразити значення всього словосполучення. Слово **education**, представлене у вигляді скороченої основи (**edu-**), є одним із компонентів слів, утворених шляхом телескопії: **educrat** – адміністратор у системі освіти (у сучасній англійській мові суфікс **-crat** використовується для утворення іменників зі значенням “людини, яка має певну владу; високопосадового урядовця”); **edu-** в даному випадку означає, в якій саме сфері ця людина має владу), **edutainment (education + entertainment)** – навчально-розважальний (про матеріал, програму). Слово **edutainment**, у свою чергу, стає одним із компонентів при утворенні деяких словосполучень, таких як **edutainment center** – дитячий куток, дитяча кімната (з розважально-пізнавальними іграми та матеріалом), **edutainment game** – розважально-пізнавальна гра, **edutainment software** – комп'ютерна програма для розважально-пізнавальних ігор (програм) для дітей. Переклад цих словосполучень не являє собою великої проблеми, бо вони мають постійні еквіваленти в українській мові. Лише словосполучення **edutainment software** перекладається трохи громіздко, що більше схоже на описовий переклад; переклад комп'ютерної лексики взагалі потребує більш досконалого дослідження.

До слів, що можуть бути компонентами словосполучень, пов'язаних із системою освіти, слід також віднести слово **credit**. Це слово в англійській мові має два значення: перше значення належить до нейтральної лексики англійської мови – це залік, а друге – до розмовної – вищий бал на іспиті. При утворенні словосполучень з цим словом, на увазі мається перше з його значень, саме це і береться до уваги при перекладі даних словосполучень на українську мову. Отже, **credit hour** перекладається як залікова година, що означає 50 хвилин аудиторних занять на тиждень, а **credit student** – як студент, що здає іспити (отже і заліки), що відрізняє його від вільного слухача (**auditor**).

Аналогічно утворюються словосполучення зі словом **campus**. Як і слово **credit** слово **campus** має два значення, одне з яких нейтральне – студентське містечко, а друге розмовне - університет, коледж. Використання його при утворенні словосполучень вказує на те, що те чи інше явище пов'язане зі студентським життям. Так, наприклад, **campus English** означає “студентський жаргон”, а **campus paper** – університетську газету. Переклад цих словосполучень не являє собою серйозну проблему. Слово **campus** може стати основою для утворення прикметника шляхом афіксації. Додаток суфікса **-less**, який означає відсутність якості, сприяє утворенню прикметника **campusless**, значення якого стає зрозумілим лише у сполученні зі словом **college**. **Campusless college** означає учбовий заклад, навчання в якому проводиться через комп'ютер (тобто через Інтернет), і може бути переведений як “навчання за допомогою комп'ютерної техніки.”

Взагалі, останнім часом, з розвитком комп'ютерної техніки з'являється дуже багато нових технологій та методів роботи, у тому числі і у сфері освіти. Це призводить до необхідності утворення нових лексичних одиниць для відображення цих технологій та методів у мові. Лексичні одиниці, пов'язані з цим явищем, які вже існують в англійській мові, ще не мають постійних еквівалентів в українській мові, через те, що Україна не має аналогів в своїй системі освіти. Тому переклад цих лексичних одиниць встає перед перекладачем серйозною проблемою. Про відношення того чи іншого слова до лексики, пов'язаної із комп'ютерною технікою, можна дізнатися через його складові. У більшості випадків такі слова або словосполучення мають у своєму складі такі компоненти як **cyber**, **online**, **virtual** та **web**. Почнемо наш аналіз з найпростіших з цих слів.

Слова, першим компонентом яких є **cyber**, досить просто зрозуміти та трохи важче знайти їм еквіваленти в українській мові. Наприклад, слово **cyberschool** перекладається як освіта, навчання за допомогою комп'ютерної техніки (через Інтернет), особливо вдома. Слово **school** у даному випадку навіть не означає

навчальний заклад, бо при навчанні через комп'ютер не може бути мови про заклади у прямому розумінні цього слова. Синонімами цього слова можуть виступати згаданий раніше **campusless college**, а також слова **cyberstudy** та **online education ("e-learning")**, які мають таке саме значення. Взагалі, щодо лексики, пов'язаної з комп'ютерними технологіями в системі освіти, слід зазначити, що одне й те саме поняття може бути відображене в мові не однією, а декількома лексичними одиницями. Словосполучення типу **virtual university** має майже таке ж саме значення, як і **cyberschool**, але у відношенні лише до вищої освіти. Щодо його перекладу, то, навіть, якщо дане словосполучення перекласти шляхом калькування (віртуальний університет), його зміст буде досить зрозумілим носіям української мови, хоча вони і не знайомі з подібним методом навчання.

Слова типу **cyberlecture** також досить просто зрозуміти і не складно перевести на українську мову, але лише описово – лекції, що проводяться через комп'ютер (через Інтернет). Для того, щоб назвати вчителів, які проводять заняття за допомогою комп'ютерних технологій, в англійській мові були утворені такі слова, як **cybereducator** та **online teacher**, які також не мають еквівалентів в українській мові, і тому мають перекладатися також описово, а саме як "педагоги, що навчають через комп'ютер (через Інтернет)". Навчальні програми, які вживаються для проведення навчального процесу через комп'ютер в англійській мові можуть носити назву **online programs** або **web-based courses**. І те і інше слово мають абсолютно однакове значення, але складаються з зовсім різних компонентів. Різновидом таких навчальних програм є **online degree programs**, які характеризуються тим, що після їх закінчення людині надається ступінь.

Одержання вищої освіти та вчених ступенів заочно, за допомогою сучасних засобів телекомунікацій, комп'ютерних інформаційних систем має в англійській мові ще одну назву, яка на перший погляд не відображає того, що цей процес відбувається за допомогою комп'ютерних технологій – це **distance learning**, що можна зрозуміти просто як "заочне навчання". При відкиданні суфікса **-ing** та приєднанні суфікса **-er**, що означає виконавця дії, ми отримуємо нове словосполучення – **distance learner**, що служить для означення людини, яка здобуває вищу освіту та вчені ступені заочно, за допомогою сучасних засобів телекомунікацій, комп'ютерних інформаційних систем.

Слід зазначити, що при навчанні через комп'ютер надаються такі самі різновиди вчених ступенів, як і при традиційних методах навчання, але називаються вони **online degrees**; це не відображається на їх якості, а лише вказує на те, яким шляхом вони були здобуті, тому і перекладатися вони повинні як "ступені, здобуті після закінчення навчання за допомогою комп'ютерних технологій". Прикладом таких ступенів може служити **online engineering degree**, що означає "ступінь з технічних наук, здобутий в результаті навчання через комп'ютер". Дипломи, що отримують після закінчення таких наукових програм, також мало чим відрізняються від традиційних, але мають назву так званих "цифрових" дипломів, які в англійській мові, як і більшість лексичних одиниць, пов'язаних з комп'ютерними технологіями, мають не одне слово для їх позначення, це – **digital diploma** та **dot-com diploma**.

У системі освіти комп'ютерні технології служать не лише для отримання освіти, але й для ознайомлення з навчальними закладами, в яких можливо отримати освіту традиційними методами. Такими словами, як **college.com**, **virtual college tour** та **campus.com tour**, називають сторінки в Інтернеті, які надають детальну інформацію про американські коледжі. Ця інформація необхідна людям, які збираються вступити до коледжу, але не можуть вибрати, до якого саме. Інформація про навчальні заклади, яку містить Інтернет, є дуже детальною та правдивою, що допомагає зробити правильний вибір.

У сучасній англійській мові останнім часом з'явилося багато нових лексичних одиниць, але не для того, щоб позначити нові явища, а для того, щоб назвати явища, які існували і раніше, але не були відображені в мові. До таких слів можна віднести, наприклад, **mentee** та **tutee**. Обидва ці слова утворились від слів, що уже довгий час існують у мові, а саме від **mentor** (наставник) та **tutor** (репетитор) відповідно. Для утворення цих слів був використаний засіб афіксації: спочатку був відкинутий суфікс **-or**, що означає виконавця дії та доданий суфікс **-ee**, який звичайно використовується для називання особи, на яку направлена дія; саме цей фактор і треба брати до уваги при перекладі даних слів на українську мову. Отже **mentee** перекладається як учень, той, хто проходить стажування, навчається під керівництвом певної особи, а **tutee** – як учень, студент, якого навчає приватний викладач. При перекладі обох слів ми використали описовий переклад через те, що не знайшли їм постійних еквівалентів в українській мові.

Наведемо ще декілька прикладів щодо лексики, яка з'явилася в англійській мові лише останнім часом, в той час, коли поняття, які вона означає, існують вже досить давно. До такої лексики може належати словосполучення **open classroom**. Воно означає навчання дітей у початковій школі шляхом вільного спілкування, обговорення матеріалу, що пізнається дітьми і так само, тобто шляхом описового перекладу, перекладається на українську мову, бо, хоча в Україні і існує аналогічна практика, українська мова не має одного слова або словосполучення, яке б його означало.

До того ж розряду лексики належать словосполучення **social promotion** (практика переведення учня, який не склав іспитів, у наступний клас) та **open-book exam** (іспит з «відкритою книжкою» – коли

студент може користуватися справочною літературою). Відмінність цих словосполучень від словосполучення **open classroom** заключається у тому, що те, що вони насправді означають, не практикується в українській системі освіти, а тому їх складніше перекласти. Отже, в першому випадку ми припустилися до описового перекладу, а у другому – до калькування, яке обов'язково повинно супроводжуватись пояснюванням. Іноді значення неологізмів можуть повністю співпадати з уже існуючими поняттями в українській мові. Так, наприклад, **student card**, має значення студентського квитка, в обох мовах він означає документ, який дає право на пільги, знижки (на купівлю певних речей, відвідання видовищ, користування транспортом); у цьому випадку при перекладі досить звернутися до калькування, щоб повністю відобразити значення лексичної одиниці.

Неологізми не завжди утворюються для називання нового явища або явища, що досі не було відображено в мові, іноді вони є лише синонімами до слів, які вже довгий час існують у мові. Як приклад можна привести такі слова, як **facilitator** та **entry-level**. Слово **facilitator** є синонімом таких відомих слів, як **teacher** та **educator**, і може так само перекладатися як викладач, але беручи до уваги те, що воно утворилося від слова **facilitate** (полегшувати, сприяти), причому був використаний засіб афіксації (суфікс **-or**, як і **-er**, використовується для називання виконавця дії), цей фактор повинен бути відображений при перекладі; отже **facilitator** перекладається як викладач, наставник, той, хто надає допомогу в процесі оволодіння знаннями, навичками. Щодо слова **entry-level**, воно також має синоніми в сучасній англійській мові такі, як **basic**, **initial**, **elementary**, і через це має такі самі значення при перекладі, а саме: початковий, елементарний, базовий (про курс, програму).

Наше попереднє дослідження показало, що більшість лексики, пов'язаної з системою освіти, являє собою іменники; на другому місці за частотністю ідуть прикметники та дієслова, але вони зустрічаються набагато рідше. При утворенні прикметників та дієслів використовуються такі самі засоби словотворення, як і при утворенні іменників, серед яких найбільш продуктивними є афіксація та словоскладання. Наведемо декілька прикладів з цього приводу: прикметник **untenured** утворився від іменника **tenure** (перебування на посаді, строк повноважень) шляхом афіксації при використанні заперечного префікса **un-** та суфікса **-ed**; у результаті з'явилося нове слово, що означає і перекладається на українську мову як “такий, що не має штатної посади на все життя (про викладача університету)”.

Дієслово **underachieve** також утворилось шляхом афіксації (префікс **under-**, який має значення *не досить*) і перекладається як вчитися (в школі, коледжі) значно гірше своїх можливостей. При утворенні як прикметників, так і дієслів не менш часто використовується засіб словоскладання: прикметник **knowledge-intensive** (такий, що потребує наукових знань, високої професійної кваліфікації, яка базується на наукових знаннях (про виробництво)), дієслово **milk round** (возити представників фірм, компаній до вищих навчальних закладів з метою відбору випускників для роботи в цих фірмах). Іноді використовуються ці обидва засоби словотворення одночасно для утворення нового слова. Прикладом може служити прикметник **learning-disabled**, що перекладається як “нездібний до навчання у зв'язку з розумовою відсталістю; неповноцінний у відношенні розуму, інтелекту (про людину)”.

Слід зазначити, що нові слова можуть утворюватись і іншими менш продуктивними засобами. Наприклад, дієслово **statement** у значенні “робити висновок про те, що дитина потребує навчання в спеціальних школах (у зв'язку з психічними або фізичними дефектами)”, утворилось шляхом конверсії від іменника **statement** (заява, повідомлення). Слід звернути увагу на те, що всі вищезазначені слова перекладаються шляхом описового перекладу, що говорить про відсутність їх еквівалентів в українській мові.

Важливе місце в лексиці системи освіти займають різного роду аббревіатури. У системі освіти США вони можуть означати різноманітні тести, програми, асоціації та інше. Їх особливість полягає в тому, що вони не мають аналогів в українській системі освіти, а тому являють собою досить складні одиниці перекладу. Особливістю їх перекладу є те, що вони, в більшості випадків, не можуть перекладатися аббревіатурами, бо будуть незрозумілими українському читачеві, а описовий переклад також для них не бажаний, тому що, як до перекладу аббревіатур, він був би дуже громіздким, отже задача перекладача – підібрати адекватний і найбільш зручний варіант перекладу.

Наведемо ряд прикладів щодо перекладу американських аббревіатур. Так, відомі аббревіатури **SAT** (**Scholastic Aptitude Test**) та **GPA** (**grade point average**) перекладаються на українську мову як “відбірковий тест та середній бал”, тобто відповідностями, які існують в українській мові, але вони не повністю відповідають значенню англійських термінів. Складніше, коли в українській мові неможливо знайти зовсім ніякої відповідності. У більшості таких випадків перекладачі удаються до прийому калькування повної форми даної аббревіатури, за умовою, що при цьому розкривається її значення. Як приклади можна привести такі слова як **CLEP** (**College Level Examination Program**) – програма іспитів екстернату коледжу, **AAUP** (**American Association of University Professors**) – Американська Асоціація університетських професорів та **PTA** (**Parent-Teacher Association**) – Асоціація батьків та вчителів (виконує роль опікунської ради). Але калькування не завжди достатньо для того, щоб розкрити повний зміст аббревіатури, у цьому випадку воно може супроводжуватись поясненням: **ACT** (**American College**

Test) перекладається як тест американського коледжу, але цього не достатньо, щоб зрозуміти його зміст, і тому треба пояснити, що він складається при вступі або при переході з одного університету в інший.

Цікавою з точки зору перекладу є абrevіатура **TOEFL**, що розшифровується як **Test of English as a Foreign Language**. При перекладі шляхом калькування ми отримуємо – тест з англійської мови як іноземної, тобто для іноземних студентів, але іноді ми можемо зустріти абrevіатуру TOEFL, яка утворилась шляхом транслітерації англійської абrevіатури. Використання такого засобу при перекладі абrevіатури вказує на те, що дана абrevіатура добре відома українському читачеві.

Іноді при перекладі абrevіатур навіть калькування (не описовий переклад) призводить до появи дуже громіздкого словосполучення важкого для сприйняття; у цьому випадку деякі слова можуть бути випущені, але лише за умовою, що це не вплине на зміст. Так, наприклад, абrevіатура **SLMA (Student Loan Marketing Association)** перекладається як Асоціація студентських кредитів, при цьому слово **Marketing** випускається і не використовується при перекладі.

Під кінець треба зазначити, що іноді, хоча і не досить часто, при перекладі абrevіатур доводиться використовувати описовий переклад, бо ніякий інший засіб перекладу не відображає повного змісту даної абrevіатури. Так, **NDEA loans (National Defense Education Act loans)** перекладаються як займи, що виділяються студентам згідно з законом про підготовку кадрів для національної оборони. А іноді навіть описовий переклад повинен супроводжуватись поясненням для повного розкриття змісту абrevіатури: **AAUW (American Association of University Women)** перекладається як Американська Асоціація жінок, що навчалися в університетах, і потребує такого пояснення, що метою її є заохочення жінок до отримання вищої освіти.

Важливо зазначити, що до лексики системи освіти можуть також відноситись лексичні одиниці, які є представниками розмовної лексики. У більшості випадків ця лексика ілюструє не ті явища, що відносяться безпосередньо до навчального процесу, а ті, що пов'язані з проведенням студентами вільного часу. В англійській мові нещодавно з'явилося таке поняття, як **preppy-speak (preppy-talk)**, що означає “жаргон підлітків, особливо учнів приватних шкіл в США”, при утворенні якого був використаний засіб словоскладання.

Студентське життя американців відрізняється від українського існуванням різноманітних студентських братств, клубів та земляцтв. Так, наприклад, **fraternity** має значення студентського чоловічого братства або земляцтва. Існує декілька синонімів, що означають жіночі общини та клуби або земляцтва, наприклад, **sorority** – жіноча община, земляцтво (в університеті і т.п.) або **sorosis** – жіноче товариство, жіночий клуб. У більшості випадків ці студентські товариства називаються буквами грецького алфавіту, а тому, разом узяті, вони називаються **Greek-letter fraternities**, а в розмовній мові ця назва скорочується до **the Greeks**. Більша частина розмовної лексики, пов'язаної із діяльністю цих товариств, представляє собою не нещодавно утворену лексику, а слова, що давно укоренилися в англійській мові, але придбали нове значення. Так, наприклад, слово **tea** на студентському жаргоні має значення вечірки в жіночому студентському товаристві, на яку не допускаються особи чоловічої статі; вечірка, на яку запрошуються лише хлопці без дівчат, особливо в коледжі, носить назву **smoker**.

Слово **pledge**, яке перш за все має значення залогу або обіцянки, також використовується в студентському жаргоні і має не одне, а навіть два значення: по-перше, це “обіцянка вступити до таємного студентського товариства”, а по-друге – “студент, який дав обіцянку вступити до таємного товариства”. Слово **pledge**, у свою чергу, стає основою для утворення за допомогою афіксації (суфікс **-ing**) ще одного розмовного слова – **pledging**, яке перекладається на українську мову як випробний період для студента, який дав обіцянку вступити до таємного товариства. Це слово має синонім, який також належить до студентського жаргону – це слово **hazing**, яке має абсолютно таке саме значення і так само перекладається на українську мову. Для утворення цього слова було використано дієслово **haze** (виснажувати працю, доручати найскладнішу роботу), яке належить до нейтральної лексики англійської мови. Під обома цими словами, а саме **pledging** та **hazing**, мають на увазі виконання доручень та кепкування з новачка.

Але хоча більшість таких жаргонізмів не була спеціально утворена, як це показано в попередніх прикладах, деякі з них існують лише саме як жаргонізми і не мають іншого нейтрального значення. Наприклад, слово **hellweek** має лише одне значення, а саме – тиждень особливо жорстоких випробувань для студента, який вступає до братства. Воно було утворене шляхом словоскладання від двох іменників, зміст яких допомагає зрозуміти зміст нового слова та адекватно перекласти його на українську мову.

Таким чином, у лексиці сфери освіти, як і в лексиці взагалі, найбільш продуктивним є засіб афіксації, який може використовуватись як окремо, так і разом з іншими засобами словотворення. При утворенні проаналізованих нами слів були також використані такі засоби, як словоскладання, конверсія, словоутворення за аналогією та абrevіація. При перекладі даної лексики, головним чином, використовувались еквіваленти слів, якщо вони звичайно існують в українській мові. Якщо ж таких еквівалентів в українській мові немає, що може бути в разі відсутності даного явища в українській

системі освіти, при перекладі ми удавались, головним чином, до калькування, транскрипції та описового перекладу. Складними, з точки зору перекладу, є лексичні одиниці, утворені шляхом абрєвіації, а також ті, що відносяться до розмовної лексики, в цьому випадку проблема полягає в передачі лексичної зниженості даних лексичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацный Ю.А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий). – Запорожье: Изд-во ЗГУ, 2000. – 243 с.
2. Американа: Англо-русский лингвострановедческий словарь. 2000 словарных статей. – Смоленск: Полиграмма, 1996. – 1185с.
3. McGinn D. College Online // Newsweek. – 2000. – April 24. – P. 52 – 60.
4. McCormick J. The New School // Newsweek. – 2000. – April 24. – P. 62 – 63.
5. Education in California: Stand in Line // The Economist. – 2000. – January 29 – February 4. – P. 17 – 18.
6. V-Day for Vouchers? // The Economist. – 2000. – July 15 – 21. – P. 21 – 24.

УДК 802.0 - 086

ЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ ЗАПОЗИЧЕННЯ СУБСТАНДАРТНИХ ОДИНИЦЬ ДО МОВНОГО “СТАНДАРТУ”

Клименко О.Л., к. філол. н, доцент

Запорізький державний університет

Ми вважаємо, що процес запозичення та асиміляції субстандартних одиниць, зокрема сленгізмів та жаргонізмів, у мовному “стандарті” може бути розглянутий як процес інтеграції розмовних інновацій до ядра лексико-семантичної системи. Жаргонізми, які починають вживатися в літературній нормі, сприймаються більшістю носіїв мови як нові одиниці – адже раніше вони були відомі лише незначній частині її носіїв. Взагалі неологізми, як відомо, виникають у мові певного соціуму, у певній соціальній, професійній групі і вже тим самим дуже часто вважаються “субстандартними”. Е.Партрідж, наприклад, визначає неологізм як “слово, або фразу, не прийняті стандартною мовою” [1,201], а Ф.Когіш вважає, що “кожне слово, незалежно від його походження, проходить стадію сленгу” [2,224]. На сучасному етапі розвитку мов сленг є одним із джерел поповнення словникового складу, елементи сленгу або швидко зникають, або входять до літературної мови.

Запозичення одиниць сленгу та соціальних діалектів можна пояснити, насамперед, дією системних закономірностей загального характеру, динамічністю системи, що “розвивається у часі та просторі” [3,24]. Наслідком мовної еволюції стає широке використання різних мовних засобів для позначення однакових або схожих предметів, понять, явищ. Відсутність або неадекватність мовних засобів комунікативним потребам сприяє поповненню літературної лексики одиницями нелітературних різновидів “для заповнення семантичної ніші в мові та задоволення естетичних, емоційних та інших потреб носіїв мови” [4,13]. Тобто, запозичення сленгізмів та жаргонізмів до мовного “стандарту”, спричинене потребами комунікації, зумовлюється необхідністю поповнення мовних засобів, оскільки “фактор комунікативної актуальності слова” [5,18] є вирішальним у визначенні подальшої долі інновації, її закріплення в мові, навіть всупереч дії інших факторів.

Комунікативні потреби, які часто діють взаємопов’язано та взаємообумовлено, частково доповнюючи одна одну, умовно можна поділити на дві групи: номінативні та прагматичні.

Номінативні потреби комунікації викликані:

- а) відсутністю відповідного мовного засобу для номінації нового змісту (предмета, поняття, явища) навколишньої дійсності;
- б) прагненням концептуалізувати в новій формі вже відомий зміст, який традиційно реалізується за допомогою мовних засобів описово, тобто за допомогою синтаксичних конструкцій;
- в) необхідністю деталізації та уточнення існуючих у мові найменувань.

Номінативні потреби комунікації відповідно обумовлюють необхідність поповнення номінативних засобів мови, спричинюють запозичення сленгізмів та жаргонізмів, які не мають літературних синонімів, дають, по суті, форму для номінації нового предмета або поняття і, фактично, є єдиними позначеннями певних речей або явищ, тобто “вільними універбами” [6,102]. Замінюючи описове відображення предметів, понять, явищ, вони сприяють здійсненню в мові тенденції до регулярності та реалізації принципу економії мовних засобів. Внаслідок своєї безеквівалентності такі одиниці легко “здобувають громадянство” в “стандарті”, заповнюючи “порожні клітинки” в системі номінативних засобів, “стираючи” повністю або частково своє конотативне забарвлення [7,223]. Наприклад, колишній кентізм *to mug* “грабувати на вулиці” та його похідні *mugging* “вуличні пограбування”, *mugger* “вуличний грабіжник”, були запозичені літературною мовою в 70-ті роки, замінивши описові звороти і, внаслідок безеквівалентності, перетворилися на офіційні терміни. У 80-ті роки слово *mugging* стало також вживатися для позначення пограбування у фігуральному значенні. У 90-ті роки для позначення жертви вуличного пограбування виник неологізм *muggee* [8,204].

Дослідники зазначають, що “у комплексі причин, що викликають до життя інновацію, крім когнітивних факторів, значну роль відіграють прагматичні стимули” [9,8]. Прагматичні стимули (потреби) розуміються як необхідність вживання неузвального мовного знака для досягнення певного ефекту: привернути увагу до інформації, дати її оцінку, передати емоції та почуття. Прагматична “доречність” субстандартних одиниць у контексті обумовлена прагматичним компонентом їх семантичної структури (експресивно-оціночно-емоційних елементів значення), якого позбавлені аналогічні за змістом загальномовні лексеми та синтаксичні конструкції.

Прагнення досягнути ефекту прагматичного впливу обумовлює вживання сленгізмів та жаргонізмів у найбільш значущих для сприймання тексту місцях: у рекламі, заголовках публікацій, назвах рубрик тощо. Наприклад: *A legal basket case* (*The Economist*, 9 Dec. 1995), *In search of nerds* (*The Economist*, 7 Oct. 1995), *Geek of the Week* (*Newsweek*, 7 Aug.1995), *The Wanna-be Hunt* (*Newsweek*, 12 Aug.1996), *Smackerati* (*Financial Times*, 21 Nov. 1998).

Сила прагматичного ефекту сленгізму або жаргонізму прямо пропорційна ступеню його експресивності. Тому ми вважаємо, що прагматичний заряд одиниць сленгу та соціальних діалектів також сприяє їх запозиченню до “стандарту”, яке в свою чергу зумовлюється необхідністю поповнення експресивних засобів мови. Серед експресивних запозичень жаргонно-сленгового походження можна виділити:

- а) синоніми загальномовних лексем, які відрізняються деталізацією значення та експресивним забарвленням, наприклад: *bullshit* – “*rubbish, nonsense*”, *ditzy* – “*stupid*”, *heist* – “*robbery*”, *slickster* – “*swindler*” [10].
- б) аналоги синтаксичних конструкцій, виражені фразеологічними одиницями, які мають високий ступінь експресивності, наприклад: *angel dust*, *crown jewels*, *funny money* [10].

За нашими спостереженнями, одиниці сленгу та соціальних діалектів, що поповнюють літературну лексику та фразеологію експресивними синонімами, складають найбільшу групу запозичень. Вони уточнюють існуючі найменування предметів, понять, явищ, виділяють найбільш істотні для даного етапу розвитку мовного колективу сторони, дають їх оцінку, тобто є “стилістично зниженими дуплетами” літературних слів [11,163]. При асиміляції в літературній нормі такі одиниці поповнюють експресивні ресурси мови, сприяють здійсненню в ній експресивної тенденції, яка в лексиці “...виражається в прагненні вживати найбільш образні слова, нерідко запозичені з різних професійних жаргонів, соціально забарвлених різновидів мови” [12,252].

Прагнення до експресивності зумовлює запозичення до літературної мови “синосленгізмів”, які позначають предмети, поняття та явища, що є значущими та відіграють важливу роль для носіїв певного соціального діалекту. Останнім часом важливим джерелом поповнення літературної мови експресивними синонімами став жаргон молоді, оскільки саме молоді властивий мовний максималізм, притаманне прагнення розширити арсенал виразних засобів поза традиційними. Наприклад, широко розповсюдженими в літературній мові стали запозичені з цього жаргону експресивні синоніми, що позначають людину, занурену у світ сучасної, комп’ютерної техніки *geek*, *dweeb*, *nerd*.

Бажання молоді завжди дотримувати моди, іти в ногу з часом особливо яскраво виявляється в лексиці жаргону молоді - широкі синонімічні ряди утворені навколо понять “чудовий, модний, сучасний” (*ace*, *awesome*, *brill*, *cool*, *crutial*, *def*, *fab*, *fresh*, *happening*, *killer*, *mega*, *neato*, *primo*, *rad*, *totally*, *tubular*, *wicked*) та протилежного “немодний, дешевий, вульгарний” (*grody*, *guttled*, *naff*, *scuzzy*, *tacky*, *wacky*). Ці одиниці мають значний прагматичний потенціал і високий ступінь експресивності.

Слід відзначити, що засобом експресивного впливу сленгізмів та жаргонізмів є образність, яка обумовлює силу їх прагматичного ефекту за рахунок конкретного наочно-почуттєвого зіставлення двох понять або заміни одного іншим. Саме образність сприяє широкому використанню на сторінках “якісної” преси та популяризації серед читачів одиниць сленгу та соціальних діалектів, які часто вживаються для найбільш яскравого відображення актуальних подій, навіть у мові авторів

інформаційних та публіцистичних статей. Наявність в арсеналі словника газетно-публіцистичної лексики великої кількості одиниць жаргонно-сленгового походження дає підставу говорити про своєрідне використання внутрішніх ресурсів мови, арсеналу її творчих засобів для вирішення проблеми мовної виразності.

Безумовно, найбільш легко входять до літературної мови експресивні сленгізми та жаргонізми, образність яких є зрозумілою і легко виводиться з їх прямого значення. Це стосується в першу чергу семантичних сленгізмів, які є образно переосмисленими варіантами загальноанглійських слів, наприклад: *bag* “заняття, рід діяльності”, *graft* “хабар”, *homeboy* “свій член вуличної банди”, *mule* “наркокур`єр”, *pork-barrel* “годівниця”, *suit* “службовець”, *to launder* “відмивати” незаконні гроші”, *to waste* “знищити” [10]. У прямому значенні таких слів полягає можливість порівняння, тому вони легко асимілюються у “стандарті”.

Прагматичний заряд несуть сленгізми, утворені за допомогою субстандартного суфікса –o, який надає словам експресивно-оціночної коннотації (*cheapo, dumbbo, neato, nutso, sicko, wacko, whizzo, weirdo*). Значний прагматичний потенціал мають сленгізми, утворені за допомогою емоційно-забарвленого диминутивного суфікса –ie, який оформляє слова жартівливої, пестливо-зменшувальної семантики (*daddie, auntie, kiddie, oldie*), а також надає словам зневажливо-презирливої або іронічної коннотації (*cheapie, druggie, groadie, preppie, rookie, sickie, veggie, crumblie, wrinklie*). Експресивні засоби літературної мови поповнюють слова, утворені в розмовних різновидах внаслідок індивідуальної словотворчості, такі як: *can do=can-do, do good=do-gooder, give me=gimme, go for=gofer, I want to be=wannabe, two for the price of one=twofer* [10].

Слід також зазначити, що серед експресивних запозичень зі сленгу та жаргонів значну частину складають фразеологічні одиниці, які виникли в нелітературних підсистемах мови внаслідок повного або часткового переосмислення вільних словосполучень, наприклад: *crown jewel, fat cat, strait arrow, wolf pack*.

Таким чином, запозичення сленгізмів та жаргонізмів до мовного "стандарту" зумовлюється необхідністю поповнення номінативних та експресивних засобів мови. У той же час нелітературна лексика та фразеологія поповнює літературну тільки в тому випадку, якщо вона відповідає прогресивним тенденціям словотвору, “поєднує максимальну простоту структури з максимумом інформативності” [9,30-31].

ЛІТЕРАТУРА

1. Partridge E. Usage and Abusage. A Guide to Good English.–Harmondsworth: Penguin Books, 1978.–380 p.
2. Когиш Ф. Границы литературного языка // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XX. - М.: Прогресс, 1988. - С.220-231.
3. Leech G. Semantics. - London: Penguin Books, 1990. - 383 p.
4. Волошин Ю.К. Американский сленг в разговорной речи // Лингвистические единицы разных уровней и их функциональные характеристики. - Краснодар, 1982. - С.13-17.
5. Крысин Л.П., Ю Хак Су. О словообразовательных возможностях иноязычных неологизмов // Филологические науки. – 1998. - №3.– С.15-21.
6. Хомяков В. А. Некоторые типологические особенности нестандартной лексики английского, французского и русского языков // Вопросы языкознания. - 1992. - № 3. - С.94-105.
7. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. - Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.
8. The Oxford Dictionary of New Words / compiled by S.Tulloch. - Oxford. - New York: Oxford University Press, 1992. – 322 p.
9. Заботкина В.И. Семантика и прагматика нового слова (на материале английского языка): Автореф. дисс... докт. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. лингвистический университет. – М., 1991. – 51с.
10. Ayto J., Simpson J. The Oxford Dictionary of Modern Slang.- Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. - 300 p.
11. Хомяков В.А. Слова-жаргонизмы в структурно-семантическом аспекте // Слово и предложение в структурно-семантическом аспекте. - Л., 1985. - Вып.5. - С.160-163.
12. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Серебrenников Б.А. – М.: Наука, 1970, - 604 с.

ИУДА НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ (ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ИУДЫ)

Косенко А.А., аспирант

Запорожский государственный университет

Исследование вопроса о функционировании традиционного сюжетно-образного материала в литературе является чрезвычайно актуальным для современной компаративистики, так как решение его позволяет выявить связь между отдельными национальными литературами, литературными явлениями, разделенными во времени, и таким образом представить мировую литературу как систему в синхроническом и диахроническом планах. Определение же специфики интерпретаций и трансформаций традиционного материала, объективных и субъективных факторов ее обуславливающих, направлено на выявление оригинально-личностных представлений художника, особенностей его мировоззрения, художественного метода, а также на включение его творчества в контекст эпохи.

Представляется проблемным четко определить круг традиционных образов, постоянно расширяющийся по мере развития литературного процесса.

Ориентируясь на традиционные образы как на определенные модели поведения, художники создают новые, оригинальные образования. Причем обращение к традиционному сюжетно-образному материалу иногда сопровождается полным отказом от устоявшихся характеристик и интерпретацией с совершенно противоположным семантическим акцентом. Особенно такой подход характерен для литературы конца XIX вв., периода, отмеченного стремлением к разрушению традиционного и созданием абсолютного нового, шокирующего своей смелостью и парадоксальностью.

Русские писатели рубежа веков активно используют традиционный материал в своем творчестве, причем, с особым интересом обращаются к евангельским образам. Одним из наиболее популярных универсальных образов русской литературы к. XIX- н. XX вв. является образ Христа: специфически интерпретированный, он становится символом с совершенно неожиданным значением (трилогия Д.Мережковского «Христос и Антихрист», поэма А.Блока «Двенадцать», повесть Л.Андреева «Иуда Искариот» и др.). Ориентируясь на Библию как на наиболее известное современником произведение, писатели стремились продемонстрировать собственное оригинальное отношение к «вечным» вопросам, порожденное особенностями исторического этапа развития общества, обратить внимание на возможности радикального изменения оценочных доминант. М.Волошин, один из лучших представителей творческой интеллигенции рубежа веков, писал буквально следующее: «Каждый евангельский эпизод и каждый характер является для нас как бы алгебраическими формулами, в которых все части так глубоко связаны между собой, что малейшее изменение в соотношении их в итоге равняется космическому перевороту. Поэтому когда художник вводит свое живое «я» в законченные кристаллы евангельского рассказа, то индивидуальность его сказывается с такой полнотой и четкостью, с какой не может сказаться ни в какой иной области» [1,461].

Одним из традиционных образов, специфически интерпретируемых в литературе к XIX - н. XX вв., является образ Иуды. Большинство исследователей обращают внимание на оригинальное перевоссоздание образа Иуды Л.Андреевым («Иуда Искариот»), подчеркивая исключительность андреевского варианта «вечного предателя» среди других литературных образов Иуды. Однако представляется интересным такой подход к решению проблемы специфики функционирования образа Иуды в литературе к. XIX - н. XX вв., при котором рассматривается соотношение интерпретаций данного образа у нескольких художников, представителей своего времени, а также выявляются основные причины, обуславливающие закономерности художественных трансформаций.

Иуда Искариот - «один из двенадцати апостолов, предавших Иисуса Христа» [2,580] и ставший символом предательства в мировой культуре. В евангельских текстах отсутствует описание причин, побудивших Иуду совершить подлый поступок, отсюда - устоявшееся представление о том, что поводом к предательству послужило корыстолюбие: дьявол искусил Иуду, пользуясь его слабостью, а тот в свою очередь, за тридцать серебряников, предал Христа. Впоследствии, раскаявшийся Иуда повесился на осине. Необходимо отметить, что «секта каинитов понимала предательство Иуды Искариота как исполнение высшего служения, необходимого для искупления мира и предписанного самим Христом; эта точка зрения, находящаяся в резком противоречии со всей христианской традицией, была высказана во 2 в. и нашла некоторые отголоски в литературе 20 в.» [2,581].

Прежде всего, речь идет о повести одного из наиболее интересных писателей рубежа века Л.Андреева - «Иуда Искариот», породившей массу критических публикаций и послужившей поводом для дискуссий. Андреева упрекали в слишком «вольном» обращении с евангельским материалом, в том, что он превратил Иуду «в благороднейшего и лучшего из апостолов» [3,150], а основной причиной предательства сделал любовь к Христу. Однако образ Иуды у Андреева намного сложнее,

противоречивее. Герой Андреева - прежде всего бунтарь, противопоставляющий себя всему, что направлено на подавление личности. Достаточно вспомнить Савву, доктора Креженцева, Анатэму, Фому, Магнуса и других. Влияние философских систем Ницше и Шопэнгауера, творчества Ф.М.Достоевского на личность Андреева определило во многом отношение к проблеме свободы личности, отразившееся в его произведениях. Писатель представляет Иуду как предателя «по идее», индивидуалиста-бунтаря, цель которого - найти истину. Андреев противопоставляет Иуду Христу как нравственной норме, подчиняющей себе окружающих, и, в то же время, сближает их, доказывая, что без предательства первого не было бы подвига второго, демонстрируя на художественном материале факт единства и борьбы противоположностей. Иуда Андреева - такой же мученик, как и Христос. Известна картина, нарисованная Андреевым, на которой изображены Иисус и Иуда, причем над головами их общий венец, а лица удивительно схожи [4,264]. Интерпретируя традиционный образ Иуды, Андреев в своей повести стремится доказать, что причиной предательства послужила отнюдь не корысть, но желание Иуды на практике убедиться и доказать другим, насколько порочен человек и какова сила добра. Иуда любит Христа, но не желает слепо верить и покоряться ему. Это парадоксальная трансформация образа «вечного предателя» как мученика, бунтаря, правдоискателя.

Среди критических работ современников, посвященных толкованию андреевского Иуды, особо следует отметить статью М.Волошина из сборника «Лики творчества». Волошин рассматривает Искарюта Андреева в свете учений каинитов, определяющих Иуду как наиболее посвященного ученика Иисуса. Волошин упрекает Андреева в том, что писатель лишь слегка прикоснулся к истинной сути образа Иуды как человека, добровольно принимающего на свою душу грех предательства и тем самым совершающим великий подвиг. Ориентируясь на рассказ А.Франса, герой которого аббат Эжже повествует о своих видениях, Волошин создает своего Иуду (стихотворение «Иуда Апостол»):

«Боже, верю глубоко,
Что Иуда - твой самый страшный и верный
Ученик, что он на себя принял
Бремя всех грехов и позоров мира» [5,183].

Волошинская интерпретация традиционного образа в духе христианских ересей первых веков направлена на утверждение предательства как подвига. Это оригинальное толкование продолжает наметившуюся на рубеже веков в русской литературе традицию переосмысления образа «вечного предателя», оправдывающего его поступок. Иуда рубежа веков - это совершенно другой Иуда, не соответствующий евангельским канонам, в нем больше от жертвы, нежели от палача, больше светлого, нежели темного.

Известно, что к образу Иуды собирался обратиться в своем творчестве и А.Блок. В плане задуманной им пьесы об Иисусе Христе находим следующие: «У Иуды - лоб, нос и перья бороды, как у Троцкого. Жулик (то есть великая нежность в душе, великая требовательность)» [6,543]. Блок осознанно трансформирует образ Иуды, наделяя его чертами известного современника, смещая семантические акценты в сторону андреевского Искарюта (вспомним нежное отношение андреевского Иуды к Христу, особенно накануне предательства, его требовательность к апостолам, неспособность прощать слабости).

Образ Иуды был удивительно близок писателям к XIX- н. XX вв. И.Анненский в статье «Иуда» («Книга отражений») не зря определил «муку, безобразие и неразрешенность Иуды» [7,15] как «нашу муку, наше безобразие и нашу неразрешенность [7,152]. Интерес к образу Иуды как олицетворению предательства на рубеже веков - далеко не случаен. Специфика интерпретации этого евангельского образа обусловлена не только субъективными, но и объективными факторами. Стремление оправдать предательство, представить образ, традиционно воспринимаемый со знаком минус, как гораздо более сложный, неоднозначный, - вызвано самой исторической действительностью. Войны, революции, социальные катаклизмы рубежа веков неизбежно сопровождаются разного рода изменами, предательством лидера, идеи, партии, народа. Желая решить актуальные для рубежа веков проблемы, разные писатели обращаются к использованию традиционного сюжетно-образного материала, интерпретируя и трансформируя его так, чтобы продемонстрировать специфику личностного понимания, обусловленного во многом влиянием общественного сознания на индивидуальное сознание художника. Оригинальные интерпретации евангельского образа предателя у Андреева, Волошина, Блока, само обращение к этому образу - закономерны. Осознавая это, сам М.Волошин констатирует следующий факт: «Нравственная проблема, скрытая в личности Иуды, особенно близка нашему времени. Разве не тот же вопрос о принятии на себя исторического греха подвигом предательства стоит и перед революционерами-террористами, и перед убийцами из Союза русского народа, и перед всеми совершающими кровавые расправы этого времени.

Если есть такой вопрос, который можно считать **главным моральным вопросом нашего времени**, то это вопрос об Иуде» [1,463].

Таким образом, можно утверждать, что традиционный образ Иуды в русской литературе на рубеже веков радикально трансформируется, а в интерпретациях его предательства появляется «каинистская» тенденция к оправданию. В характере Иуды появляются положительные черты, а также (в отдельных случаях) прослеживается стремление к включению образа в контекст политических и идеологических дискуссий. Основным фактом, обуславливающим интерес к образу Иуды на рубеже веков и оригинальность его толкований, является историческая действительность, изобилующая социальными катаклизмами и провоцирующая художников на размышления о «вечной» проблеме предателя и жертвы, Иуды и Христа. Наметившаяся в н. XIX - н. XX вв. традиция оригинальной интерпретации евангельского образа Иуды находит свое продолжение в XX в. (например, роман М.Булгакова «Мастер и Маргарита»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Волошин М. Некто в сером / М.Волошин. Лики творчества.- Л.:Наука, 1988.-С.457-463.
2. Иуда Искариот / Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах.- М.: Советская энциклопедия, 1987.- т.1.-С.580-581.
3. Арабаджин К. Леонид Андреев. Итоги творчества.- СПб.: Общая польза, 1910.- 279с.
4. Реквием. Памяти Леонида Андреева.- М.: Федерация, 1930.-282с.
5. Волошин Н. Иуда Апостол / М.Волошин Стихотворения. Статьи. Воспоминания современников.- М.: Правда, 1991.- С.182-183.
6. План задуманной пьесы об Иисусе Христе / А.Блок. Собрание сочинений в восьми томах. - М.-Л.: Художественная литература, 1963.- т.7.- С.543.
7. Анненский И. Иуда / Книги отражений.- М.: Наука, 1979.- С.147-152.

УДК 883/093/

ТРАНСФОРМАЦІЯ НОВОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МІФА В УКРАЇНСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЙНІЙ ПОЕЗІЇ

Кривчикова О.В., здобувач

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Найяскравішим втіленням нового національного міфу була поезія “празької школи”. Попри безумовну дискусійність, поняття “празька школа” в нашому літературознавстві стало на сьогодні узвичаєним. Зазначений гурток поетів відповідав лише деяким ознакам школи, серед яких - особисті контакти, топонімічний принцип називання шкіл, подібність тематики. Роль необхідного для існування школи ідеолога виконував Д.Донцов. З огляду на це дослідниця Г.Сварник запропонувала навіть нову назву гуртка - “вістниківська” школа націоналістичного напрямку (див.: [1]). У межах літературної школи, як правило, крім ідеологів, найяскравіших її представників (“учителів”), існує й динамічне коло послідовників [2]. Запропонований нами підхід дає змогу залучити до числа представників празької школи й деяких поетів української еміграції на іншому континенті, хоча подібне розширення традиційних рамок засвідчує лише деструктивні процеси в розвитку національного міфа. Незважаючи на різноманітні фактори, які є підставою для того, щоб виокремлювати “празжан” якщо не в поняття школи, то принаймні у своєрідний поетичний гурток, основним об’єднуючим фактором стало творення національного міфа, який створюється колективом задля фіксованих засобів самоідентифікування, виконує консолідуючу функцію під час виникнення нової політичної ситуації.

З часом новий національний міф зазнав деструкції, яку зумовили політичні катаклізми, неможливість пристосуватися до нового соціального середовища, втрата України, а звідси й втрата свого “Я”, яке тривалий час вважалося відзеркаленням України, відмова від гіперімперативу і звідси демонтаж усієї системи, її розпад на окремі мотиви. Втім, уже з самого початку ця творчість не була гомогенною, адже в ній постійно борються два коди: національний імператив і бажання вписати українську літературу в європейській контекст. Попри емоційність і експресивність поезії празької школи, прагнення раціональності не дало їй змоги бути вільною (хіба що за винятком деяких останніх речей). Намагання позбавити творчість почуттєвого елемента, який є гарантом зв’язку свідомості з навколишнім світом, зумовило поступовий, повільний, але неминучий відрив від життя, яке спочатку замінили знаком, а потім вже переконали себе в тотожності означуваного й означального. Творчість перестала бути гнучкою,

перестала відгукуватися на потреби доби. Після деструкції старої моделі світу не було створено нової, здатної створити систему рівноваги. Питання формування нової ідентичності, яке постало внаслідок нових соціальних зв'язків та політичних обставин, саме через цю творчість, яка приречла митців на важкий невроз, так і не було вирішене, а спроби знайти вихід у закликах до творчості залишилися лише закликами, наприклад, з боку О. Лятуринської: “Кажете, нема символів? Ви, мабуть, не вмієте їх читати. Вони напевно ще є, хай закопичені і забріхані. А якщо справді нема - мусять бути!” [3].

Навіть фіктивна авторська розповідь була неможливою, оскільки не існувало відповідних національно-ідеологічних настанов історично конкретного суспільства. А коли не було нового “я”, то не було й нових текстів як форми дискурсивного самопояснення та проекції нової ідентичності. Україна такий тривалий час сприймалася як *Інший*, без якого неможливим був пошук та творення самого себе, що зазнавши все ж таки болісного і трагічного роз'єднання з Матір'ю (зазнавши не тільки історично, але, насамперед, після усвідомлення неможливості подальшої творчості-фікції), це покоління українців визнало його і переконало себе в неможливості заповнити цю лакуну. Художнє втілення матері (точніше її відсутності) як єдиної ланки між явищами життя подає в оповіданні “*T'ha ragata*” Л. Мосендз. “Малою дитиною залишився хлопець без матері. Через його життя пройшла вона, як усмішлива мить. І залишений на призволяще власній душі, не міг він прихилитися ані до батька, ані до дядька, бо для того бракувало йому звязуючого звена - матері. А так заглиблювався він у свій власний світ” [4].

Як зазначав С. Керкегор, якщо навіть “людина у відчай й втратить власне Я, і втратить настільки вдало, що від нього не залишиться й сліду, все одно вічність примусить виявити відчай її стану та пришпилить її до власного Я; така мука завжди залишається в тому, що неможливо позбавитися самого себе, - і людина цілком розкриває всю ілюзорність своєї віри в те, що цього Я можна позбутися. І чому дивуватися такій суворості? Адже це Я – наше володіння, наше буття” [5]. Страшний гріх, відчай полягає в небажанні бути собою, або, гірше, у небажанні бути Я, або, найгірше, у небажанні здобути нове Я.

Випадіння з літератури, з одного боку, було неминучим. З другого, так само як мовчала й мертва Україна (див. вірш Маланюка: “Навіть сниться мені не хочеш, / Мовчазна, непривітна така...” [6; 171]), самі поети відмовляються говорити (“Із спокійних древніх, із теорій / Питагорова про інтервал найкраща. / Хай на волі люди погомонять, / Помовчу, відійду. Мовчки краще...” [7]; “Тремкі уста затисну тісно / і вбік не відведу свій погляд” [8], - так пророкує безнадію Лятуринська, яка врешті-решт “деградує” до набридливого повторення; вигуки, неповні слова в її пізніших віршах - це не тільки фольклорна стилізація, не тільки імітація плачу, як завважив Ю. Шерех [9], а й поступове “заїкування”, ознака наближення повної німоти), нібито наголошуючи цим на своєму небажанні існувати в новому суспільстві, а оскільки людина не існує поза мовою, то ця мовчанка була тотожною смертю.

Твори “пражан” служать ілюстрацією всіх тих процесів, якими позначена перша хвиля емігрантської творчості взагалі: від культивування міфа-казки, створення ілюзій, поетизації образу країни, яку залишили, до відтворення романтичної ідеї неналежності творця до жодного суспільства та його ізоляції навіть на батьківщині, до заперечення колишніх ідеалів, власних творів, що врешті-решт закінчується художньою деструкцією і психічною виснаженістю [10].

Хоча деструкція пов'язана з особистісною трагедією митців, її не можна вважати негативною для української нації, оскільки вона призвела до якісної трансформації не лише світогляду, а й національної ідеї. “... Не треба заплутано метикувати /В залежності від нагод і годин - /Тільки знати: /Вона - Мати, /Ти - син”, - писав Є. Маланюк 1964 р. [6; С. 263]. Це вже не вирішення дилеми на користь Марії чи Антимарії, а зовсім інший рівень, звернення до інших цінностей: “Натомість потрібні: кожна билина, /Подмух вітру, плюскіт ріки, /Ось така, хай осіння, днина /Дотик твоєї руки” [6; С. 280]. Антропологічну домінанту має поезія послідовниці “празької школи” В. Ворскло, яка постійно наголошувала, що цінність людини - в її неповторності, несхожості на інших, і закликала берегти цю неповторність: “Людино, пам'ятай, що ти - зоря /Твої ліда, думки, слова - проміння, /І їх життя щомиті повторя /Й передає в наступні покоління. /Людино, вір в своє святе ім'я, /В своє призначення і неповторність...” [11].

Переосмислення національних ідеалів спостерігаємо й у творчості Л. Мосендза, особливо в його романі “Останній пророк”, у якому на тлі життя Іоанна показано докорінні зміни української національної ідеї. Життя Іоанна має кілька етапів: захоплення зброєю й військовою справою, збройна підпільна боротьба проти римських окупантів і проти своїх запроданців, потім внутрішній злам, домінування міркувань, рефлексійного періоду. Не збереглася остання частина роману, у якій, на думку Б. Кравціва, Мосендз мав дати відповідь на розчарування націоналізмом і національною дійсністю. Письменник завважує: “Мірилом речей є людина і завжди буде людина. Ціль ніколи не освячує засобів, і коли наші націоналісти про це забудуть - буде з ними великий капут” (цит. за: [12]).

З антиколоніальних тонів починав свою творчість Дан Мур (див.: [13]), який прокляттями, експресивними висловами, поданими в циклі “Дух України”, нагадував Маланюка. Але він подолав подібні руйнівні тенденції подальшими бароково-трайливими, поетичними збірками. До запропонованої ще Маланюком міфологеми “стиллет-стилос” додав новий, релігійний елемент, внаслідок чого

утворюється нова: стилет-стилос-хрест. І хоча героїчний аспект не зникає, він уже не є домінуючим, якимось поволі посувається на другий план і в майбутнє. На перший же план виходять аспекти релігійний і мовний.

Відбувався перехід національної ідеї з площини міфологічної до площини філософської. Водночас ця мудрість сприймалася як тягар, щось вимушене: “Та у муках ночей, під нещадними днями, /За безкрилим триванням цих згублених літ / Виростає ось мудрість, важка, наче камінь, - /Одинокий безрадісний плід” [6; С. 274]. І в іншому вірші: “Не треба мудрости - вона згашає синь, /І тмарить обрії, і барви поглинає. /Вона, як кислота, з’їдає цвіт краси /І пахощі краде; поет же прагне “знятись в лет - /хоч би на час, на мить” [6; С. 258].

Якісні перетворення були важливими тому, що тільки зміна настанови окремої людини є началом зміни психології нації, можливість вирішити великі проблеми людства. Якщо переважна більшість європейських народів визнала ідею “роздержавлення” народу ще в ХІХ - на початку ХХ ст., то “пражани” дійшли до цього лише в другій половині ХХ ст. Спочатку ідея саме державності лунала в їхній творчості чітко й неприховано, більше того, доробок національної культури в їхньому сприйнятті не міг виступити субститутутом державного життя, влади, незалежності, національних кордонів. Ці категорії вели між собою боротьбу, якою живилася творчість “пражан”. Деструкція ж була чеснішою за подальше міфологізування. Українська програма пошуку ідентичності не була різнобічною, у ній домінувала то одна, то інша складова частина, тоді як, наприклад, “прадід” націоналізму Ф.Лист вбачав у культурній ідентичності сукупність багатьох частин: культури, політики, мови, економіки. Необхідність наслідувати західний ідеал націоналізму розуміли й українські діячі (В.Липинський, Є.Маланюк, Д.Донцов, М.Хвильовий), але, на жаль, це залишилося у вигляді поодиноких висловлювань. Суперечність полягала в тому, що бажання позбавитися світогляду батьків не узгоджувалася з самою практикою ритуалу, який має бути освячений століттями. Створити новий міф майже неможливо в новому просторі, поза батьківськими схемами, поза традиціями й звичаями. Небажання наслідувати батьківський код, небажання в багатьох аспектах сприймати світ раціонально призвели до того, що впоратися зі світом доводилося з позиції дитини, тої самої, пам’ять про яку викреслювали з творчості. “Дитинність”, присутня в поезії та в житті “пражан”, стала також причиною загибелі молоді з ОУН. Водночас ускладнення стосунків поколінь є й рушієм сюжету міфів про народження героя, в яких, як в жодній з інших груп міфів, протидія батькові акцентована (ми ж маємо справу з героїчною поезією), й ознакою нової, модерної, літератури, й етапом народження націоналізму, яке пов’язане з занепадом традицій та нехтуванням порадами батьків.

Доля “празького” міфа підтверджує тези К.Леві-Строса про особливості смерті міфів. “Вони помирають не стільки в часі, скільки в просторі, переходячи з одного суспільства в інше, втрачаючи довжину і розкіш оповідання, драматичну напруженість мотивів, характеризуючись зубожінням сюжету та жанровими трансформаціями” [14]. Справді, міф, перенесений на інші континенти, де панували ідеї американського “плавильного котла” та “канадської мозаїки”, зазнав краху. “Празькі” ідеї жили в Канаді й Америці негативні стихії, ставали основою фальшивої історіософії, що було дуже небезпечним, оскільки національні почуття пов’язані з проявом стихії, підсвідомих імпульсів, котрим не завжди може протистояти освіченість - пригнітити катастрофічну владність людини колективу спроможна лише особистість [15]. Творчість пражан викликала появу цілої низки творів, які переслідували зовсім не художню мету: сказати своє слово (і немає значення яке, головне - своє) і тим виправдати і навіть перевірити своє існування в чужому просторі. Відлуння цього міфа можемо простежити у творчості багатьох поетів діаспори. Ю.Шерех вбачав останній “подих” Празької школи (“внутрішня вичерпаність” якої “прихована тим, що її чільні діячі були знищені під час війни. Але вона виразна, наприклад, у повоєній поезії Маланюка з її прямуюванням до рількеанства” [16]), у поемі О.Лягуриної “Сроним”. Але була ще творчість Б.Олександрова, В.Скорупського, Л.Ромена, Д.Мура, Л.Мурович, В.Ворскло, О.Смолрича, П.Штепи та інших.

У творчості “епігонів” (вживаємо цей термін не з погляду естетичної характеристики поезії, а на позначення долі празького міфа) не знайдемо вже чітко окресленої концепції національного міфа, він розчиняється в безлічі суперечливих парадигм, що мали передати хаотичне переживання віддаленості від рідного краю.

Окрему групу послідовників “празької школи” складають поети, які празький міф не стільки продовжували, скільки заперечували, десакаралізуючи найважливіші теорії, проповідуючи ідеї, відверто протилежні “празьким”. Сакральні для пражан історіософські теорії під пером О.Смолрича обертаються на побутову замальовку: “Ачей колись /з варяги в греки /шлях /проходив попри цю /під стріхою /злиденну хату, /бо, як ще можна /пояснить - /столітню бабу /на печі, /і на стіні Еллади /мапу ?” [17; С. 90]. Якщо поети празької школи тужили за морем, прагнули перейняти від нього почуття волелюбності та нескоримості, а ідея виходу до моря була засадничою для нового національного міфа, і злоречий суходіл інакше як карою не називався, то, виявляється, “згубний” етноландшафт може отримати й позитивну оцінку: “А нам судилась доля сухопуття: /Земля розлита медом навкруги, /Тому думки і мрії в

нас прикуті /До сонця, до дощу і до плугів. /Хай океан дзвенить у наших мріях /Гартує наші думки і серця, /Нове життя ми відкривають зумієм, /Бо відкривати можна без кінця” [18]. Риси, які викликали обурення “пражан”, перш за все, рабство та пасіонарність української душі, прочитуються під іншим кутом зору, захищаються й оспівуються: “Ми плюгавимо минуле, /Предків ставимо в ніщо, /...То “погани”, гречкосії, /Глупі і німі раби /Не створили Візантії /Риму нам теж не дали. /Як же теє диво сталось, /Що погани ті дурні /В райську землю продістались, /Кращу землю на землі?” [19], “Хоч ми раби, та ми перемогли. /Ще не усі Америки відкриті, /Ще не один з землі ізникне Рим. /Раби стають володарями світу, /А вікінги зникають наче дим” [20].

Від героїчної епохи відбувся перехід до “Негероїчної епохи” - так називає один із власних віршів О.Смотрич. Пам’ять, комплекс провини змушували писати не про те, про що б хотілося: “Я у поезії і досі ще /в боргу - /у зародку душу красу /ще не народженої /пісні /й співаю все /про гниди й воші /в світову війну /в заношеній до дір /білизні. /І все ж ніяк / не умовчу, /яка була краса, / які надії вищі, /як досягали й репалися /в нашому саду /сперва черешні, /потім - вишні” [17; С. 91]. Ці “обірвані” (на рівні тематичному, версифікаційному, стилістичному) вірші сприймалися вже не як обов’язок, чин, лицарська неподатливість спокусі, а просто як кара й зрада поезії. Та якщо навіть і спромогтися на високе слово, його все рівно ніхто не почує: “І хтось владно прорік: /-Досить! /І здригнулась земля, /І хитнулись на мить /небеса, /і залишилось все, /як було досі” (Виділено нами.-О.К.) [17; С. 75]. Н.Лівицька-Холоднея переписує легенду про Георгія Переможця, який замість того, щоб вбити змія, “мовчки над змієм стоїть із мертвим списом” [21].

Останнім же в долі празького міфа було зізнання поета: “Я більше не кричу / не кличу я людей до бою, / бо я нарешті зрозумів - / мій біль, / мій крик / був неспівзвучний із добою” [22]. Це ті ж самі почуття, які висловлював 20 років тому Маланюк: “І треба ж було все життя тремтіти, / І сліпнути у нестерпучім сьайві, / Щоб ось тепер зненацька зрозуміти, / Що вірші були зовсім зайві” [6; С. 280].

Але поет помилявся. Його вірші зайвими ніколи не були: ні на час творення нового національного міфа, тому що разом з ними сприяли творенню нового світогляду і активному пошуку національної самосвідомості, не є вони зайвими і тепер, коли відкрили багатьом українцям можливість шляхів національної ідентичності і здивували силою духа.

Розглядаючи долю національного міфа, не можна не звернутися й до творчості Нью-Йоркської групи, але не для того, щоб виявити відлуння, навпаки, щоб увиразнити естетичне зацікавлення і згасання національних категорій у новій - власне естетичній - картині світу. “Поети Нью-Йоркської групи, на відміну від празької, не творили собі спільного світу, хоч можливість така і до певної міри потреба, після повоєнної затрати ґрунту, існували. Такий світ могли вони створити і в площині естетичній (модернізм), і в площині філософській (екзистенціалізм), - зауважує Б.Бойчук. - Поети ці вибрали, натомість, відцентричну настанову, творячи собі окремі індивідуальні світи. ...Вони досить декларативно (дехто сприймав це як зарозумілість) починали від себе. І не було в цьому нічого дерогативного, бо кожна справжня дорога в творчості мусить скорше чи пізніше початися від себе” [23]. Від самого початку всіх членів групи об’єднувало радикальне неприйняття народництва з його мовою і пафосом, а відтак патріотичні, національні мотиви, кліше, навіть форми видавалися неприпустимими. Звичною стала думка про те, що все, що має хоча б тинь патріотизму чи навіть політики, вже з цієї причини не могло бути якісним з мистецького погляду. Намагаючись вирватися з кола обмежень, поети Нью-Йоркської групи спочатку серйозно звузили можливу тематику: жодного патріотизму, жодної політики, жодних сліз за бідною Україною. Бо на часі були не сентименти, а новизна, вихід за межі старої мови й традиції, старої філософії, старих почуттів. Ішлося про феномен свободи творчості, радикального, повного, остаточного відриву від ґрунту “рідних” традицій, від хуторянства та провінціалізму, від усього того, що становить поняття “літературних традицій”, від самої мови української літератури в тому вигляді, в якому вона склалася на початок п’ятдесятих років. Нью-Йоркська група навіть під час своєї найбільшої активності - у шістдесятих роках - не була продуктом еміграції, не відображала ні її політичних поглядів, ні художніх смаків. Навпаки, вона була свідомим викликом цим смакам і поглядам [24].

Не продовжили “празького міфа” й українські поети Чехословаччини, які хотіли стати “складовою частиною чехословацького літературного процесу, бо ж були громадянами Чехословацької республіки. На жаль, пражські поети не знали про існування “празької поетичної школи”, яка могла бути реальною інспірацією для них. Дещо пізніше вони довідалися про її досягнення із західноєвропейських емігрантських журналів, але застосувати її здобутки не змогли, бо жили в зовсім інших суспільних умовах, і вимагалися від них інші ідейно-естетичні критерії” [25].

Принципово неможливим є продовження творення національного міфа в сучасній постмодерній літературі з її неухвагою до національного, історичного, універсального, з її героєм - деколонізованою людиною, що має певну історичну й національну амнезію. Проаналізувавши нову українську драматургію під кутом зору вияву в ній різних видів ідентичності, Л.Онишкевич зауважує: “Фрагментація тексту і сюжету не дає розвинути цілісності ідентичності, коли зовнішні, зокрема зорові ефекти, домінують і тому часто предметність (чи радше консумеризм) стає важливим чинником (за

думкою С.Ватта). Ми бачимо, як у цих п'єсах ідентичність часто пов'язана з предметами (зокрема, проблемами помешкання), які представляють дану спільноту і потреби масової культури” [26].

Отже, якщо спробувати зробити класифікацію процесів трансформації нового національного міфа, то вона буде дуже умовною, оскільки ці процеси не носили рівномірного та однозначного характеру. Шлях національного міфа - це шлях від авторитарного “Слова про Ігорів похід” до сумнівної “Книги Влеса” (джерела натхнення Л.Мурович), від вогненного слова до поринання в стихію так званої народної етимології (збірка В.Ворскло “Лада”), від ритуалу до його мавпування, від цільної концепції історіософського міфа до розпаду і розкладу на окремі мотиви і повторювані сюжети, від підкорення особистих інтересів національній справі до зосередженості на неповторності людської особистості, до антропологічного акценту.

По-перше, можемо виділити так звану нульову деструкцію, яку можна передбачити, але яка не відбулася через смерть кількох представників.

Другу групу становлять твори, у яких здійснився перехід від національної зацікавленості до антропологічної та філософської проблематики, що було притаманно розвиткові європейської національної ідеї в ХХ ст. взагалі. Це, насамперед, пізні вірші Є.Маланюка, листування Л.Мосендза, його роман “Останній пророк”. Сюди належать творчі трансформації на естетичній основі у Д.Мура, В.Скорупського. Трохи осторонь стоять пізні вірші О.Стефановича (у них доміганта переноситься на релігійну тематику), Г.Мазуренко (звернення до абсурдистської поезії, що було насправді не стільки якісною трансформацією, скільки проявом незадоволеності вирішенням національного питання).

Ще одна група віддзеркалює справжню деструкцію, котра виявилася в розпаді мотивів, безмежному повторенні тих самих ідей, повному зубожінні не тільки творчому, а й особистісному, пов'язаному з втратою почуття ідентичності. Прикметними в цьому плані є писання Л.Ромена, Л.Мурович, деякі цикли О.Лятуринської тощо. Своєрідне продовження знаходимо й у випадку заперечення празького міфа з боку В.Ворскло, Б.Олександрова і в дуже негативному варіанті в “буркотінні” О.Смотрича.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сварник Г. Чи існувала “празька школа” української літератури? // Українські проблеми. - К., 1995. - № 2. - С. 87-97.
2. Савенець А. Літературна школа - один із “блукаючих” термінів // Слово і час. - 2000. - № 4. - С. 44-51.
3. Лятуринська О. Зібрані твори. - Торонто, 1983. - С. 690.
4. Мосендз Л. Помста. - Прага: Колос, 1941. - С. 23.
5. Кьєркегор С. Страх и трепет. - М.: Республика, 1993. - С. 266.
6. Маланюк Є. Поезії / Упоряд., вступ. ст. і прим. М.Я. Неврлого. - К.: УПІ ім. І.Федорова; Фенікс ЛТД, 1992. - 318 с.
7. Мазуренко Г. Скит поетів. - Лондон, 1971. - С. 63.
8. Лятуринська О. Зібрані твори. - Торонто, 1983. - С. 99.
9. Шевельов Ю. Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською // Лятуринська О. Зібрані твори. - Торонто, 1983. - С. 27.
10. Dietz S. The bitter air of exile: Russian Emigres and the Berlin experience // The literature of emigration and exile. - Texas, 1992. - P. 48
11. Ворскло В. Листи без адреси: Вибрані поезії. - Торонто, 1962. - С. 52.
12. Кравців Б. Мосендз і його “Останній пророк” // Мосендз Л. Останній пророк. - Торонто, 1960. - С. 31.
13. Мур Д. Скрижалі туги: Поезії. - Едмонтон, 1973. - 122 с.
14. Леви-Стррос К. Как умирают мифы // Зарубежные исследования по семиотике фольклора. - М.: Наука, 1985. - С. 78.
15. Юнг К.Г. О современных мифах: Сб. трудов: Пер. с нем. - М.: Канон, 1994. - С. 234.
16. Шевельов Ю. Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською // Лятуринська О. Зібрані твори. - Торонто, 1983. - С. 61.
17. Смотрич О. Ужинок. - Б-ка Сучасності, Ч. 165. - 1985. - С. 90.
18. Ворскло В. Листи без адреси: Вибрані поезії. - Торонто, 1962. - С. 38.

19. Ворскло В. Лада. - Торонто, 1977. - С. 48.
20. Ворскло В. Листи без адреси: Вибрані поезії. - Торонто, 1962. - С. 36.
21. Лівницька-Холодна Н. Поезії старі і нові. - Нью-Йорк, 1986. - С. 159.
22. Смотрович О. Кільканадцять уривків з неіснуючої цілоти // Сучасність. - 1985. - Ч. 7-8. - С. 6.
23. Бойчук Б. Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок // Сучасність. - 1979. - № 1. - С. 22-23.
24. Павличко С. Нью-Йоркська група в контексті модернізму // Вікно в світ. - 1999. - № 5.-С. 158.
25. Роман М. Поезія прямишівських українців у контексті словацької і загальноукраїнської літератури 1945-1990 рр. // Літературознавство: Матеріали ІУ конгресу Міжнародної асоціації україністів. - К.: Обереги, 2000. - Кн. 2. - С. 239.
26. Онишкевич Л. Прояви ідентичності у новій українській драмі поєднання постмодернізму (Про постмодернізм та ідентичність одиниці) // Літературознавство: Матеріали ІУ конгресу Міжнародної асоціації україністів. - К.: Обереги, 2000. - Кн. 2. - С. 219.

УДК 820 Г - 3.06 "15"

ДРУГА ВЕРСІЯ “ПРИГОД МАЙСТРА F.J.” ДЖОРДЖА ГАСКОНЯ: МАСКУВАННЯ ПІД ЛІТЕРАТУРНУ ВИГАДКУ

Лілова О.Є., аспірант

Запорізький державний університет

Більшість літературознавців, що зверталися до вивчення творчості Джорджа Гасконя, не обійшли увагою питання “двох редакцій” “Пригод майстра F.J.”. Негативна оцінка, яку дістав роман і вся збірка “Сто різноманітних творів” (1573), до якої він був включений, спонукали автора до того, щоб внести деякі корективи до текстів: вилучити найбільш скандальні вірші та дещо змінити сюжет “Пригод”. Згодом, через два роки, з’явиться друга редакція збірки під назвою “Візерунки Джорджа Гасконя” (1575).

Оскільки наприкінці XVI століття у читачів роману не виникало сумнівів у тому, що твір відбиває реальні факти з авторської біографії і не є літературною вигадкою, автор, намагаючись “пристосуватися” до існуючих художніх стереотипів та сподіваючись врешті-решт мати успіх у читачів, був змушений внести у друге видання роману певні зміни. Так, твір тепер мав назву “Приємна вигадка про Фердинандо Джеронімі та Леонору де Валаско. Переклад з італійської оповідань Бартелло”. З нього усувається фігура оповідача G.T., який відіграв надзвичайно важливу роль у першому варіанті роману. Дія переноситься з півночі Англії до Італії (точніше в Ломбардію), а герої отримують італійські імена (F.J. – Фердинандо, Еліно́р – Леонора, Френсіс – Франсішина). Деякі епізоди “Пригод майстра F.J.” скорочуються (напр., скорочено сцену любовного побачення Фердинандо та Леонори “бенкет під місяцем”, виключено сцену полювання, під час якого F.J. натякає чоловікові Еліно́р на його неспроможність захистити свою честь та ін.), зазнає змін кінець твору, який містить тепер морально-етичний висновок автора.

Розглянемо всі ці зміни більш детально. Щодо переносу місця дії в інший простір, то такі критики, як М.Шлаух, П.Селзмен, Ч.Прауті висловлюють припущення, що Гасконь зробив це, аби відвернути увагу читачів від відомих в англійському королівстві осіб [1,229; 2,22; 3,20]. Як зазначає Дж. Паркс, в одному із своїх віршів у формі листа-звернення Джордж Гасконь застерігає мандрівника, який збирається в подорож, проти вигнанців з Англії, що зараз мешкають в Італії і відомі своєю розпущеною та зрадництвом, а також проти італійського мистецтва отруєння, тамтешнього убрання та манер [4,214]. Серед англійців, які здобули італійську освіту та заробили своєю поведінкою скандальну репутацію в Лондоні, Дж. Паркс називає Артура Хола та Томаса Сесіла [4,206]. Цікаво, що саме з цими “негідниками”, як стверджує дослідник В.Воллас, приятелював замолоду і Джордж Гасконь [5,17], та пізніше він зрікся такого способу життя. Отже, вибір саме Італії новим місцем дії роману, навряд чи міг бути випадковим, бо Італія в уявленні елізаветинців була країною розбещеності та пороку, і те, що було соромно для Англії, цілком природно сприймалося на просторах цієї південної країни.

Стосовно імен героїв у другій версії роману зазначимо, що сам автор часто називає леді Франсішину Френсіс, а Леонору – Еліно́р, забуваючи про італійські еквіваленти цих імен (“Оскільки, на мою думку,

Леонора – це те саме, що англійське ім'я Елінора, а Франсішина – ніщо інше, як Френсіс, я буду називати героїню твору так, як то більш звично для наших співвітчизників” [6,36]. Цікаво також, що героїню однієї з трьох вставних історій, яка зраджує свого чоловіка з гостем дому, і носить ім'я Бесс у першому варіанті “Пригод”, тепер звать Ламія – так само, як і повію з трагікомедії Гасконя “Дзеркало виховання” (1577). До речі, згадана повія була італійкою за походженням. Ці факти лише зайвий раз переконують нас у тому, що обидва варіанти роману “Пригоди майстра F.J.” належать перу Дж.Гасконя, а оповідач Бартелло – так само вигадана фігура, як і G.T.

У другому варіанті “Пригод майстра F.J.” немає передмов від A.V., H.W., G.T., в яких було виражено художні імперативи письменника, і які, завдяки грі з висловленим у них “недозволом” друкувати особисті листи та вірші, ставили читача перед дилемою: йдеться про справжні події чи про вигадані? За зауваженням В.Девіса, історія, побачена очима оповідача та викладена ним на сторінках роману, сприймається як така, що справді відбулася, а не як матеріал, до якого він додав свій коментар [7,107]. Дослідниця П.Фумертон порівнює вступні листи до англійських пізньоренесансних романів із шкатулками, які приховували сердечні таємниці і зберігалися в домівках елизаветинців у приватних кімнатах [8,88]. Вилучивши з роману вступні листи, автор тим самим позбавляє повісткування про пригоди юнака певної таємничості, а отже, знімає питання достовірності описуваних в романі подій. За словами Р.Гелджерсона, перетворивши оповідача з товариша головного героя роману на автора прозової оповіді, Гасконь у другій версії свого твору “перетворює факт на літературну вигадку” [9,47].

Найсуттєвішою зміною у другому варіанті Гасконевого твору є, напевно, усунення постаті іронічного оповідача G.T. Тепер це, як зазначено на початку роману, історія, що є перекладом з італійської і належить перу такого собі Бартелло (“The pleasant Fable of Ferdinando Jeronimi and Leonora de Valasco, translated out of the Italian riding tales of Bartello”). На думку В.Девіса, замислившись над запитанням, що саме критикує Джордж Гасконь у своєму романі: людей, які не вписуються в стандарти куртуазного любовного кодексу, чи сам кодекс, не варто поспішати з вибором першої відповіді. Адже тоді буде неможливо пояснити собі присутність в романі таких двох фігур, як оповідач G.T. та леді Френсіс [7,104]. Таким чином, відсутність оповідача в другому виданні значно послаблює ідейну спрямованість роману, яка була однією з “сильних сторін” першої версії “Пригод майстра F.J.”. Вагомою втратою вважає усунення оповідача і дослідниця П.Скотт. За її словами, саме коментарі та реакція оповідача на вірші майстра F.J. та власне на події роману викликають відповідну, потрібну авторові, реакцію читача [10,374].

Подібну точку зору на зміни, здійснені Гасконем у другому виданні “Пригод”, висловлює в примітках до тексту твору і американська дослідниця М.Лоуліс, укладачка відомої антології елизаветинської художньої прози: текстуальні зміни у версії 1575 року незначні, слово замінене тут, речення чи абзац скорочено або додано там, але “усунувши оповідача, Гасконь, на мою думку, радикально змінив і зруйнував первісний текст” [11,626-627].

Порівняймо фінальні абзаци двох видань роману. На відміну від першої версії “Пригод”, наприкінці зміненого “італіанізованого” видання Гасконь розповідає про подальшу долю головних персонажів: Фердинандо від'їздить до свого дому в Венеції, де веде безпутний спосіб життя, леді Франсішина вмирає після трьох років хвороби, леді ж Леонора продовжує жити собі на втіху так само, як жила завжди. За зауваженням М.Шлаух, Гасконь таким чином доходить висновку, який так полюбляють новелісти Нового часу, а саме: характер зумовлює долю людини [1,233]. Сам же автор з цього приводу висновує: “Тож, як бачимо, коли хибна пристрасть криється під маскою любові, вона шкодить не тільки легковажним людям, але й завдає болю тим, хто здатний на вірність. Отже, я розповів вам цю історію, сподіваючись на те, що для молодого читача вона стане застереженням проти подібної марної зати” [6,81].

Літературознавці, які у своїх роботах порівнювали дві версії “Пригод” (Ч.Прауті, П.Селзмен, М.Шлаух), зазначають, що такий фінал твору, виконуючи виховну функцію, міг допомогти Гасконеві виправдатися в очах двору, церкви та цензури. З цією метою, на їхню думку, із роману було вилучено еротичні епізоди та гостро-критичні коментарі до поетичних вставок, в яких автор вустами оповідача висловлює своє ставлення до сучасної йому поезії.

Думається, що у другому варіанті роману Гасконь урівноважує сильним фіналом лояльну та не таку сміливу, як у першому виданні, головну частину твору.

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що Гасконь, напевне, не ставив собі за мету здійснити трансформацію тексту “Пригод”, виходячи з яких-небудь художніх завдань. Автор взявся за естетичну переробку першої версії твору виключно заради того, щоб виправдатися в очах елизаветинського двору. Як відомо з біографії письменника, 1575 року, тобто в рік видання своєї другої збірки “Візерунки Джорджа Гасконя”, він брав безпосередню участь (як автор сценарію, а також актор) у королівських розвагах у Кенілворті. Отже, після виходу в світ першого видання збірки Гасконь опинився між двох вогнів: з одного боку, загроза бути виключеним із свого суспільного кола (що сприймалося ним як особиста трагедія), з іншого боку, роман, яким він хотів подати урок молоді, що його прочитає. Гасконь

обирає компромісний вихід із ситуації, до якої він потрапив. Письменник не вносить сюжетних змін до “Пригод майстра F.J.”, не пише продовження роману (як Джон Лілі, автор дилогії “Евфуес. Анатомія розуму” (1579), “Евфуес та його Англія” (1580) або Томас Делоні, автор диптиху про сукнарів “Джек із Ньюбері” (1597), “Томас із Редінга” (1600)). Дві версії Гасконевиx “Пригод” – це не два самостійні жанрові утворення, не свідомий творчий експеримент майстра, здійснений, наприклад, Філіпом Сідні в “Старій Аркадії” (1577-1580) та “Новій Аркадії” (1590). За словами польської дослідниці М.Шлаух, зміни, які автор вніс до другого видання “Пригод майстра F.J.”, є вельми прозорим покривалом, за допомогою якого Гасконь намагається згладити усі ті шорсткі місця, що викликали невдоволення читачів першої версії роману. Втім, таке маскуваннa не вносить кардинальних змін в ідейно-тематичний комплекс твору [1,229]. Компроміс, запропонований Джорджем Гасконом у другому варіанті твору, не задовольнив тих, хто висунув проти автора збірки “Сто різноманітних квітів” звинувачення у наклепі та брехні. Ті зміни, що автор вніс у друге видання роману, виявилися для них непереконливими. Як наслідок – доля другого видання збірки виявилася не щасливішою за долю “Квітів”: “половину з Гасконевиx візерунків” було конфісковано та знищено [2,23].

Таким чином, перша версія роману “Пригоди майстра F.J.” розцінюється науковцями як більш вдала і як така, що має більшу художню цінність. Вона, за словами П.Селзмена, “утримує читача від однозначних етичних оцінок подій та характерів, описуваних у творі” [2,34]. Косметична правка, яку Джордж Гасконь вніс до першого видання роману, аби відвернути увагу від відомих лондонських осіб, які ніби-то впізнали у героях збірки “Сто різноманітних квітів” себе, не принесла авторові очікуваного результату. Роман було зіпсовано, а, офіційні особи залишилися незадоволені змінами, що були внесені письменником до першого варіанту твору.

Варто наголосити на тому, що обидві версії “Пригод” належить до першого періоду творчості Джорджа Гасконя. Вірогідно, невдача, якої зазнала чергова спроба письменника-єлизаветинця зі збіркою “Візерунки Джорджа Гасконя”, призвела цього майстра слова до необхідності кардинально переглянути своє мистецьке кредо. Всі твори, які в подальшому вийшли з-під пера Джорджа Гасконя і належать до другого періоду творчості письменника, характеризуються моралізаторством і дидактичною спрямованістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Schlauch M. Antecedents of the English Novel 1400-1600. - London, 1963. – 264p.
2. Salzman P. English Prose Fiction 1558-1700. A Critical History. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 391p.
3. George Gascoigne’s A Hundreth Sundrie Flowers. by C.T. Prouty.-University of Missouri.-Columbia.-1942.-305p.
4. Parks G.B. The First Italianate Englishmen // Studies in the Renaissance. – NY: Publications of the Renaissance Society of America, 1961. – Vol.VIII. – P.201.
5. George Gascoigne’s The Steel Glass and the Complaine of Phylomene: A Critical Edition with an Introduction by William L.Wallace. – Salzburg: Institut für Englische Sprache Und literatur, 1975. – 245p.
6. Gascoigne G. The Adventures of master F.J. // An Anthology of Elizabethan Prose Fiction, Ed. By P.Salzman.-Oxford: Oxford University Press, 1987. – p.3-81.
7. Davis W.R. Idea and Act in Elizabethan Fiction. – Princeton: Princeton University Press, 1969. – 289p.
8. Fumerton P. Cultural Aesthetics. Renaissance Literature and the Practice of Social Ornament. – Chicago and London: The Univ. of Chicago Press, 1991. – 279p.
9. Helgerson R. The Elizabethan Prodigals. – Berkeley. Los Angeles: University of California Press, 1976. – 178p.
10. Schott P.S. The Narrative Stance in “The Adventures of Master F.J.”: Gascoigne as critic of His Own Poems// Renaissance Society of America. Renaissance Quarterly.-Vol.XXIX.-No3.-Autumn 1976.-p.374.
11. Elizabethan Prose Fiction. Ed. by M.Lawlis. – NY: The Odyssey Press, Inc., 1967. – 649p.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА АДАПТАЦІЯ АНГЛІЦИЗМІВ І АНГЛО-АМЕРИКАНІЗМІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ)

Лісогуб Л.І., ст. викладач

Краматорський економіко-гуманітарний інститут

Активізація процесу запозичення і широке вживання англійської лексики в німецькій мові у сфері економіки пов'язано з високим розвитком американського бізнесу, проникненням нових привабливих, модних, корисних або важливих речей, уявлень, понять. Особливу роль при запозиченні відіграє принцип мовної економії. Запозичене слово виявляється коротшим, змістовнішим, виразнішим, ніж відповідне багатоскладове, а іноді багатокореневе німецьке слово.

Значення термінології постійно зростає у зв'язку з розвитком науки. Термін є одним із компонентів соціальної пам'яті, важливим чинником фахового спілкування. Термінологічні проблеми виходять за межі однієї нації і набувають інтернаціонального значення, стають проблемами історії цивілізації людства, взаємостосунків між народами. Сказане справедливе і для економічного терміна. В останнє десятиліття двадцятого століття багато зроблено для становлення та розвитку термінознавства та термінографії.

У даній статті здійснюється підхід до терміна як до складової частини загальнонародної мови з обмежувальною специфікою.

Запозичені англійські й англо-американські терміни у системі німецької мови отримують нове оформлення, зазнають адаптації, що являє собою комплексний процес, який охоплює всі сторони існування і розвитку слів у мові. Освоєння іншомовних слів мовою розглядається лінгвістами як максимальне наближення їхньої фонетичної, графічної, морфологічної і лексико-семантичної характеристики до відповідних норм мови, що запозичує.

Семантичні властивості запозичених термінів виявляються при розгляді лексико-семантичної адаптації, під якою розуміється семантичний розвиток запозичень у період входження і подальшого функціонування в мові, взаємодії зі словами мови-рецептора, словотворчої активності, взаємозв'язку із загальноновживаною лексикою.

Основним виглядом смислових перетворень на першому етапі лексико-семантичної адаптації запозичених термінів є звуження семантичного об'єму. Воно пов'язане зі звуженням сфери вживання даних термінів, що зумовлено наявністю факту вибіркової лексико-семантичного варіанта, що запозичується, який розглядається в лінгвістиці як одна із закономірностей, характерних для процесу запозичення [7, 69].

На першому етапі відбувається проникнення запозичень у мову, воно використовується тільки для позначень реалій, частіше за все це терміни, які на цьому етапі асиміляції мають тільки одне значення, наприклад: *das Clearing*, *das Deficit-spending*, *das Forfeit*, *das Marketing-mix*, *das Marketing-Research*.

На другому етапі асиміляції відбувається розширення сфери вживання слова згідно німецької дійсності, запозичення розширює своє значення. Це період подальшого функціонування запозичених термінів у термінологічній системі мови-рецептора, їхній мовний семантичний розвиток у нових умовах. На цьому етапі адаптації можлива реалізація здатності вузькоспеціалізованих термінів до набуття нових значень. Наприклад, англіцизм *bargaining* у німецькій мові *das Bargaining* має такі значення:

- 1) *das Verhandeln* (Wirtsch.);
- 2) *[Vertrags]abschluß* (Wirtsch.) [2, 106].

Запозичення стає невід'ємною частиною лексико-семантичної системи мови-рецептора, починає розвиватися на ґрунті мови, що запозичує згідно з існуючими у ній законами. Воно взаємодіє з лексичними одиницями мови, встановлюючи з ними семантичні зв'язки.

Більшість запозичених термінів однозначна в межах однієї термінологічної підсистеми:

die Consistency -, ...cies: *Widerspruchsfreiheit, Stimmigkeit der Angaben von Befragten* (in der Markt- u. Meinungsforschung);

das Desk-Research -[s], -s: *Auswertung statistischen Materials zum Zweck der Markt- und Meinungsforschung*;

das Direct costing -, -[s]: *Sammelbez. für verschiedene Verfahren der Teilkostenrechnung* (Wirtsch.);

die Merchant bankers -; engl. Banken, die bes. den Außenhandel durch Wechselgeschäfte u. durch das Ausgeben von Anleihen (Anleihenbegebung) finanzieren.

das Merchandising, -s: Gesamtheit der verkaufsfördernden Maßnahmen der Herstellers einer Ware [1, 1008].

Результатом семантичного розвитку запозичених термінів при їхньому функціонуванні в мові-рецепторі є полісемія. Певну частину запозичених термінів складають багатозначні термінологічні одиниці:

das Claim -[s], -s:

- 1) Anrecht, Rechtsanspruch, Patentanspruch (Rechtsw);
- 2) Anteil (z.B. an einem Goldgräberunternehmen) (Wirtsch.);
- 3) Behauptung, die von der Werbung aufgestellt wird].

der Poll -s, -s:

- 1) Meinungsumfrage, - befragung;
- 2) Wahl, Abstimmung;
- 3) Liste der Wähler od. Befragten [2, 609].

Між споконвічними словами і запозиченими можуть виникати і синонімічні зв'язки, у силу чого серед термінів з'являються синонімічні пари:

- der Goodwill - der Firmenwert,
- das Handling - die Handhabung;
- das Marketing-Research - die Absatzforschung;
- das Research - die Marktforschung;
- der Spot - der Werbekurzfilm, der Werbetext;
- die Superrevision - die Nach-, Überprüfung;
- das Surplus - der Gewinn;
- die Surtax - die Steuer.

Синонімія споконвічно німецьких та англійських термінів підтримується не тільки перетином одного із значень запозичення зі значенням споконвічного слова, але також високою словотворчою продуктивністю запозиченого слова-терміна, що ввійшов у нову мовну систему.

Запозичений термін володіє рядом поєднувальних можливостей (потенцій). Відбувається підкорення запозичення нормам мови, що приймає, розвиваються комбінаторні явища.

У складних словах запозичення виступає в ролі основного або визначального слова. Один з компонентів новоутворень являє собою вже відому лексичну одиницю, що самостійно вживається в галузі банківської, біржової справи, маркетингу, менеджменту, реклами, ділової комунікації, оподаткування, фінансування.

Характерною особливістю новоутворень є те, що вони виступають не в абсолютно новому значенні, а в тому ж, яке має основне слово, але тільки з іншою конкретизацією.

Особливий інтерес становлять новоутворення зі словом *das Leasing*:

engl. leasing, dt. das Leasing, uкр. лізинг - довгострокова оренда обладнання, машин, споруд виробничого призначення [6, 164].

Ця лексична одиниця не втрачає свого значення в новоутвореннях, словосполученнях, абрєвіатурах:

- der Leasing-Antrag - лізингова оферта (пропозиція);
- die Leasing-Branche - лізингова галузь;
- der Leasinggeber - лізингодавець;
- die Leasing-Gesellschaft - лізингова компанія;
- das Leasing-Modell - лізингова модель;
- der Leasingnehmer - лізингоодержувач;

das Leasing-Unternehmen - лізингова компанія;
 die Leasing-Variante - лізинговий варіант;
 der Leasing-Vertrag - лізинговий договір;
 das Rückleasing - зворотний лізинг;
 das Finanzleasing - фінансовий лізинг;
 das Kompensationsleasing - компенсційний лізинг.

Різновидом цього типу асиміляції є включення запозичень до складу різних стійких одиниць, наприклад:

Leasing anwenden - застосовувати лізинг,
 die neue Leasing-Variante anbieten - пропонувати новий варіант лізингу.

На прикладі наступних речень, вибраних з текстів різних функціональних стилів, можна продемонструвати лексико-семантичні зв'язки запозиченого терміна *das Leasing*:

Obwohl der Leasing-Vertrag über zwanzig Jahre abgeschlossen wird, kann die Produktionskapazität je nach Bedarf jederzeit verringert oder bis zur Vertragsauflösung abgebaut werden.

Die etwa 120 deutschen *Leasing*-Unternehmen haben ein Neugeschäft von 1, 4 Mrd. DM auf die Beine gestellt.

An der Spitze der *Leasing*-Kundschaft steht das verarbeitende Gewerbe mit 38%, gefolgt vom Handel mit 22%.

Der Bundesverband deutscher *Leasing*-Gesellschaften hat ermittelt, dass sich die Investitionen der *Leasing*-Unternehmen in letzten Jahrzehnt verfünffacht haben, während die der Gesamtwirtschaft nur verdoppelt werden konnten.

Bemerkenswert ist auch, dass die *Leasing*-Branche von konjunkturellen Schwankungen bisher kaum berührt worden ist.

Der *Leasinggeber* (Hersteller, Lieferant bzw. spezielle Finanzierungsinstitution) überläßt dem Leasingnehmer Anwender das Objekt für eine vereinbarte Grundmietzeit zur Nützung [5, 88-90].

Die auch international zu den Spitzenvertretern der Branche zahlende Mainzer DAL (Deutsche Anlagen Leasing GmbH) will nicht zuletzt durch das neue Leasing-Modell auf Expansionskurs bleiben, durch das sogenannte Produktionskapazitäten Leasing (PK), das Unternehmen jetzt anbietet.

An den geleasteten Maschinen angebrachte Meßanlagen überwachen deren Leistungen und übermitteln die Daten an den DAL-Zentralcomputer [5, с. 83].

Приклад з рекламного тексту:

EBV-Leasing

Das Auto-Leasing mit höherer Leistung

Ab sofort gibt es jedes Auto mit EBV:

Das innovative *Leasing* mit individueller Versicherung, markenunabhängiger Beratung und günstiger Finanzierung plus Mehrleistungs-Paket, das nicht mehr kostet. [3, 107]

Першим компонентом нових слів або термінологічних словосполучень часто виступає іменник engl. *investment*, dt. *der Investment*:

der Investmenttrust, das Investmenthaus, das Investmentpapier, das Investmentgeschäft, das Investmentgruppe, das Investmentgesellschaft, der Investmentprozeß, das Investmentzertifikat.

Наприклад: Alle Eckdaten zu ca 200 *Investmentgesellschaften* und den über 2000 in Deutschland zum Vertrieb zugelassenen *Investmentfonds*.

Das US-*Investmenthaus* Lehman Brothers hat die Aktie des Thyssen-Konzerns (WKN748500) mit "Outperform" bewertet.

Як основне слово виступає іменник engl. *manager*, dt. *der Manager* у новоутвореннях:

der *Austria-Tabak-Manager*, der Brand-Manager, der SCU-Manager, der Fonds-Manager, der Milch-Manager, der Port-foliomanager, der Produktmanager, der Roadmanager, der Österreich-Manager, der Sales-Manager, der Senior-Manager, der Topmanager, der Risiko-Manager, der Pazifik-Fondmanager, der Volksbegehrens-Manager, der Volvo-Manager.

Слово *manager* є основним у словах, які мають два визначальних компоненти: *der Austria-Tabak-Manager*, *der Pazifik-Fondmanager*, *der Volksbegehrens-Manager*.

Christian Heger, *Österreich-Manager vom US-Erzeuger Motorola*: "Klein, leicht und doch mit allen technischen Möglichkeiten ausgestattet, das ist das Handy der Zukunft". [3, с. 128]

Die *Austria-Tabak-Manager* hoffen, Ende des Jahres den Vorjahres-Rekordgewinn von 1, 8 Mrd. noch übertreffen zu können. [3, с.77]

Jörg Haider konnte dann auf den Klestil-Zug aufspringen, weil er - außer sich selbst - keinen überzeugenden FP-Kandidaten aufzuweisen hat. Oder er sieht die Kosten des Euro-Volksbegehrens auch als Investition in eine neue Spitzenfrau an: Denn *Volksbegehrens-Managerin* Susanne Riess-Passer konnte den Schwung daraus für eine Präsidentschaftskandidaten mitnehmen. [3, с.17]

Широко представлені складні іменники, які мають як основний або визначальний компонент запозичення engl.: *marketing*, dt.: *das Marketing*:

das Konvertionsmarketing, das Makromarketing, das Massenmarketing, der Marketingdienst, das Marketinginformationsteam, die Marketingkommunikation, die Marketingmöglichkeit, das Marketingprogramm, die Marketingversion, die Marketingstrategie, die Marketingforschung, das Marketingmilieu, die Marketingumwelt, der Marketingkomplex, der Marketingorganisation, das Marketingprinzip, das Probemarketing, das Testmarketing, die Marketingprognosierung, das Remarketing, die Marketingtaktik, die Marketingleitung, das Marketingforschungssystem, das Zielmarketing, das Preismarketing та інші.

Запозичення знаходяться відносно до споконвічного слова в препозиції або постпозиції. Необхідно відзначити високий словотворчий потенціал запозичень у мові і наявність великої кількості складних слів.

Виділяються основні моделі, в яких запозичення виступає в ролі основного або визначального слова:

- aa¹ - Investmenttrust, Topmanager;
- на - Finanzleasing, Zielmarketing;
- ан - Leasing-Antrag, Imageschaden, Investmentgeschäft;
- aaa - Internet-Service-Provider;
- нна - Volksbegehrens-Manager, Austria-Tabak-Manager;
- ана - Marketinginformationsteam,
- наа - Bau-Holding-Konzern;
- анн - Internet-Buchhändler, Internet-Buchhandlung.

Соціальна комунікативна потреба може обумовити перехід цих або інших лексичних одиниць у загальноповсякденну лексику.

У сучасній німецькій мові спостерігаються процеси детермінологізації. Детермінологізацію терміна *das Know-how* можна продемонструвати на таких прикладах:

Typisch für ein Joint-Venture ist, dass die Partnerunternehmen sich mit ihrem Know-how ergänzen, d.h. dass jedes der beteiligten Unternehmen über Fähigkeit oder Kenntnisse verfügt, bei (einem) dem anderen nicht vorliegen; das können z. B. Kapital, Patente, Produktionsanlagen, Kontakte u. a. sein [4, 143].

So vereinigen sich in unserem Unternehmen umfassendes Know-how in den Bereichen Schienenverkehr und Luft- und Raumfahrt sowie ein vielfältiges Angebot an anspruchsvollen Dienstleistungen. [4, 290].

Спостерігається процес ретермінологізації - перехід термінів з однієї термінологічної системи в іншу і подальша їхня участь одночасно в декількох терміносистемах.

Як приклад можна розглянути термін *der Transfer*:

1. Zahlung ins Ausland in fremder Währung оплата, сплачування, платіж за кордон в іноземній валюті (банківська справа);

¹ aa = 2 компоненти-англіцизми;

на = 1 компонент німецький (це може бути раніш запозичене слово з іншої мови) та один компонент-англіцизм;

ан = 1 компонент-англіцизм и 1 німецький компонент.

2. Übertragung - перенесення, передача (псих., пед.);
3. Überführung, Weitertransport - перевіз, перевезення (транспорт);
4. Wechsel eines Berufspielers (Sport) - зміна, заміна професійного гравця (спорт.);
5. (Sprachw.) positiver Einfluß der Muttersprache auf eine Fremdsprache (лінгв.) позитивний вплив рідної мови на іноземну мову.

Адаптація запозичених англійських і англо-американських термінів на різних рівнях представляє освоєння запозичених термінів у вигляді зростаючої лінії, від мінімального освоєння в графічному плані до максимального лексико-семантичного: *графічна – фонетична – морфологічна - лексико-семантична.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Duden Deutsches Universalwörterbuch. 2., völlig neu bearbeitende und stark erweiterte Auflage. Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
2. Duden Fremdwörterbuch. Band 2. Bibliographisches Institut Mannheim / Wien / Zürich. Dudenverlag, 1982
3. News, Nr. 37-11. September, 1997.
4. Ulrich Achilles. Marktplatz. Deutsche Sprache in der Wirtschaft. Büro für Verlagsmarketing, Köln, 1998. –295 S.
5. Артемюк Н.Д. Пособие по экономическому переводу. Часть 2.- М., НВИ – ТЕЗАУРУС, 1999.- С. 88-90.
6. Лесюк О.І., Титова В.В., П'ятничко Б.П., Крамаренко С.К. Короткий словник з економіки та менеджменту.-К.: Спалах ЛТД, 1996.
7. Чернышова И.И. Лексические заимствования в лексико-семантической системе языка (на материале немецкого языка) // Лингвистика и методика в высшей школе. Вып. 5, МГПИИЯ имени М. Тореза. - М., 1970. – С.65-70.

УДК 821.161.2 - 82.1

ДИНАМІКА ПОЧУТТІВ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ ІНТИМНОЇ ПОЕЗІЇ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Маковей Г.В., аспірант

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

Філософія осіннього кохання – таку характеристику можна дати збірці “Таємниця твого обличчя”. У ній - роздуми зрілого чоловіка, що крізь усе життя проніс вогонь кохання, туга за молодим запалом і беззастережністю почуттів, усвідомлення конечності життя й безконечності любові. В ній - дивовижно тонке переплетення досвіду віку й молодих почуттів, що під рукою майстра ожило галереєю мальовничих картин – бездоганних відбитків душі поета.

Роки, що минають, віддають увесь пережитий досвід у владу думок. А сильна вираженість чоловічого начала посилює панування раціо в психології ліричного героя. Тому наповненість його внутрішнього світу визначається, як правило, аналізом і осмисленням пережитого. Тому фарбами розуму виблискують ліричні акварелі його інтимних переживань.

Навіяні досвідом віку роздуми зумовлюють домінуючий у збірці стан смутку, туги за хмільною порою, що безповоротно поринула в минуле. Неможливість повернути весну й усвідомлення швидкого наближення зими народжують у серці ліричного героя печальні й болісні переживання. Вже зникла молода ілюзія, що кохання буде тривати вічно, а натомість прийшло розуміння конечності почуття. Звідси й образ сну в поезії Д. Павличка, що, нетривалий, як і ява кохання, з’являється на мить і зникає. Бажання зупинити сон, залишитись у солодкому полоні любові переходить у розчарування від нездійсненності мрії. Зіткнення потягу до ідеалу й розбитої ілюзії породжує самоіронію, що характеризує ліричного героя як людину, здатну критично ставитись до себе , й досить сильну, щоб лікувати власні рани любові:

... І серце хотів я вмить
Тим світлом і чистотою.
Раптом пробудження грім.
Де ж ти пропала, ноче?
Метелик у серці моїм
Вогкими крильми тріпоче [1, 44].

Осіньне почуття, що прийшло на зміну полум'ю молодості, викликає в ліричного героя суперечливі переживання. Інколи він відчуває полегшення, що минув той нестримний і виснажливий шал почуття, й замість нього з'явилась внутрішня рівновага й спокій. На зміну молодечому поверховому запалу прийшов сильний і глибокий внутрішній процес:

Вже душа не б'ється в креші неба,
Як розбитий громом океан.
Благодать зійшла на темні води,
Втихомиривсь і затихнув я.
Безпощадний блиск твоєї вроди
Лагідно в душі моїй сія.
Може хвилі встануть ще, як піки,
І полинуть радо на загин,
Але я люблю тебе навіки
Мовчазною силою глибин! [1, 29].

У внутрішній біографії зрілого ліричного героя переважає біль усвідомлення наближення кінця. Кінця життя, весни, любові. Його пізня любов має “присмак сонця й сліз” – меланхолійний відблиск сонячного променя й прозора краплина ясної журби (“Зеленим вогнем береза...”, “Море з моря ткалось гладко...”). А. Макаров визначає таке почуття, як “філософський сум автора перед неминучістю трагедії індивідуального буття, перед безконечністю світу і тою незначною часткою цієї безконечності, в яку людина вкладає свою любов, дружбу, всю радість життя”, і характеризує цей стан, як “синій сум пізньої любові, розмову серця з вічністю, останні промені вогню надій і поривань” [2, 174].

Такий песимістичний настрій ліричного героя найкраще відбиває прекрасна елегія “Розплелись, розсипались, розпались...”, докладний аналіз якої пропонує С. Барабаш [3, 11]. Цей песимізм безнадії й холодна печаль з акцентом на сріблясто-крижаних атрибутах зими (сніг, лід, сніжинка, білий колір) домінує й в деяких інших Павличкових поезіях зрілої пори (“Мріє, наче сніг здалека...”, загальне тло вірша “Дзвенить у зорях небо чисте...”).

Серце ліричного героя огортає смуток усвідомлення того, що “коротка весна” й він ніколи повністю не осягне ні суті жінки, ні кохання в усіх його проявах, бо кожна людина переживає за своє життя лише один вид любові. А неспокійний ліричний герой, більше схильний до палкого кохання-пристрасті, неспроможний пізнати іншу іпостась почуття, що дарує внутрішній спокій, мир, гармонію, все ж прагне до недосяжного (“Я прилітав до тебе...”).

Інший важливий аспект світу переживань ліричного героя – трансформація почуття від суму й печалі до бажання кохання. З автопортрета, намальованого словом, перед нами постають душа, що тужить і сумує, білий німб сивини над головою, що нагадає лик святого. Але його святість – то не синонім омертвіння почуттів, кров у його жилах все ще бурлить. Недарма уособленням досвіду віку й набутої мудрості в зрілій поезії Д. Павличка стає саме образ вогню, який завжди був для ліричного героя символом пристрасті. Адже будь-які знання набувають цінності, лише пройшовши через серце; лише відчуваючи кохання, пізнаємо істину (“Не бійся сивини моєї...”).

Життя ліричного героя – то шлях любові. Змінювалися обличчя коханих жінок, згасало й знову спалахувало багаття почуття, та ніколи не оселялася в його серці порожнеча, “байдужості смертельне трійло” обминуло його [1, 13]. Тому природно, що в пору зрілості, коли почуття згасають, у душі ліричного героя з'являється страх втратити любов, залишитись з овіяною смутом порожнечею в серці. Цьому стану ліричного героя співзвучний образ дощу з поезії “Сріблиться дощ в тоненькому тумані...”. Але поряд з дощем, як втіленням суму й печалі зрілості, автор виводить образ сонця, який у цьому контексті можемо трактувати як символ передчуття нового кохання. Немолодий уже ліричний герой, із сніжним ореолом досвіду щастя й розчарувань на скронях, ще сильніше, ніж у молоді роки, прагне любові, кличе її пристрасно й наполегливо:

Не бійся сивини моєї –
Вона тебе не забруднить...
Благослови, моя кохана,
У скронях схований вогонь.
Прийди до мене...

Схились над полум'ям прозорим
Мого печального чола.
Тож доторкнися до сивизни... [1, 13].

... Зустрінь мене.
... Моїх очей неголосне страждання
Ти поглядом ласкавим зупини [1, 73].

Але порівняно з пристрастю юності це зріле почуття набуває трохи іншої якості. Будучи поєднанням смутку й кохання, воно сповнене більшого розуміння, співпереживання, терпіння й теплового світла мудрості. Найкраще цю угамовану віком стихію охарактеризують рядки самого поета, адресовані коханій:

Моя печаль тебе не поневолить,
А тільки радісний розбудить щем,
Немов цього туману срібна волоть,
Замаєна і сонцем, і дощем [1, 73].

Меланхолійна філософічність та журливий пошук любові – то не єдина грань у багатому й суперечливому внутрішньому світі ліричного героя. З поетичної енциклопедії його почуттів постає протилежний бік строкатої душі. Душі, здатної до самовідродження, душі, що, незважаючи на вік і рани кохання, піддається регенеруючому впливу любові. Його пізнє кохання – не завжди осінній смуток і гіркота прозріння. Воно – віднайдений спокій і гармонія середини життя. Подекуди не тужлива й туманна осінь огортає душу читача зі сторінок поезій, а лагідне, сповнене повноти життя літо. Вже не бурлить і не гуркоче ріка почуттів, а солодко “замліває”. І відчуваємо, що знайшов, нарешті, ліричний герой ту омріяну сталість, стабільність, досяг гармонії з собою й оточуючим світом:

Скинь одежу свою,
Увійди
В річку рук моїх –
Уже літо,
Від джерела аж до моря
Замліває ріка, а над нею
Заметіль сонця шумить [1, 40].

Філософський огляд свого життя, роздуми над минулим і майбутнім вселяють у серце ліричного героя віру в найкраще, у всемогутню силу кохання, у світло, що мерехтить попереду. Минуле не відпускає, воно навіки оселилось у душі. Але буде завжди переможене майбутнім. Бо минула реальність приглушена й затуманена, мандрує по закутках пам'яті і лише тимчасово яскраво спалахує фейерверком реальних картин. А сьогодні й зараз для людини природно спрямовувати погляд у майбутнє. Погляд ліричного героя, сповнений оптимізму й надії, бачить своє завтра оповитим коханням, що повертає до життя, омолоджує, дає сили жити й творити (“Моє дівча, не вір...”, “Ще днів моїх багато за горою...”).

Ще днів моїх багато за горою,
За зорями в небесній глибині.
Все, що було, згубилось уві сні,
Лиш те, що буде, володіє мною.
Опалене жагою весняною,
Чуття будучини живе в мені.
В моєму серці, наче в стремені,
Нога часу з острогою тугою.
Та є на світі лагідна рука,
Яка в мої думки і сподівання
Вливається, як в озеро ріка.

Вона дає моїй душі сіяння
І дбає, щоб не згаснула зарання
Відлита в слові кров моя дзвінка [1, 51].

Наведена поезія постає перед нами як зразок незвичайного сонета. У традиційну форму введено новий зміст. Тут не знайдемо притаманної сонету концентрації думки. Вірш видається непродуманим, естетично недопрацьованим. Але виправданням поетової алогічності може послужити меланхолійний настрій, що став імпульсом для створення поезії, та намагання автора виборсатися з безжальної влади часу.

Кохання, як шлях до вічної молодості, заперечення старості й навіть смерті – таким малює майбутнє зріла думка автора. Ведучи читача поетичними лабіринтами до омріяної мети, він часто стикає

протилежні образи смерті й життя, синонімом якого для Павличка є кохання. Утомлений вагою віку, його ліричний герой прагне спокою, прагне зупинити час, бо надто болісно й тривожно сприймає наближення старості. Його ескейпізм розповсюджується подекуди аж до мрії про смерть, котра раптово переривається бажанням “збудитися на тихий голос” коханої. Таку перемогу кохання над смертю передано в останніх рядках поезії “Заснути так бодай на волосок...”.

Двобій смерті й життя набуває іншої модифікації, коли автор, загострюючи конфлікт, робить смерть необхідним фіналом пізньої любові й ставить ліричного героя перед вибором: життя без любові чи любов, що закінчується смертю. Це допомагає яскраво висвітлити такий бік особистості ліричного героя, як відданість коханню. Він вірний і відважний лицар любові.

Хоча “морозне сяйво сивини” викликає в його уяві невеселі асоціації з руїнами Апокаліпсису й подихом смерті, навіть непередбачувано, ліричний герой мужньо відкидає його, беззастережно кидаючись у вир почуття. Цей вчинок характеризує його як рішучого й доблесного воїна кохання, справжнього чоловіка, здатного на сильне почуття й не менш сильний його прояв (“Твоя краса, як усміх сатани...”).

Можливо, саме такі, приховані в глибинах емоційного світу немолодого вже ліричного героя скарби оптимізму й позитивного мислення приводять до того, що в його душі час од часу спалахують помолодечому гарячі й яскраві почуття. Адже, незважаючи на досвід віку, на “дим незримого костра” на скронях, його дух залишається незломленим, а серце молодим (“Зніми мені легенькою рукою...”). І подекуди в поезіях осінньої пори читач відчує в образі ліричного героя жагучого юнака, а не зрілого чоловіка.

Ніжність, радість, легкість, безтурботність – почуття, викликані у ліричного героя молодістю коханою, чия юність немов передається йому й омолоджує, як дивовижний еліксир. Цей стан виявився несподіваним для Павличка спалахом пестливих слів: “крильця”, “маленька”, “гнізденько”, “колисенька” (“Дівчино, дівчино, де твої крильця?”). Його бурхлива весна почуттів вилася в сонячні метафори й сяючі порівняння: “Ти блискавкою брови сонце мені затьмила”[1, 57], “Небо весняне в сяйві іскриться”, “буде в колосі воно [гнізденько], як у сонці”[1, 37].

Хоч молодість минає, її яскраві почуття, трансформовані в образи й картини, залишаються в спогадах. Не раз пам’ять повертає Павличкового ліричного героя до минулих переживань і змушує знову й знову відчувати молодече кохання-пристрасть. Для таких спогадів характерне поєднання бурхливих почуттів юності і їх раціонального осмислення. Досвідчене око ліричного героя бачить своє молоде кохання, як почуття стихійне, непідвладне розумові. Такому стану відповідають надзвичайно сильні образи природної стихії: “розбитий громом океан”, “темні води”, “хвилі, як піки”[1, 29]. Інший поетичний прояв чарівної повноти юності - червоно-золота гама кольорів, що створює в поезії Д. Павличка дуже яскраві образи: “червоні яблука”, “зірка, що кличе, мов суніця”, “золоте море пшениці”, “вогонь травневий”[1,34]. П’янка весняна пора, коли звідав найвище блаженство, асоціюється у ліричного героя з цвітом яблуні, як символом молодих почуттів, світла й насолоди [1, 97].

Скинувши вагу років, ліричний герой ніби знову відчуває юнацьке нетерпіння й безмежну радість зустрічі з коханою й співає пісню палкого кохання-пристрасті. Промовисті метафори, порівняння й гіперболи доносять до читача такий настрій ліричного героя:

Де ждав я тебе, як свята
 Натруджений жде чоловік,
 Там птахи, дерева й звірята
 Закохані в тебе навек.
 Де запах твого волосся
 Розквітнув, як синій без,
 Там серце моє вознеслося
 В сліпучі верхів’я небес.
 Де я в молодому бентежжі
 Під руками твоїми горів,
 Там світять зоряні вежі
 Найкращих моїх вечорів [1, 12].

Крізь усе життя яскравими спогадами світять у душі ліричного героя маяки хмільної молодості, вогні п’яного кохання. Саме вогонь для ліричного героя синонім любові. Як справедливо зазначає Л. Таран, “вогонь – прикметна, визначальна сила поезії Д. Павличка. Вогонь–пристрасть, вогонь–любов, вогонь–ненависть – триєдина суть поетового голосу” [4, 23]. Ще у давніх релігіях вогонь виступав символом чоловічої природи, що уособлює активність, волю, енергетичне начало. Втіленням таких якостей бачимо ліричного героя у поезії “Стояли ми на темній оболоні...”. Його кохання це не те напівпочуття, якому докоряли в своїх віршах О. Забужко та Л. Костенко. Його “кров горить і палає”. Силу почуття передає така метафора:

Єретиком ставав мій кожен палець,
 Готовим вийти вдруге на костер,
 Готовим знести найлютіші муки
 За світло, що зринає з темноти...[1, 72].

Метафоричний образ “лампади сонця в молодому тілі” уособлює кохану жінку, як носія цього світла, як вмістилище вогню. Вогонь кохання – це та стихія, яка буде супроводжувати ліричного героя упродовж усього життя, то спопеляючи, то даючи надію на оновлення:

Твоє чоло ясне,
 Очей і рук нестрим –
 Це той вогонь, котрим
 Ти сповнила мене.
 Горів я, не згорів,
 Довіку не згорю...[1, 64].

Процес пошуку істини, світла в житті й особливо в любові безконечний. Вічне прагнення людини досягти їх і вічна неспроможність, бо світла сягаємо на мить і знову поринаємо в темряву, бо на кожному пружі життя істина відкривається по-новому. Пройшовши цією нелегкою дорогою життя й кохання, ліричний герой очима мудрими й збагаченими досвідом бачить свою молодечу пристрасть як промінь вічності:

Безсмертними ставали мої руки
 На пагорбах сяйливої мети.
 Так, ніби відкривав небесні далі
 Незайманості непорочний гріх...[1, 72].

Ці перейняті оксюморонністю рядки відбивають пануючий у душі ліричного героя конфлікт традиційного бачення любові, як гріха, й особистого її сприйняття, як найвищої насолоди. Мить кохання, яку затаврували словом гріх, у Павличковій поезії символізує найкращі хвилини життя, найсвятіші моменти, коли відчуваєш поряд подих вічності й незримий, але майже фізично відчутний ореол світла спалахує над чолом. Цей солодкий гріх любові лікує душу й тіло, дає крила й наповнює енергією життя.

Загальнолюдський і водночас неповторно індивідуальний феномен зрілості обертається то на свавільний сухувий віку, що жорстоко руйнує красу молодості й завдає болісних ран душі, то на лагідний бриз досвіду, що обдаровує талантом мудрих узагальнень й здатністю гоїти власні рани любові. Впливу цих аспектів досвіду віку зазнав і світ інтимних переживань ліричного героя Д. Павличка, що проніс крізь літа полум'я молодих почуттів і сповна пізнав сумовиту осінню любов.

* * *

Коли більша частина життя залишилась позаду, людина замислюється над прожитими роками, аналізує здобутий досвід і створює певну притаманну лише їй філософію життя й любові, яка втілює основні життєві принципи й відображає суттєві аспекти душі людини. Павличкове осмислення любові крізь призму досвіду віку й пережитих почуттів завдяки чималому поетичному обдаруванню призвело до появи прекрасної збірки “Таємниця твого обличчя”. Втілена в ній авторова концепція любові дає нам ключ до глибшого розуміння внутрішнього світу ліричного героя, до розкриття таїни невідомої природи чоловічого начала.

В поетичному світі, створеному Д. Павличком, філософське осмислення категорії кохання гармонійно поєднується із зображенням буднів і свят власного кохання. Нерідко в межах одного вірша уважний читач декодує конкретику особистих переживань і водночас спробу осягнути вічну таємницю любові. Таке поєднання видається природним і викликає довіру до філософських істин, що ґрунтуються на життєвому досвіді поета (“Буває така розмова...”, “Пахне хлібом трава...”).

Його філософія висловлена просто, як у народній пісні. Але та простота оманлива, бо кожне слово – золото досвіду, кожен поворот думки дорівнює повороту долі, а кожна деталь стає елементом світобудови. Цей світ простий, як первісний, і повний, як кожна довершена робота. Найяскравішим прикладом такої простої й водночас дивовижно глибокої філософії може стати вірш, рядок з якого дав назву збірці “Таємниця твого обличчя”:

Найдовша з усіх доріг –
 Дорога твого приходу.
 Найбільша з усіх таємниць –
 Таємниця твого обличчя.
 Ми прощаємося на день,
 Ніби розходимося на віки.
 І твій слід на моєму серці

Поглиблюють кожні очі [1, 20].

Швидкоплинні хвилини щастя й довжезні віки чекання любові, надзвичайно рідне, знайоме до болю й в той же час кожного разу нове, невловиме, загадкове обличчя любові – такі глибинні положення світогляду ліричного героя втілилися в кількох поетичних рядках.

Філософське обдарування й невтомний пошук істини тривалістю в життя зумовили багатогранність і розмаїття поетової філософії кохання. Ми виділимо в його баченні любові такі основні аспекти: функції кохання в житті, кохання як досягнення втраченої цілісності, боротьба інстинкту життя й інстинкту смерті, кохання як наближення до вічності.

В філософській концепції автора кохання виконує декілька функцій, які насамперед зумовлені його пріоритетним значенням у житті ліричного героя. Воно смисл життя, “незнане світло”, вічна таємниця, яку ліричний герой прагне розгадати. Він надає любові найвищої цінності, ставлячи своє життя в залежність від існування кохання:

Я буду на світі,
Допоки незнане світло
В обличчі твоєму світить.
Я житиму доти,
Допоки горіти буде
Долоні твоєї дотик [1, 50].

Кохання важливе для ліричного героя як джерело очищення. Так влаштована людина, що в яскравому калейдоскопі подій і вражень душа потребує хвилин спокою й очищення, дарованих любов'ю. У першій поезії збірки автор виводить ліричного героя в образі “гірського потоку”, який уособлює активність, дію, рух – складники чоловічого начала, а кохання, як силу, що очищає й прояснює, що відкриває найкращі якості людини, дає вихід позитивній енергії, яка залишається вібраціями в просторі, створюючи рух життя, основу для всіх процесів в оточуючому світі.

Прояснює в мені любов,
Як сонце неминуче,
Все, що в моїй душі моє
Джерельне і цілюще [1, 9].

Наступна функція любові – позитивний вплив на світосприйняття людини. Кохання виступає в поетичному світі ліричного героя як шлях виходу з буденності, як джерело радості, як чарівна паличка, що перетворює сірий, темний світ на барвисті образи й картини (“Все не те, коли нема любові”). Серед життєвих негараздів, “розумової темряви”, байдужості й холоду лише кохання повертає ліричного героя до життя (“Буває така розмова...”).

Коли віддзвеніла бурхлива весна й позаду залишились численні випробування й спокуси, ліричний герой бачить любов як силу, що є основою оновлення й духовного розвитку. В його філософській системі вона тісно пов'язана з творчістю і, як правило, виступає джерелом натхнення. Навіть у любові ліричний герой не забуває про свій громадський обов'язок: він – поет. Любов займає лише часточку його серця, залишаючи решту творчості й Батьківщині (“Так, ти одна, моя любове...”, “Перегорів я й перетлів...”, “Коли мені не допоможуть вірші...”).

Кохання як мить єднання двох душ – наступний аспект Павличкової філософської концепції. Самотність викликає страх перед всесвітом, страх власної неповноцінності, розщепленості, частинності (“...Не відпускай мене. Зоряна пуца Може поглинути” – [1, 42]). А любов виступає засобом подолання людиною відчуженості й досягнення цілісності. Лише вона завершує людей, об'єднуючи їх. Закохані досягають повного володіння собою тієї миті, коли втрачають себе один в одному. Таке філософське осмислення кохання близьке до поглядів М. Бердяєва та деяких інших філософів ідеалістичного спрямування, що стверджують, ніби “у кожній душі є своя призначена у світі, єдина рідна душа, доповнення до цілісної індивідуальності... Смісл кохання в містичному відчутті особистості, в таємному злитті з іншим як своєю рідною полярною й разом з тим тотожною індивідуальністю. Кохання вирішує проблему переходу однієї істоти до іншої й до цілого світу, виходу із своєї обмеженості й відірваності. [...] Через кохання відчужена жіноча природа воз'єднується з природою чоловічою, відновлюється цілісний образ людини” [5, 391, 444]. Відлунням такого бачення любові виступає поезія “Я - зернятко, а ти – зоря осіння...”, де зерно, як символ чоловічого начала, й зірка, як уособлення жіночого начала, утворюють єдність - “душу сяйливу, Що ні в землі, ні в небі не згаса” [1, 94]. Так у філософії кохання Д. Павличка знайшла втілення концепція кохання як прагнення до втраченої цілісності, розроблена ще давньогрецькими філософами й розвинена представниками релігійного ідеалізму.

Інша грань філософського осмислення любові в багатій інтимній ліриці Д. Павличка – вічна боротьба Еросу й Танатосу, інстинкту життя й інстинкту смерті. Вірші стали ареною двоюмо смерті й життя, болю й радості, страждання й щастя. У неоднорідному світі настроїв, станів, переживань ліричного героя,

незважаючи на тимчасові песимістичні мотиви, перемога, як правило, на боці Еросу (“Та мить, яка надходить після болю...”, “Між нами завжди той повинен бути...”).

Хвилини болю й розчарування не винищують душу, а, підкріплені мудрістю, ведуть до відродження, прозріння, відкривають нові горизонти в пізнанні себе й світу. Це своєрідне очищення, катарсис, через який ліричний герой набуває досвіду й збагачується духовно. Крім того, коли не вистражданий власний біль, чи зможеш зрозуміти біль іншого, чи зможеш співпереживати? Ліричний герой сповна наділений здатністю співчувати, бути милосердним і любити людей.

Боротьба двох панівних інстинктів відбилася й на авторовому розумінні категорії щастя. Його бачення щастя далеке від сталого задоволення. Воно, скоріше, - “процес діяння людського духу”[4, 26]. Для неспокійного серця ліричного героя сенс життя й кохання в безконечному пошуку гармонії. Але вона “недосяжна, до неї можна лише все більше наближуватись, все сильніше зменшувати дисгармонію. Тому що гармонія – це перерва руху, зупинена мить, протиріччя, що завмерло. Якщо вона настає, то лише на якийсь час, а потім знову змінюється дисгармонією”[6, 309]. Здається, у зрілому віці ліричний герой досягнув розуміння цього вічного конфлікту, хоч і не втратив бажання доторкнутись до мрії (“Якби могла прийти до мене цієї миті...”). Його любов крізь роки продовжує нестися бурхливою гірською річкою, що долає усі перепони заради миті щастя.

Єднання двох начал життя у коханні символізує в філософії Павличка наближення до вічності, вихід у безконечність часу й простору, досягнення вершин трансцендентності:

Хочу тебе цілувати. Рятунок
Є в поцілунках від смерті. Бери
Келих негайно, бо звітріє трунок –
Більше на нього не буде пори.
Це невагомість. Легкі і прозорі
Стали печалі й турботи. Земля
Нас відпустила. Ми вийшли між зорі,
Мов космонавти із корабля [1, 42].

“Людська любов, втративши трагічність антагонізму душі й тіла, вічного й тимчасового, зливається в свідомості поета з безупинним процесом оновлення природи”[2, 175, 176]. На підтвердження цієї думки дослідник називає вірші “Твоя протилежність – пісок...”, “Це неправда, що ми помрем!”. Любов перетворює людину на частину світового цілого, відкриває необмежені горизонти, поширює її існування далеко за межі власної особистості, підносить над кінцевим світом і робить надлюдиною, напівбогом.

У Павличковій поетичній філософії категорія кохання “близька до Платонового ідеалу “еросу”. Вона – начало життя, всезагальне начало руху, порив людини до безсмертя, прагнення утвердити себе в новому творінні. Це начало і стихійне, і розумне”[2, 175].

Таке бачення кохання, як ланки між тлінном і вічністю, де під елементом вічності автор має на увазі “мить, що переносить вогонь життя від покоління до покоління” [7, 83], робить його концепцію любові глибоко оптимістичною (“Акації. Бджолині дзвони...”), і дає нам підстави припустити, що саме цей безконечний процес сходження від небуття до буття, “продовження себе в майбутньому, [...] новому житті” [2, 175], іншими словами, перемогу Еросу над Танатосом таїть в собі обличчя любові.

Розглянуті зміни станів ліричного героя - суб’єктивний процес долання поетом об’єктивно породжених опозицій досвіду віку й молодих почуттів; власного кохання й філософської категорії кохання. Зіткнення об’єктивного й суб’єктивного породжує концептуальний аспект лірики Д. Павличка і вносить нові грані в розуміння людини. Людини, що перемагає коханням драму віку, зупиняє плин часу. Хоча б у власному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павличко Д. Золоте яблуко: Поезії. – К., 1998. – 207с.
2. Макаров А. Світ образу. – К., 1977. – 267с.
3. Барабаш С. Серце вільне і пісенне...// Література і мистецтво. – 1989. - №12. – 16с.
4. Таран Л. “Дух життя справляє торжество...”(Штрихи до портрета Д. Павличка) // УМЛШ. – 1981. - №7. – С.23 –31.
5. Бердяев М. Метафізика пола и любви // Философия любви. Под ред. Горского Д.П. – М., 1990. – Часть 2. – С.391, 444.
6. Рюриков Ю.Б. Любовь: ее настоящее и будущее // Философия любви. Под ред. Горского Д.П. –М., 1990. – Часть 1. – С.309.
7. Ільницький М.М. Дмитро Павличко: Нарис творчості. –К., 1985. – 186с.

ВАЛЕНТНІСТЬ ІМЕННИКОВИХ КОНФІКСАЛЬНИХ МОРФЕМ У СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI - П.П.XVII СТОЛІТЬ

Меркулова О.В., магістр

Запорізький державний університет

Динамічний аспект вивчення словотвору серед інших проблем на перший план висуває проблему сполучуваності морфем, оскільки його завдання полягає в тому, щоб відповісти на питання, як від мотивуючого слова шляхом приєднання морфем утворити потрібне мовцеві слово. З'ясувати це можна лише під час ретельного вивчення поєднуваності морфем у слові [1, 68]. Останнім часом валентність морфем стала об'єктом пильної уваги лінгвістів, проте більшість досліджень була присвячена описові особливостей фоно- та морфотактики суфіксальних афіксів (І.М.Демешко [2], Т.А.Іщенко [3] та ін.), сполучуваність конфіксальних формантів з твірними основами тривалий час лишалася поза увагою мовознавців (про морфонологічні зміни при конфіксації згадувалося лише принагідно). Необхідність характеристики валентності конфіксів постала з потреби дати повніший опис системи конфіксальної деривації іменника середньоукраїнської мови 16-п.п.17 століть. Конфіксація була одним із продуктивних способів афіксального словотворення іменників дослідженого періоду розвитку мови: в обстежених джерелах налічується понад 60 конфіксальних словотвірних типів іменника, що є свідченням широких сполучувальних можливостей конфіксальних морфем.

Як справедливо зазначає П.П. Шуба та інші дослідники конфіксального словотворення, можна помітити деякі ознаки, притаманні відповідно препозитивним і постпозитивним елементам конфіксів і власне префіксам та суфіксам. Ці ознаки виявляються в морфонологічних явищах на морфемному стику: морфи, що репрезентують відповідно першу і другу частини конфіксів, мають такий же набір аломорфів і ті ж правила їх вибору, які характерні для відповідних окремо взятих префікса і суфікса [4, 249].

Обмеження в сполучуваності конфіксальних морфем існують у більшості випадків на стику твірної основи й постпозитивної частини, тому розгляд морфонологічних явищ, які супроводжують конфіксацію, доцільніше вести головним чином з огляду на другі компоненти конфіксів.

Словотвірна валентність (т. зв. внутрішня валентність) буває семантичною і формальною [5, 153]. При семантичній валентності вибір сполучуваних морфем зумовлюється їх значенням. Саме семантичні обмеження визначають, чи є в принципі сумісними ті чи інші значення, чи відповідає цьому сполученню значень той чи інший феномен зовнішньої дійсності [6, 5].

Афікси з постпозитивними компонентами *-j(a)*, *-ость*, *-ство(-ствіє)*, *-иц'(а)* приєднуються найчастіше до іменникових основ (рідше – до прикметникових та дієслівних), які мають абстрактне значення, і утворюють похідні з абстрактною семантикою: *безоуміє* (СУМ16-п.п.17, 1599, 2, 64), *безпечаліє* (Сл.Лекс, 425), *нечестіє* (УЛ 14-16, 2п.16, 190), *незлюбіє* (Виш., до 1596, 101), *безхваліє* (СУМ 16-п.п.17, 1596, 2, 65), *бе(з)вѣр(ь)ство* (СУМ 16 - п.п.17, 1598, 2, 38), *безуменьство* (Укр. лекс., 13), *безчинство* (УЛ 14-16, 1580, 193), *пословица* (Син, 146), *безълепица* (СУМ 16 - п.п.17, 2, 1598-1599, 45). Форманти з другими частинами *-ник*, *-ок*, *-ик*, *-чик*, *-ай*, *-к(о)*, *-ець*, сполучаючись здебільшого з іменниковими основами (значно рідше - з дієслівними та прикметниковими), що називають предмет або особу, утворюють різні за значенням похідні. Трапляються назви предметів: *подколѣнокъ* (Сл.Лекс, 484), *нарамник* (Син, 159), *нагрудник* (УЛ 14- 16, 16, 185), *набедрик* (ПЗ, 1584, 152), *заголовок* (АО, 1576, 55) “подушка”, *подкапок* (ЛСам, 1655, 71) “шапка ченців”, *полуботок* (ПЗ, 1582, 138); одноразової неповторюваної дії: *полчок* (УП с17, 135) “ляпас”; тварин: *подтелок* (Тимч, 1597, 897), *под'яремник* (Бер, 86). Однак найбільшу групу дериватів з конфіксами з зазначеними постпозитивними компонентами складають номенні осі: *бе(з)мезник* (СУМ 16 - п.п.17, 2, 46) “безкорислива людина”, *бездомокъ* (Син, 99), *безсребник* (СУМ 16 - п.п.17, 1606, 2, 61) “бідна людина”, *загородник* (АО, 1578, 61) “категорія малоземельних селян, які, крім городу і хати, не мали жодної землі”, *сугранник* (ККПС, 1595, 66), *подворник* (Торг., 1563, 102) “двірник, сторож”, *подсусѣдникъ* (Син, 122) “сусід”, *по(д)су(д)ок* (ДМВН, 1609, 115), *подписок* (СУМ16 - п.п.17, 1583, 1, 49), *сопутник* (Бер,128), *припутник* (ПЗ, 16, 141), *безмолвник* (СУМ 16- п.п.17, 1627, 46), *поморчик* (Тимч, 17, 730), *соглядатай* (Бер, 126), *Бе(з)зубко* (СУМ 16- п.п.17, 1649,2, 43), *Безбородко* (1614, 2, 35), *Бе(з)шта(н)ко* (п.п.17, 2, 69), *безженець* (1642, 2, 42).

Форманти з постпозитивними *-енн-j(a)* служать для творення похідних-носіїв абстрактної процесуальної ознаки: *неболеньє* (Бер, 5), *нерадєніє* (ПБШ, 1563, 17). Афікси ж з матеріально не вираженим другим компонентом, поєднуючись із дієслівними основами, не беруть участі у творенні конкретних назв або найменувань осіб, а утворюють іменники на позначення одноразової неповторюваної дії чи назви психічного стану людини: *утиск* (ПФ, 1575, 26), *покрик* (Сел.рух, 1572, 47), *похоть* (Виш, к.16, 215).

Перші компоненти *за-*, *междо-*, *на-*, *по-*, *під-*, *при-* у складі конфіксів сполучаються з різними за значенням і частиномовною належністю мотивуючими основами й утворюють похідні – назви місця й

території: *подообразіє* (Сл.Лекс, 484), *надверіє* (Син., 165) “верхня дверна дошка, місце над дверима”, *пре(д)мїстя* (СУМ 16-п.п.17, 1, к.16, 6), *узлесе* (ККПС, 1595, 62), *междоморіє* (Сл.Лекс., 244) *Запольє* (Торг, 1552, 80), *Подгорье* (ПФ, 1645, 218), *Полися* (ЛСам, 1649, 57), *Задніпря* (1651, 62), *Побужє* (1671, 111), *Запсельє* (ВУР, 1638, 1, 136); елементів одягу: *наушиница* (Син, 146) “сережка”, *прилбиця* (УЛ 14-16, 16, 391) “шолом”, *подколїнокъ* (Сл.Лекс, 484), *нарамник* (Син, 159), *подкапок* (ЛСам, 1655, 71) “шапка ченців”, *полуботок* (ПЗ, 1582, 138); частин упряжі: *нагрудник* (УЛ 14 - 16, 16, 185), *набедрик* (ПЗ, 1584, 152); частин тіла: *запястя* (Торг, 1646, 33), *междораміє* (Бер., 163); предметів повсякденного вжитку: *полмисок* (Виш, к.16, 31), *полкружник* (Син, 159) “стілець”; назви опредмеченої дії, номени осіб. Трапляються нечисленні випадки поєднання формантів, у яких наявні згадані препозитивні компоненти, з абстрактними субстантивами: *пословица* (Син, 146), *займенник* (Гр, 22).

При формальній валентності поєднання твірних та афіксальних морфів супроводжується морфонологічними змінами на стику морфем. Аглютинативним способом (без морфонологічних процесів на морфемному шві) поєднуються морфемні порівняно небагатьох іменників, наприклад: *беззаконство* (СУМ 16-п.п.17, 1628, 2, 43), *безумник* (1598-1599, 2, 64), *нагробок* (ПБШ, 296). Також небагато маємо похідних з основами, структурно недостатніми до з'єднання з формантами без додаткових морфонологічних змін: *безуменьство* (Укр.лекс., 13), *безбоженство* (СУМ 16-п.п.17, 16, 2, 34), *Заднепровье* (ВУР, 1637, 1, 180) і т.ін..

Мотивуючі основи не завжди готові структурно до словотвірного акту, тому мотивуюче слово і дериватор потребують морфонологічної підготовки до сполучуваності. Одним із засобів такої підготовки є елізія (усічення) [3, 162]. У розглянутих дериватах спостерігаються фінальні усічення (другими компонентами конфіків елізії зазнає кінець мотивуючої основи). Зі структурних елементів елізуються такі: 1) флексійні морфемні у відмінюваних словах (таких усічень, за нашими даними, найбільше): *попличник* (СУМ 16-п.п.17, 1552, 1, 60) (*плеч\е*), *подножіє* (Сл.Лекс., 484) (*ноз\а*), *невїрство* (Укр.лекс., 208) (*вір\а*) і т.ін.; 2) суфікси дієслівних основ: *нерадствіє* (Син., 132) (*рад\ети*), *безчиніє* (СУМ 16-п.п.17, 2, 68) (*чин\ити*), *суграничник* (*гранич\ити*), *полизач* (Тимч., п.17, 578) (*лиз\ати*), *бе(з)хваліє* (СУМ 16-п.п.17, 1596, 2, 65) (*хвал\ити*) і т.ін.; 3) суфікси іменникових основ: *полмисок* (Виш., к.16, 31) (*мис\ка*), *подкапок* (ЛСам. 1655, 71) (*кап\ка*), *нарамник* (Син., 130) (*рам\ја*).

При конфіксальній деривації наявне й таке явище, як семантична елізія, під час якої значення твірної морфемі нейтралізується. Наприклад, слово *живит* має 2 значення: 1) частина організму людини, тварини; 2) життя. Конфікси *до-...-ј(а)* та *до-...-н-ость* нейтралізували перше значення, а друге послужило для формування похідного з новою семантикою - «спадщина» (те, що було надбане покійним за життя): *доживотье, доживотность* (Тимч., 1576, 756). Те ж явище спостерігаємо і в словах *полмїрок* (СУМ 16-п.п.17, 1, 1622, 13), *без(ь)долникъ* (СУМ XVI-XVII, 1646, II, 40) (тут семантична елізія супроводжується структурною: усікаються флексії).

Найпоширенішими з морфонологічних змін є різного роду чергування: 1) чергування голосних у корені: *дім* – *бездомок* (Син., 99); 2) чергування голосних із нулем звука в корені: *чоловік* – *безчловечіє* (СУМ 16-п.п.17, 1627, 2, 69); 3) чергування приголосних на морфемному шві: *грїх* – *безгрїшиность* (СУМ 16-п.п.17, 1585, 2, 39), *бог* – *безбожность* (СУМ 16-п.п.17, 1616, 2, 34), *рука* – *поручник* (ВУР, 1621, 1, 21), *лице* – *поличок* (УП с.17, 135), *луг* – *Подлужье* (Торг., 1583, 200); 4) чергування голосних, пов'язане з занепадом зредукованих: *лоб* – *прилбиця* (УЛ 14-16, 16, 391). У нечисленних випадках спостерігаються одразу кілька видів чергувань: так, у словах *ліс* – *узлесе* (ККПС, 1595, 62), *ріг* – *нарожьник* (ККПС, 1638, 185) наявні чергування голосних у корені /i/ - /e/ - /o/ та приголосних на морфемному шві /c/ - /c'/, /z/ - /ж/.

Наголос як морфонологічне явище в конфіксальних похідних має місце здебільшого в утвореннях з матеріально невираженим другим компонентом: *хотіти* – *похоть* (Виш., к.16-п.17, 215), *кричати* – *покрик* (Сел.рух, 1572, 47), *тиснути* - *утиск* (ПФ, 1575, 26) і т.ін..

Отже, в проаналізованих словотвірних типах іменника репрезентовані майже всі види семантичної і формальної дериваційної валентності.

ДЖЕРЕЛА

АО	Акти села Одрехови. –К.: Наук. думка, 1970. –260с.
Виш.	Вишенский И. Сочинения / Подгот. текста, статья и комментарии И.П.Ерёмина. –М.-Л.: 1955. –370с.
ВУР	Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (К 300-летию. 1654 - 1954): В 3-х томах. –М.: Изд-во АН СССР. –1954.
Грам	Грамматика слов'янська Івана Ужєвича / Підготовка до друку І.К. Білодіда, Є.М. Кудрицького. -К.: Наук. думка, 1970. -432с.
ДМВН	Ділова мова Волині і Наддніпровщини XVII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та ін. –

- К.:Наук. думка, 1981. -416с.
- ККПС Книга Київського підкоморського суду \ Відповід. ред. В.В. Німчук. -К.: Наук. думка, 1991. -344с.
- ЛСам Літопис Самовидця / Підгот.до вид. Я.І.Дзира. -К.: Наук. думка, 1971. -208с.
- ПБШ Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - поч.XVIII ст.). Тексти і дослідження. -К.: Наук. думка, 1988. -568с.
- ПЗ Словник української мови 16-п.п.17 століть: Пробний зошит / Відповід. ред. Д.Г. Гринчишин. -К.:Наук. думка, 1983. -158с.
- ПФ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI - 1 пол.XVII ст.). Збірник документів / Упорядник Я.Ісаєвич -К.: Наук.думка,1975. -344с.
- Сел.рух. Селянський рух на Україні 1569-1648р. -К.: Наук. думка, 1993. -532с.
- Син.Сл. Синоніма Славеноросская / Лексис Лаврентія Зизанія. -К.: Наук.думка, 1964. -203с.
- Сл.Лекс Лексикон Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до видання В.В. Німчук. -К.: Наук. думка, 1973. -542с.
- СУМ 16-п.п.17 Словник української мови 16 - 1пол.17ст. Том 2 / Підгот. до видання Д.Гринчишин та ін. -Львів, 1994-1998.
- Тимч Історичний словник українського язика. Том 1. (А-Ж). Під ред. проф. Є.Тимченка. Зошит 2 (Г-Ж). -Харків-Київ: УРЕ, 1932. -С.529-946.
- Торг. Торгівля на Україні XIV-середини XVIIст.: Волинь і Наддніпрянщина. -К.: Наук. думка, 1990.
- Укр.лекс. Ласло Деже. Украинская лексика середины XVI века: няговские поучения (словарь и анализ). -Дебрецен, 1985.-525с.
- УЛ 14-16 Українська література 14-16 століть. -К.: Наук. думка, 1988. -597с.
- УП с.17 Українська поезія: середина 17ст. / Упор. В.І.Крекотень, М.М.Сулима. -К.: Наук. думка, 1992. -680с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинич В.О. Сочетаемость морфем и проблемы словообразования // Актуальные проблемы русского словообразования: Ученые записки. №143. -Ташкент, 1975. -С.64-68.
2. Демешко І.М. Валентність суфіксів -ець та -ок в українській мові: АКД. -Одеса, 1996. -16с.
3. Іщенко Т.А. Валентність суфікса -иц(я) в апелятивах української мови: АКД. -Дніпропетровськ, 1997. -15с.
4. Шуба П.П. О компонентах конфикса в русском языке // Развитие современного русского языка - 1972. Словообразование. Членимость слова. -М.: Наука, 1975. -С.249-253.
5. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. -Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. -189с.
6. Милославский И.Г. Об ограничениях сочетаемости русских морфем // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. -1979. - №2. -С. 3-14.

ТРИ ПОСТАСІ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Мирошниченко В.В., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Англomовна література про козацтво представлена у вигляді енциклопедичних та інших довідників [1], [2], мандрівних нотаток [9], мемуарів, етнографічних та історичних розвідок [3], [4], [5], [6], [10], [11], [12], зміст яких виявляє такі підходи до Запорозького козацтва, як героїко-психологічний та суто фактологічний. Увагу авторів зумовлено, головним чином, тими паралелями, що їх можна простежити в історії прикордонних поселень Британії (Bordercountry, розташована на кордоні між Англією й Шотландією) та Північної Америки (Frontier – поселення колоністів-піонерів). Специфіка функціонування цих напіввійськових формувань викликала, отже, інтерес перш за все з точок зору стратегічної й соціально-психологічної. Спостерігаються також певні історико-культурні й літературні алузії на кшталт “a huge Cossack of a man” (здоровий, як козак), що їх подибуємо у творах художнього жанру (А.Нuxley: Point Counter Point; G.G.Вуron: Mazeppa та інші). Цікаво, що слово Cossack завжди пишуть з великої літери, а це, у лінгвістичному розумінні, одразу сигналізує про те, що йдеться про окрему спільноту чи націю (звідки, мабуть, і походить той парадокс, що в Європі краще знають про “козацьку республіку”, аніж про її метрополію), а введений діаспорою трансляційний еквівалент *kozak* і *kazak* створює прикрі недоречності, що можуть викликати асоціації з іншими країнами [8], [16]. Цікаво, що у відомому творі Шарля до Костера “Легенда про Тіля Уленшпінгеля” жваво зображено картину взяття Дюнкерка запорожцями під час Франко-Іспанської війни, хоча із контексту зовсім не зрозуміло, про кого саме йдеться.

Часопис “Fogum” у статті про відносини України з країнами Близького Сходу простежує контакти і взаємовпливи між державами, розташованими на межі між православним, католицьким і мусульманським світами і відмічає схожість одягу і навіть зовнішності, натякаючи на козацькі вуса, що відрізняють запорожців від москалів з їх цупкими бородами. Помічено зв'язок українського духовенства з сирійським. Наведено також свідчення про те, як італійський мандрівник П'єтро де ла Валла порадив шаху Аббасу Великому (Персія, XVII ст.) взяти на службу запорожців для боротьби з тими ж таки турками, і, здається, найвизначніший монарх цієї династії таки послухав італійця, бо козацькі постаті, і особливо їх вуса добре вирізняються на перських мініатюрах, де зображено воїнів шахської гвардії [6].

В історичних дослідженнях спостерігаємо такі тенденції: 1. Козацтво виникло й функціонувало в якості захисника й борця за збереження національної ідентичності, а згодом переросло у засіб стримування польсько-татарської експансії на Україну, а відтак залишалось чи не єдиним, окрім літератури й фольклору, джерелом духовності після Київської Русі [8]. 2. Головного акцента зроблено на незнищенній психології українства, що й породила феномен козацтва, яке у процесі еволюції трансформувалося від народного месника до виразника національного духу на шляху боротьби за незалежність. Цьому посприяли економічні фактори, які стимулювали рух “української жакерії”, а саме: трансформація сільського господарства, міжкласова і релігійна напруга й етнічно-політичні фактори періоду економічної кризи в Європі XVI ст. [13], [18], [19]. Номінально, козацтво було наймогутнішою частиною польського війська, але й найбільшою для нього загрозою водночас, адже то було військо у феодальній країні, найважливіший союзник під час війни і неконтрольована сила у мирний час, бо дошкуляла Короні своїми походами на Крим і Туреччину, які у свою чергу слали численні скарги королю [5], [8]. Духом, що рухав козацьку звитягу, був дух іспанських конкістадорів, які завоювали Америку, але то був і дух англійських корсарів, які “смикали іспанського короля за бороду”, перехоплюючи ті скарги, що їх награвували іспанці у Вест-Індії. Це було професійне воїнство, що набувало досвіду й звитяги в боях з динамічною татарською силою, дуже мобільною й прекрасно організованою. Фанатичні поборники православ'я, козаки люто ненавиділи свого польського “сюзерена” та мусульманську Порту, разом з її васалом [8].

Соціальний устрій Запорозького козацтва характеризується як цікаву комбінацію військового та релігійного кшталту, що наближалася за своїми якостями до ордену хрестоносців. Це було лицарське братство почесних найманців, статус якого дійсно існував у середньовічній Європі, і яке заслуговує на увагу прискіпливого дослідника. Запорозьких козаків уподоблено войовничим амазонкам, воїнам Карла VII [9], [13], вікінгам, рицарям Лівонського ордену мечоносців, які виявляли більше благородних рис, аніж польські, московські чи українські дворяни та вельможі, що використовували козаків як силу для власних потреб, щоб згодом їх віроломно зрадити [10]. Запорозьців названо також піратами, що володіли мистецтвом війни так само вправно, як англійці, сакси, юти, дани, і коли вони сиділи замкнутись у своєму “гнізді” (nest), то вважали за злочин не виконувати атлетичні вправи. “Флібустьєри”, “мінітмени”,

“степові пірати”, чудові кавалеристи і вправні розвідники, гожі для нападу зненацька, для наскоків і дій врозсип, дикі, нестримні, без страху Божого [11], [12]... До негативних рис Запорозького козацтва віднесено фанатичне прагнення свободи й нехтування політичною організацією, адже вони нікому не присягли на вірність та існували для задоволення власних потреб, не визначилися остаточно щодо свого статусу й послуговувалися “примітивною” демократією, що фундувалася на тисковій рядовій козацькій масі на старшину, така собі диктатура знизу угору. Відсутність політичної доктрини не передбачила переорієнтації суспільства, первісний, стихійний бунт не привів до зрілого розвитку капіталістичних відносин, а отже, Запорозьке козацтво, будучи голосом українського народу, не створило власної держави, а Визвольна війна 1648 – 1654 рр. призвела до анексії України Московією [8], [13].

3. Розглянуте з позицій сьогодення, Запорозьке козацтво віднесено до явищ аномальних, що не підпадають під жодну класифікацію руху соціального опору, а відтак Запорозьке козацтво позначено як феномен унікальний, і пов’язують його виникнення з рухом захисту кордонів держави – “фронтиром”, а, отже, виникає схильність ототожнювати Запорозьких козаків з татарами, відносячи цей феномен до прояву “євроцентричної тенденції”, *manifest destiny* (явна неминучість, доля, фатум). Це спонукало окремі держави (Московську зокрема) до створення низки укріплень-фортець, де службу охорони несли люди “фронтиру” – козаки. Разом з ними виникали й інші, незалежні козацькі формування, що займалися розбоєм водночас або поступали на службу до монархів та магнатів у якості ландскнехтів чи охоронців. Вони також супроводжували торгові, дипломатичні й інші місії, що ризикували перетинати “дике поле”. З часом все більше число людей слов’янського походження осідали на теренах Південної України, і до середини XVI ст. вони вже кількісно переважали “етнічних” козаків – татар. Що ж до співвідношення Запорозького козацтва до інших козацьких об’єднань – на Дону, Північному Кавказі і деінде, то лише Запорозьке козацтво було спроможне проводити значні за обсягом воєнні кампанії, особливо коли прийняти до уваги ті могутні за масштабами й резонансом морські походи, що їх здійснювали запорожці. Українське козацтво, що володіло більш значними військовими ресурсами й людським фактором, створило до того ж і стабільну фермерську економіку й торгівлю, яка успішно інтегрувалася в економічну структуру тогочасної України [13].

Отже, відповідаючи на риторичне запитання, ким і чим було насправді Запорозьке козацтво, маємо впевнено сказати : то було воїнство, яке на протязі століть захищало слов’янський світ від фанатичного ісламу й повзучого католицизму і, набувши досвіду й мистецтва, що не поступалося кращим військовим стратегіям Європи, Запорозьке козацтво, попри усі ті закиди, що йому роблять деякі історики, з часом трансформувалося у виразника національної ідеї й української ідентичності, і, за висловом Моріса Пер’є, саме Запорозьке козацтво випромінювало той дух свободи й незалежності, що згодом посприяв тому, що українська нація викристалізувалася як така, вийшовши саме з тієї боротьби [14].

ЛІТЕРАТУРА

1. Encyclopedia Americana in 30 volumes. – N.Y.: American Corporation, 1973, vol.29, p.750.
2. Grand Dictionnaire Larousse, 1985, vol.10, p.11002.
3. The Ukrainian Canadian, 1987, May.
4. The Ukrainian Canadian, 1979, September.
5. Forum.1981. Spring.
6. Forum.1983. Autumn.
7. Mackiv Th. Prince Mazepa, Hetman of Ukraine in Contemporary English Publications, 1687 – 1709. – Chicago: Ukrainian Life, 1967.
8. Manning C.A. Hetman of Ukraine Ivan Mazepa. – N.Y.: Bookman Associates, Publishers, 1957.
9. Seymour H.D. Russia on the Black Sea and Sea of Azov. A Narrative of Travels in the Crimea and Bordering Provinces. – London, J.Murray, 1885.
10. Wowelis Hugh P., Mech E. Ukraine and Its People. – London: R. Chambers, LTD, 1939.
11. Vernadsky George. Bohdan. Hetman of Ukraine. – New Haven: Yale Univ. Press, 1941.
12. Vernadski G. History of Russia. – New Haven, Yale Univ. Press, 1954.
13. Gordon Linda. Cossacks Rebellion: A Social Turmoil in the 16th Century Ukraine. – N.Y.: Albany State Univ. Press, 1983.
14. Anglo-Soviet Journal, 1983, T.43, No.3, p.32.
15. Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau/ Ed. by L.Wynar. Translated by O.Subtelny. – Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1975. – p.5-60.
16. Fedoroff N.V. The Truth – Cossacks, the Glory of Russia. – N.V.: A Hearthstone Book, 1981.
17. Malaniuk E. Illustrissimus Dominus Mazepa – the Background and the Personality. – N.Y.: Visnyk ODFFU, 1960.

ФІЛОСОФІЯ СУБ'ЄКТА І ОБ'ЄКТА ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ЖАНРОТВОРЕННЯ

Мороз Л.В., к. філол. н., ст.викладач

Рівненський державний гуманітарний університет

О.М.Веселовський у своїй знаменитій праці “Три глави з історичної поетики”, епохальній для європейського літературознавства (в якій з врахуванням досягнень у галузях антропології, етнографії та архаїчної - дописемної - історії розвідано первісне зародження поезії та її найдавнішу диференціацію) доходить переконливого висновку, що без практичного сповідання фундаментального гасла історичної поетики й історичної герменевтики “Ad fontes!” (“До джерел!”) будь-яке явище мистецтва та літератури, на якому б етапі ми його не застали, по щирості не спілкуватиметься з нами. Бо достеменно не знатимемо, котрому моментові еволюції свого жанру воно відповідає. “Учення про форми є учення про перетворення”[4,389], метаморфози; учення ж про перетворення, метаморфози родів, видів, жанрів літератури з усіма їм супутніми художніми засобами є історична поетика. У свою чергу внутрішня природа кожного роду, виду, жанру літератури зможе розкритися тільки тоді, коли відомі їхні архаїчні концепти, їхня діахронічна динаміка.

Назагал історична поетика - свідомо чи несвідомо - конкретизує наукову й культурологічну методологію Гете та висунути в першій половині ХУІІІ-го ст. великим італійським мислителем Дж.Віко “концепцію філології”, власне кажучи, концепцію історичної герменевтики в якості всеосяжного гуманітарного знання, основним предметом якого є “всесвіт народів”. Дж.Віко і його філологія (історична герменевтика) заявляють, що ми спроможні пізнати по-справжньому тільки суб'єктивне - тільки створене нами самими. Вселюдську ж історію або “всесвіт народів” (на протигагу до об'єктивного “всесвіту природи”, створеного Богом) люди якраз створили самі, то, отже, вона по-справжньому і доступна їхньому розумінню. У щонайстародавніших формах людського мислення ми опізнаємо провідні передумови подальшого розвитку людської культури, прагнемо розшукати свої біографічні “першоначала всередині модифікації нашого власного духу”[6,13] (Гете сказав би фактично те ж саме : “метаморфози нашого духу”). Еріх Ауербах, один із найбільших філологів ХХ-го ст., зазначає, що Дж.Віко подає найпершу вдалу спробу показати , чим має бути “історичне розуміння” чи ж “історична герменевтика” у практичному застосуванні до всіх ділянок діяльності людини упродовж її існування [6,13].

На глибоке переконання Гете, і в природі, і в культурі діє відкритий ним самим і використовуваний ним самим як ученим та митцем метод , за яким творить також природа: “Я був цілком переконаний, що всі органічні істоти переймає один загальний тип, що підвищується завдяки своєму метаморфозу, дозволяє себе добре виявити у всіх своїх частинах на тих чи проміжних стадіях і мусить бути визнаним також там, коли він скромно приховується на найвищій стадії людства”[4,518]. Цей “один загальний тип” Гете називає прафеноменом. Відтак свій метод, який безсумнівно заслуговує на назву метод відтворення становлення речей (відтворення їхньої “біографії”!), Гете формулює наступним чином : “Спершу знайти феномени в їхньому первісному етапі і вже потім простежувати їх у своєму найрізноманітнішому розповсюдженні і застосуванні”[4,523]. За “методом відтворення становлення особистості” Гете описав своє інтелектуальне становлення в автобіографічному романі “Поезія і правда” і в значною мірою автобіографічній діалогії про Вільгельма Мейстера.

Для Гете модус окресленого способу пояснення - всезагальний, він чинний для оприявлення істини людським розумом і в науковій, і художній сферах, а правдива біографія теж не повинна би випадати з цієї всезагальної рами. Бо ж “основне завдання біографії в тому і полягає, щоб зобразити людину в її співвідношенні з часом, показати, якою мірою час був їй ворожий, як під впливом часу склалися її погляди на світ та на людей і яким чином, будучи художником, поетом, письменником, вона зуміла усе це знову відтворити для зовнішнього світу. Але для цього потрібне щось майже неможливе, а саме, щоб індивідуум знав себе і свою добу, себе - поскільки він за всіх обставин лишався все тим же, свою добу - поскільки час підхоплює за собою кожного, хочє він того чи ні, визначаючи й виоформлюючи його; так що людина, народившись вона на десять років раніше або пізніше, буде цілком іншою в тому, що стосується її власного розвитку і її впливу на зовнішній світ” [5,11]. З теорій Дж.Віко, Гете і О.М.Веселовського випливає, що форми епосу, лірики і драми потенційно існували (як ніби на зразок платонівської ідеї або насінини, якій слід прорости й розростися в майбутньому) в архаїчній континуальній (нечленованій, недискретній) свідомості, перш ніж вони заявили про себе роздільно й з усією очевидністю. Тобто, в цій свідомості може йтися про міфоосмислення взагалі, але не про мислення художнє і нехудожнє розокремлено. Через те передусім необхідно пам'ятати , продуктом якої історичної форми свідомості є відповідний художній феномен, у тому числі й жанр біографії. Адже, перенесений в іншу історичну форму свідомості, він, навіть цілковито зберігши усі свої формальні та структурні особливості, буде

феноменом уже модифікованим, бо в кінцевому підсумку, перейшовши крізь непритаманне йому ціннісне “решето”, являтиме породження іншої історичної свідомості іншої взаємодії іншого об’єкта і суб’єкта. У новочасній ситуації суб’єктом історії є окрема особа в конкретно-історичному соціумі, а об’єкт її становлять соціальне й природне середовище, в якому живе особа, усі соціальні мікроструктури й макроструктури, включаючи державу. В доісторичній - архаїчній - ситуації суб’єкт і об’єкт історії, існування індивідуальне й колективне, в соціумі і природі свідомісно не розрізняються, отже, вони континуальні.

Однак форма художнього явища (його конкретна й унікальна жанровість) має стійку властивість, зовнішньо міняючись, усе-таки постійно зберігати свою субстанційну форманту, а відтак і свій завжденний номен (єдину у своєму роді назву) й переходити від епохи до епохи саме у цій, а не іншій один раз номінально зафіксованій категоріальності : те, що це саме епос, а не казка; те, що це саме казка, а не епос ; те, що це саме оповідання, а не пісня; те, що це саме пісня, а не оповідання; те, що це саме біографія, а не драма і т.д., і т.ін. Проте наразі однієї лише незмінної номінальності не вистачить для неухильного збереження родової ознаки жанру -принципово вирішальний ресурс мусить надійти від чітко окресленої породжувальної функціональності жанру, яка перегукується із тим, що Сократ у своєму методі евристики називає майстерність “повивальної бабки ” - “допомагати думці, яка міститься у свідомості людини, з’являтися на світ”[3,48], але з’являтися, певна річ у строго принагідній формі : якщо епос, то в нього породжувальна функція великої за обсягом й універсально значущої оповіді (і не інакше); якщо це ліричний вірш, то в нього породжувальна функція короткого інтимного віршованого саморозкриття особи (і тільки так); якщо це біографія, то в її сюжетно- композиційному обрамленні мусить народжуватись і точитись оповідь про чийсь життєвий шлях. Простіше кажучи, у жанровій формі закладено типову форму розгортання змісту оповіді. В біології це називається фенотипом, постійним зберіганням зовнішніх родових ознак, які надиктовуються генним кодом - властивістю організмів з покоління в покоління отримувати свої самотні родові ознаки : люди репродукують тільки людей, тварини тільки тварин, рослини тільки рослин. У фенотипі, у типовій зовнішній формі, оприявлюється родова сутність.

А що форма жанру (фенотип змісту) нестanno рухається у часі і просторі (з одного свідомісного довкілля в інше - від однієї доби до іншої і від одного народу до іншого), то згідно із законом відповідності форми змістові і навпаки, жанр необхідно узгоджує своє породжувальне функціональне призначення - репродукувати незмінність змістового “фенотипу”. Але зміст у свою чергу теж пристосовується до мінливого свідомісного середовища, і в результаті форма жанру видозмінюється слідом за змістом - однак не за мертвою його схемою (оскільки події в усіх часів і народів зазвичай схематично схожі), а за життям події в самотньому свідомісному середовищі : у всезагальному міфі даної епохи. Відтак форма жанру видозмінюється, припасовуючись до різноманітних нових змістовних феноменів, і може давати нові деривати, нові дочірні форми, але в межах первинної всезагальної материнської форми. Міфологічний жанр архаїчного колективного епосу в контексті античного і середньовічного типів міфосвідомості в якості дочірніх форм дав у зв’язку із соціальною диференціацією особи (до цього в архаїці вона становила цілозлитість із колективом) суб’єктивні різновиди епосу - міфологізований античний і середньовічний романи, а перемістившись у новоевропейське свідомісне середовище, епос оброджується новоевропейською суб’єктивною епопеєю - романом. Гете : “Роман - це суб’єктивна епопея, в якій автор здобуває право показувати світ у свій спосіб. Виникає тільки проблема, чи має він такий спосіб. Усе інше приходить само собою”[7,283]. Так само й жанр біографії розгалужується на гіллясте дерево, у котрого стовбуром виявиться жанр власне-біографії, з якої відбрунькувалися (знову ж таки у зв’язку з вищезгаданою диференціацією) жанри автобіографії, мемуару, щоденника, епістоли (листа), сповіді, дорожніх нотаток тощо. Зрозуміло, що не однаковим - при незмінності своєї онтологічної суті , свого родового функціонального призначення - перебував на усіх часових розтанях і сам “стовбур” (власне-біографія).

За Шеллінгом, красу надиктовує не зовнішня суб’єктивна форма, а щось більш високе, вічно об’єктивне - сутність, всезагальне [1,396]. Сказано про те, що краса йде не від форми до змісту, а від змісту до форми, і що зміст той має жити чимось всезагальним, на думку Гете, субстанційним “прафеноменальним”, але не в тому значенні, щоб переоповідалися однаковісюжети. Надійного коментаря пошукаймо у Гете, який загальне, побачене в частковому, означає ідею: “Що таке ідея? Те, що завжди відкривається у явищі і до того ж виступає законом будь-якого явища” [4,396]. Звично вважати, що міфологія у мистецтві та літературі засвідчує своє буття введеними у них міфологічними сюжетами. Це “показушний”, зовнішньо-формальний бік справи. Субстанційною ознакою мистецтва та літератури - від їхніх історичних початків аж до ХХ ст., до появи “модерної” духовної культури, з якої всезагальна ідейність потроху випаровується, - є те, що його красу створює (подумки повертаємося до Шеллінга, Гете, Гегеля) “не зовнішня форма, а щось більш високе - сутність, загальне” (Шеллінг), ідея (Гете і Гегель). Вона, будучи вічною об’єктивністю, побаченою у частковому, виступає у вигляді сконденсованих міфометафор, за дотепним висловом Дж.Віко, “маленьких міфів”[8,83]. Саме вони дають правдиву

відповідь на запитання, заради якої найвищої (“всезагально значущої”, а отже, й об’єктивної) мети існують окремі художні твори і вся художня культура в цілому.

Доісторичну первозданну “дику” культуру споріднює з цивілізованою історичною добою якраз ідея у Гетевій подачі або ж, власне, “маленькі міфи”, всезагальні для даного етносу взірці у вигляді цілозлитой єдності Добра - Краси - Істини, які одне від одного в континуальній архаїчній свідомості не відділялися, синтизуючись у міфологемі Порядок (Гармонія), котру вочевиднювали своєю поведінкою позитивні персонажі в міфосюжетах, міфобіографіях. Як на Дж.Віко, то це були “universalі fantastici” [6, 16], “фантазійні універсалії” - абсолютні персоніфіковані взірці, які вимагають неухильного ізоморфізму із собою і в символічному ритуалі, і в повсякчасному практичному житті - без них-бо не може обійтися людина у своєму прагненні самозахисту від соціального і космічного Хаосу. У світлі беззастережної імперативності міфу йдеться про те, що особа, узгоджуючи свій триб життя з універсаліями, добивається у ньому Порядку - Гармонії. У біографізмі (образі прожитого життя) міфопоетичних персонажів - богів, героїв, титанів - провідний мотив діяльності полягає в досягненні повсюдного ладу й гаразду (Добра-Краси-Істини): боги з безмежного Хаосу, що тоне в непроглядному мороці, створюють космос, впорядкований, гармонійний; герої ж аналогічні діла чинять серед людей - не допускають Хаосу в людському соціумі (“мезокосмосі”). У цих своїх ролях вони і виступають персоніфікаціями калокататії - цілозлитой єдності Добра - Краси - Істини.

Тим-то “теоретичної моралі”, відокремленої від персоніфікованих абсолютних взірців (богів і героїв), в архаїчному мезокосмосі нема, як і немає в неї моралі своєї власної, “внутрішньої”, через брак свого власного внутрішнього світу, своєї власної суб’єктивності. Її заміняє біографізм у міфологічному сюжеті, в якому дійство одномоментно було і процесом, і тілом процесу в матеріальному образі його творця (персонажу). Тобто моральні абстракції, моральні поняття чеснот чи нечеснот у вигляді самостійних категорій, віддільно від їхніх божественних і напівбожественних носіїв, не уявлялись. Людині дано було тільки споглядати їхні “абсолютно правильні” вчинки в їх міфобіографіях та робити висновки, як треба і самому поводитися задля дотримання Порядку - Гармонії у її, людському, мікросвіті. Об’єктивне і суб’єктивне в “дописемній” доісторичній “міфобіографії” цілозлиті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникст А. Творческий путь Гете. - М.: Худож.лит., 1986. - С.396.
2. Веселовский А.Н. Три главы из исторической поэтики. I. Синкретизм древнейшей поэзии и начала дифференциации поэтических родов // Журнал Министерства народного просвещения. - Ч.СССХІІ. - Март. - Отд.ІІ. С. 62 - 131; Апрель.- С.223-289.
3. Гегель Г.В. Ф. Соч.: В 14-ти т. - М.:Политиздат, 1932. - Т.Х. - Кн.2. - С.48.
4. Гете Й.В. Избр. соч. по естествознанию. - М.: Наука, 1957. - С.389, 396, 518.
5. Гете Й.В. Собр.соч. : В 10-ти т. М.: Худож.лит., 1976. - Т.3. - С.11.
6. Auerbach E. Literatursprache und Publicum in der lateinischen Spatantike und im Mittelalter. - Bem,1958. - S.13,16.
7. Goethes Werke : In 10 Bdn. - Weimar,1957. - Bd.IX. - S. 283.
8. Krzemien-Ojak S. Vico. - Warszawa. - 1971 - S. 83

УДК 804.0: 800.7

НЕЗАВЕРШЕНІСТЬ У ВЕРБАЛЬНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ

Морошкіна Г.Ф., к. філол. н., доцент

Запорізький державний університет

Явище «незавершеності», яке нещодавно розглядалося як «відхилення» від норми, сьогодні повинно бути переглянуте у зв’язку з розвитком лінгвістики спілкування. Дуже часто з’являючись у спонтанному дискурсі та навіть здійснюючи зв’язок між репліками, незавершеність не є однозначно визначеним феноменом. Вона породжується різними причинами, має гетерогенний характер та мусить бути досліджена детальніше.

Певний час така проблема як «незавершеність» була окультною для лінгвістів, тому що особлива увага приділялась саме коректним, з точки зору класичної граматики, реченням. Структуралісти вважали за необхідне вивчення замкнутої системи. Основною одиницею аналізу було речення, абстрактне, спеціально сконструйоване для ретельного дослідження.

Спонтанне мовлення не завжди відповідає критеріям повного, добре сформованого речення. Для пояснення цього явища необхідно звернутися до деяких теоретичних положень, завдяки яким було б можливо окреслити функціональні особливості незавершеності.

По-перше, виникає необхідність визначити, яке висловлення можна вважати незавершеним. Існують різні точки зору стосовно цього питання: незавершеність визначається у бінарній опозиції із завершеністю;

незавершеність асоціюється з еліптичною структурою, яка є автономною, але її значення контекстуально обумовлене.

Враховуючи гетерогенність та частотність цього явища, ми вважаємо за необхідне підкреслити, що у центрі уваги буде лише лінгвістична незавершеність, яка здійснюється на фонічному та графічному рівні.

Спонтанне мовлення характеризується своїми особливостями, які обумовлюють його специфіку. Системні та ритуалізовані правила, що супроводжують дискурс, здатні значною мірою прояснити сутність незавершеності. Системні правила «пілкуються» про те, щоб надіслання та отримання повідомлення було не тільки акустично адекватним, але також негайно зрозумілим. Висловлення повинні бути сформульовані таким чином, щоб їх релевантність по відношенню до попередніх була відчутна. У цьому відношенні «конверсаційні норми» Грайса набувають особливого значення.

Деякі типи переривання висловлення пояснюються системними правилами конверсаційної логіки: наприклад, Сакс, Щеглов та Джефферсон [1: 7-55] розробили правила регулювання мовленнєвого потоку, які дозволяють втручання у вербальний обмін завдяки спеціальним сигналам, вербальним чи невербальним. У дійсності, ці сигнали інформують адресанта про те, що його повідомлення знайшло свого одержувача та добре інтерпретоване. Таким чином, подібні переривання використовуються скоріше для покращення спілкування і не можуть завадити мовцю.

Щодо ритуалізованих правил, то вони стосуються перш за все відносин між партнерами по комунікації. Відомо, що для успішності спілкування необхідні численні прояви сигналів поваги та пошани до співрозмовника, які самі по собі не несуть ніякої інформації, крім підтримання контакту. Тому не випадково досить часто спостерігаємо у спонтанному мовленні деякі накладення одного висловлення на інше та їх паралельне звучання деякий час. Найчастіше у цих випадках мова йде про ритуалізовані висловлення підтримання співбесідника.

Лінгвістичний підхід до проблеми незавершеності здійснюється Б.-Н. Грюніг, Р. Грюніг [2: 22-34] у рамках теорії формалізації смислу у інтерактивній діяльності. Центральне місце у цій моделі породження та інтерпретації висловлення належить «причинній сукупності». Дійсно висловлення виникає тоді, коли зібрано певну сукупність причин, які спонукають до його створення. Тільки той, хто говорить, володіє повною інформацією стосовно цих причин. Інтерпретативний простір, що займає той, кому адресоване це висловлення, не може містити ті ж самі причини, тому що кожен мовець - це індивід зі своїм когнитивним багажем та індивідуальністю сприйняття. Ніколи інший не може досягти тієї ж сукупності причин, що були поштовхом для породження ініційного висловлення. Адресат, діючи у інтерпретативному просторі, здійснює величезну роботу-пошук дійсних причин. Отже, якість розуміння ініційного висловлення буде залежати від здібності адресата розкодувати ці причини. Для нашого дослідження дуже важливим є розуміння того, що розкодування - це дуже складний процес, і якщо, навіть, адресат думає, що він добре зрозумів свого співбесідника, завжди лишається дещо, чого він не міг знати або уявити у даний момент.

Останні дослідження, які дозволили перемістити увагу зі структурної проблематики на процес породження смислу, зовсім по-іншому трактують літературний текст. Відтепер лінгвісти вважають його відкритою системою, по суті справи, незавершеною. На наш погляд, такий підхід підкреслює релевантність тексту та інтерес до того, які форми незавершеності може набути у тексті.

Зібраний корпус фактичного матеріалу продемонстрував наявність двох типів незавершеності: самостійне переривання висловлення (авто-переривання) та переривання, спровоковане втручанням іншого.

Базуючись на теорії Б.-Н. Грюніг, Р. Грюніг [2:240-248], констатуємо, що глобальна причинна сукупність висловлення може містити також так звану другорядну сукупність причин та створювати, таким чином, різні типи авто-переривання. Розглянемо приклад *інтегрованої вставної конструкції*:

M1 - Je ne sais pas ce que je t'ai dit...

M2 - Tu m'as dit ça. Et tu as dit aussi, *je t'ai entendue*...tu as dit que tu serais contente d'avoir encore un enfant [1:29]

Маленька дівчинка (M2) примушує свою маму проковтнути пил, бо вона чула колись, що дитинка з'явилась у маминому животі саме таким чином. Мати пробує заперечувати цей факт, але маленька наполягає, спочатку перериваючи її, а потім саму себе, запобігаючи до вставної конструкції *je t'ai entendue*, аби бути більш переконливою.

Авто-переривання трапляється дуже часто, тому що під час розмови необхідно час від часу вносити деякі пояснення або уточнення:

M1 - C'est un chic type, Théodule, il donne toujours quelque chose: tu sais bien, Théodule, le républicain, celui qui pleure quand il est soûl! [2:106]

У наступному прикладі вставна конструкція повністю інтегрована тому, що вона не залишає тему, яка була порушена глобальною причинною сукупністю:

M1 - Je me promène avec mon père... ou plutôt il me promène, comme il le fait chaque jour quand il vient à Paris [1:57]

Таким чином, інтегровані вставні конструкції, виділені спеціальними засобами, сприяють розвиткові головної думки.

«Випадкові» вставні конструкції.

Трапляються також випадки, коли вставні конструкції, що переривають висловлення, не інтегровані в останнє. Здається, що вони з'являються випадково:

M1 - Mais non, écoute, maman, j'ai rien... Rien que des jeans, des pyjamas, un autre blouson et ... Tu vas pas te fâcher, dis, c'est pas ma faute...

M2 - Non, bien sûr, mon cher... N'empêche, c'est quand même un peu raide! Bon allez, il reste de la mimollette et du jambon. Viens, je vais te... Il y avait d'autres gens? [1:31]

Ці дві репліки, ініційна та реактивна, багаті на незавершені висловлення, що пояснюється певним збентеженням, яке з'явилося між матір'ю та восьмирічним сином після уїкенда, проведеного хлопцем з батьком, який вже більше не живе з ними. Дитина, щоб якось виправдатися, аби не завдати жалю своїй матері, шукає аргументи та намагається бути щирим. Вона теж не хоче показати свого інтересу до колишнього чоловіка, але помітно, що вона говорить про одне, а думає про інше. Не випадково виникає нібито зненацька висловлення: *Il y avait d'autres gens*.

«Випадкова» вставна конструкція може бути спровокована необхідністю змінити тему бесіди:

M1 - Je ne dis pas, vous autres, mais... les Velrans, si ... ils la voyaient... *eh bien, eh bien*... ça m'embêterait, na! [2:68]

Уведення конструкції *eh bien, eh bien*..., яке не має ніякого самостійного значення, пояснюється бажанням виграти час перш ніж прийняти рішення.

Не зважаючи на те, що «випадкові» вставні конструкції здаються раптовими, вони виконують певну роль у реалізації успішної комунікації.

Незавершене висловлення зупинено на півслові. Діти втікають від сторожа та викрикують усілякі грубощі, але зупиняються на найбрутальнішому слові «*T'emm...*». Може вони все ж таки побоюються промовляти таке, а може у них не вистачило часу закінчити своє висловлення, бо ж треба було спастися. Сторож, почувши таке, кричить у свою чергу:

M2 - Ah! Que j'en attrape un seulement, je lui coupe les oreilles, je lui coupe le nez, je lui coupe la langue, *je lui coupe* ...

Він повністю охоплений негативними емоціями, його гнів не знає меж та він не знаходить відповідних слів.

У наступному прикладі:

M1 - Eric, tu viens, c'est sûrement ta maman... *Comment allez...*[1:50] кінець ввічливого висловлення так і не пролунав. Авто-переривання трапилось з-за небажання привітати колишню жінку свого чоловіка, яка прийшла у якомусь дивному вигляді і збентежила почуття мовця й без того негативні.

Отже, авто-переривання є дуже частим явищем у спонтанному мовленні, тому що у процесі бесіди виникає багато подвійних ситуацій, які вимагають додаткового роздуму.

Другий тип незавершених висловлень спровокований втручанням іншого. Він репрезентує дійсне переривання мовленнєвого акту. Таке переривання може бути результатом двох різних фактів: або адресат включається в мовленнєвий обмін, не дочекавшись сигналів передання черги, або адресант, не зважаючи на те, що відповідні сигнали були вже відправлені, продовжує говорити. Паралельне звучання двох співбесідників не може бути дуже тривалим, бо стане погрозою для комунікації. Мовці мають у своєму арсеналі певні стратегії виходу з даної ситуації, наприклад, підвищення голосу може бути дуже ефективним для переривання цього «двоголосся».

Переривання пояснюється різними причинами: порушення правил чергування реплік, соціальним статусом партнерів по комунікації, а також емоційним станом співбесідників.

Проаналізуємо декілька діалогів:

M1 - Puis il n'y a pas seulement ce qu'on vous dit là, Monsieur le Directeur, qu'il est immense... Il y a autre chose... C'est les raisons qu'il donne... C'est spécial...

M2 - Ah! Soyons sérieux et méthodique... j'ai autre chose à faire, moi, il y en a cinquante-six qui m'attendent là. [3: 23]

У цьому обміні репліками бачимо, як учитель перериває висловлення матері Ернесто. Батьки забрали дуже багато часу у вчителя, пояснюючи становище їх сина, і в нього обірвався терпець. Однак, він відчуває симпатію до цих бідних людей і тому переривання не носить брутального характеру. Між тим його статус учителя дозволяє йому зупинити співбесідників на півслові, кинувши зауваження, що на нього чекають 56 дітей.

Наступний діалог включає бесіду між батьком та сином:

M1 - (fils hurlant) Maman voudrait tout de même vous dire!

M2 - (père) Qu'est-ce que t'as, toi! Ça te reprend?

M1 - C'est m'man qui...

M2 - Quoi «M'man»? Elle reste! Maintenant que tu le sais, calme-toi! [4: 31]

Соціальний статус батька, поважної людини, надає йому право втручатися безцеремонно у мовлення сина. Його втручання брутальне, батько не задоволений тим, що йому суперечать. Ця думка підтверджується запитальним висловленням, яке містить обурення, а імперативна конструкція висловлює наказ.

Накладання одного мовленнєвого акту на інший та їх короткочасна симультанність також відносяться до засобів переривання мовця, проте, на відміну від прямого втручання у вербальний обмін, цей засіб не сприймається як погроза комунікації. Найчастіше симультанність виникає на кінці попереднього висловлення у вигляді фатичних конструкцій (eh bien, oui mais, et moi...). Не маючи інформативного змісту, вони не стають на заваді суттєвому вербальному обміну:

M1 - Voulez-vous que je vous montre votre chambre, Coralie? Le mobilier vous paraîtra bien archaïque, sans doute...

M2 - J'imagine (se rattrapant) Je veux dire... on n'espère pas trouver dans un vieux manoir du Sussex des meubles suédois, n'est-ce pas? [5:39]

Оскільки останні слова першої репліки не розвивають головної думки висловлення, M2 втручається в бесіду не дослухавши їх, підштовхнутий раптовими емоціями. Авторські дідаскалії допомагають нам зрозуміти, що це відбувалось саме так, і комунікація не постраждала. Зібраний корпус матеріалів підтверджує ідею, що накладання двох мовленнєвих актів, хоча й перериває вербальний обмін, але не порушує правил чергування реплік.

Залишається розглянути ще один засіб переривання мовленнєвого акту. Цей тип є дуже розповсюджений у спонтанній бесіді, бо пов'язаний з емоційним життям людини. Людські емоції можуть бути дуже різноманітні, зупинимось на деяких з них:

M1 - Qu'est-ce que tu as voulu me dire?

M2 - Quand?

M1 - Quand tu as parlé de mourir.

M2 - Moi? T'es fou! Ce n'est pas mon genre.

M1 - Mais j'ai entendu...

M2 - T'as rien entendu du tout. (Sarraute 2:62)

M2 різко перериває M1, показуючи таким чином, що він не має наміру продовжувати безглузду розмову та не хоче, аби бачили його слабкості. M2 запобігає у своєму висловленні до заперечення, щоб категорично перервати бесіду.

У наступному трилозі спостерігаємо повну невпорядкованість:

M1 - Si vous ne vous taisiez pas tous les deux, je vous colle à chacun huit pages d'histoires à copier et à réciter et quinze jours de retenue.

M2 - Monsieur, c'est lui qui a commencé, j'lui faisais rien, moi, j'lui disais rien à ce...

M3 - Non, Monsieur! C'est pas vrai, c'est lui qui m'a dit que j'étais un menteur. (Pergaud:232)

Наявність трьох комунікантів призвела до порушення правил чергування реплік. Більш того, емоції переповнюють співбесідників і їм бракує терпіння вислухати один одного до кінця. M2, який говорить, перерваний M1. Обидва ледве утримуються аби не наговорити брутальностей у присутності викладача. Різний соціальний статус співрозмовників не дозволяє використання грубоств. M3 розпочинає свою репліку після деякої паузи, намагаючись зробити своє висловлення більш аргументованим.

Таким чином, можна дістати висновку, що незавершеність є дуже складним гетерогенним створенням, яке трапляється дуже часто у спонтанному мовленні, якоюсь мірою пояснює складні проблеми породження смислу та підтверджує думку, що синтагматична незавершеність рідко не набуває свого завершення у вербальному обміні. Проблема незавершеності потребує подальших досліджень, а в цій статті ми лише зупинились на деяких важливих моментах, які зібраний корпус матеріалів дозволив нам спостерігти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sacks H., Schegloff E., Jefferson G. A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation.- in Schenkein.- 1978.- P. 7-55.
2. Grunig B.-N., Grunig R. La fuite du sens: La construction du sens dans l'interaction. - Paris: Hatier.- 1985. - 255 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Sarraute C. Papa qui?- P.: Flammarion.- 1995.- 221 p.
2. Pergaud L. La guerre des boutons.- P.: Mercure de France.- 1963.- 236 p.
3. Duras M. La pluie d'été.- P.: Gallimard.- 1996.- 159 p.
4. Yves Jamaïque Acapulco, Madame//Comédies.- M.: Radouga.- 1986.- P.111-170.
5. Sagan F. Le cheval évanoui.- P.: Julliard.- 1966.- 189 p.

УДК 882 – 1.06

СУДЬБА, УГАДАННАЯ ПО СТИХАМ (М.БАШКИРЦЕВА, М.ЦВЕТАЕВА, Е.ДМИТРИЕВА)

Папырина А.А., соискатель

Запорожский государственный университет

Расцветом “женской лирики” стало время, условно названное “серебряным веком”. Это наиболее яркий период, когда в литературной среде вспыхивают новые звучные имена: Е.Кузьмина-Караваева, М.Моравская, М.Цветаева, С.Парнок, А.Ахматова. Не случайно И.Анненский цикл рецензий “О современном лиризме”(1909г.) разделил на две части – “Они” и “Оне”, где дает оценку мужским и женским талантам. Словесное искусство, большей частью бывшее уделом мужчин, осторожно воспринимало дамские литературные опыты. Даже самое “образованное” XVIII столетие не стало вглядываться в творчество своих не таких уж и “неталантливых” современниц – Екатерины II и Е.Дашковой. Вслед за ними женщины отважились проложить свой путь в литературе разнообразием форм и жанров, но в тени по-прежнему оставалась личность автора.

Рассказать о себе сильной, неукротимой, мятущейся и в то же время искренней на лирической волне могла лишь натура необыкновенная. Писательниц XVIIIст. и поэтесс начала XX века разделяет целая эпоха, но как раз посередине этой временной полосы появилась женщина, которая первая стала говорить тоном, не терпящим возражений: “Я родилась для триумфов и сильных ощущений” [1,23]. Мария Башкирцева оставила потомкам страницы, где была “ жизнь женщины, записанная изо дня в день, без всякой рисовки, как будто никто в мире не должен был читать написанного, и в то же время с страстным желанием, чтобы оно было прочитано; потому, что я вполне уверена, что меня найдут симпатичной...”[1, 20]. Всесторонне одаренная, получившая прекрасное образование, Мария Башкирцева стала для последователей открытием, критики называли ее предтечей декадентства, многие, как В.Брюсов, находили в ней себя “со всеми своими мыслями, убеждениями и мечтами”.

Проза М.Башкирцевой притягательна тем, что всякий, кто соприкасается с ней, испытывает контрастные чувства – обожание, либо неприязнь и никакой середины, так ненавидимой самой Марией. За неполные двадцать четыре года жизни, начиная с двенадцатилетнего возраста, она написала историю души героини вне времени и борьбы и показала женщину, сделавшую личную драму предметом творчества.

“Блестящей памяти Марии Башкирцевой” посвятила свой первый сборник стихов Марина Цветаева. Это была антология страсти и отваги. Как и предшественница, Марина Цветаева откровенно любит свою не-красоту, признавая свою необыкновенность. Но если в раннем творчестве это едва уловимое самолюбование, то настоящий гимн не-красоте М.Цветаева произнесла в заметках “О любви”: “Моя душа чудовищно ревнива: она бы не вынесла меня красавицей. Говорить о внешности в моих случаях – неразумно: дело так явно и настолько – не в ней!

- “Как она Вам нравится внешне? “ - А *хочет* ли она внешне нравиться?

Да я просто права не даю, - на такую оценку!

Я-я: и волосы – я, и мужская рука моя с квадратными пальцами – я, и горбатый нос мой – я. И точнее: ни волосы не я, ни рука, ни нос: я – я : незримое.

Чтите оболочку, очастливленную дыханием Бога. И идите любить – другие тела” [2, 430]

Мария Башкирцева стала для Цветаевой героем на всю жизнь. Мотив бунтарства, внутренней свободы и внешнего самообладания неизменно присутствовал в поэзии М.Цветаевой. Возможно, стихотворением 1921г. она объясняла свое решительное выступление на литературной сцене

Гордость и робость – родные сестры,
Над колыбелью, дружные, встали
« Лоб запрокинув!» - гордость велела.
« Очи потупив!» - робость шепнула.
Так прохожу я – очи потупив –
Лоб запрокинув - Гордость и Робость [5,175]

М.Цветаева и М.Башкирцева воспринимали жизнь женщины как нечто самоценное, как “волшебное сотворение собственного я”[2,30]. Стихийность обеих преподносила самые неожиданные сюрпризы. Как-то, поджидая опаздывающую на урок учительницу, Мария возмущенно восклицает:” Мне тринадцать лет; если я буду терять время, что же из меня выйдет”[1,27]. А через три года она запишет : “Я всем обязана самой себе”[1,90]. За это время , предчувствуя скорый конец, она сама составила не только план занятий, но и жизни. Ежедневное усердие и настойчивость дали прекрасные результаты: начав в 1873г. обучение в лицее, М.Башкирцева закончила за пять месяцев курс, рассчитанный на три года, научилась играть на гитаре, арфе, мандолине, рояле, читала в оригинале древнегреческих авторов, выучила латынь; решив в 1877г. заняться живописью, семилетий курс обучения прошла за два года (созданные ею картины – достояние мировых коллекций). И это все, чтобы “быть предметом восторгов, торжествовать”[1,288] и, главное, быть достойной этих похвал.

Под влиянием своих любимых героев - М.Башкирцевой и герцога Рейхштадского предпринимает решительные попытки изменить свою жизнь и юная Марина Цветаева, взрывая всяческие запреты и условности. Она отправляется в Париж, чтобы прослушать курс старофранцузской литературы, а затем на собственные деньги издает первый свой сборник, раз и навсегда решив, что

Нельзя мечту свою хватать руками,
Нельзя мечту свою держать! [5,57]

Но Башкирцева, отличавшаяся в жизни независимостью характера, и в литературе находилась в некоем обособленном пространстве. А 1909 году рядом с одинокой звездой М.Башкирцевой засияла еще одна знаменитость – Черубина де Габриак. Критика, иногда слишком резко и в общем неровно отзывавшаяся о даре М.Башкирцевой и М.Цветаевой, с восторгом встретила скромный и страстный мир героини, которая не совершила ничего явного, реального, а только произнесла : “С моею царственной мечтой одна брожу во всей вселенной”[2,68]. “Явление Черубины было столь артистично и неожиданно, что

ошеломило буквально всех...Звезда Черубины восходила высоко и прекрасно” [6,134]. Ей поверили сразу и как поэту, и как лицу, существующему за гранью повествования. Даже самые взыскательные ценители слова присудили ей право быть в жизни и литературе. В названной ранее работе И.Анненский уважительно и осторожно сказал о Черубине: “Я думал ведь, что Она все *смеет* и все *сметет*...А оказывается, что Она и все знает, что Она все придумала... Ни любви, ни ненависти, ни душевного жара, ни душевного холода, ни удивления, ни даже любопытства – один безмерный ужас, одна неделимая мука эстетического созерцания”. Е.Дмитриева выбрала для себя вымышленное имя. Это был не псевдоним, за которым шутки ради пряталась начинающая поэтесса, она сумела создать целый мир, на поиски которого охотились рыцари со времен Прекрасной Дамы. В письме к Максимилиану Волошину 1916г. она писала: “Черубина для меня никогда не была игрой... Черубина поистине была моим рождением”. Рождение нового поэта было явным, но в тени скрывалось то, что женщина, эти стихи создавшая, никогда и не приближалась к той жизни, о которой слагала стихи и мечтала. Анна Ахматова, вспоминая прославленных посетителей “Бродячей собаки”, писала:

Да, я любила их, те сборища ночные,-
на маленьком столе стаканы ледяные,
Над черным кофеом пахучий тонкий пар,
Камина красного тяжелый красный жар,
Веселость едкую литературной шутки! [3, 114]

Эта реальность, в которой жила Ахматова, была для Дмитриевой-Черубины мечтой, в осуществление которой верила и она сама, и читатели:

Утром меркнет говор бальный...
Я – одна...Поет сверчок...
На ноге моей хрустальный
башмачок . [4, 71]

Так же как и ее любимый герой Дон Кихот, Е.Дмитриева хотя бы воображая прикасалась к закрывшемуся для нее миру, но по-прежнему оставалась “чужой” в этих кругах. Идеалы поэтессы и действительность не совпадали. Поэзия, созданная душой, была отвергнута, главным образом, из-за внешности автора. Е. Дмитриева соглашается на мистификацию, предложенную М.Волошиным. Она обозначила свою поэзию автобиографизмом, но автобиографизмом условным, то есть рассказала то, что хотелось бы пережить. Так Черубина де Габриак стала “фиктивным автором”, рассказывая историю женщины, заявившей

Мечтою я близка гордыни,
Во мне есть соблазны греха,
Не ведаю чистой святости! [2,73]

“Здесь достигает законченности “необычность “ игры. Переодеваясь или надевая маску, человек “играет” другое существо. Он и есть это “другое существо!”[5, 29]

Если М.Цветаева считала, что в стихах “все о себе”, и этим удалялась не только от игры, но и от всяких школ и литературных объединений, то Е.Дмитриева попала в замкнутый круг, превращая рассказ о себе в красивую сказку. Превознесенная в стихах история Черубины де Габриак обернулась личной драмой поэтессы. Литературный эксперимент удался – новое имя упоминали в серьезных рецензиях И.Анненский, В.Брюсов, Книжник. Но в момент “разоблачения” никто не заметил, что это было лишь желание осознать себя в литературе, освободившись от вымышленного “я”. Счастливого финала не получилось, и не потому что стихи оказались недостаточно художественными: разнообразие жанровых систем и стихотворных размеров не позволяют усомниться в их достоинствах. Раскрытие тайны сопровождалось двойным разочарованием – читателю вернули привычный мир и автора, лишенного всякой загадочности. Стихотворением “Конец” Е.Дмитриева окончила аполлоновскую мистификацию. Подводя черту под игрой, она не стала саморазоблачаться, а написала прощальное стихотворение, завершившее отношения Черубины де Габриак и С.Маковского:

Милый рыцарь Дамы Черной,
Вы несли цветы учтиво,
Власти призрака покорный,
Вы склонялись молчаливо. [2, 90]

Удивительным образом сложилась судьба трех писательниц. Драматическая летопись жизни М.Башкирцевой стала символом свободы и любви к жизни. М.Цветаева, распахнувшая руки и свой талант навстречу “живущим через сто лет”, научила узнавать невидимое – душу любви. И ставшая “говорящей” мечтой самая яркая “фигура” умолчания – Черубина де Габриак. Они мирно уживались в поэзии, любовались вселенной и собой, но в мире безоговорочно признанной оказалась лишь женщина-мечта. И в жизни М.Башкирцевой, и в судьбе М.Цветаевой было достаточно внешних, зримых надрывов,

но для современников более важным оказались загадочность, недосказанность и связанная с ними эстетическая игра. В этой особой атмосфере, где царил дух «великой страсти» и «гордости рубины» читатель чувствовал себя уверенно. Явление Черубины де Габриак имело огромное значение для культуры начала века: казалось, что она могла изменить мир красотой, преодолевая любые сопротивления. Она была, пожалуй, единственной героиней, которая так органично вписывалась в портрет литературной элиты и эпоху, «окутанную фиолетово-сиреневыми туманами, насыщенную горечью тубероз, ароматом терпких духов и ладана» [7, 252]. Невидимый облик внес путаницу в литературную жизнь, но соединив «экзотику» и талант, она преодолела недоверие к мечте. Черубина де Габриак стала особой «личностью», привнесшей в лирику своеобразный мир, озаренный богатством стиля и поэтическими нюансами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Башкирцева М.И. Дневник. – М.: Молодая гвардия, 1991.-320с.
2. Черубина де Габриак. Исповедь. – М.: Аграф, 1998.- 384с.
3. Ахматова А.А. Сочинения: В 2 т. – М.: Цитадель.- Т.1. – 448с.
4. Хейзинга Й. Homo ludens (Человек играющий). – М.: Эксмо-пресс, 2001.- 352с.
5. Цветаева М.М. Сочинения: В 2т. – М.:Худ.лит., 1988.
6. Глоцер Е. Елис. Васильева // Новый мир.-1988.№12.- С.132-162.
7. Носов А. Эпилог исторической драмы// Новый мир.-1991.-№4.- С.252-254.

УДК 883.3 – 1.091

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА БУТТЯ В ЛІРИЦІ О.ЗАБУЖКО

Пашник О.В, аспірант

Запорізький державний університет

Творчість Оксани Забужко – поетична, прозова й публіцистична – становить своєрідну спробу філософського заглиблення в основи людського буття, виявляючись на всіх його рівнях: самопізнання, осягнення природи Іншого, світового космічного і міфологічного творення. Саме тому актуальним нам видається аналіз у творчості письменниці специфіки функціонування категорії трансцендентного як одвічного прагнення людської істоти до пізнання сутності буття поза його видимими гранями. Поезія ж, вбираючи мінливі ритми Всесвіту, є найпридатнішою для вербалізації підсвідомих імпульсів, пошуку власної ідентичності на межі взаємопроникнення профанної та сакральної сутностей людського існування. Як зауважувала сама О.Забужко, поезія – «гранична повнота людської мовної потенції, ліміт, за яким – хіба що вже лиш мова янголів (чи, може, музика? чи – мовчання?..)» [1, 41].

Термін «трансцендентність» (від лат. transcendens – той, що виходить за межі) веде свою генеалогію від схоластичної філософії. Схоласти розрізняли іманентні і трансцендентні причини й дії; перші реалізуються в об'єктах, другі – знаходяться за межами їх наявного буття. А вже у І.Канта термін отримав гносеологічний відтінок і почав означати (на протигагу іманентному) те, що переступає межі можливого досвіду [2]. Трансцендентними нормами (незалежною волею, безсмертною душею, Богом) диктується, на думку вченого, і поведінка людини.

Отже, у філософії устійнюється розуміння опозиції трансцендентний / іманентний як дихотомії: іманентне (внутрішньо притаманне), суб'єктивне, виокремлюється на протигагу трансцендентному, зовнішньому. Хоча пізніше Ф.Шеллінг, зокрема, розглядає трансцендентне як таке, що фокусується на суб'єктивному, коли об'єкт зникає, будучи «затуленим» актом знання: «Трансцендентне знання є знанням про знання тією мірою, якою воно чисто суб'єктивне» [3, 237]. Однак суперечності тут не спостерігаємо, оскільки дихотомічна пара понять трансцендентне / іманентне артикулює спрямованість (форму), а суб'єктивність / об'єктивність вказує на природу (походження, зміст) знання, отже, ці пари є елементами різних систем координат. В.Ерн, наприклад, акцентував увагу на співвіднесеності поняття «трансцендентне» зі свідомістю, зазначаючи, що стало традиційним розуміння трансцендентного як того, що виходить за межі нашого індивідуального досвіду: «трансцендентне все, що припускається в якості предмета, який існує поза свідомістю» [4, 49]. Категорія власне суб'єктивності (а не суб'єктивного

знання) є компонентом поняття іманентного, трансцендентному ж у цьому разі відповідає термін “інтерсуб’єктивність”, який у феноменології розуміється як основа спільності й комунікації, завдяки якій трансцендентне “Я” переконується в існуванні Іншого.

В екзистенціалізмі трансцендентування трактувалось як вихід індивіда за власні межі буття. Уявлення ж про саме поняття трансцендентного відзначалося варіативністю. За Ж.-П.Сартром і А.Камю, – це “ніщо”, яке виступає глибокою таїною екзистенції. З точки зору метафізичного (релігійного) екзистенціалізму трансцендентне – це Бог. У М.Гайдеггера домінує міфопоетичний момент у розумінні явища. У цілому, філософія екзистенціалізму наголошувала на трансцендентному як на усвідомленні єдності всіх форм буття й одночасно акті самоствердження особистості в цьому світі, що є необхідною умовою повноцінного функціонування свідомого індивіда.

До проблеми артикуляції трансцендентності в структурі жіночої суб’єктивності першою звернулася С.де Бовуар, визначаючи трансцендентне й іманентне щодо гендерного дискурсу і покладаючи в основу дефініції поняття “свобода” (філософія свободи також бере свій початок у працях І.Канта). З приводу традиційного культурного дискурсу С. де Бовуар наголошувала: “Її [жінку] намагаються перетворити на річ, спрямувати до іманентності, оскільки її трансцендентність постійно живила б у ній усвідомлення своєї достатності й суверенності” [5; 1, 42]. Кожен індивід, акцентує письменниця, усвідомлює своє існування як постійне прагнення до самовдосконалення й основні критерії оцінки свого життя зводять до категорій “свобода” і “щастя”.

Як бачимо, поняття трансцендентного як предмет релігійного й метафізичного пізнання має широку інтерпретаційну парадигму залежно від вибору точки відліку, – аж до зосередження на перцептивному невербалізованому осягненні цього феномена. Ми будемо розуміти поняття трансцендентного в контексті вільного буття людської екзистенції (можливості й здатності свободи), спрямованого до самореалізації і, одночасно, – до рефлексії, часом позасвідомої, оточуючого світу, виходу в “позаноуменальну дійсність” (В.Ерн), на рівень осягнення сакральності міфо- й космотворення.

Сучасна українська література має яскраво виражений потяг до рефлексій і саморефлексій, що стає вихідним моментом артикуляції трансцендентного бажання самовираження. У контексті такого прагнення віднайти власну тожсамість (формування “свого Космосу”) тотального значення набуває проблема внутрішньої і зовнішньої свободи, яка, за С. де Бовуар, є найвагомим компонентом трансцендентності кожної особистості. Через свободу формується і внутрішня гармонія, коли мікрокосм індивіда приводиться у відповідність до споконвічних законів макрокосму.

Специфіка концепції свободи Оксани Забужко обумовлюється передусім “позицією відкритої літературної свідомості” – можливістю вербалізації сутнісних проблем, омовленням раніше табуованого чи просто ніким ще не фіксованого, свободою самореалізації. У передмові до збірки “Автостоп” Ю.Шерех щиро захоплювався такою відкритістю текстів: “Оксана Забужко говорить про речі, про які досі в українському мистецтві так не говорилося, часто так одверто, в таких подробицях, що дух переймає, падають усі зависи, і солодко, і страшно стає, і мимоволі думається – Боже великий, чи можна так невимушено, так просто про саму себе (бо в ліриці скрізь про саму себе), про своє тіло й душу прилюдно говорити, чи можна виносити такі речі на юрбу” [6, 9]. Ці слова можуть стосуватися не лише “Автостопа” чи якихось конкретних, ранніх і пізніших збірок поетеси, а й усієї творчої спадщини О.Забужко. Просто поезія концентрує фарби, спираючись на важкі й щільні метафори:

Земля розволочена, наче жона чужоложна,
з-під ніг нам сочила, мов пасоку, яловий піт. [7, 23]

Відкритість текстів письменниці, пов’язану з переглядом традиційної моделі жіночої суб’єктивності, можна трактувати як епатажність чи емансипованість. Суть епатажу – поведінка, яка має за мету не стільки розкритися, скільки викликати певну реакцію в реципієнтів. Таке тестування читача, здійснюване, приміром, за допомогою вживлення в структуру тексту жаргону, передбачає наявність страхів у царині, що передує початку епатажу. Таким чином, ми приходимо до розуміння терміну “фемінізм” як одного із аспектів екстеріорізації свободи через творчість, а також паралельно до цього артикуляції тілесного як традиційної константи вітаїзму (поема-монолог “Клітемнестра”, “Польові дослідження з українського сексу”), що ілюструє бартівську концепцію розвитку “текстової еротизації” через механізми почуттєвого впливу на читача, фрагментаризації, неієрархічності, продукуючи ситуацію жіночої емоційної текстової комунікації. Феміністичну позицію письменниці цілком правомірно означити як свободу в контексті трансцендентного дискурсу, вектор якої спрямований на звільнення від колективних забобонів, культурних міфів, всього, що концептуалізує відчуження особистості від самої себе. Тексти О.Забужко сповнені не просто безпосередньої артикуляції фізичних відчуттів, а загострення найбільш чітких моментів нетрадиційними порівняннями з використанням подекуди позанормативної лексики. І тому, завдяки епатажності тексту відбувається створення “альтернативної” жіночої картини світу, – чи не вперше в історії Клітемнестра “заговорила” мовою тіла, так, як, може, не насмілилась би й

зараз жінка, але як, безперечно, у стані афективного (чи напіваафективного) збудження, зініційованого відчаєм, могла б думати, вербалізуючи тілесні відчуття:

... ненавиджу

тонке скавуління суки, котре заляскоче

мимо моєї волі в ту мить у мене в гортані... [7, 67]

У сучасній жіночій літературі (покоління 80-х) практично відсутній подібний мотив відвертості – як правило, констатуємо завуальованість, втілену в еротичній символіці, як, наприклад, у І.Жиленко: “І я страхаюсь, радісно і грішно, / розкрий тобі зелені вікна в сад” [8, 19]. Одвертість О.Забужко можна пояснити її активним залученням традиції вільного постмодерного дискурсу, хоча письменниця ніде особливо й не наголошувала на своїй постмодерній орієнтації, а навпаки, ніби дистанціювалася, оцінюючи нинішнє покоління: “...занурені у всепоглинальні інтелектуально-стильові ігри прагматико-гедоністи, що добре навчилися, *як* сказати, але не знають, *що*, бавляться на постмодерному звалищі цитат...” [1, 57]. Проте, так чи інакше, фізичне буття письменниці належить сучасності, її імponує постмодерністична концепція ігрової цитатії, іронії. “Ми граємося крем’яшками з уламків тих споруд, які були залишені минулими культурами”, – зазначає О.Забужко в одному з інтерв’ю [9, 86], тим самим свідомо артикуючи власну включеність у постмодерну ситуацію.

Трансцендентність жінки для О.Забужко, безперечно, зумовлюється її можливістю реалізації власної свободи в контексті національного дискурсу. Свобода експлікується як право на вільний акт вибору нації. Проте, для України поняття свободи сконцентроване перш за все на внутрішньому екзистенційному рівні. Л.Костенко, звертаючись до проблеми “гуманітарної аури нації”, порушує питання летаргії народу, який, власне, і не прагне прокинутися (утвердитися в самотождності й трансцендентності через реанімацію атрофованої свободи, продукування індивідуальних софістичних констуктів). Ідентичну проблему реконструює й О.Забужко – як в есеїстиці, так і в художніх текстах. “Культура з ослабленим філософським началом, – зазначає вона в есе “Філософія і культурна притомність нації”, – на сьогодні просто безпорадна перед історією, а значить, неспроможна забезпечити своєму суб’єктові (національній групі) належної культурної притомності. Саме такою виступає сучасна українська культура” [1, 139]. Отже, мова йде про здатність цілої нації до трансцендентної свободи, але “український вибір – це вибір між *небуттям і буттям, яке вбиває*” [10, 40]. У світлі такого конфлікту постає також проблема об’єктивності “відзеркалення нас світові”, інтегрованості українського культурного простору в світовий. Коли вільність голосу обмежена чужим культурним оточенням (“Тільки ж мова чужа – мов тісний черевик...” [7, 19]) – це не просто обмеження свободи. Це артикуляція глибокого трагізму ситуації відчуження батьківщини від її дітей, тотальної нівеляції понять “свій” і “чужий” простір:

А за тим склом була чужа країна –

Й на всій Землі моєї не було. [7, 22]

Основним чинником відмежування “свого” від “чужого”, на думку О.Забужко, є мова: “ вододіл – між тутешністю і чужинством, причетністю і непричетністю, присутністю і неприсутністю (психологічною) в домі автохтонного етносу – проліг через мову” [1, 102]. Проблема алієнації, гостріше зацентрована депресією від “самопочуття невидимки” на вулицях чужеземного міста, авторемінісценцією реагуалізується і в “Польових дослідженнях з українського сексу”.

Інший рівень індивідуальної свободи особистості актуалізується в текстах О.Забужко через поняття творчої свободи. Трансцендентність у структурі суб’єктивностей ліричних героїнь експлікується в процесі реалізації креативної сутності індивіда - жінки мають дар письменниці чи художниці. Творчий акт для героїнь О.Забужко не є виключно модусом урівноваження екзистенції після конфлікту з Іншим, як це часто можемо констатувати у поезії С.Йовенко, С.Майданської. Це, найперше, – засіб саморозкриття, рецепції, емоційного рівня осягнення повноти буття. І хоча в основі трансцендентності містяться категорії, детерміновані традиційним культурним дискурсом як “чоловічі” – світло, космос, гармонія, – весь процес трансцендентування жіночих персонажів (як і авторський) маркується ініціацією космічним началом, яке, проте, не нівелює хаотичну (інтуїтивну) природу “жіночого”.

Концепція свободи творчості О.Забужко будується передусім на розумінні креаційного акту як сакрального (ритуалізованої інтенції), незалежного від волі людини. Творчість є пророчом у позасвідоме, виходом екзистенції в площину трансцендентного осяяння. Тому важливим для розуміння природи трансцендентності у творчості О.Забужко є виокремлення інтенціоналів. Найхарактерніша інтенція в текстах письменниці (енергія творення можливого світу) експлікується через певні елементи поняття “мова”, а тому має такі вияви: світло, слово, море (більш абстрактні) та губи, язик, горло, або гортань, – конкретні, що артикулює циклічність існування індивіда в мові, продукує специфіку загальної аури художньої особистості.

Найвищий рівень трансцендентності людської екзистенції – перцептивне осягнення сакральності буття. Реалізація ритуалу переходу межі між тутешнім і потойбічним у поезії О.Забужко експлікована в образах-символах як медіаторах дихотомії “профанність / сакральність” (“гортанний і темний розлам коридора”, “галактична труба”, “зеув календарний”, “провалля віків”, “жага світляна..., що свистить в порожнинах кісток”). Всі ці образи мають конотативну семантику тунелю, який проходить людина перед остаточною від’єднанням від тутешнього світу, отриманням первісної свободи (ініціація смертю).

Вагомим моментом при актуалізації переходу в надреальність є ініціація світлом. У творчості О.Забужко констатуємо своєрідний апофеоз світла, причому в першій збірці домінує образ сонця (тональність такого світла близька до прозорої сонячності новел М.Коцюбинського, міфологічне трактування якої – ясне, прозоре світло, що корелює з поняттям “Всесвітньої Порожнечі”). Трансцендентність співвідносна в цьому аспекті й з динамікою космосу (не лінійною, а, так би мовити, циклічною, пульсаційною, хоча й континуїтивною), яку авторка осягає на рівні інтуїції, продукуючи образи такого семантичного наповнення, як “ритми світла й тіней”, “розбивши світ в крапах мерехтіння”, “золотаве сонце-жук у дня блакитнім склі вібрує пружно”. У пізніших поетичних збірках домінує образ вогню (феєрично-демонічного, смертоносного) – відбувається зміна інтенсивності світла і, подекуди, трансформація вібрації у лінійний рух (стріла, блискавка). Семантика такого вогню знаменує фаустівський прорив у сферу яснобачення.

Одним із вагомих результатів потягу особистості до трансцендентності є сакралізація нею профанного часу і простору. Саме потяг до такого методу продукування всесвітньої гармонії реалізується у творчості О.Забужко, коли прозаїчні символи органічно входять у “поетичний космос” текстів, актуалізуючись через ритуальний час (“Жінка з цитринами”, “...Залізний вітер!”). Тому опис побуту звичайної квартири реалізується як універсалія, стає позачасовим портретом жіночої долі:

Стугоніла плита голубими сущвіттями газу,
І горіло варення, розлите в співучі вази,
Сонцем пряним липневим, що в тілі щемить так оскомно. [11, 14]

Основним сакральним топосом в поезії О.Забужко виступає місто (як вказує М.Еліаде, міфологічний символ Центру). Універсалія міста для авторки – сакральний простір, що сприяє людській екзистенції абсорбувати тожсамість. Домінантою такого простору є вертикаль (вісь “небо – земля”, що відповідає міфологічному образу світового дерева), зреалізована через концепцію світового міста, детально викладену О.Забужко в есе “Психологічна Америка” і азіатський ренесанс, або знову про Карфаген” [див. 1, 197]. Сакралізація рідного топосу (Київ) зумовлена в О.Забужко передусім прагненням сприяти його включеності у світовий надкультурний контекст, вивищення до рівня світового міста.

Прикметною рисою творчості письменниці є також нівеляція проектування дихотомії сакральне/профанне як центр/периферія. Провінція як топос також сакралізується в поезії О.Забужко, бо вона консервує різні часові шари, певним чином профануючи їх, але утримуючи тяглість, відбиваючи строкатість соціально-культурних метаморфоз буття народу (цикл “Туга за батьківщиною”):

В тих містечках, де досі звертаються: “Жінко добра”,
Де від готики до бароко – одна білизняна шворка... [12, 33]

Звертаючись до тези М.Бердяєва про свободу, яка не є вибором між поставленим перед письменником добром і злом, а створення ним власної концепції добра і зла [див. 13, 61], спробуємо також окреслити межі функціонування цих категорій у творчості Оксани Забужко. Поняття “добро” і “зло” співвідносяться для авторки найчастіше не з особистісними проблемами, як то спостерігаємо у більшості текстів сучасної жіночої літератури, вони артикують передусім позитив і негатив у контексті модусу загальнолюдської культури. “Добром” в авторській концепції маркується все, що корелює з категорією “світла”, тобто обумовлює сакральне сприйняття авторкою профанного світу. “Зло” продукується всім, що нівелює свободу індивіда, руйнує цілісність його внутрішнього космосу: негативні емоції – на рівні міжособистісного спілкування; руйнація зв’язку поколінь – як наслідок ігнорування духовної єдності нації; аварії, катастрофи – загальнолюдський рівень. У підході до оцінки будь-якого явища авторка передусім ставить собі за мету уникнути фальші, що є артикуляцією перманентної проблеми для кожного митця: відповідальності перед минулим, сучасним і майбутнім. Саме це надзавдання вимагає безпомилкового, часто інтуїтивного, “впізнання” добра і зла, чому сприяє повнота внутрішнього мікрокосму О.Забужко, гармонійно інтегрована в макрокосм. Творчість набуває сповідального характеру. Такою спробою всеосяжності маркується і світ її героїнь, основним елементом структури якого є прагнення до самореалізації в процесі філософського осмислення трансцендентності людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – 340 с.
2. Кант И. Критика чистого розуму: Пер. с нем. – СПб: Тайм-аут, 1993. – 472 с.
3. Шеллинг Ф.В. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. – М.: Мысль, 1987. – Т.1– 637 с.
4. Эрн В.Ф. Сочинения. – М.: Правда, 1991. – 576 с.
5. Бовуар де С. Друга стаття: Пер. з фр. Н.Воробйова, Я.Собко: В 2 т. – К.: Основи, 1994.
6. Шерех Ю. Куди пролягає траса // Забужко О. Автостоп: Поезії. – К.: Укр. письм., 1994. – С.3 – 10.
7. Забужко О.С. Автостоп: Поезії. – К.: Укр. письм., 1994. – 95с.
8. Жиленко І.В. Вибране: Поезії. – К.: Дніпро, 1990. – 334 с.
9. Забужко О. У наступному столітті ми матимемо дійсно блискучу літературу //Art Line. - 1997. - N 5-6. - С.86-87.
10. Забужко О.С. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Факт, 1998. – 116 с.
11. Забужко О.С. Травневий іній: Поезії. – К.: Молодь, 1985. – 64 с.
12. Забужко О. Нескінченний рубін: Поезія // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 112. – С.32 – 37.
13. Бердяев Н.А. Самопознание. – М.: Книга, 1991. – 446 с.

УДК 840 – 3.06

“СТОРОННІЙ” А.КАМЮ. РОЗДУМИ ПРО АБСУРДНИЙ РОМАН

Рикун І.П., аспірант

Запорізький державний університет

Творча спадщина Альбера Камю, французького письменника, публіциста, мислителя двадцятого століття, вимагає особливого вдумливого читача. Читання, що не сягає за межі вираженого в слові та стискає сприйняття в рамки єдино можливої інтерпретації, виявляє надзвичайно убогу сухість мови та однорівневу заданість творів Камю. Однак, зовні прозора тканина художньої оповіді просочена глибокою філософською ідеєю і приховує багаторівневу організацію твору. Камю й сам визнає в есе, присвяченому творчості Ф. Кафки, що “... автор насправді промовляє неодмінно більше, ніж мав намір сказати.”

Сучасне уявлення про художній твір як комунікативний акт, процес взаємодії між текстом, автором і читачем вимагає при декодуванні багатопланової структури творів Камю звернення до філософсько-літературної традиції Західної Європи, що сформувала світогляд письменника та утворила глибинний підтекст його романної творчості та новелістики. Оригінальне авторське світосприйняття, свідоме втілення інтелектуальних парадигм західноєвропейської культури, їх творче осмислення, маніпулювання текстами власними та інших авторів, цитування, пародіювання, неусвідомлене наслідування вже існуючих літературних текстів складають сферу підтексту художніх творів Камю.

Становлення філософської думки Камю – від “Міфу про Сізіфа” / есе про абсурд, пройнятого нігілістичним пафосом/ до “Бунтівливої людини” / історії ідеї політичного та метафізичного бунту проти несправедливості людської долі/ та численних філософських есе, проголосивших ідею нетрансцендентної духовності людини - супроводжувалося значними змінами у творчій позиції письменника. Складний шлях довжиною в життя подолав А.Камю від першого, так і не опублікованого роману “Щаслива смерть”, романів “Сторонній”, “Чума”, “Падіння” до новел збірки “Вигнання та царство” і незавершеного епічного твору “Перша людина”.

Творчій свідомості Камю притаманний високий ступінь взаємозумовленості логічно-понятійного та художньо-образного начал мислення. Йому належать слова: “Бажаєш бути філософом – пиши романи.” І Камю - мислитель мав намір створити роман метафізичний, філософський, спроможний нехай не дати відповіді, принаймні поставити вічні питання людського існування.

У рамках “Міфу про Сізіфа” Камю розробляє концепцію роману як напруженої рівноваги філософських та художніх форм, як “філософії в образах”, а не в безплідних міркуваннях. Головним естетичним началом такого роману Камю визнає напружене поєднання соціального та метафізичного, пропонуючи урівноважити у творі високу трагічність із сірою буденністю, іманентний біг життя з елементами надзвичайного, непохитний абсурд з надприродною логікою. Основною метою подібних коливань є втілення у творі двоїстої людської природи. Визнаючи соціальне та метафізичне ґрунтовними принципами побудови роману, відхиляючи релігійну метафізику, Камю розробляє натомість власну – метафізику взаємозв’язку людини та світу, основні фази якої на різних етапах визначали концепції абсурду, бунту, любові.

Спираючись на свідоцтво автора в “Шведській промові” нобелівського лауреата, датованій 1957 роком, дослідницька думка виділяє три основні цикли у творчості А. Камю: цикл абсурду, бунту, любові. Перший цикл, покликаний виразити заперечення, обертається навколо теми абсурдності людського існування і складається з роману “Сторонній” /1942/, філософського есе “Міф про Сізіфа” /1942/, п’єс “Калігула” /1944/ та “Непорозуміння” /1944/.

Концепція абсурду А. Камю спирається на абсурдну тріаду - людина, наділена ясною свідомістю, нерозумний світ і поєднуючий їх абсурд. Розуміння абсурду як розладу людини та світу призводить Камю до визнання абсурдності світу і абсурдної людини, яка чітко усвідомлює абсурд, зосереджений в її власній свідомості. В основу філософсько-естетичної концепції роману “Сторонній” покладено ідею абсурду, що заперечує надособистісні цінності буття та концентрується в глибинах людської свідомості. Абсурдна свідомість вважає будь-яке пояснення світу марним – світ в силу своєї нелюдської самотності вислизає від людини, відхиляє, лишаючись самим собою, нав’язані йому образи та схеми людського мислення. Абсурдна свідомість, таким чином, протистоїть світу, маючи змогу відчувати на собі та відтворювати байдужість світу до людини.

У плані естетики / способів та можливостей вираження певного змісту/ абсурдна свідомість потребує відповідних творчих форм, а саме абсурдного роману, покликаного імітувати безглуздість та ірраціональність світу, нехтуючи його відображенням та розумним поясненням. Абсурдний твір ілюструє водночас відмову мислення від свого авторитету і згоду лишатися тільки свідомістю, яка відтворює зовнішній вигляд світу і втілює в образах те, що позбавлене розумності. На думку Камю, концентрація абсурду у свідомості людини спричинить появу в центрі абсурдного твору самосвідомості людини та усвідомлення нею світу.

Абсурдна естетика “Стороннього” базується на принципі “відстороненої” дескриптивності, побудованої, у свою чергу, на фрагментарності, навмисній лаконичності синтаксичних конструкцій, монтажі різних часових планів, оповіді від першої особи. Оповідь від першої особи, традиційно пов’язана з жанрами психологічної прози, за задумом Камю отримує яскравий “антипсихологічний” характер. Суб’єктивність оповідача не передбачає надзвичайної глибини душевних хвилювань і виливається в об’єктивне, вільне від індивідуально-особистостних характеристик світосприйняття. Під виглядом оповіді від першої особи перед читачем постає досвід об’єктивності та відторгненості спостерігача абсурдного світу. “Сторонній”, виходячи з цього, є слово абсурдної людини про себе і про світ. Можливість почути це слово з’являється при декодуванні напруженого авторського підтексту.

Художньому втіленню “антипсихологічного” бачення світу в романі “Сторонній” сприяла феноменологія Едмона Гусерля. “Міф про Сізіфа” відхилив феноменологічну позицію світосприйняття, побачивши в ній “стрибок”, хоча і не прямо до Бога, але в сферу вічного розуму. Ідея ж абсурду, покладена в основу “Стороннього”, у світосприймальному плані означає категоричну відмову від надособистостних цінностей буття, трансценденції, бога. Однак, власне метод феноменології Гусерля, стверджуючий надреальність, яка задає раціональні основи пізнаваного об’єкта, співпадає в очах Камю з сутністю абсурдного підходу – відмовою пояснювати світ і лише відображати чарівне багатство байдужого до людини світу.

Гусерль вважав, що свідомість повинна зректися усіх без винятку культурних, психологічних, моральних установок і з’явитися порожньою та “чистою”. У стані адекватному наївній незабрудненій первинності свідомість має змогу наче наново бачити тільки-но відкриті нею феномени світу.

“Мислити, - визначає Камю сутність феноменологічної “інтенціональності” Гусерля, - не означає уніфікувати, пояснювати явище, зводячи його до найвищого принципу. Мислити – це навчитися наново дивитися, спрямовувати власну свідомість, не випускаючи з виду самоцінності кожного образу. Свідомість не формує той об’єкт, що пізнає, вона його лише фіксує, лишаючись актом уваги” [1, 46].

У “Сторонньому” свідомість Мерсо - понад усе усвідомлення нелюдської дійсності світу. Його відлученому погляду речі з’являються в своїй природній “самості”. Мерсо входить до моргу: “ Je suis entré. C’était une salle très claire, blanchie à la chaux et recouverte d’une verrière. Elle était meublée de chaise et de chevalets en forme de X. Deux d’entre eux, au centre, supportaient une bière recouverte de son couvercle. On

voyait seulement des vis brillantes, à peine enfoncées, se détacher sur les planches passées au brou de noix. Près de la bière, il y avait une infirmière arabe en sarrau blanc, un foulard de couleur vive sur la tête” [2, 11].

Згідно з правилами феноменологічної редукції, власні хвилювання та почуття спостерігача винесені за дужки. Він вдвляється в навколишні предмети з байдужою зосередженістю, що виявляє бездушну самостійність речей. Людська присутність зведена до чистого, ясного погляду, до порожнього усвідомлення абсолютної самодостатності матеріальних феноменів.

“Je ne vis plus que dans cette pièce, entre les chaises de paille un peu creusées, l’armoire dont la glace est jaunie, la table de toilette et le lit de cuivre” [2, 33].

Речі зафіксовані без найменших відтінків метафоричності, яка взагалі спирається на можливості людської уяви і, отже, сприяє привнесенню людського сенсу в те, що його позбавлене. Вони лише існують, висвітлені “ліхтарем” спрямованої на них “сторонньої” свідомості. Байдужість речей приховує глибинну сторонність світу людині. Байдуже дивлячись на світ, свідомість розуміє, що природа заперечує людину.

Камю підкреслював, що Мерсо у “Сторонньому” – “образ, який заперечує загальноприйняті у суспільстві установи і тим самим викриває їх нелюдську, абсурдну формальність. Це свого роду “чиста людина” [3, 31], яка ступила на тернистий шлях “святості заперечення”. Визначаючи спрямованість образу Мерсо, автор відзначав його прагнення рухатися до істини, підкреслюючи при цьому: “ Мова йде поки що про істину негативну, істину бути та відчувати, але без неї ніяка перемога над собою і світом неможлива” [3, 31].

Важливо, що “Сторонній” став не тільки абсурдним романом, але й романом про абсурд, який не тільки відтворював його, але й заперечував – головним чином у соціальній сфері буття. Гостра антисоціальна спрямованість “Стороннього”, втілена в надзвичайно сатиричних образах слуг закону, стала черговим слідством філософської концепції абсурду: висунувши ідею “негріховності” людини, Камю проголосив злом все, що їй протистоїть. Умоглядність подібної інсталяції в межах світоглядного конфлікту очевидна. Естетика абсурду, спираючись на відсторонений від будь-якого сенсу опис, незмінно призводила до відмови від творчості. Це була безвихідь зрозуміла і для Камю: “Я бачу, що абсурдна думка / навіть в естетиці/ веде у глухий кут. Чи можна жити у глухому куті – от у чому проблема” [4, 89]. Ідея вимагала глибокої перевірки життям.

Незважаючи на це, поява “Стороннього” у 1942 році спровокувала водночас і приголомшливий успіх і неоднозначну оцінку французької критики. Серед безлічі рецензій протягом десятиліть визначається стаття Ж.-П. Сартра “Пояснення “Стороннього” / “L’Explication de l’Etranger”/. Сартр перший розглянув “Стороннього” в контексті філософських ідей “Міфу про Сізіфа”: “ Сторонній” побудований таким чином, щоб слугувати стислою ілюстрацією до теорій, висунутих у “Міфі про Сізіфа” [5,42], зваживши при цьому на поверхове засвоєння автором ідей К’єркегора, Хайдеггера, Ясперса: “ Камю не без кокетування наводить уривки з текстів Ясперса, Хайдеггера, К’єркегора, які він, до речі, наче не завжди розуміє” [5, 43].

Відомий релігійний мислитель Габріель Марсель, подібно Сартру, засудив духовну позицію Камю, пояснивши її побіжним читанням книг.

Разом з тим, Сартр вдається до аналізу техніки роману і звертає увагу на літературні джерела “Стороннього” / “... це Кафка, написаний Хемінгуєм”/ [5, 48]. Сартр поспішає однак відзначити протилежність духовних прагнень Кафки і Камю: “ Кафка – романіст недосяжної трансценденції: всесвіт для нього сповнений знамень, недосяжних для розуму; у подобі речей він завжди знаходить зворотній бік.” Для Камю “ ... трагедія людини, навпаки, у відсутності трансцендентності.” Автор “Міфу про Сізіфа” мав сумнів відносно існування невираженого людськими поняттями сенсу, переважаючого світ, дійсність є тільки те, що досягне для сприйняття людини. Таким чином, Сартр впевнений, що Камю не піклувався про особливе поєднання слів, яке б спонукало підозрювати наявність недоступного для декодування нелюдського порядку: нелюдське – це лише безлад, бездушний хід речей. Саме тому Мерсо спостерігає дійсність на одному рівні, не замислюючись про існування іншого.

У Камю немає нічого непевно таємничого, збуджуючого, недомовленого: “Сторонній” – черга швидкоплинних видовищ, залитих світлом. Чистота свіжих ранків, ясні вечірні години, неблаганна спека нескінченного алжирського літа заповнюють всесвіт письменника. Тужливі нічні страхи Кафки далекі від спокійної впевненості Камю. Вперта сліпота природи звичайно дратує, але її нерозумність сприймається як відсутність розуму у речей, а людина абсурду – як гуманіст, прихильний виключно до благ цього світу. “ Je crois que j’ai dormi parce que je me suis réveillé avec des étoiles sur le visage. Des bruits de campagne montaient jusqu’à moi. Des odeurs de nuit, de terre et de sel rafraichissaient mes tempes. La merveilleuse paix de cet été endormi entraînait en moi comme une marée. A ce moment, et à la limite de la nuit” [2, 178].

На присутність у творчій свідомості автора “Стороннього” художнього досвіду Кафки французька критика / Ж.Грен’є, Р.Кійо/ неодноразово звертала увагу. Взагалі пояснити зв’язок творчості Камю з Кафкою неможливо, не усвідомлюючи особливої історично-культурної атмосфери Франції на момент появи творів Кафки. Абсурдно-алогічний світ Кафки з пануючими у ньому /під цинічними масками правопорядку і справедливості/ силами свавілля увійшов у реальне життя Франції 40-х років. Французи буквально кинулися на пошуки свого Кафки, чий художній світ відповідав пережитому песимізму, відчаю, прагненню до невизначених сподівань.

У критичному есе “Надія і абсурд у творчості Франца Кафки”, датованому 1938 роком, Камю публічно не визнав світосприймальну позицію Кафки –художника, підкресливши не припустиму для себе надмірну фантастичність Кафки. Однак Камю надзвичайно приваблювало символічне звучання прози Кафки, і він неодноразово наголошував на домінуванні символічного начала в “Сторонньому”, яке відповідало естетичним задачам роману про абсурд. Але у Кафки описувана реальність задається символом, а подія витікає з образу. Камю ж воліє до вилучення символів з конкретного життя, а не з мрії, прагне, щоб символ витікав із самої дійсності, а образ народжувався із сприйняття світу. Якщо символ не росте на ґрунті реальності, то твір мистецтва ризикує втратити будь-який зв’язок з дійсністю. Саме тому Камю ніколи не віддаляється ні від природи, ні від плоті, старанно завуальованих у Кафки.

Вплив Хемінгуея на Камю Сартр вважає більш плідним та явним, а спорідненість їх стилю - очевидною. В обох випадках критик знаходить однаково короткі рубані фрази; кожна фраза оповіді – окрема мить дійсності, чітка і замкнена власне на собі, відділена від наступної порожнечою небуття; у проміжках світ наче зникає назавжди щоб відродитися знову; кожна подібна моментальному знімку одного жесту, однієї речі; кожному наступному жесту, наступному предмету відповідає нова фраза. Але фраза Хемінгуея, здається, виникає з небуття завдяки своєрідному дихальному спазму: стиль Хемінгуея - це він сам. Стиль Камю Сартр називає обрядовим. Взагалі, Камю імпонувала сумлінна виваженість засобів і образів вираження, що дозволяла зменшувати частку фальші і ненависті, посягнених запереченням, відчаєм і свавіллям. “Il m’a demandé si je voulais sortir avec lui. Je me suis levé et j’ai commencé à me peigner. Il m’a dit qu’il fallait que je lui serve de témoin. Moi cela m’était égal, mais je ne savais pas ce que je devais dire. Selon Raymond, il suffisait de déclarer que la fille lui avait manqué. J’ai accepté de lui servir de témoin” [2, 58]. Митець обрав шлях до мовчання, але мовчання відносного, бо абсолютного мовчання на його думку не існує. Крізь монотонну розповідь Мерсо Сартр іноді помічає авторську манеру робити фразу розлогою, триваючою - своєрідну поетичну прозу, яка, здається, і стала для Камю оригінальним способом вислову: “Les cris des vendeuses de journaux dans l’air déjà détendu, les derniers oiseaux dans le square, l’appel des marchands de sandwiches, la plante des tramways dans les hauts tournants de la ville et cette rumeur du ciel avant que la nuit bascule sur le port, tout cela recomposait pour moi un itinéraire d’aveugle, que je connaissais bien avant d’entrer en prison” [2, 143].

Взагалі існує велика кількість досліджень зв’язків Камю з “американським романом” / Міллер О.Д., Великовський С.І., Надо М./, але так і не виявлено значного впливу американських авторів на Камю. Інтерес до цієї проблеми зростає разом із загальним захопленням французів Америкою, новизною образу життя американців і очевидним новаторством його відображення. Сартр пояснив звернення до американської літератури пошуком радикально нових засобів художнього відображення дійсності, здатних передати мінливий характер сучасності і, головне, вичерпаність французької літературної традиції. Техніка американського роману з елементами газетного репортажу, фрагментарністю, симультанністю в очах Сартра - найактивніший інструмент пізнання стрімкого ходу сучасної історії. На фоні цього свідомого “антитрадиціоналізму” роздуми Камю щодо “американського роману” виглядають відверто зухвалим викликом запереченню традиції, ствердженням невичерпної плодотворності французької класичної прози. Камю визнав використання в “Сторонньому” техніки американського роману, яка відповідала задачам описати людину без проблесків свідомості. І заявив при цьому, що її розповсюдження веде в глухий кут, до створення художнього світу, населеного роботами і інстинктами.

На думку С.Л.Фокіна, у “Сторонньому” дійсно відчутні моменти поезики Хемінгуея. Проте за уявною схожістю криються два принципово різні підходи до відображення дійсності. Естетичний метод “айсберга” / навмисної лаконічності оповіді, що приховує глибину почуттів героя/ не зовсім відповідає естетиці абсурду [6, 190]. У Хемінгуея загнаний вглиб свідомості біль ледь проступає у незначних словах, вчинках, на перший погляд позбавлених сенсу розмов. Письменник неупереджено описує думки, жести, найдрібніші деталі поведінки і, наче захищаючи героїв, не дозволяє їх душевним хвилюванням вирватися зовні. Камю у “Сторонньому” теж зосереджується на холодному описі, але його задача - не відтворення внутрішнього життя героя, а втілення особливого бачення героєм світу. Погляд Мерсо спрямований не вглиб – куди, хоча й з побоюванням та обачністю, заглядає оповідач Хемінгуея, - а назвоні, на світ. Відречена неупередженість “стороннього” виявляє зло зовнішнього світу, абсурдність буття, позбавленого вищих законів. Автор сумлінно слідкує за поглядом Мерсо, уникаючи опису його реакції, нібито її немає. Але вона повинна бути якщо не на поверхні, то саме в глибинах семи восьмих айсберга.

Камю категорично заперечує нав'язані йому критикою запозичення та впливи. Але це ніскільки не перекреслює можливості деякої взаємодії, наслідування і осмислення існуючих творів, навпаки, це здається достатньо природним та плідним для формування творчої позиції письменника.

Сартр іде далі і застосовує при аналізі тканини оповіді “Стороннього” зорові асоціації [5, 50]. Дивакуватий вигляд безглуздо жестикулюючої людини, позбавлена сенсу механістична міміка і відсутність будь-якого пояснення нашоухують критика на думку про звичайнісіньке скло, яке пропускає картинку, але не зміст рухів; скло, створене бути прозорим для речей, але не для значень. Сартр доводить, що скляною перегородкою Камю обирає свідомість оповідача: дійсно, читач бачить тільки те, що спостерігає Мерсо.

“A partir de ce moment, tout est allé très vite. Les hommes se sont avancés vers la bière avec un drap. Le pretre, ses suivants, le directeur et moi –meme sommes sortis. Devant la porte, il y avait une dame que je ne connaissais pas: “ M. Mersault”, a dit le directeur. Je n’ai pas entendu le nom de cette dame et j’ai compris seulement qu’elle était infirmière déléguée. Elle a incliné sans un sourire son visage osseux et long. Puis nous nous sommes rangés pour laisser passer le corps” [2, 23].

Ляльки рухаються за склом. Між ними і читачем міститься зайнята реєстрацією усіх підряд фактів людська свідомість - втілення прозорості і чистої пасивності. Використання в “Сторонньому” “американської” техніки письма Сартр пояснює аналітичною установкою Камю відтворити життя людини як зміну одних миттєвостей сьогодення на інші. Уривчастість слідування січених фраз, виступаючих як зліпок з уривчастості бігу часу – запозичена Камю у Хемінгуея.

Авторський задум відтворити самотність кожного сполучення слів у реченні здійснено в “Сторонньому” завдяки особливому різновиду завершеного минулого часу дієслова – *Passé Composé*, який не має посилення ні до попередньої дії, ні до наступної.

“Je me réveillai” - вжито у *Passé Simple*. “Я прокинувся, сам збудив себе.” Слова відсилають до давно минулого часу або майбутнього / схожість з утворенням часу *Future Simple*/; дійсна основа фрази - у дієслові, в активній дії з її перехідністю, подоланням себе.

“Je me suis réveillé” - вжито у *Passé Composé* / “ я прокинувся, був збуджений собою”/. Знищено дієслівність дієслова, воно розколюється і розпадається навпіл; з одного боку, ми маємо дієприкметник минулого часу “réveillé”, який втратив здібність подолати себе і став інертний немов би річ; з іншого - дієслово “etre” –“бути”, що слугує зв'язкою, з'єднуючою дієприкметник з іменником так само як поєднується означення з предметом; перехідність дієслова зникає, фраза застигає у нерухомості, тепер її дійсна основа в іменнику. У таких випадках присудок не перекидає місток від минулого до майбутнього, він є ізольованою, домінуючою самодостатньою. Подібна фраза досягає вершини досконалості простоти і перемагає в зібраності. Вона дійсно неподільна – атом часу. Сартру здається в такому випадку цілком природною відсутність організації взаємодії між слідуючими одна за одною фразами і уникнення причинно-наслідкових зв'язків, які б небажано забезпечили оповідь елементами пояснення.

“ Un moment après, elle m’a demandé si je l’aimais. Je lui ai répondu que cela ne voulait rien dire, mais qu’il me semblait que non. Elle a eu l’air triste. Mais en préparant le déjeuner, et à propos de rien, elle a encore ri de telle façon que je l’ai embrassé. C’est à ce moment que les bruits d’une dispute ont éclaté chez Raymond” [2, 55]. У двох виділених реченнях причинно-наслідковий зв'язок старанно прихований під виглядом простого слідування фактів: “ Je lui ai répondu ... il me semblait ... elle a eu l’air” [2, 93]. Необхідність будь-якої фрази відіслати до попередньої обслуговується конекторами “puis”, “mais”, “et”, “après”, “alors”, які виконують місію роз'єднання, протиставлення або механічного приєднання. “ Nous sommes descendus dans le banlieue d’Alger. La plage n’est pas loin de l’arrêt d’autobus. Mais il a fallu traverser un petit plateau qui domine la mer et qui dévale ensuite vers la plage” [2, 75]. Одиниці часу поєднуються суцільно зовнішньо: подібно тому як дійсність з'являється і знищується без попереджень, світ руйнується і відновлюється при кожному ударі пульсу часу. Дійсність однак не здатна творити себе сама, вона інертна і залежна від випадку. Речі теж в свою чергу демонструють власну пасивність; байдужі вони тільки наявні тут: “... et qu’il y avait quatre hommes noirs dans la pièce ... Devant la porte il y avait une dame que je ne connaissais pas ... Devant la porte il y avait la voiture ... A coté d’elle, il y avait l’ordonnateur” [2, 25].

Використання в романі особливого різновиду минулого завершеного часу –“ *Passé Composé*” /минулого складного/ Сартр пояснює авторською інтенцією досягти неподільності кожної окремої фрази, тотожної окремому фрагменту дійсності, зареєстрованого прозорою свідомістю абсурдної людини. Отже, аналіз техніки роману, здійснений Ж.-П. Сартром, свідчить про струнку організацію художнього простору твору, демонструючи втілення філософської концепції абсурду в структуру оповіді “Стороннього”.

Роман Камю “Сторонній” належить до тих дивовижних творів, тлумачення якого триватиме нескінченно, кожного разу відкриваючи нові горизонти та перспективи. Майстерність Камю - митця та оригінальність Камю - філософа дозволяють з'являтися найпарадоксальнішим інтерпретаціям вже тому, що автор сам собі це іноді дозволяє: “Мені вже траплялося висловлювати ще одну парадоксальну річ, а саме: я

намагався відобразити у подібі мого героя єдиного Христа, якого ми заслуговуємо. Маю надію, ці пояснення допоможуть читачеві зрозуміти, що я сказав це без найменшого наміру богохульства, а лише з глузливим співчуттям, яке кожен митець має право відчувати по відношенню до своїх персонажів” [3, 50].

ЛІТЕРАТУРА

1. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
2. Albert Camus. L’Etranger. - Editions Gallimard. - 1957. – 179p.
3. Camus. Carnets II [janvier 1942 - mars 1951]. - Paris, NRF, Gallimard. - 1964.
4. Albert Camus – Jean Grenier. Correspondance . 1932 - 1960. – Paris. - 1981.
5. J.- P. Sartre . L’Explication de l’Etranger. - Les critiques de notre temps et Camus. - Paris, 1970. - P. 41-56.
6. Фокин С.Л. Альбер Камю. Роман. Философия. Жизнь. – СПб.: Алетея.– 1999. – 384 с.

УДК 883-3.08

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АВТОРСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ І.ФРАНКА, В.СТЕФАНИКА, Р.ФЕДОРІВА, Р.ГОРАКА)

Романюк Н.В., здобувач

Запорізький державний університет

Однією з особливостей фразеологізмів, що функціонують у художніх текстах, є їх образність, яку пов’язують із трансформацією вихідних стійких словосполучень, що призводить до утворення структурно нових фразеологічних висловів, до виникнення різноманітних конотативних відтінків або додаткових чи зовсім нових значень ФО.

Усі видатні західно-українські письменники XIX і п. XX ст. більшою або меншою мірою в мові своїх творів відображали особливості рідного їм говору, разом з тим вони прагнули до утворення єдиної української літературної мови.

Сьогодні відсутні праці, присвячені порівняльному аналізу функціонування живомовних ФО певного говору в художніх творах різних часових періодів. Немає розвідок і про функціонально-стилістичне використання фразеологізмів у мові літературних текстів Р.Федоріва, Р.Горака.

Актуальність дослідження такого типу зумовлюється, по-перше, великим кількісним складом фразеологізмів прозових творів названих вище авторів, про що свідчить зібраний фразеологічний матеріал, по-друге, їх важливими експресивно-стилістичними функціями у текстах, по-третє, відсутністю наукових розвідок про модифікаційне функціонування ФО у художній літературі з точки зору діяльності.

Письменники, створюючи колорит багатолікого образу минулого і сучасного суспільства, змальовуючи історичні обставини та історичних осіб, вдаються до відповідної лексики, фразеології. Серед багатющого арсеналу живомовних ФО, мистецьки використаних творцями художніх текстів різних епох, заслуговують на увагу і фразеологізми з незмінною структурою та семантикою, і вислови з тими чи іншими їх варіаціями. У першу чергу проаналізуємо стилістичні функції стійких висловів, які виявили живучість протягом двох століть і вживаються носіями мови та письменниками верхньонаддністрянських говірок без будь-яких змін у зовнішній та внутрішній формах. Проте зауважимо, що з погляду емоційного ставлення мовців до конкретного уявлення, фразеологізми можуть набувати емоційного забарвлення, по-перше, внаслідок перенесення оцінки уявлення на узагальнене значення фразеологізму (при цьому ФО набуває зневажливого забарвлення, викликає негативні емоції), по-друге, у результаті емоційної оцінки самого уявлення або його ознак (тут при перенесенні ознак уявного предмета на людину створюється іронічний контекст функціонування стійкого словосполучення) [1, 126].

ФО, які використовуються у творах авторів досліджуваного регіону в узуальній формі, не несуть додаткового експресивно-стилістичного забарвлення. Письменники найчастіше вводять їх у мову автора, надаючи їй природності. Наприклад, давній вислів **шукати гудза** на позначення “шукати пригод, неприємностей”, уведений у мову персонажу (“... Чьо ти собі гудза зо мнов **шукаєш?**...” [2, 47], “... Він **шукає собі гудза**... а на тебе лютий...” [3, 70]), не зазнав при цьому ні структурних, ні семантичних змін.

Фразеологізм-діалектизм **най ся преч каже** як прокляття використовував у художніх творах І.Я.Франко: “Приходжу сюди – студінь така, що **най ся преч каже**, а він сам у казні...” [4, 91]. Зустрічається він в узуальній формі і в романі Р.Федоріва, який використав цей вислів з метою передати особливості мови минулого: “Хліб різдв’яний назвали крачуном, а пшеничну кашу – кутею з потреби... аби їх не вректи, кажуть: тьфу, яке ти паскудне ... **най ся преч каже**...” [3, 31].

Активно вживається уже близько двохсот років і відфраземне слово **бігме**, взяте із клятвеного лексикону. За останні п’ять-шість десятиліть відбулися зміни в усному українському етикеті – з’явилися соціальні і суспільно-політичні вислови **чесне піонерське, чесне комсомольське, чесне ленінське, слово комуніста**. Свого часу вони були вагомими в мовленні і носили пафосний характер. Але тепер поступово виходять з активного вжитку, а якщо і вживаються, то з експресією жарту, іронії або сарказму. У творах письменників-галичан функціонує саме відфразема **бігме**, що свідчить про збереження традицій пращурів і віру у вищу, надприродну силу: “... Я, **бігме**, не знаю, як цес нарід має на світі жити?...” [2, 113]; “Так сталося... **бігме**, сталося проти моєї волі...” [3, 63].

Часто мовляни південно-західного діалекту послуговуються ФО **як на сміх** із супровідними словами **робити, жити** із двома значеннями, одне з яких – говіркове (“щоб посміятися, заради жарту; щоб глузувати”), а друге – загальнонародне (“ніби навмисне” [8,835]). У літературних творах письменники розширюють стилістично-сміслові можливості компаративу із другим значенням. Наприклад, І.Франко у контекст вводить лексему **говорити**: “Хата і господарський будинок, про які, **мов на сміх, говорилося** у ліцитаційнім едикті, – то була одна нужденна халабуда...” [4,128]. Р.Федорів з метою іронічно-саркастичної оцінки поведінки героя словосполучення **мов на сміх** поєднує з лексемою **вгніздився**: “Чагр, **мов на сміх, вгніздився** на княжому стільці” [5, 196].

У творах І.Я.Франка використано фразеологізм **туман вісімнадцятий** на позначення “хто-небудь дурний, розумово обмежений, ненормальний” [8,544] де він виконує зображально-оцінну функцію: “...Професор просто сказав йому, що Гриць “**туман вісімнадцятий**”, що ліпше зробить, коли відбере його додому і назад заставить гуси пасти” [4,59]. Значення вислову подається автором у “Галицько-руських народних приповідках”: “Знач. чоловік дуже дурний, тумановатий. Чому як раз вісімнадцятий, незвісно” [7, 226]. Зауважимо, що ФО є вузько діалектною, оскільки в інших говорах та в сучасних фразеологічних словниках вона не зафіксована. Письменником використано і фразеологізм **не всі дома**: “Вояк витрішеними очима видивився на Споріша, як на чоловіка, у якого **не всі дома**” [4, 297]. Р.Горак також увів у мову автора трансформовану говіркову ФО, де заміні піддано лексему **вісімнадцятий** на **останній** з метою конкретизації значення вислову: “Питомці” вимагали його (Ільницького) усунення з семінарії, мотивуючи тим, що він гальмує освіту, робить із семінаристів **останніх туманів**” [6, 264]. В.Стефаніком використано стійкий вислів із розряду міжстильових **не мати гаразду в голові**: “... Басараби знов починають вішатися, **не мають гаразду в голові**...” [2, 137]. Р.Федорів цей вислів наділив більш яскравим емоційно-експресивним змістом, замінивши нейтральне слово **гаразд** лексемою **олія**: “... Думаєш, пращури **не мали олії в голові**, коли журилися, як не дати порідіти родові?...” [3,44]. Одночасно письменником використовується ще одне стійке словосполучення-синонім: “...Мніх говорив загадково; я запідозрив, що **розум** у нього **звихнутий**...” [3, 25].

У відомому вислові **буде толк** із значенням “хто-небудь подає надії на майбутні успіхи в чомусь” [8, 888] прозаїками замінено стилістично нейтральну лексему **толк** на діалектну **хосен**: “...діло нарає старший брат, **хосен** з того **може бути**” [5,107].

Загальновідомий вислів **шукати вітру в полі** функціонує в мові повістей та оповідань І.Франка: “...По саду бігають, шукають... Еге, - гадаю собі, – **шукайте** тепер **вітра в полі!**” [3, 25], а також у романі Р.Федоріва “Отчий світильник”: “...Замети сліди у дворищі, жодного не пощади... Хай потім **шукають вітра в полі**...” [5, 265]. Р.Федорів у тому ж творі використовує і трансформований відповідно до змісту фразеологізм: “Мені б нирнути в кущі, а там – **шукай вітра в лісі**...” [5, 171].

Абсолютній субституції відповідно до контексту підлягає і традиційна ФО **одна голова – добре, а дві – краще**. Наприклад, Р.Федорів увів у твір індивідуально-авторський зворот **одне око, що пильнує, добре, але десять – ще краще** [3, 68]. Числівник **десять** тут також відіграє важливу значеннєво-стилістичну роль.

Варта уваги дослідників і приказка **Богові – боже, кесарю – кесарево**. У художній літературі кожний із письменників по-своєму використовує часткову субституцію, піддаючи заміні другу частину вислову з метою увиразнення контекстуального змісту. Так, І.Франко, зберігаючи дух тогочасних соціальних обставин, використав ФО з лексемою-історизмом: “...Жив по-панськи, вітцівського добра не марнував, в

політику не вдавався, **віддав богу, що боже, а цісареві, що цісарське...**” [3, 99]. Р.Федорів в історичному романі “Отчий світильник” структуру фразеологізму трансформувал двома способами – субституцією та розширенням компонентного складу ФО. Автором вводяться лексеми-історизми і вислів набуває додаткових складників відповідно до змісту тексту: “– Проти закону йдеш. Не бачила дотепер Русь, щоб холопка сиділа поруч з князем... **Боже – богові, князеві – княже, бояринові – своє, а смердові – смердове**” [5, 448]. Письменник також вдається до розгорнутої метафори й натяку: “...Тут, братова, нічого не вдієш, кому на роду написано: **князеві – меч, Янові нашому – гусла, комусь книга мудра, а мені жорна**. Кожному своє, в залежності від стану його, маєтності, розуму, роду” [5, 373]. Проте в одному з творів цей вислів вживається в узуальній формі.

ФО **капля камінь тóчить** для Р.Федоріва є основою фразеологічної трансформації. В одному випадку структуру вислову розширено лексемою **води** і вставним словом **кажуть**: “Йому, може, треба було спокійно добирати ключі до воріт, **крапля води, кажуть, камінь довбає**, а він...поліз на ворота приступом...” [5, 360], у другому – кількість компонентів збільшено різними словами: “...**Краплини свердлять, розмелюють на пісок найтвердіший камінь...**” [5, 158].

У фразеологічному матеріалі, вибраному з творів В.Стефаніка, І.Франка, Р.Федоріва, Р.Іваничука виявлено приклади руйнування традиційної семантичної сполучуваності ФО. Тут авторами змінюється словесне оточення стійких висловів, тобто оказіонально воно поєднується з тими лексемами тексту, з якими нормативно не сполучається. Семантика стійких словосполучень письменниками найчастіше розширюється.

Активно вживаною є ФО **мати на очах/оці** на позначення “мати когось у полі зору; пильнувати”. Однак у “Галицько-руських народних приповідках” І. Франком записано вислів із значеннями “когось пильнувати” і “мати погані очі” [7, 473]. Друге тлумачення фразеологізму у верхньонадністрянських говірках зберігається лише старшим поколінням і схильне до повного витіснення. У досліджуваному регіоні та в художній літературі названа одиниця функціонує також із значенням “думати про кого-, що-небудь, не згадуючи у розмові, не висловлюючись прямо” [8, 473] і є синонімом до вислову **мати на приміті / на думці**: “Польовий, котрий віддавна **мав її на оці**, тепер, коли була жінкою другого, дуже часто заохочував її до праці ударами канчука...” [4,111]; “Тригорій **мав на оці** іншу відданицю: росте в купця Фоки принадна доня...” [3, 45].

Варта уваги і загальноновживана ФО **лиця нема** – “хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби” [8, 541]). Такий контекст зберігається у творах класиків І.Франка, В.Стефаніка та сучасних митців: “...на ньому **лиця нема, блідий, як стіна**, тремтить і зубами січе, **мов опущений в ледову воду...**” [4, 382]. І.Франко з метою конкретизації ФО та змісту твору й досягнення певного стилістичного ефекту використав одночасно й інші фразеологізми-компаративи: **блідий, як стіна, мов опущений в ледову воду**. Специфічним для мовлення південно-західного діалекту є і пояснення, записане ще Франком-фразеографом: “Бути безсоромним” [7, 351]. Саме з таким значенням функціонує цей вислів у творах В.Стефаніка (“– А ти, мерзо, знов хочеш робити веймір на всі люди! **Лице би-с мала!**” [2,39].

Семантика стійких словосполучень письменниками найчастіше розширюється. Свого часу І.Франко записав ФО **змішати з болотом** і так його витлумачив: “зганьбив, вилаяв прилюдно погані вчинки” [7, 105]. Ним слугували В.Стефанік та І.Франко, Р.Федорів та Р.Горак: “Він знав наперед, що пан мусить чоловіка **з болотом змішати**, що мусить посміятися, аж потім прийме його на службу” [2,112]; “...ви, як ті вовки, від першої хвили тільки над тим і міркуєте, щоб пожерти мене, **втоптати в болото**, зогидити у власних очах” [4,337]. Р.Федорів з метою увиразнення змісту роману і підсилення експресії використав вислів із субститутованим компонентним складом: “– І ти, про якого говорять, що мудрий еси, справедливий, спокусився? Невже мудрість никне супроти похоті?...– **Мішаєш мене згноєм**, боярине, – дорікнув стиха й пішов до вікна.” [5,371]. Однак ця стійка одиниця у верхньонадністрянських говірках функціонує із розширеною семантикою та означає “побити”. Із такою внутрішньою формою зустрічається стійке словосполучення у творі В.Стефаніка: “Щогодини, бачу, вставав та бив. Кажуть, що **болото зробив з жінки**. А рано...прив’язав її та місив обцасами, як у шину” [2,85]. Тепер ця ФО стоїть у синонімічному ряді з такими сталими лексемними утвореннями: **не лишити живого місця, збити на винне/квасне яблуко**. Зауважимо, що останній фразеологізм вжито В.Стефаніком у новелі із новим значенням – “знищити когось” : “– Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою **збили на винне яблуко...**” [2,182]. Етимологію ФО записано І.Франком: “Квасні або недозрілі яблука утовкують наперед так, щоб змякли і пустили сок, і тільки тоді їдять. На сю процедуру натякає отця поговорка, характеризуючи сильне побиття” [7, 32]. У романі Р.Федоріва “Отчий світильник” вислів **не залишити живого місця** несе зовсім інше значення – “оббрехати, обмовити”, оскільки сполучається з фразеологізмом **дати волю язикові** (“багато говорити; поширювати плітки, нісенітниці, дурниці”). Наприклад: “Коли б гостя кричала, коли б, як спершу, цідила слова крізь зуби, то Любана, **давши волю язикові, не залишила б на ній живого місця**” [182,150].

Загальновідомий фразеологізм **ані Богу свічка, ні чортові кочерга** на позначення “про того, хто бездарний, хто не проявляє здібностей ні в чому” Р.Федорів, зберігаючи народний дух для майбутніх поколінь, наділив новим значенням: “Бо ти – князь, чужий для кола. Бо ти жив половинчасто: **богови свічку й чортові кочергу...**” [182,407]. На нашу думку, вживання письменниками в художніх творах традиційних ФО із говірковими значеннями дає можливість таким фразеологізмам здобути всенародного визнання й активного вжитку.

Отже, з історичним розвитком мови всі види фразеологізмів зазнають структурних перетворень, семантичного оновлення, а також набувають нових конотативних відтінків. У мові художніх текстів І.Франка, В.Стефаника, Р.Іваничука, Р.Федоріва, Р.Горака виявлені приклади вживання як загальновідомих фразеологізмів в узуальній та оказіональній формах зовнішньої і внутрішньої структур, так і говіркових висловів.

Будь-які оказіональні перетворення здійснюються з метою конкретизації або заміни фразеологічного значення, надання нових відтінків, посилення емоційно-експресивного забарвлення висловлювання, прагматичного ефекту, а також увиразнення, уточнення контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
2. Стефанік В.С. Вибране / Упор. В.М.Лесин, Ф.П.Погребенник. – Ужгород: Карпати, 1979. – 392 с.
3. Федорів Р.М. Чудо святого Георгія о Зміє // Дзвін. - № 6. – 1995. – С. 23-111.
4. Франко І.Я. Твори в 2-х томах. Т. 2. Оповідання. – К.: Дніпро, 1981. – 495 с.
5. Федорів Р.М. Отчий світильник: Роман. – К.: Дніпро, 1985. – 518 с.
6. Горак Р. Задля празнику: Роман. – Львів, 1978.
7. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки. – Львів, 1908. - Т. 24. – С. 301-612.
8. Фразеологічний словник української мови / Укл.: Білоноженко В.М. та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.

УДК 802.0 - 314.1 + 82.085: 34

ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІВ В СУДОВИХ ПРОМОВАХ: ПРАГМА-РИТОРИЧНІ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Скуратовська Т.А., аспірант

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Багатство словника судового оратора, який промовляє звинувачувальну або захисну промову в залі суду, емоційність його мовлення, точність вибору слів багато в чому залежить від вміння використовувати синоніми. Кожний з синонімів, маючи свій відтінок значення, виділяє якусь певну особливість якості предмета, явища або певну ознаку дії, а в сукупності синоніми сприяють більш глибокому, всебічному опису явищ дійсності, що підвищує переконливість судової промови. Проведений аналіз захисних та звинувачувальних промов у судах США (1951-1999 рр.) дозволив виявити особливості використання синонімів в юридичному дискурсі та визначити основні функції семантичного (синонімічного) повтору.

Завдяки своїй здатності виявляти та відтіняти різні аспекти змісту синоніми широко використовуються в юридичному дискурсі. Як свідчить судова практика, промови в американських судах нерідко тривають протягом багатьох годин, навіть днів, після чого присяжним виявляється важко утримати в пам'яті усі моменти такого довготривалого усного виступу [1;310]. При цьому вирішальним для судового оратора виявляється вміння користуватися “лінгвістичною косметикою” [2;208], суть якої полягає в тому, щоб одну й ту ж саму думку виразити по-різному, надати їй відтінок, що найбільше відповідає меті мовця. Повтор одного й того ж факту або міркування іншими словами дозволяє уникнути тавтології і в той же час надає можливість скористатися усіма переконуючими засобами повторення – притягнення уваги до думки, що висловлюється, полегшення розуміння та засвоєння знань, закріплення інформації в пам'яті [3;132]. Мовленнєві повтори та зумовлений ними звуковий ефект, що ніби примножує кількість думок,

що висловлюються, створюють сприятливі психологічні умови для засвоєння присяжними найбільш важливих міркувань оратора. Крім того, вміння використовувати синоніми вказує на багатство словникового запасу судового оратора, а це підвищує довіру до нього, створює гарне враження у присяжних і суду, стимулює зацікавленість [4;275].

Відомо, що на вибір аргументатором мовних засобів аргументації впливають соціальні та психологічні фактори [5;4]. У виборі синоніма як такого мовного засобу виявляється суб'єктивізм мовця в оцінці того чи іншого предмета дійсності або явища. Мовець обирає синонім залежно від того, до кого він звертається з промовою, враховуючи притаманні тому лексикон, форми вираження, соціальний статус і т.д. [6;52]. Характер асоціацій, пов'язаних зі словом та його значенням, може бути досить тонким і базуватися на певних знаннях.

Синоніми відзначаються не тільки рівнозначністю або взаємозамінністю - існування синонімів при тотожності або близькості значень передбачає відмінність між ними. Комунікативна цінність синонімії базується не стільки на тотожності семантики мовних одиниць, що характеризуються синонімічними відносинами, скільки на їх відмінності [7;9]. Саме ця особливість синонімії – наявність розбіжностей – забезпечує їх подальше існування і визначає основні функції синонімів.

Аналіз показав, що основними функціями синонімічного повтору в юридичному дискурсі є функції уточнення, заміщення, оціночна та емотивна.

Використання синонімів може бути викликано необхідністю пояснити, розкрити і тим самим зробити більш зрозумілим зміст поняття. Найпоширенішою функцією синонімічного повтору в юридичному дискурсі є *функція уточнення (пояснення, диференціації, поширення, інтеграції)*, коли кожний наступний синонім доповнює значення попереднього, уточнює певні характеристики предметів та дій або пояснює їх: *When he appealed before the grand jury, the president admitted, he did not deny, an inappropriate, intimate, wrongful personal relationship with Miss Lewinsky (CGC). У наведеному прикладі функція уточнення (доповнення значення) реалізується завдяки використанню синоніма слова *admitted* у формі антоніма з заперечувальною часткою - *did not deny*. Розглянемо ще один приклад: *I submit he didn't because it didn't happen. It never happened. This is a simple fabrication. Nothing was ever found, there is no visible proof of this at all (WK). Тут синонімічний повтор використовується з метою пояснення дії: цього ніколи не було, тому що немає доказів цього, отже це – проста фальсифікація. У промовах судових ораторів функція уточнення є основною функцією синонімів, оскільки на суді необхідна максимальна точність у характеристиці підсудних, їхніх вчинків, обставин справи. Функція уточнення сприяє насамперед реалізації текстової граматичної категорії зв'язності, вказуючи на її первинність, оскільки уточнення передбачає наявність додаткової інформації, а це, у свою чергу, приводить до реалізації граматичної категорії інформативності в тексті [8;14].**

Для пояснення слів-умовних найменувань залучаються слова та лексикалізовані стійкі словосполучення, що носять дефінітивний, визначальний характер. Найчастіше в цьому випадку використовуються синонімічні пари, як у наступному прикладі: *The process facing you, the jurors, is not a case in which there is great difficulty. It is not a problem of fitting a round peg into a square hole. Quite the contrary. We have a case here in which the fit between fact and law is as precise as the finely tuned mechanism of a Swiss watch. The evidence that President Clinton committed perjury and obstruction is overwhelming (RRB).*

Контекстуальні синоніми, на противагу мовним, індивідуалізують явища, виділяють у них ті ознаки і якості, які видаються мовцю важливими і значущими, виконуюючи *оціночну функцію*. Контекстуальні синоніми більш яскраво та глибоко дають оцінку тому, що зображується, і найчастіше негативну експресивно-емоційну оцінку, наприклад: *Bill Haywood can't die unless you kill him. You have got to tie the rope (CD). Синонімічний повтор може використовуватися для вираження негативних почуттів (обурення, гніву, невдоволення), насмішки, сарказму: *Let us hear what this great authority said, this intellectual moll, this Puritan little girl from New England (EB). Проте, можливі випадки використання синонімічного повтору для створення позитивної оцінки явища або, найчастіше, дії: *By his own plea of guilty, by his own voluntary act, without weaving a web of lies in an attempt to deceive you, he has made himself liable to the death penalty, too (IS).***

Досить часто використовується прийом нанизування синонімів, який дозволяє більш повно назвати характерні риси осіб, ознаки явищ, виразити певне ставлення до них, посилити експресивність мовлення [9;121]. Це *експресивно-стилістична (емотивна) функція* синонімів, яка характеризується тим, що до логіко-предметного значення слова додається емоційно-експресивне. Нанизування синонімів часто створює градацію – посилення значення певної ознаки, дії, стану, наприклад: *These are rough problems, terrible problems, and as has been said by everybody in this country, they are so enormous that they stagger the imagination (MC). If this is such a terrible crime, and I tell you, gentlemen, it is a serious crime, a most serious crime, don't you think that the Greenglass put it over the Government when Ruth Greenglass wasn't even indicted? (EB)*

Синоніми, поєднані безсполучниковим зв'язком, допомагають у створенні деструктивної фігури ампліфікації. Як правило, у цих випадках синоніми мають однорідне стилістичне забарвлення, і їх значення тісно пов'язані. У результаті створюється концентрація смислів, їх нагнітання та, як правило, помітна емоційність. Ця форма використання синонімів часто виступає показником збудженого емоційного стану мовця: *We have carried our burden, and it now becomes your duty to render the only appropriate sentence, punishments, and adjudications you can make in this case (AD). We have the manner of killings, killings that indicate that it was a rage killing, that is was a fury killing (MC).*

Більшу інтенсивність ознаки та емоційність виражають сполучення більше двох синонімів: *Some people think that because the defendant in this case is a celebrity, that perhaps he is someone above the law, that there ought to be special rules for him, that somehow he should be treated differently than any other defendant (DAR). It is the fact, the uncontradictory fact, the unbelievable fact, the endeavored to be forgotten fact (JD).*

Функція заміщення (*тотожності*) зумовлена вимогою стилістично різноманітності промову, уникнути повторення в ній одного й того ж слова. Ця функція передбачає спільне поняття, тотожність лексичного значення, спільну валентність, однакові дистрибутивні моделі [10;35] і, отже, повну взаємозамінність синонімів: *We have established beyond reasonable doubt every element of every offense that we have charged, and the facts clearly demonstrate that those acts were unjustifiable and without excuse (AD). The oath. In many ways the case you will consider in the coming days is about those two words "I do", pronounced at two Presidential inaugurations by a person whose spoken words have singular importance to our nation and to the great globe itself (RHH).*

Часто синоніми виконують одночасно декілька функцій, наприклад: *The judge instructed you regarding the offense of unpremeditated murder, which contains that same elements as the offense of premeditated murder with the exception that when the act of killing is committed, the intent to kill is simultaneous with the act of killing. There was no premeditation. He didn't think about it before he did it. It was a spontaneous thing on his part. He formulated the idea of killing simultaneously with the act of killing, a sudden act (AD). У наведеному уривку з промови використовується синонімічний ряд з 5 синонімічних речень. Тут синонімічний повтор застосовується для ампліфікації і виконує експресивно-стилістичну функцію. Поряд з цим застосовуються синоніми-словосполучення, у яких синонімічними є як іменники (*murder - thing - act*), так і прикметники (*unpremeditated - spontaneous - sudden*), і синонімічний повтор реалізує функцію заміщення.*

Отже, проведений аналіз захисних та звинувачувальних промов у судах США дозволив виявити особливості використання синонімів в юридичному дискурсі та визначити основні функції синонімічного повтору: уточнення, заміщення, оціночну та емотивну. Здатність синонімів виявляти та відтіняти різні спекти змісту, сприяти більш глибокому та всебічному опису явищ дійсності перетворює синтаксичний повтор на ефективний мовний засіб аргументації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Law and Psychology: The Broadening of the Discipline. – Durham (N.C.), 1992.
2. Павлова К.Г. Психология спора: логико-психологические аспекты. – Владивосток, 1988.
3. Скуленко М.И. Убеждающее воздействие публицистики (основы теории). – К., 1986.
4. Speechmaking: An Introduction to Rhetorical Competence. – New York, 1991.
5. Белова А.Д. Лінгвістичні аспекти аргументації (на матеріалі сучасної англійської мови). Автореф. дис... докт. філол. наук. – К., 1998.
6. Гречко В.А. Лексическая синонимика современного русского языка. – Саратов, 1987.
7. Храпатая М.Н. Контекстуальная синонимика в современном английском языке. Автореф. дис... канд. філол. наук. – Л., 1987. 9. 10.
8. Єфремова Н.В. Семантичні та функціональні особливості синонімічних опозицій англійських дієслів. Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000.
9. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста. Учеб. пособие. – М., 1997.
10. Ищенко Н.Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке. – К., 2000.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. RRB – Robert Barr (Clinton Trial) – 1999.
2. CGC – Greg Craig (Clinton Trial) – 1999.
3. RHH – Henry Hyde (Clinton Trial) – 1999.
4. MC – Marsha Clark (Simpson Trial) – 1995.
5. DAR – Christopher Darden (Simpson Trial) – 1995.

6. AD – Aubrey Daniels (Calley Court Martial) –1971.
7. WK – William Kunstler (‘The Chicago Seven’ Trial) – 1970.
8. JD – John Doar (Mississippi Burning Trial) –1967.
9. EB – Emanuel Bloch (Rosenberg Trial) – 1951.
10. IS – Igving Saypol (Rosenberg Trial) – 1951.

УДК 883К.015

МАЛА ПРОЗА ВАЛЕР’ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Стадніченко О.О., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Екзистенціалізм як художній напрям, який мав великий вплив на розвиток літератури і мистецтва, знайшов своє втілення в літературі різних народів світу. Він виникає на початку ХХ століття як результат кризи класичного філософствування, яке виявлялося насамперед в усвідомленні неможливості застосування традиційних підходів і світоглядних орієнтацій для розв’язання нових питань, які закономірно виникали на певному етапі розвитку суспільства. Екзистенціалізм набув широкого виявлення у Франції напередодні й у роки Другої світової війни, а також після неї. Найбільш яскраво цей напрям репрезентований творами письменників-філософів Г.Марселя, Ж.-П.Сартра, С. де Бовуар, А.Камю, в американській літературі – Н.Мейлера, Дж. Болдуїна, в англійській – А.Мердока, В.Голдінга, в японській – Кобо Абе. Джерелами екзистенціалізму можна вважати філософські праці німецьких письменників Е.-С. К’еркегора, М.Хайдеггера, К. Ясперса та французьких письменників-філософів Ж.-П. Сартра й А.Камю. На думку дослідників[1,18], складниками екзистенціалізму є в першу чергу раціоналістичне розуміння К’еркегором істини як висвітлення прихованих таємниць кожного окремого буття, яке в літературі може мати лірико-сповідальну форму, передаватися через щоденник і т.д. Основний зміст філософії К’еркегора становить суб’єктивно-ідеалістичне тлумачення категорії існування і визначення його в таких основних формах, як страх смерті, розпач, момент вирішення, жертва та ін. Другим складником, напевно, була феноменологія Е.Гуссерля, яка віддавала перевагу інтелектуальному “схопленню” речей в їхній цілісній свіжості й відкидала джерела старої культури. Логічні форми та їхні зв’язки Гуссерль проголосив первинним “ідеальним буттям”, яке, на його думку можна досягнути лише логічною інтуїцією. Критерій істини – особисті переживання суб’єкта.

Екзистенціалізм, або – екзистанс – це “своєрідний погляд на культуру і життя, на безпосереднє переживання людиною свого індивідуального буття, а в індивідуальному бутті явищ ідеальних” [1,19].

Характерними рисами екзистенціалізму вважають зосередженість на власне особистості, яка вилучена з будь-яких систем інтегрування – релігійних, метафізичних, соціальних, політичних і залишеній “на самоті” з життям. Особистість, її існування і є, з погляду філософії екзистенціалізму, реальністю, основною і відправною точкою осмислення буття. Але життя вважається немислимим поза соціумом та зв’язками з іншими людьми. Екзистенціалістам характерне нетрадиційне тлумачення світу: світ - це хаос, абсурд, що його людський розум прагне подолати, тобто внести в нього лад, логіку, сенс.

На думку авторів “Літературознавчого словника-довідника”[2,225], екзистенціалізм є внутрішньо неоднорідною системою, його основою є ідеї феноменолога Е.Гуссерля і екзистенціаліста М.Хайдеггера, який вбачав єдиним джерелом художнього твору самого митця. Письменник у своєму творі виражає тільки себе, а не об’єктивну реальність. Дійсність, створена в його уяві стоїть над часом та суспільством, бо розкриває таємницю буття взагалі. Мистецтво не можна аналізувати, інтерпретувати, його потрібно тільки пережити, бо це – символ. Варто відзначити, що екзистенціалізм в художніх творах відбиває настрої інтелігенції, розчарованої соціальними етичними теоріями. Письменники прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя, висуваючи на перше місце категорії абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті. Для них трагічне начало – ірраціональне, всеохопне ставлення людини до життя, універсальний спосіб буття людини в суспільстві, бо світ абсурдний, ніщо, а існування, екзистенція людини – це “буття для смерті” як єдиної мети та підсумку існування.

Екзистенціалізм як літературна течія в Україні не набув широкого розповсюдження. Однією з причин цього вважається політична ситуація міжвоєнного десятиліття. Хоча в той час можливості контактів з

Європою були обмежені, але вже тоді прогресивно настроєні українські письменники заявляли про орієнтацію літератури на Європу. Екзистенціалізм в українському красному письменстві вперше виявляється у 20-і роки, зокрема у творчості В.Підмогильного (повість “Остап Шаптала”) (1921), зб. новел “Проблема хліба” (1927), пізніше у прозі І.Багряного, Т.Осьмачки, В.Барки, Вал.Шевчука, в поезії представників нью-йоркської групи, в ліриці В.Стуса.

Останнім часом з’явилися деякі дослідження, які розкривають проблеми екзистенціалізму в українській літературі. Екзистенціальні мотиви у творах В.Підмогильного розглядали М.Тарнавський, Л.Коломієць, С.Павличко, В.Колп, Л.Пізнюк, Р.Мовчан та ін.

Центральними проблемами, які піднімає В.Підмогильний ще з оповідань і до таких творів, як роман “Місто”, “Невеличка драма” та незакінчений твір “Повість без назви” є ті, які визначають складовими комплексу екзистенціальних проблем: “нудота”, яку відчуває людина при зіткненні зі світом, ірраціоналізм навколишнього світу, абсурдність, страх перед майбутнім, самота, відчуженість, пошук сенсу буття, непотрібність.

Уважне прочитання творів В.Підмогильного дає можливість зазначити, що він ішов шляхом к’єркегорівської стадіальності, а не керувався інтуїтивним почуттям. С.К’єркегор визначав три стадії вихідного руху людини від предметного буття до екзистенціального – єдиного і неповторного, лише їй приналежного (“справжнього існування”): естетичну, етичну та релігійну. У творах В.Підмогильного спостерігаємо експериментальну спробу показати персонаж у тій стадії існування, коли вони зрікаються реального земного буття і перебувають у пошуках Бога, і одним з кроків наближення до нього вважають фізичну смерть. Аналіз творів В.Підмогильного з точки зору екзистенціалізму дозволяє зробити висновки і про національну специфіку екзистенційного світобачення митця. А Валерій Шевчук, досліджуючи творчість В.Підмогильного, відзначав, що в його доробку “відчуваються сліди студій творів Г.Сковороди” [4,72]. Хоча, як вважають дослідники [4], Г.Сковорода і в філософських, і в релігійних трактатах був дуже близький до постулатів західноєвропейського екзистенціалізму, а до того ж ідеї українського філософа пішли в життя хронологічно раніше.

Уже в ранній прозі В.Підмогильний демонструє нові підходи до зображення дійсності та художньої інтерпретації досягнень у галузі філософії, психоаналізу і т.д. Він, як непересічний митець, уміє бачити ті явища життя, які є визначальними в людському існуванні. Часто темою зображення є звичайні сільські будні, на фоні яких розглядалися великі проблеми “маленької” людини. Тогочасна критика нарікала на велику авторську увагу до буденного, “малопомітного” життя маленької людини, вплив теорії Фрейда і європейської інтелігентності, але не могла не відзначити “хорошу літературну школу” письменника, його майстерність створювати живі, конкретні психологічно переконливі образи людей.

Дослідниця Р.Мовчан відзначає, що “Підмогильний бачить пореволюційну дійсність в усій її складності та багатоголосі, інтуїтивно відчуваючи наближення катаклізмів, які в недалекому майбутньому можуть обернутися непередбачуваними наслідками насамперед у сфері духовній. При цьому ніяких прогнозів він не дає, а просто об’єктивно, часом з “протокольною художністю” описує реальне життя реальних людей” [5,54]. Свідченням цього є і тематика малої прози письменника, в якій він піднімає складні, незвичні для української прози 20-х рр. ХХ ст. екзистенціальні питання. Це, зокрема, простежується у таких творах, як “Важке питання”, “Пророк”, “Ваня”, “На селі”, “Старець”, “Остап Шаптала” та ін. Оповідання “Син”, “Собака”, “Проблема хліба” присвячені художньому осмисленню і зображенню страшних картин голоду 1921 року. Вони стають тільки художнім тлом для глибокого, різнобічного висвітлення доміантної проблеми існування в людині двох взаємопов’язаних начал: людського і тваринного. Аналізуючи поведінку людини в конкретно взятих екстремальних умовах, В.Підмогильний намагається дати відповідь на питання: що переможе: дух чи плоть?

Проблема голоду 1921 р. у порівнянні з голодомором 30-х років не була замовчана ні в літературі, ні в історії. Варто лише згадати поезію П.Тичини “Загупало в двері прикладом...” (1921), оповідання К.Поліщука “Ліпший світ” та “Непрошені гості” (1922), оповідання С.Васильченка “Голод” (1925) та ін. В.Підмогильний досліджує цю проблему з точки зору сприйняття конкретним індивідумом. Вперше це він спробував зробити в оповіданні “Собака”, створивши образ студента Тимергея. Він постає перед читачем як деградований, здеморалізований тип, який стає таким під впливом голоду. Саме ці “гнітючі” обставини змушують Тимергея покинути свої великі мрії про досягнення мудрості світу, про вивчення філософії Канта, Декарта і т.д. і перейти до гіркої прози буття, до постійних міркувань про хліб і борщ. “Мислив здебільшого про те, як погано недоїдати й почувати, що з шлунка немов кишки витягають. Це надто боляче. І сумно до безнадійності... Спершу чудним здавалось, що йому раніше потрібен шмат хліба, а потім думка. Кант і борщ. Ніцше й ковбаса” [6,116].

У роздумах про їжу нещасний студент приходив до жахливих висновків, які В.Підмогильний надзвичайно прозоро висвітлює у творі. В одній із своїх промов перед уявленими присутніми (це, до речі, вже теж порушення психіки) Тимергей проголошує, що “рація життя в тому, щоб їсти. Ми жили, не помічаючи їжі, ми, що віддавали обідові п’ять хвилин часу, - забули, що ми тварини. Ми душу

досліджували, ми в мозку копірсались. Та ось приходить голод і опиняється у шлунку, як знак запитання. І ми без вагання даємо відповідь. Раптом бачимо, що ми ссавці, забуваємо про наш могутній мозок та лише дивуємося, що так довго не вбачали найважливішого” [6,116]. В.Підмогильний простежує, як з цілком нормальної людини Тимергей перетворюється на дегенерата з нищими тваринними інстинктами, поведінка якого поступово шокує ближніх, а він того навіть не відчуває, бо готовий чинити речі негідні звання “людини”, оскільки вже переступив ту межу, коли дух перемагав плоть. На те, що він перетворився на тварину, студенту вказує інший герой оповідання “Собака” – Кнайбенко, за погром, який в пошуках їжі вчинив Тимергей у нього в помешканні. Але йому вже байдуже. “Тимергей сміявся всім тілом. Кілька разів стиснув руку Кнайбенкові й казав, що пожартував” [6,120]. Тимергей відчував свою безвихідь і страшенно ненавидів суспільство, яке так легко дозволяє людині опускатися до тваринного існування. І раптом незвичайний поворот: у нашого героя виникає геніальний, як йому здається, план одержати гроші. Це вимріяна винагорода за породистого рудого сетера, якого він вловив на вулиці і чекав оголошення в газеті від багатого господаря, якому шкода свого собаку. Він настільки був упевнений у виграшності своєї витівки, що навіть відніс усі свої речі в ломбард, щоб купити продукти для пса. Тимергей поринув у спогади. І йому здавалося, що він скоро зможе повернутися до попереднього життя. “Знову сідав тоді Тимергей і вже легко видобував думку з олівця; та ж винувата й переможена, вмить родила йому дочок і синів” [6,121].

В.Підмогильний залишає оповідання ніби незавершеним, віддаючи кінцівку на роздуми читача: чи пощастило Тимергею чи його старання були марними? Така кінцівка є характерною для творів екзистенціальної тематики, що спостерігається і в інших його оповіданнях, зокрема “Проблема хліба” і “Син”.

В оповіданні “Проблема хліба” В.Підмогильний вже вдосконалює свого героя, те ж студента. Це вже не “філософ”. А чистий практик, який не гребує ніякими, навіть найганебнішими методами задовольняти свої потреби. Це – пристосуванець, який діє дуже чітко з холодним розрахунком, орієнтуючись у різних умовах. Він – ніби вже один раз це життя прожив і тепер рухається по прокладеному шляху. Написане оповідання від першої особи у формі щоденника. В уста свого героя В.Підмогильний вкладає холоднокровну розповідь про свої пригоди, які включали і пограбування господарки квартири, і вбивство (хоч і не навмисне) сторожа баштану, зовсім невинного дідуся, в якого він забрав їжу і тільки добре наївшись, “побачив, що він чисто плаває в крові. Годі йому дихати – я таки добре стукнув його! Таким способом на землі відбулося ще одне загубство” [6,126]. А далі переходить до звичайнісіньких буденних речей, ніби нічого й не трапилося.

Невдовзі ніби волею випадку він зустрічається з пристаркуватою, товстою, негарною перекупкою і стає її альфонсом (те ж саме побачимо згодом у романі “Місто”), розуміючи, що за пиріжечки треба платити. Й тільки радів, що платить такими дешевими грішми. Студент потрапляє в рабську залежність від природних інстинктів, голоду й сексу. “Все було розв’язано: я житиму в неї ніби небіж. О, поки вона здорова, я не матиму про що турбуватися! Мені все буде – і їжа смачна, й одежа, й питво. Так казала вона, тиснувшись до мене” [6,129]. Герой оповідання “Проблема хліба” ніби задоволений таким своїм існуванням, хоча в той же час розуміє, що стає жертвою обставин. Ніби мимоволі В.Підмогильний наводить роздуми про контрасти в природі і житті, про те, що поряд співіснують радість і сум, життя і смерть. Ставши альфонсом, студент осмислює своє становище, порівнюючи себе з жінкою, яка здавна перебувала на утриманні, але ж “чи піднесла вона свою душу на височінь?” На погляд героя, жінка навпаки стала нещасною і не вигадала нічого кращого, ніж змагатись за рівноправність. І в той же час цей новоявлений альфонс сам осмислює своє існування, ніби співчуває сам собі: “Я почувую себе, мов немовлятко в колісці, я ніби ссу великі груди існування. Мене колише життя, що я бачу, і його гармидер співає мені пісню. Я ніби стою на величезній горі, й біля ніг моїх – хмари й земля. А поруч – сонце, якому моляться, і я можу обняти його, як брата” [6,130]. Нарешті він усвідомлює всю нищість і ганебність свого становища, і те що він фактично перебуває на дні суспільства, і є “як холодна хризантема на угноєній землі...Так де-не-де на ланах життя повстаємо ми, самотні, пишно-холодні квітки, і вдивляючись у самих себе, як у безодню світла і тіні” [6,130].

Характерною рисою цього оповідання є часте використання автором контрасту, коли протиставляються складові комплексу екзистенціальних проблем: життя і смерть, світло і тінь, радість і сум, зима і літо, честь і безчестя, відчуженість і почуття ближнього. І все ж В.Підмогильний ніби дає надію читачеві на те, що його герой все ж усвідомлює свою непорядність і вселяє в нього здатність до самоаналізу, мовляв, незважаючи на зовнішнє благополуччя, він перегортає сторінки минулого, ніби хоче відсторонитись від того, що з ним сталося і “сум кладе мені на обличчя м’які пучки. Хай же напахчить він мене, хай омиюся в ньому з насолодою, як мандрівець в оазі серед пустелі! Бо то сум веде душу в безкраї” [6,131].

В оповіданні “Син” В.Підмогильний перейшов до більш реалістичної тематики і водночас спробував створити образ на рівні другої стадії екзистенціальності – обов’язку (за К’еркегором), де б контрастно були протиставлення особисті пристрасті і моральна свідомість у ставленні до близьких. На тлі проблем голоду, які підштовхують людей до різних вчинків, навіть чисто інстинктивних, спрямованих на

самозбереження, до самогубства, до канібалізму, виринає постать сільського хлопця Грицька Васюренка, який, перебуваючи навіть в екстремальних умовах, намагається діяти за правилами народної моралі. Грицько, не маючи можливості йти десь на заробітки, бо не міг кинути хвору матір, виносить з хати всі речі, щоб помінати їх на хлібину для неньки, хоч сам в цей час уже досить слабкий. Він звертається за допомогою до заможної сестри Марійки, але та відмовляє, ще й докоряє братові: “Матір Бог кличе, а ти її нагло на світі держиш... Не просить вона їсти, а ти її запихаєш... Дай їй спокійно померти...” [6,145] В.Підмогильний намагається з’ясувати, як могли діти одної матері вирости такими різними, стати на різних полюсах народної моралі? Автор ніби шукає винуватого. Люди у відчай вже зневірилися: “Як би був Бог, не так було б!” [6,141] Ці слова каже Степан Безрукий, батько п’яти приречених на голодну смерть дітей. Він краще від інших усвідомлює кризу, яка настала у людських стосунках, коли втрачаються елементарні норми правдивої моралі, коли на задній план відходить віра в Бога, а, отже, головними стають ідеї нового часу (пореволюційного), які проголошуються новоявленими “боженятами”. Той же Безрукий дає їм оцінку: “Пам’ятаєш, хлопче, приїздив торік агітатор. Кричав, що ми, мовляв, машиною оратимем, машиною дошу напустимо. А де він, сукин син, тепер із своєю машиною? Бога, кажуть, немає, а самі в боженята пнуться” [6,142]. В.Підмогильний осмислює тогочасну ситуацію на селі, і ніби в підтексті наштовхує читача на думку: а чи то не злочин проти свого народу чинять оті “боженята”, замінивши гуманістичну мораль меркантильними розрахунками, внісши класовий розбрат не тільки в суспільство, а й в кожную сім’ю?

В оповіданні “Син” зустрічаємо багато життєвих подробиць, які супроводжують людину на межі життя і смерті. Саме село і люди змальовані більшою мірою сірими тонами. А в розмовах – тільки про смерть, яка для них вже стала такою буденною. “Скрізь про смерть... Мале й старе – смерть, смерть. Мов нічого на світі немає. А самі на місці сидять – ну й косить їх...” [6,148] У цих рядках знаходимо перегук з творами А.Камю. В.Підмогильний вражає читача описами страшних реалій 20-х років. Грицько, запаморочений від голоду, майже за раз з’їв останню паляницю, яку збирався розтягти, щоб годувати матір. “Падлюка я, - шепотів він, - падлюка, стерво. Матір пограбував” [6,148]. Він ненавидів себе, йому було соромно глянути на матір, але поступово, раз у раз повертаючи до цієї думки він говорить: “Як же я не примітив? Ех, сказано: голодне – безпам’ятне” [6,148]. Коло зборні Васюренко дізнався, що будуть давати їсти малим і хворим, і записав свою матір, в якій ще ледь-ледь жевріло життя. Але мати не діждалась їжі, так і померла, коли син стояв у черзі. А Грицько, трохи оговтавшись від смерті, згадав про їжу, яку приніс. Ним оволоділо якесь божевілля: “Він рвав хліб, стогнав, хекав і припадав до миски обличчям...” [6,152] І все ж він знав, що гине, що мусить померти у цій хаті. “А що якби змовчати, не казати, що мати померла? Він аж остовпів з цієї думки. Даватимуть їжу ніби для неї, а він їстиме сам. Тільки три-чотири дні – і він подужчає...” [6,153] Але ж як тримати мерця в хаті? Знову бере верх розрахунок: “То вже не мати. Матері немає. Врешті він наважився. Ввійшов у хату повним кроком, взяв мерця в обійми, виніс і кинув у завалений льох...” [6,153] Васюренко одержував їжу, постійно відганяючи думки про те, як він повів себе з матір’ю. По селу пішли чутки, що вона померла. Але ж ніхто не бачив, де Грицько матір поховав. А сестра Марійка, яка свого часу була більше, ніж байдужою, навіть пустила чутку, що Грицько з’їв матір. Це кульмінація. Село охоплене жахом. Виростають здогадки, як гриби: “Переказували, що хтось бачив, як Васюренко білував матір і вночі варив з неї юшку. Догадувались, що й малий Савчин син, що пропав, пішов теж Васюренкові на печеню” [6,155]. До голови сільради, який приходить розслідувати ситуацію, Васюренко виходить ніби мрець з домовини, жовтий, покручений, мов корч. Він змушений відкидати жакливі звинувачення в канібалізмі. А стара Кандзюбиха і тут встигає вказати, що це місце треба посвятити. В.Підмогильний в оповіданні “Син” створив надзвичайно відвертий і правдивий образ людини в екстремальних умовах, а також суспільства, яке перебуває на розпутьті: старе втрачено, а нового не набуто. Винятково стисло, концентровано зобразив прозаїк буденність, звичайність людського життя, “буття для смерті”, коли буття – це ніщо, а особистість, її почуття, емоції, взаємодії зі світом – це і є найголовніший предмет зображення митця.

Саме оповідання про голод засвідчили сильний потенціал інтелектуального мислення В.Підмогильного. У цих творах, як і в інших, письменник підтримує точку зору екзистенціалістів про те, що “буття – це ніщо”, підтверджуючи це жахливими описами “животиння” людей, котрих голодне напівіснування вже більше зближувало з тваринами, вони повністю потрапляли під владу природних інстинктів. Плоть перемагала дух: криза духовного і людського взагалі. Людина стає самотньою, наодинці зі своїми проблемами, відчуженою.

В.Підмогильний, орієнтуючись на філософію екзистенціалізму та вчення Фрейда, зробив вдалу спробу побачити життя і людину з внутрішнього боку, давши певну оцінку тогочасній політичній ситуації. Митець зображує психологію “маленької” людини, такої беззахисної, перетвореної в знаряддя, засіб чи функцію.

Переосмисливши здобутки екзистенціалізму як літературного напрямку В.Підмогильному вдалося створити високохудожні зразки прози з екзистенціальної проблематики. Твори В.Підмогильного можна безсумнівно вважати першими паростками в розвитку українського екзистенціалізму як світоглядної естетичної системи в Україні ще на початку ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краснова Л. Куди ведуть "путівці" ліричних героїв?// Українська мова й література в середніх школах-. 2000.-№3. -С.18-24.
2. Літературознавчий словник-довідник /За ред.Гром'яка Р., Коваліва Ю. та ін. -К.:Либідь,1997. -752 с.
3. Шевчук В. Полюнова зоря Валер'яна Підмогильного//Українська мова і література в школі. -1991. №2.-С.72.
4. Мельник В. Суворий аналітик доби В.Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст.-К.: Либідь, 1994. -357 с.
5. Мовчан Р. Проза Валер'яна Підмогильного. Доля. Людина. Стиль. // Дивослово. -2000. -№1. -С.52-56.
6. Підмогильний В. Романи. Повість. Оповідання. - К.: Наукова думка, 1991.- 800 с.

УДК 820.091:94(420)

СПЕЦИФІКА РЕФОРМАЦІЇ В АНГЛІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Торкут Н.М., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

Проблема загальнокультурних наслідків Реформації в Англії, яка, безперечно, варта комплексного аналізу та всебічного висвітлення, на жаль, досі ще залишається на периферії дослідницької уваги як культурологів, так і істориків літератури. Протягом довгого часу домінували уявлення про вкрай негативний вплив Реформації на розвиток англійської літератури і мистецтва, при цьому роль реформаційного руху неправомірно зводилася до діяльності пуритан, активність яких призвела, як відомо, до заборони театральних вистав та усіх видів масових розваг. Втім, на початку 80-х років ХХ століття радянським ренесансознавством було зроблено важливий крок до переосмислення характеру впливу Реформації на розвій англійської культури. Так, зокрема, відомий знавець творчості Томаса Мора і Еразма Роттердамського І.Осиновський, з'ясував, що між Реформацією і гуманізмом існували не лише принципи розходження, але й певний зв'язок, навіть взаємопроникнення.

Поділяючи в цілому концепцію І.Осиновського, слід все ж наголосити на тому, що на відміну від таких європейських країн, як Італія, Франція і Німеччина, для яких співвідношення гуманізму та Реформації виступало провідним моментом культуротворення, Англія презентує дещо відмінний тип взаємодії вищезгаданих ідейних течій. Еволюція англійського гуманізму відбувалася в умовах Реформації і це накладало певний відбиток і на динаміку, і на структуру гуманістичного руху, формуючи багатоплановість і ускладненість етико-філософського діалогу та теологічної полеміки. Оскільки в Англії гуманізм не набув тієї потужності, що на континенті, й не став домінуючим компонентом формування світогляду, на перший план тут поступово вийшла власне реформаційна ідеологія.

Загальновідомо, що англійська Реформація проводилася "зверху", тобто з ініціативи і під прямим контролем корони, відповідаючи політичним інтересам тюдорівського абсолютизму, соціальним і духовним потребам суспільства, яке, ступивши на шлях капіталістичного розвитку, відчувало нагальну потребу інтелектуально-релігійного самовираження та національного самоствердження. Характер і особливості перебігу реформаційних процесів в Англії детально висвітлені у численних дослідженнях істориків Дж.Тревельяна [1], С.Л.Сказкіна [2], Ю.М.Саприкіна [3], В.В.Штокмар [4; 5], С.Біндоффа [6], а також фахівців з історії релігії та теології О.Потехіна [7], Я.Я.Вейша [8], Б.Ріардона [9], І.Камерона [10]. Тож у цій статті доцільно зупинитися лише на тих аспектах цієї проблеми, які безпосереднім чином стосуються культурного розвитку тогочасного англійського суспільства.

Реформа церкви в Англії була розпочата Генріхом VIII (роки правління 1509-1547) з метою зміцнення позицій абсолютизму та скасування залежності Англії від Риму в питаннях віри. Запровадження англіканства цілком відповідало інтересам корони і схвально сприймалося правлячими класами, які отримали змогу розширювати власні земельні володіння за рахунок конфіскованого монастирського майна. Звичайно, у тогочасній Англії, як і в Європі взагалі, ставлення до зловживань римської курії та кліру було доволі критичним. "Боротьба за звільнення свідомості від контролю священників, – зазначають

В.Муді та Р.Ловетт, – була розпочата в Англії ще за два століття (до реформи церкви – Н.Т.) Вікліфом і, незважаючи на переслідування духу лолардів, продовжувалася до часів правління Генріха VIII. Дух цей, зміцнений прикладом реформаторів Німеччини й Швеції, надавав моральної підтримки політичній сепарації Генріха від Риму в 1534 році"[11].

Втім, зміни, які встигли запровадити в релігійній сфері Генріх VIII (1509–1547) та Едвард VI (1547–1553), за часів панування католицької реакції (1553–1558) були майже цілком зведені нанівець, а активні поборники протестантизму були піддані жорстоким переслідуванням та репресіям. Так, у 1555 році Марія Тюдор скасувала прийнятий парламентом у 1534 році "Акт про супрематію", повернувши Англію до лона римсько-католицької церкви. Не наважуючись повернути церкві конфісковані Генріхом VIII і передані новим "світським" власникам монастирські земельні угіддя, вона, однак, чинила всілякі перешкоди на шляху протестантів. Так, уже в 1553 році на вимогу королеви Парламент скасував прийняте при Едварді VI релігійне законодавство; провідних діячів Реформації – Джона Гупера, Вільяма Латімера, Марка Рідлі – було страчено як віровідступників, а архієпископа Кренмера – одного із соратників Генріха VIII – позбавлено духовного сану. Саме тоді й зародилася релігійна епістолярна традиція (так звані "листи з вигнання"), яка згодом, за рахунок уже не протестантських, а католицьких прокламацій, памфлетів і трактатів, переросла в досить потужний і напрочуд впливовий щодо суспільної свідомості потік релігійної публіцистики (Стівен Брінклі, Річард Гопкінс, Роберт Парсонс, Томас Картрайт, Річард Гукер та ін.).

У другій половині XVI століття релігійна ситуація в Англії все ще зберігала напруженість і характеризувалася нестабільністю, хоча в порівнянні з деспотичними заходами першого реформатора Генріха VIII та кривавим терором католики Марії Тюдор політика Єлизавети (роки правління 1558-1603) у цій сфері була досить лояльною і виваженою.

Разом із англійським престолом Єлизавета успадкувала і низку релігійних протиріч, що роздирали суспільство та викликали напруженість і численні міжконфесійні конфлікти. Як відомо, Марії Тюдор вдалося поновити залежність англійської церкви від папської курії, Єлизавета, яка замолоду змушена була дотримуватися католицьких обрядів, ставши королевою, вже більше не бажала підтримувати католицизм. Тож на початку свого правління, як зазначає О.Потехін, вона намагалася лавірувати між численними прихильниками протестантизму та не менш численними католиками [7,83-85]. І деякий час їй вдавалося робити це надзвичайно успішно. Показово, що, коли під час коронації (січень 1559 року), яка відбувалася за римсько-католицьким обрядом, корпорація Сіті презентувала новій королеві англійську Біблію, вона її поцілувала й назвала найкращим подарунком.

Втім, уже з весни 1559 року в політиці Єлизавети поступово почали посилюватись антипапистські тенденції: парламент проголосив її законною королевою й затвердив два реформаційні за своєю сутністю акти – про королівську супрематію ("An Act for restoring to the crown the ancient jurisdiction over the state ecclesiastical and spiritual") та про введення єдиного порядку богослужіння. Згідно з першим актом королева проголошувалася не верховною главою, а лише верховною правителькою (supreme governor) церкви, але й це фактично скасовувало духовну владу Папи в Англії. Аби уникнути непорозумінь серед римокатоликів щодо супрематичної присяги, королева у так званих "навіяннях" (injunctions), виданих у 1559 році, наголошувала на тому, що не привласнює собі духовної влади, а лише приймає на себе ту владу, яку вже мали її попередники – великі королі Генріх VIII та Едвард VI.

На думку російського історика О.Потехіна, поява цих "навіянь", як і поміркованість перших кроків Єлизавети в релігійній сфері, були почасти зумовлені широким розповсюдженням пасквільних та сатиричних памфлетів, в яких "описувалось, наприклад, те, як жінка, котра привласнила права голови церкви, звеселяє себе танцями" [7,89-90]. Навіть у послідовних протестантів, не кажучи вже про щирих католиків, факт церковного верховенства жінки не викликав схвалення. Отже, релігійна казуїстика королеви – верховної правительки церкви – була актом політичного компромісу, який фактично стосувався лише тільки назви, не торкаючись сутності справ. На думку тогочасного релігійного публіциста Річарда Гопкінса, "обмежена у справах державних волею парламенту королева отримала необмежену владу в сфері церковній" (Цит. за [7,91]).

Таким чином, свою релігійну політику в 1558–1564 роках Єлизавета будувала з урахуванням наявності двох надзвичайно потужних і могутніх течій – католицизму та протестантизму, не надаючи абсолютної переваги жодній з них. Однак стабільною детермінантою її курсу завжди залишалась орієнтація на посилення абсолютизму та зміцнення національної церкви. У 1559 році, як зазначає А.Сміт, англійській національній церкві ще "бракувало адекватної доктринальної, обрядової та філософської бази" [12], чим англійська Реформація суттєво відрізнялася від кальвіністського й лютеранського реформаційних рухів. І саме це, думається, дозволило Єлизаветі створити англійську церкву, головною рисою якої стала еkleктичність. Саме еkleктичне поєднання деяких суто протестантських постулатів із католицькими і зумовлювало специфічне відносно мирне співіснування трьох християнських течій – католицизму, англіканського протестантизму і пуританізму, боротьбою та взаємовпливом яких була позначена вся доба правління Єлизавети.

Доволі лояльна політика королеви та англійського уряду у релігійній сфері заклала передумови того, що в Англії у 50^{ти} - 60^{ти} роки XVI ст. склалася вельми сприятлива ситуація для розвитку жанру релігійного памфлету (Дж.Нокс, Дж.Ейлер, В.Аллен). Саме внаслідок специфічності соціокультурного контексту, на тлі якого народжується елізаветинська памфлетистика [13], твори перших англійських майстрів жанру відзначаються високим ступенем агітаційності, специфічним поєднанням декларативного дидактизму в стилі прокламацій та емоційно забарвленої метафоричності, яка базується на біблійних алюзіях та ремінісценціях [14].

У розгортанні реформаційних процесів у елізаветинській Англії відсутня чітка поступальність, що, думається, було другою (після еклектичності) важливою рисою англійської Реформації. І пов'язане це, вочевидь, із двокомпонентністю реформаційної ідеології, яка поєднувала в собі систему поглядів офіційного англіканства та пуританізму – радикальної реформаційної ідеології прихильників кальвінізму, що обстоювали інтереси буржуазії і нового дворянства.

Відзначимо, що антипуританська спрямованість політики Єлизавети, яка, щоправда, час від часу то посилювалася (наприклад, у 1565–1575 роках, коли архієпископом Кентерберійським був Паркер, та в 1583–1593 роках, тобто в перше десятиліття архієпископства Вайттріфта), то послаблювалася (приміром, у перші шість та останні десять років перебування Єлизавети на троні, а також за часів архієпископа Гріндела в 1575–1583 роках), не призвела до остаточного придушення пуританізму. Щодо антикатолицьких дій її уряду, то, будучи продиктовані насамперед політичними міркуваннями, вони мали більш відчутні наслідки.

На початку правління Єлизавети кількість ревних католиків, за даними одних істориків (зокрема Д.Бокля [15,156; 16,3]), сягала половини всього населення Англії, а за підрахунками інших (наприклад, Т.Маколея [17,102]) – складала лише двадцятку частину. Цікаву інформацію з цього приводу наводить О.Потехін: "Іспанський посол Де Феріа на початку 1559 року сповіщав Філіпа, що в Англії дві третини населення – католики, і тому висловлював надію, що врешті-решт релігія (тобто папізм) перемаже" [7,79].

Наприкінці XVI століття англійські католики, котрі так і не спромоглися об'єднатися та створити яку-небудь згуртовану течію чи опозицію, вже не становили серйозної загрози для офіційної церкви, й реставрація папізму в Англії стала практично неможливою. На відміну від пуритан, які, попри певний урядовий тиск, усе ж таки мали змогу публічно декларувати власні погляди, католики змушені були або приховувати свої думки, або емігрувати. Особливо погіршилось їхнє становище після 1570 року, коли папа Пій V видав свою славнозвісну буллу, в якій відлучив Єлизавету і всіх її підданих – англікан – від католицької церкви та закликав англійців повстати проти королеви. Фанатичний католик Джон Фелтон, як відомо, вивисив у Лондоні текст цієї булли, в якій, зокрема, говорилося, що "той, хто з божественного наміру прислужиться Господові Богу спровадить її на той світ, не гріх скоїть, а навпаки, заслуговуватиме на винагороду"(Цит. за [18,206]).

Слід підкреслити, що саме на цей час, тобто на 1570–1588 роки, припадає розквіт так званої дисидентської або нонконформістської релігійної прози (recusant devotional prose), яка дала кілька шедеврів жанру ("Короткий трактат про причини, через які католики відмовляються ходити до церкви" (1580), "Перша книга християнських обрядів" (1582), "Копія листа, написаного магістром мистецтв з Кембріджа", відома також під назвою "Республіка Лейстера" (1584) Роберта Парсонса, "Застереження вельможному панству й народові Англії та Ірландії" (1588) Вільяма Аллена) і багато "другорядних" з естетичної точки зору творів англійських католиків (Томаса Гардінга, Томаса Батлера, Лоуренса Томсона, Річарда Брістоу, Едварда Ріштона) [19,112-129; 20]. Однак невдача експедиції папи Григорія XIII в Ірландії (1579) та подальша розправа над папістами, розкриття змови Бабінгтона та страта Марії Стюарт (1587), і, насамкінець, поразка іспанської "Непереможної Армади" (1588) остаточно зломали сили внутрішньої католицької опозиції й зумовили занепад католицької релігійної прози після 1588 року.

Отже, в елізаветинській Англії гостра релігійна (міжконфесійна) боротьба, незважаючи на відверто політичний характер Реформації, а можливо, саме завдяки йому, не призвела до таких трагічних наслідків, як у Німеччині (Велика Селянська війна 1524–1526 років), Франції (Варфоломійська ніч 24 серпня 1572 року) чи Швейцарії (довготривала громадянська війна 1579–1590 років). Релігійне протистояння в Англії найбільшою мірою відбувалося в сфері культури, виливаючись у боротьбу навколо театру (1570–1590 роки), породжуючи численні різновиди релігійної літератури, зумовлюючи проникнення релігійних мотивів, теологічних проблем у драматургію, поезію і прозу. За словами Дж.Бріггс, "елізаветинські драматурги, як і всі інші групи освічених людей, тим або іншим чином торкалися релігійних питань: Марло ... був звинувачений в атеїзмі, Джонсон, перебуваючи у в'язниці, перейшов до католицизму, ... Марстон залишив сцену і прийняв англіканський спосіб життя" [21,66].

Англіканська єпископальна церква, як і суспільство взагалі, були об'єктами нищівної критики пуритан. Протестуючи проти нерішучості й непослідовності політики королеви у релігійній сфері, вони вимагали остаточно очистити церкву від залишків папізму, виступали "проти тієї двоїстості, що виявила себе в

продукт цієї (англіканської – Н.Т.) Реформації, в англіканстві, яке не стало чистим протестантизмом, тобто, увібравши в себе елементи протестантизму, не повністю звільнилося й від елементів католицизму" [7,1]. Сповнені численних цитат із Біблії та прикладів з церковної історії пуританські прокламації, спрямовані проти офіційної церкви, її богослужіння, обрядів, ієрархів, підривали репутацію англіканських священників, інколи навіть підбурюючи паству до церковних погромів. Репресивні заходи корони щодо пуритан, заборона публікації їхніх трактатів та памфлетів не давали бажаних результатів. Зі сфери власне теологічної протисторонство англіканства й пуританізму поступово переходило до інших сфер – політичної, соціальної, культурно-освітньої. "Реформація та спричинені нею релігійні й політичні протиріччя, – зауважують дослідники В.Муді та Р.Ловетт, – у формі памфлетів, серйозних та сатиричних, як прозових, так і віршованих, закладали передумови явища, яке можна назвати журналістикою (journalism)" [11,67].

Спільна для більшості протестантських теорій ключова ідея персональної відповідальності людини перед Богом (без посередництва церковної ієрархії), не тільки заклала підвалини для формування культу особистої ініціативи (що згодом стане важливим компонентом буржуазного типу свідомості), але й стимулювала зростання індивідуально-особистісного начала в літературі. Загострена інтимність релігійної прози (принаймні в її епістолярному й публіцистичному варіантах) у контексті стрімкого зростання ролі молитви (тобто індивідуального спілкування з Богом) сприяла активізації психологічного начала в мистецтві в цілому. Психолог І.С.Кон, посилаючись на відомого фахівця з історії англійської мови О.Бафілда, зазначає, що "староанглійська мова нараховувала лише 13 слів з префіксом *self*, до того ж половина з них означувала об'єктивні відносини. Кількість таких слів (самолюбство, самоповага, самопізнання та ін.) різко збільшується, починаючи з другої половини XVI століття, після Реформації... Наприкінці XVI – на початку XVII століття в англійській мові з'являються "інтроспективні" терміни, що передають внутрішні психологічні установки особистості: антипатія, невдоволення, стурбованість (*aversion, dissatisfaction, discomposure*)" [22,205].

У цьому контексті закономірним видається розквіт ліричної поезії, в тому числі сонету, та зростання ролі медитацій, ламентаций, аутодіалогів у художній структурі тогочасного роману. Показово, що на сторінках художніх творів елизаветинської доби знаходимо чимало фрагментів, які презентують відлуння релігійних дебатів і теологічних дискусій реформаційної доби. Так, приміром, Т.Лодж додає до тексту одного зі своїх "високих" романів, до "Тіні Евфуеса" (1592), доволі дивний, на перший погляд, автономний розділ під назвою "Діалог глухих". Цей розділ презентує авторську візію гостроактуальних проблем, пов'язаних з міжконфесійною полемікою, яку вели представники офіційної англіканської церкви та католицька опозиція, яка знаходилася у вигнанні. Як симпатик католицизму, змушений приховувати свої релігійні переконання, Лодж намагається зародити у читацькій свідомості сумнівні стосовно незаперечної істинності деяких догматів протестантизму. Один із учасників діалогу - такий собі *pastor bonus* - Селіо, який є носієм категорії мудрості, намагається переконати свого співрозмовника (юного аристократа Філамиса) у тому, що критерієм визначення людської праведності має бути не стільки особиста віра у спокутну жертву Христа (один з провідних постулатів протестантизму), скільки спокутування власних гріхів шляхом аскези.

Для письменників, релігійні уподобання яких були на боці англіканської церкви, було характерним прагнення показати правильність того шляху, який обрали протестанти. Так, приміром, герої романів Т.Делоні постають як втілення протестантської етики, як своєрідна ілюстрація популярної у елизаветинські часи тези про те, що завдяки щирій вірі і власній активності людина спроможна піднятися соціальними сходінками і досягти успіху в житті.

Суто протестантське перенесення акценту на проблему індивідуальної провини та індивідуальної відповідальності людини перед Богом було відчутне і в інтерпретаціях деяких історичних фактів, і в драматургії та прозі елизаветинців. Водночас діяльність представників найбільш радикального крила протестантизму - пуритан, які попри певний урядовий тиск (1564–1570) все ж насмілилися на своєрідну війну англіканській церкві (памфлет "Застереження Парламенту", 1570), заклала у свідомість мас новий ідеал церковної організації (община віруючих замість містично-космічної вселенської ієрархії). І цей ідеал, без сумніву, став одним із численних факторів, що згодом (у дев'яності роки XVI століття) зумовили руйнування традиційної картини світу.

Значущість релігійних уподобань у творчості того чи іншого англійського ренесансного письменника влучно схарактеризував Р.Гелджерсон: "Рицарський роман і католицизм для Т.Лоджа були тим самим, що грецький роман і кальвінізм для Р.Гріна та "висока" проза й гуманістична мораль для Дж.Лілі" [23,121]. Не випадково згадувані тут як однопланові явища католицизм, кальвінізм і гуманізм не протиставляються одне одному, а, навпаки, співвідносяться за масштабністю їх впливу на світогляд і творчість елизаветинців, за їхніми, так би мовити, креативними (естетико-продуктивними) наслідками. У цьому, власне, й виявляється одна зі специфічних рис англійського гуманізму: збігаючись у часі з розгортанням реформаційного руху, у своєму розвитку він не конфронтував із релігійним світоглядом, а

орієнтувався на етичні цінності християнства, проголошуючи необхідність "удосконалення" людини, церкви й суспільства.

Традиційно в історії англійського гуманізму виділяють два періоди – ранній або християнсько-етичний, що охоплює першу половину XVI століття, та пізній або аристократично-академічний (за висловом М.Барга [24,13]), який припадає на другу половину цього століття.

Ранній англійський гуманізм, в основі якого – "синкретизм" християнської догми та античної мудрості" [24,13], закладав підвалини того світогляду, який не загинув із занепадом християнсько-етичної фази гуманізму, а протягом усієї елізаветинської доби зберігав свої основні компоненти, зазнавши лише незначної еволюції. Християнський гуманізм, стверджує Д.Буш, усе ще залишався світоглядною домінантою і у філософсько-теологічному трактаті "Про закони духовного благочинства" (1593) Р.Гукера, і в широковідомій "Історії світу" (1614) В.Релі [25,8-10].

Провідними діячами раннього англійського гуманізму традиційно вважають так званих оксфордських реформаторів (така назва є загальноприйнятою у зарубіжних джерелах, у радянській же науці закріпилося поняття "гурток Томаса Мора" (детальніше див [26,352-353; 27]). На чолі цього об'єднання гуманістів стояли три видатні постаті: Джон Колет, який був "істинним лідером", душею оксфордського гуртка, сер Томас Мор – відомий політичний діяч, автор славнозвісної "Утопії" (1516) та нідерландський вчений-філософ Еразм Роттердамський, який приїхав до Оксфорду вивчати грецьку мову і прожив там декілька років.

Практична діяльність оксфордських реформаторів усіляко сприяла поширенню культу освіченості та ерудиції, популяризації античної спадщини, водночас формуючи критичне ставлення до деяких догматів християнства та інституту тогочасної церкви. "Відстоюючи історичний метод вивчення Біблії в боротьбі з середньовічною схоластиком та аскетизмом, популяризуючи освіту як один із найдієвіших засобів удосконалення релігії, особистості і політичних інституцій" [26,352-353], оксфордці давали імпульс поширенню в Англії загальноєвропейського руху за перебудову церкви (тобто Реформації) та створювали передумови для появи й становлення ренесансного світобачення в Англії. Зародки Еразмового ренесансного скептицизму, приміром, суттєво розвинулися в духовній атмосфері елізаветинської доби і згодом постали, щоправда в дещо модифікованому вигляді, в англійському маньєризмі, зокрема в "Трагічній історії доктора Фауста" Крістофера Марло, "Тіні Евфуса" Томаса Лоджа та у ранньобароковій поезії Джона Донна.

Специфічний характер англійського гуманізму першої половини XVI століття, в центрі уваги якого знаходились саме етичні проблеми християнської віри (Вільям Гросін, Джон Колет, Томас Мор, Томас Еліот), створював сприятливе підґрунтя для поширення реформаційних настроїв. На початку століття широкого розповсюдження набули ідеали світського благочестя та моральний імператив духовного самовдосконалення на основі вивчення Нового Завіту. Важливу роль у цьому процесі відігравали перекладені Т.Мором "Дванадцять правил Джона Піко делла Мірандоли, які спонукають людину до духовної боротьби і спрямовують у ній" (1505) та численні англійські перевидання Еразмового "Енхирідіону".

Переклади біблійних текстів англійською мовою – надзвичайно важлива подія в духовному житті нації, наслідки якої відчутні у багатьох сферах людської діяльності. Перші англійські Біблії, що з'явилися між 1380 та 1397 роками, традиційно співвідносять з ім'ям Джона Вікліфа. Проте на думку авторів фундаментального "Словника біблійної традиції в англійській літературі" (1992), Вікліф лише ініціював та надихав безпосередніх перекладачів, якими, вірогідно, були Ніколас Гіафорд та Джон Певей [28,875]. І хоча Вікліфівська Біблія розповсюджувалася тільки в рукописних зшитках (адже перші типографії були створені значно пізніше: в 1455 році Гуттенбергом у Німеччині та в 1475 році Кекстоном в Англії), вона активно використовувалася лолардами – народними проповідниками, учасниками антикатолицького селянсько-плебейського руху XIV–XV століть.

Перший із друкованих англійських перекладів Біблії належить Вільямові Тіндейлу (1494–1536), за яким міцно закріпився "титул" – "Батько Англійської Біблії". Оpubлікований у Гамбурзі в 1525 році Тіндейлів переклад "Нового Завіту" вже наступного року був визнаний ерессю й поширювався в Англії лише таємно. Єпископ Танстол і Т.Мор намагалися повернути автора "на шлях істини", але той продовжував вважати власну позицію угодною Господу, патріотичною й високоморальною. У листах з Антверпена Тіндейл переконував співвітчизників і уряд Англії в тому, що головна мета його кропіткої праці – забезпечити кожному, хто вміє читати рідною мовою, можливість ознайомитися зі Святим Письмом. У "Послушенстві християнина" він обґрунтовував своє звернення до національної мовної традиції посиланнями на авторитет апостолів, які зверталися до Господа рідною їм мовою [29,161].

Така аргументація перегукується з ідеєю, висловленою Еразмом Роттердамським на сторінках "Параклезису" – своєрідної апології загальнодоступних перекладів Святого Письма. На думку нідерландського гуманіста, викладення Біблії, розраховане на пересічного мирянина, сприятиме активному проникненню Новозавітної етики в свідомість мас, інтимізуватиме сприйняття Христа як Бога

Живого. Проте Тіндейл, будучи близьким Еразмові у розумінні важливості "популяризації" біблійних текстів, суттєво розходився з ним у ставленні до функцій перекладача, оскільки свідомо намагався нав'язати читачеві протестантські інтерпретації Святого Письма.

Негативне ставлення Генріха VIII до Тіндейлових підбурювальних нотаток, котрим явно бракувало належної шанобливості до королівського авторитету, та відверто протестантський дух цієї англійської Біблії, який у 1525 році виявився дещо передчасним, призвели до трагічного парадоксу: в 1536 році Вільяма Тіндейла, предтечу англійської Реформації, стратили як еретика (за свідченням Джона Фокса, останніми словами цього мученика віри було звернення до Бога з мольбою: "Боже, відкрий очі королю Англії" [30,43]), а вже буквально через кілька років його "The Great Bible in English" стала обов'язковою книгою в кожному англійському приході.

Першою Біблією, що була надрукована безпосередньо в Англії (1535), став переклад Майлза Ковердейла, який базувався на Тіндейловому англійському тексті та німецькомовному перекладі Мартіна Лютера. А 1537 року з особистого дозволу короля Генріха VIII ковердейлівську Біблію було видано разом з англійською версією "Євангелія від Матфея" Джона Роджерса.

Згодом пуританські вигнанці, які жорстоко переслідувалися під час правління католики Марії Тюдор, випустили у Швейцарії так звану "Женевську Біблію" (1560). Однак пуританська інтерпретація Святого Письма Єлизавету не задовольняла, а розповсюдження цієї Біблії в Англії створювало певну загрозу англійству, тому в 1568 році вийшов друком офіційний текст Єпископальної Біблії ("Bishop's Bible"), яку й почали використовувати у тогочасній церковній практиці. Трохи згодом, у 1582 році, у Франції католики-вигнанці Вільям Аллен і Грегорі Мартін підготували й видали католицьку версію англійського перекладу – "Rheims Douay Bible".

Попри всю численність англійських версій перекладу Біблії, на початку XVII століття з ініціативи спільної конференції представників Високої Церкви (англікани) та англійських пуритан у Гемптоні розпочалась робота над новим перекладом. Внаслідок чотирирічної праці п'ятдесяти чотирьох фахівців з Оксфорда, Кембриджа й Вестмінстера у 1610 році вийшла славнозвісна Версія Короля Джеймса ("The Authorized or the King James Version"), яка фактично синтезувала позитивний досвід усіх попередніх видань і завдяки високому, як на той час, рівневі адекватності та стилістичній досконалості надовго залишилася найулюбленішою Біблією англійської нації.

Поява англійських текстів Біблії мала надзвичайно важливі політичні й культурологічні наслідки. По-перше, вона уможливила англійське богослужіння, що зміцнювало позиції національної церкви, яка відокремилася від Риму. По-друге, Святе Письмо ставало доступним значній частині англійського суспільства, а це, у свою чергу, відкривало перспективи безпосереднього спілкування віруючого з Творцем, створювало своєрідну інтелектуально-духовну основу, на якій сприйняття реформаційних ідей виявлялося цілком природним і органічним. Крім того, перехід до використання англійських текстів Біблії значною мірою сприяв остаточному впровадженню англійської мови у всі сфери як соціального, так і приватного життя. Своєрідним "символом консолідації" латинізованої англійської мови освічених верств та простої повсякденної мови пересічних англійців став "Молитовник" Кренмера, архієпископа Кентерберійського (книга перша – 1549 рік, книга друга – 1552 рік), який стояв біля витоків надзвичайно плідної тогочасної традиції церковної проповіді.

Підсумовуючи усе вищевикладене, можна виокремити декілька провідних аспектів впливу англійської Реформації на тогочасний історико-літературний процес. По-перше, на ранніх етапах розгортання реформаційного руху відбувався активний діалог гуманістичної ідеології та протестантизму (полеміка Томаса Мора з Тіндейлом), і це, безперечно, надало яскравого християнського забарвлення англійському гуманізму і стимулювало розвиток таких жанрів, як етико-філософський трактат, проповідь, епістолярна проза. По-друге, еkleктичний характер англійської Реформації сприяв формуванню в єлизаветинському суспільстві такої етико-психологічної атмосфери, в якій став можливим розвиток публіцистики (зокрема релігійно-політичного памфлету) та багатой на жанрові різновиди релігійної літератури. По-третє, до змістового континууму літературних творів єлизаветинської доби активно проникала релігійна проблематика, спровокована постійним протиборством трьох течій християнства (католицизму, англійства, пуританізму) та біблійна символіка, що стала більш зрозумілою широкому читачьому загалу завдяки переведенню богослужіння на англійську мову та появі англійських текстів Біблії. Крім того, і англійська ренесансна драма, від Джона Бейла до Вільяма Шекспіра, і єлизаветинська художня проза в її найкращих зразках, що вийшли з-під пера Джорджа Гасконя, Джона Лілі, Філіпа Сідні, Томаса Лоджа, Роберта Гріна, і поезія, від Едмунда Спенсера до Джона Донна, невтомно зверталися до цілющого джерела Книги книг, запозичуючи якщо не сюжети й мотиви (Дж.Бейл, Р.Грін, Е.Спенсер), то принаймні образи (Г.Четтл).

ЛІТЕРАТУРА

1. Тревельян Дж. Социальная история Англии. – М.: Изд. иностр. лит., 1959.

2. Сказкин С.Д. Возрождение, гуманизм, реформация // Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. – М.: Наука, 1981.
3. Сапрыкин Ю.М. Английская реформация: документы и материалы. – М., 1990.
4. Штокмар В.В. Очерки по истории Англии XVI века. – Л.: Изд. ЛГУ, 1957.
5. Штокмар В.В. История Англии в средние века. – Л.: Изд. ЛГУ, 1973.
6. Bindoff S.T. Tudor England. – N.Y.: Penguin Books, 1977.
7. Потехин А. Очерки из истории борьбы англиканства с пуританизмом. – Казань, 1894
8. Вейш Я.Я. Религия и церковь в Англии. – М.: Наука, 1976.
9. Reardon B. Religious Thought in the Reformation. – L.: Longmans, 1981.
10. Cameron E. The European Reformation. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1991.
11. Moody W.V., Lovett R.M. A History of English Literature. – N.Y.: Charles Scribner's sons, 1964.
12. Smith A.G. The Emergence of a Nation State. The Commonwealth of England 1520–1660. – L., N.Y.: Longman, 1984.
13. Васирина К. Соціокультурні передумови виникнення жанру памфлету в Англії кінця XVI ст. // Ренесансні студії. - Запоріжжя, 1999. - С.4-16.
14. Васирина К. Біблійні алюзії в англійському ренесансному памфлеті // Біблія і культура. - Чернівці: Рута, 2000. - Вип.1. - С.141-143.
15. Бокль Дж. История цивилизации в Англии: В 2 т. – С.-Пб., 1866. – Т.1.
16. Бокль Дж. Отрывки из царствования королевы Елизаветы. – С.-Пб., 1868.
17. Маколей Т. Полное собрание сочинений: В 6 т. – С.-Пб., 1861. – Т.2.
18. Campbell L. Tudor Conceptions of History & Tragedy in "A Mirror for Magistrates". – Berkeley: University of California Press, 1936.
19. Bennett H.S. English Books & Readers, 1558 to 1603. – L.: Cambridge Univ. Press, 1965.
20. A Critical Anthology of English Recusant Devotional Prose, 1558–1603. Ed by Roberts J.R. – Pittsburgh: Duquesne Univ. Press, 1966.
21. Briggs J. This Stage-play World. English Literature and its Background. 1580–1625. – Oxford, NY.: Oxford Univ. Press, 1983.
22. Кон И.С. Открытие "Я". – М.: Политиздат, 1978.
23. Helgerson R. The Elizabethan prodigals. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1976.
24. Барг М.А. Шекспир и история. – М.: Наука, 1976.
25. Bush D. Themes & Variations in English Poetry of the Renaissance. – Tolcroft Library editions, 1971.
26. Holman H.C., Harmon W. A Handbook to Literature. – N.Y.: Macmillan Publishing Company, 1986.
27. Осинковский И.Н. Томас Мор. – М.: Наука, 1974.
28. A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature. Ed. by David Lyle Geffrey. – Michigan: William Eerdmans Publishing Company, 1992.
29. Tindale W. Doctrinal Treatises. Ed. by H.Walter. – Cambridge, 1848.
30. Foxe J. Acts & Monuments. Ed. by Pratt Josiah. – L., 1877.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ПЛАТОНІВСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ “ДВОХ ПОЛОВИНОК” У РОМАНІ Т. ЛОДЖА “РОЗАЛІНДА”

Торкут Н.М., д.філол.н., професор, Шкловська О.Н., студент

Запорізький державний університет

Існує думка, що у відношенні до інтелектуальних здобутків минулого філософія виконує герменевтичну функцію: розвиваючись у часі, вона поступово розкриває навіть ті відтинки певної теорії чи гіпотези, які були невідомі її автору. Такою ж є, власне кажучи, й функція літератури по відношенню до філософії, адже абстрактні ідеї, розгортаючись у цілісні художні концепції, отримують дуже своєрідне тлумачення. А саме, будучи презентовані в естетично досконалому вигляді, вони набувають особливої привабливості і навіть збагачуються за рахунок діалогічної взаємодії з іншими ідеями або власне авторськими думками.

Таке твердження є особливо вірним щодо літератури епохи Ренесансу, коли інтерес до античної філософії сусидить із глобальною концентрацією уваги на людській особистості. Одним із наслідків цього процесу стає поява творів, в яких ренесансні автори репрезентують популярні філософські теорії на тлі власне-художнього простору, створеного мистецькою уявою. Інколи такі ідеї піддаються вельми суб'єктивним інтерпретаціям або навіть трансформуються, постаючи у вигляді численних “нео” версій.

Однією з таких концепцій є платонівська ідея “двох половинок”. Сутність її полягає в тому, що кожна людина прагне до возз'єднання зі своєю половиною, адже раніше, будучи складовими ідеальної істоти – “андрогіна” – вони формували довершене, з фізичної і духовної точки зору, ціле (“Бенкет” Платона) [1, 57]. Відгомін цієї славнозвісної концепції є відчутним і в любовно-психологічному романі одного з найяскравіших “університетських умів” ренесансної Англії Т. Лоджа “Розалінда” (1590) [2].

Навряд чи можна з повною впевненістю стверджувати, що Т. Лодж був добре знайомий з цією платонівською ідеєю. Згідно з дослідницькими спостереженнями І. Ріверз, пересічний англієць мав можливість читати такі платонівські трактати, як “Іон”, “Федр”, “Республіки”, а от знайомство з тими концепціями філософа, що були репрезентовані на сторінках інших його трактатів (зокрема “Бенкету”) відбувалося за посередництва неоплатоників [3, 158]. Втім, і університетська освіта, яку одержав Т. Лодж, і домінування філософського струменя в художньому просторі наступного Лоджевого твору (“Тінь Евфуса”, 1592) дають підстави припускати, що письменник був добре обізнаний з такою характеристикою платонівського ідеалу як дуалізм.

Головні герої твору – Розадер і Розалінда – це, дійсно, уособлення “половинок” одного цілого, про що свідчить хоча б *розоморфність* їхніх імен. Але Т. Лодж, безумовно, трактує *подібність* героїв глибше: вони подібні, як можуть бути подібні люди, що є одночасно *зовнішньо* прекрасними і *внутрішньо* благородними.

У кожному з них вже поєднані “дві половинки” норми (краса і висока моральність). Тож, розглянувши, яким чином ці чесноти взаємодіють в образах героїв, можна з'ясувати ставлення письменника до платонівської ідеї прекрасного, сутність якої полягає в тому, що краса – це злиття і отожднення зовнішнього і внутрішнього, ідеальний стан речей, при якому наявність прекрасного прояву обумовлює відповідний рівень духовності і навпаки. Адже матерія, за Платоном, є тільки функцією ідеї, і прекрасна ідея не може бути відтворена потворно.

Таким чином, основна гіпотеза цієї дослідницької розвідки виглядає так: якщо герой Т. Лоджа прекрасний, тому що благородний, і благородний, тому що прекрасний, то це дає достатні підстави вважати, що автор орієнтується на художню репрезентацію саме Платонової ідеї.

Ця теза може бути представлена у вигляді двох проблемно-концептуальних запитань, а саме: “чи можна сказати, що *духовність* героїв має фізичну красу своїм прямим наслідком” та “в якому зв'язку з духовністю знаходиться *краса* Розалінди і Розадера”.

Насамперед необхідно з'ясувати, як Т. Лодж загалом оцінює спроможність людського тіла репрезентувати внутрішню красу. На сторінках Розалінди читаємо: “The Lioness lookes are not the map of his meaning. Nor a mans phisionomie is not the display of his secrets”. (“Вигляд Лева не путівник по його намірах. Та й людське обличчя не видає секретів свого власника.”) [2, 15]. Але хоча письменник і “обмежує” здатність обличчя до вияву думок і емоцій досить категорично, прямої незгоди з концепцією Платона тут ще нема, адже, згідно з поглядами філософа, тіло, дійсно, затемнює порухи душі, а власне краса є загальним зовнішнім проявом душевного складу, тобто стоїть над фізіономікою зокрема.

Проте далі Т. Лодж все більше відхиляється від концепції Платона. За думкою філософа, краса є необхідним наслідком повного проникнення духовного в тілесне. Іншими словами, можливим є таке приблизне рівняння: “дух” та “зовнішня оболонка” є структурними компонентами “краси”. Подібне рівняння намагається розв’язати і Т. Лодж, але отримує принципово іншу тезу: “...if the *inward* thoughts be discovered in *outward* shadows, Rosader will exceed you all in *bountie* and *honour*”. (“Якщо внутрішні думки знайдуть вияв у зовнішніх тінях, Розадер перевищить вас усіх щедрістю і честю”) [2, 11].

Як стає зрозуміло, “результуючими” злиття духу і тіла, згідно з думкою Т. Лоджа, виявляються *щедрість* (*bounty*) і *честь* (*honor*), але все ж таки не краса Розадера. У такому випадку напрошується здогадка: чи не є герой ідеально прекрасним, так би мовити, “сам по собі”. А це вже надзвичайно суттєвий відхід від проплатонівської формули “прекрасний, тому що благородний”.

Якщо *духовність* героїв Т. Лоджа співіснує з красою, то, відповідаючи на друге з вищевикладених запитань, можна дійти висновку, що зв’язок *краси* з духовністю персонажів, як це не парадоксально, є набагато активнішим і більш безпосереднім, наприклад:

- краса обумовлює певний набір душевних якостей, яких варто очікувати при її наявності (адже мова йде про закономірність):

“Women as they are faire, so they respect faith, and estimate more (if they be honorable) the wil more than the wealth, hauing loyaltie their obiect whereat they aime their fancies”. (“Жінки, коли вони прекрасні, поважають віру та більше цінять (якщо вони благородні) волю, ніж багатство, будучи милосердні до тих, на кого спрямовані їхні чари”) [2, 75].

“If he mournes for loue, there are medicines for loue; Rosalynde cannot be faire and unkinde”. (“Якщо він потерпає від любові, то від любові є ліки; Розалінда не може бути прекрасною і жорстокою”) [2, 67].

- краса активно підтримує баланс із духовним компонентом і виступає своєрідним регулятором моральності за критичних умов:

“Why Rosalynde, can such *base thoughts* harbour in such *high beauties*?” (“Чому, Розаліндо, такі низькі думки знайшли притулок у такій високій красі?”) [2, 29].

Тож з цієї точки зору, Т. Лодж досить близький до концепції Платона. Але і в даному випадку не може йтися про пряме наслідування ідеї античного філософа, адже необхідно взяти до уваги й певну суперечливість, притаманну уявленням англійського письменника доби Ренесансу. Річ у тім, що острівна ментальність англійця у сукупності зі специфічною соціокультурною ситуацією, в межах якої відбувалося формування елізаветинської картини світу, зумовлювали вельми своєрідне ставлення до греко-римської класичної спадщини. Це ставлення зазвичай визначають як “антикізуюче змагання” з посиленням етно-психологічним компонентом.

Отже, Платонівську концепцію “двох половинок” можна розглядати подвійно. З одного боку, вона є свідченням існуючої в космосі гармонії і симетрії, а з іншої - усвідомленням розколотості, неповноти людської особистості. Таким чином, ця концепція ніби враховує існування двох основних підходів – погляду “зверху” і погляду “зсередини”.

Взагалі Т. Лодж і поєднує у своїй “Розалінді” обидва ці підходи, що кінець кінцем і робить його інтерпретацію платонівської концепції “двох половинок” дещо суперечливою.

З одного боку, письменник створює ідеально симетричний в плані розподілу сил світ: негативний Торисмонд – позитивний Герісмонд, імпульсивний Монтанус – розважливий Коридон. Тож в устрій цього художнього простору прекрасно вписуються дві довершені “половинки” - Розадер і Розалінда. І це – типовий приклад відтворення світу письменником епохи Ренесансу, який прагне самореалізації не тільки через своїх ідеальних персонажів, але й взагалі через спроможність запропонувати читачам такий собі погляд “зверху”. Адже це той самий погляд на систему світобудови, що його має християнський Бог.

Стає зрозуміло абсолютно природним і те, що письменник наділяє своїх героїв повною співмірністю фізичних і моральних якостей – зовнішньою красою і внутрішнім благородством. Більше того, героїв поєднує спільність “витоків” душевного складу: кожного з них письменник робить проявом тієї сукупності чеснот, яка за шанобливими легендами приписується їхнім батькам. Адже сер Джон Бордоський помер, а король Герісмонд знаходиться у вимушеному вигнанні. Отже важливим є те, що з батьками Розадера і Розалінду зв’язують тільки узи *пам’яті*. Та саме з цього явища, що нібито дуже відповідає духові платонізму, і починається в “Розалінді” відхилення від ренесансного уявлення про константність якостей в людині.

Стає зрозуміло, що ідеальні властивості героїв Т. Лоджа не є в повному розумінні взаємодетермінуючими, хоча вони і мали б такими бути в класичному платонівському космосі. Незважаючи на те, що зовнішня краса і асоціюється з рядом регулюючих духовних функцій, діяти вони

починають тільки тоді, коли краса потапливає в сферу свідомості даної особистості – коли особистість про неї *згадує*. Аналогічним є й підхід до поняття благородства.

Таким чином, якості, що роблять Розалінду і Розадера ідеальними, ставляться автором у повну залежність від того, наскільки самі герої усвідомлюють свою роль у світі з чітко маркованими полюсами. А це, у свою чергу, досить серйозна вільність з боку Лоджа, і, можливо, саме нею пояснюється така, з першого погляду, нелогічна річ, як існування в художньому світі Т. Лоджа жіночих образів *благородних* Розалінди і Алінди, незважаючи на те, що вихідна теза твору, подана в заповіті сера Джона, виглядає так: усі жінки – розпусниці. Власне кажучи, в такій свободі розуміння присутності фізичної чи духовної якості в певному герої і проявляється Лоджеве бачення концепції “двох половинок” “зсередини”. І це дає підстави стверджувати, що художнє мислення і світогляд пізньоренесансного літератора Т. Лоджа містять певні парості маньєризму, який відзначався наявністю стереоскопічних візій філософських концептів, відсутністю орієнтації на усталений канон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платон. Пир. // От мифа к логике: сочинения. – М.: Эксмо-Пресс, 1999. – 832с.
2. Rosalynde. Euphues golden legacie. Thomas Lodge. London, imprinted by Thomas Orwin for T. G. and John Busbie. 1590. – 139 p.
3. Rivers I. Classical Christian Ideas in English Renaissance Poetry. – а.: George Allen University, 1979.

УДК 802.0(07): 800.7

СОВРЕМЕННАЯ КАРТИНА МИРА И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Фесенко И. М., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

Язык — уникальное свойство человека, выделяющее его из остального мира. Будучи формой существования мыслительной деятельности человека, он охватывает собой все формы индивидуальной жизни человека.

Картина мира, отображенная в сознании человека, есть вторичное существование объективного мира, закрепленного и реализованного в своеобразной материальной форме языка, который выполняет функцию объективации человеческого сознания.

При рассмотрении проблемы о роли языка в формировании картины мира в сознании человека, прежде всего, необходимо определить само понятие "картина мира". Под выражением "картина мира" часто подразумевается то или иное представление человека о каких-либо явлениях жизни, которые сформировались у него в результате его жизненного опыта. Такое понимание связывают с единичными, индивидуальными представлениями того или иного человека по поводу какого-либо явления природы, обстоятельств, условий, эстетических ценностей [1,48].

В научном обиходе картина мира понимается как целостный образ мира, который является результатом всей духовной активности человека, а не какой-либо его стороны. "Картина мира" народа — это "совокупность научных знаний о мире" [2,21], "глобальный образ мира, возникающий у человека в ходе всех его контактов с миром, характеризующихся чрезвычайным разнообразием" [3,19-20].

Выдвинутый немецким физиком Г. Герцем в конце XIX века термин "картина мира" (описывающий совокупность внутренних образов внешних предметов, из которых логическим путем можно получить сведения относительно поведения этих предметов) был воспринят и переосмыслен применительно к своей проблематике современной лингвистикой. Говоря о проблеме картины мира, языковедение вычленило в ней два взаимосвязанных, но в то же время существенно различных, понятия картины мира.

Термин "языковая картина мира" впервые ввел в языковедение немецкий ученый Л. Вайсгербер, который отмечал, что в каждом языке содержится особое мировоззрение, что каждый язык составляет единство (целостность) мировоззрения, поскольку он содержит выражение всех представлений, которые каждый народ создает об окружающем его мире, и всех ощущений, которые мир в нем вызывает.

Картина мира — то, каким себе рисует мир человек в своем воображении — феномен более сложный, чем языковая картина мира ("та часть концептуального мира человека, которая имеет привязку к языку и преломлена через языковые формы") [3, 142]. Данное утверждение подтверждается тем фактом, что не все прошедшее или проходящее через разные органы чувств и поступающее извне по разным каналам в голову человека, имеет или приобретает вербальную форму. Не все отражается с помощью языка, и не вся информация должна быть пропущена через языковые формы. И, тем не менее, активность языка имеет решающее значение в процессе познания и отражения мира в сознании людей. По мнению ученых (Серебренников Б.А., Брутян Б.А. и др.) язык непосредственно участвует в двух процессах, связанных с картиной мира. "Во-первых, в его недрах формируется языковая картина мира, один из наиболее глубоких слоев картины мира у человека. Во-вторых, сам язык выражает и эксплицирует другие картины мира человека, которые через посредство специальной лексики входят в язык, привнося в него черты человека, его культуры" [3,11]. "В результате отражение окружающей нас действительности преломляется через призму языка. Это означает, что знание имеет языковой характер не только в том смысле, что язык выступает как способ осуществления знания, но и в том, что язык оставляет свой специфический след на знании" [4, 57-58]. В языковом знаке закрепляются и реализуются результаты отражательной и мыслительной деятельности человека. Таким образом, под языковой картиной (моделью) мира имеется в виду "вся информация о внешнем и внутреннем мире, закрепленная средствами живых языков" [5,107].

Каждый этнический язык выступает как ключ к самобытной картине языкового мира, отражаемой обыденным сознанием и семантикой общенародного языка. Очевидно, что его нельзя приравнять к лексической и грамматической семантике языка. Из словарей и грамматик невозможно вывести все богатства знаний, умений и культурных традиций народа. Национальные языковые картины мира, в том числе и семантические системы языков, никогда полностью не совпадают т. к. каждый народ имеет особенности социального и трудового опыта. К тому же кодирование информации языком происходит не прямолинейно. Следует отметить, что язык не навязывает нам заранее заданное то или иное восприятие действительности: прежде всего действительность неодинаково отражается в различных языках в силу нетождественных условий материальной и общественной жизни людей. Именно человеческим фактором, т. е. отношением человека к какому-либо предмету или явлению мира на определенной ступени овладения этим миром, а также многообразием мира и возможностями его восприятия объясняется не только выбор наименований для него, но и способ его описания.

Являясь способом выражения мышления, а, следовательно, и познания, язык является средством, замещающим в познании человека предметы, связи и отношения мира. Следовательно, "языковое представление мира можно рассматривать как языковое мышление, поскольку, во-первых, представление мира — это его осмысление, и, во-вторых, рассматриваемое представление, или отражение носит языковой характер, т. е. оно осуществляется в форме языка и существует в форме языка" [6, 112].

Прогресс языка, приспособляющегося к новым потребностям общения, выражается в росте словарного состава языка, в увеличении количества значений слов, в широком применении эллиптических структур и различного рода аббревиатур, в углублении семантической дифференциации синонимических средств, в стилистической специализации языковых средств.

Так, научно-техническая революция, тесно связанные с ней процессы миграции населения и растущая специализация знаний сказываются на профессиональной дифференциации языка. Наряду с сокращением социальной базы территориальных диалектов происходит формирование различных подсистем, занимающих промежуточное положение между литературным стандартом и диалектом. В связи с популяризацией достижений научной мысли некоторые элементы "подъязыка" науки проникают в общенародный обиход. Язык, таким образом, "представляет собой естественным путем формализованное социальное явление. Формализация языка, понимаемая в широком смысле как сознательное воздействие человека на языковую структуру, осуществляется обществом" [7,10].

Английский язык, отображая национальную действительность, создает свою специфическую картину мира, которая постоянно пополняется, изменяется, расширяется за счет вышеуказанных факторов. Для подтверждения данного высказывания приведем несколько примеров.

Появление в английском языке существительного *factoid* (*a published statement that takes on the reality of the "fact" purely by virtue of its having been published, often referring to unsubstantiated events that have developed into modern myth*) [8, 92] лексикографы относят к 1973 году, называя автором этого новообразования Нормана Майлера, употребившего данное слово в защиту сомнительных фактов, описанных им в своей книге о М. Монро.

Непосредственным отражением изменения национальной картины мира можно считать появление в английском языке прилагательного *pintresque*. Это слово образовано от имени известного английского драматурга Гарольда Пинтера (1930). Этот термин обычно употребляется с целью подчеркнуть

характерную черту "пинтеровского диалога" — *"meandering dialogue, often covering thinly veiled menace, which is filled with significant pauses between the words and sentences"* [8,206].

Существительное *nimby* (an acronym for *"not in my back yard"*) появилось в английском языке в начале 80-х годов для обозначения политики тех, кто протестует против размещения опасных объектов (ядерных, военных) по соседству. В "Словаре новых слов" Дж. Грин приводит следующий пример: *"The Nimby syndrom has been applied to military installations, nuclear power stations, landfill rubbish disposal, and even wild life parks"* [8, 182].

Из вышеизложенного следует, что процесс накопления лексики, происходящий в течение всей жизни человека, имеет важные последствия. Усваивая новые слова, мы на самом деле не только расширяем свой кругозор, но и вступаем в новые сферы знания. Картина мира раздвигается и усложняется, но не только потому, что каждое слово добавляет к ней какой-то штрих. На фоне отдельных обозначений и из этих индивидуальных единиц лексики, преимущественно слов, складывается постепенно некий класс единиц, объединенных той или иной чертой. Так, производная лексика занимает в лексиконе весьма видное место. В развитых языках она превалирует над непроизводной, составляя, как правило, не менее 60% всех слов. Особо следует отметить динамичное, активное начало в производной лексике — именно с нею связаны обычно новые и развивающиеся пласты лексики. В приложении к 3-му изданию Словаря английского языка Вебстера указано, что если ранее основным источником пополнения словарного состава этого языка были заимствования, то в настоящее время они составляют лишь 7,5% всех слов, в то время как 4 тысячи слов из 6 тысяч приведенных в приложении — это разного типа производные.

Вышеизложенное позволяет сделать следующие выводы. Картина мира, которая возникает в нашем сознании, в понятиях, в системах понятий содержит определенную информацию об этом мире. Будучи неотъемлемым компонентом сознания, язык выступает как посредник между человеком и картиной мира, отображаемой им в языковых формах. Языковая картина мира дополняет логическое осмысление практически сознательным воспроизведением, принятым данным этносом, способствуя ее более полному и разностороннему отражению в сознании людей. Являясь результатом познания и языкового оформления, языковая картина мира, тем не менее, не является интерпретацией мира. Языковая картина мира поэтому не совпадает с мировоззрением соответствующего народа, не определяет поведение и мышление этого народа.

Развитие общества ведет к закономерному изменению и усложнению, как в целом глобальной картины мира, так и языковой картины мира. Изменение в языке проявляется, прежде всего, в увеличении словарного состава языка, т. к. благодаря тесной связи лексики с внеязыковой действительностью он имеет открытый характер, в развитии новых терминологических систем, а, следовательно, в новом видении и понимании мира существенно важна роль производной лексики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Будагов В.А. Человек и его язык. - М.: Изд-во МГУ, 1976. — 429 с.
2. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. - М.: Наука, 1990. — 105 с.
3. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б. А. Серебренников и др. — М.: Наука, 1988. — 215 с.
4. Брутян Г.А. Языковая картина мира и ее роль в познании // Методологические проблемы анализа языка. Ереван: ЕГУ, 1976. — С. 57-63.
5. Брутян Г.А. Язык и картина мира // Философские науки. — 1973. — № 1. — С. 107-111.
6. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. — 1990. — №6. — С. 110-122.
7. Современное общественное развитие, научно-техническая революция и язык / Г.А. Азимов и др. // Вопросы языкознания. — 1975. — №2. — С. 3-11.
8. Грин Дж. Словарь новых слов / *Green J. Dictionary of New Words*. - М.: Вече, Персей, 1996. — 352 с.

ПРО КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Фогель Г.Б., аспірант

Запорізький державний університет

Проблема адекватних термінологічних словників (ТС) неодноразово розглядалася в сучасній науково-технічній лексикографії, проте дотепер, у зв'язку із цілою низкою чинників, для цього типу словника не вироблено чітких критеріїв. Здається, це пов'язано зі складністю виділення «чистого типу» словника. Очевидно, це питання потребує як теоретичного, так і практичного розгляду. З теоретичної точки зору необхідно насамперед достатньо жорстко окреслити усі параметри ТС як на макро-, так і на мікрорівні; у практичному аспекті — у першу чергу вивчити потреби і запити основного користувача ТС — перекладача.

Ми підійшли до обох задач через (а) вивчення вже наявних словників та їхніх класифікацій і (б) анкетування практикуючих перекладачів.

У цій статті викладена та частина результатів дослідження, що підтверджує необхідність пошуків у цій області, тобто розробки параметрів словника, який адекватно інтерпретує мовний матеріал і позамовні реалії конкретних науково-технічних галузей.

Аналіз 11 словників [1 — 11] й опитування перекладачів ЗАТ «АвтоЗАЗ — ДЕУ» показали, що жодне з видань не задовольняє користувача повною мірою. Основні причини невідповідності, на наш погляд, криються в тому, що авторами як одномовних [9], так і двомовних ТС [1 — 8; 10; 11] не враховувався ряд критеріїв при їхньому упорядкуванні. Аналізуючи мікроструктуру словників, ми помітили такі недоліки:

1. Більшість ТС містять у собі терміни, що стосуються не тільки автомобілів, але й металообробки [1; 5], механічної обробки дерева [8], типів тракторів [6] і т.д. Певне, тому в них спостерігається, з одного боку, відсутність деяких вузькоспеціальних термінів, а з іншого боку – перенасиченість ЛО із суміжних галузей. Прикладом може бути термін *power-frame tractor* (самохідне шасі), що часто застосовується в літературі з автомобілебудування, проте, який знаходиться серед 50 термінологічних словосполучень, що позначають види тракторів в англо-російському автотракторному словнику [6, 576], а це цілком не відповідає законам лексикографічного опису термінолексики.
2. Практично в усіх проаналізованих виданнях [1; 4 — 7; 10], за винятком деяких навчальних словників [3], відсутня фонетична транскрипція, що призводить до неправильного запам'ятовування вимови терміна користувачем.
3. У двомовних ТС найчастіше відсутні графічні елементи [1; 9; 11], які особливо необхідні для адекватного розуміння термінів, що позначають вузли, агрегати, деталі автомобіля. Наведемо як приклад термін *no-draft ventilation* (безпротягова вентиляція) [6]. Для неспеціаліста буде незрозумілим, чим відрізняється цей тип вентиляції від інших. Але якщо є рисунок, стає зрозумілим, що така вентиляція здійснюється через вітрове скло (див. рис.1).

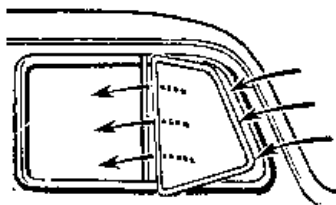

Рис. 1. No-draft ventilation — безпротягова вентиляція

4. В усіх виданнях [1; 3 — 11], за винятком одного [2], відсутні елементи енциклопедування, які також сприяють детальному поясненню того чи іншого терміна.
5. У багатьох ТС відзначається такий недолік, як неточність перекладу (можливо, це пов'язано з тим, що ТС складаються лінгвістами, а не спеціалістами визначеної сфери діяльності). Показовий у цьому сенсі ряд 10 термінологічних словосполучень, вибраний з комп'ютерного варіанта автомобільного

словника в перекладачі Promt 99 — жодне з них адекватно не перекладено (див. таблицю 1). А в чотирьох випадках переклад узагалі відсутній.

Таблиця 1. Термінологічні словосполучення.

термінологічне словосполучення англ. мовою	переклад Promt 99	російський еквівалент
engine block	машинный блок	блок цилиндров
reciprocating gear	шестерня заднего хода	коленчатый вал
timing gear	зубчатое колесо	маховик
clutch	муфта	сцепление
gearbox unit 3/4 cv	----	коробка скоростей 2х-цилиндрового двигателя
gearbox unit 5/7 cv	----	коробка скоростей 4х-цилиндрового двигателя
front axle	передняя ось	передний мост
rear axle	задняя ось	задний мост
controls	----	рулевые тяги
brake pipes	----	тормозные трубки

Рішення цих завдань лежить у розробці чітких критеріїв класифікації ТС. Нами було проаналізовано 6 класифікацій ТС, що дозволило зробити деякі узагальнення. Всіма авторами вказується така **сукупність критеріїв**: за кількістю поданих мов, за повнотою поданих ЛО, за розташуванням ЛО, за ступенем сучасності ЛО, за принципами тлумачення ЛО, за використанням ЕОМ.

За кількістю поданих мов усі типи словників можна поділити на одномовні, двомовні і багатомовні [12, 199; 13, 75; 14, 116]. Існує також поділ загальних і ТС на одномовні і перекладні [15; 16; 17]. Українські термінографи, зокрема Крижанівська А.В., розглядаючи ТС як одномовні і перекладні, підрозділяють останні:

- за орієнтацією (на якого споживача розрахований (на робітників культури, преси, радіо, перекладачів і т.д.);
- за обсягом (великі, середні й малі);
- за кількістю мов (двомовні, тримовні й багатомовні, що можуть бути лише перекладними, тлумачно-перекладними, енциклопедичними, з елементами етимології) [18, 105].

За повнотою поданих ЛО — на повні, середні, скорочені [12, 199; 13, 75; 14, 116].

За розташуванням ЛО — на алфавітні, алфавітно-гніздові, зворотні й частотні [13, 75].

За ступенем сучасності ЛО словники розподіляються на узуса та історичні [13, 75].

За принципом тлумачення ЛО існує поділ словників на енциклопедичні, тлумачні [12, 199], перекладні й системні [13, 75], а також на словники-слівники [14, 116].

За використанням ЕОМ як загальні, так і ТС розділяються на словники, безпосередньо адресовані людині й опосередковані словники, орієнтовані на ЕОМ [13, 75; 19, 6; 19, 96 — 97]. При цьому деякі дослідники підрозділяють ТС, безпосередньо адресовані людині, на одномовні словники (включаючи збірники рекомендованих термінів й термінологічні Держстандарти), перекладні словники, а також частотні словники термінів, рубрикатори й класифікатори; словники, орієнтовані на ЕОМ - на інформаційно-пошукові тезауруси, словники і класифікатори для АСУ, власне машинні словники (словники основ, афіксів, флексій), застосовувані в системах автоматичної переробки тексту [19, 6; 19, 96-97].

До специфічних ознак ТС можна віднести розмежування за поданою галуззю або галузями знання, за спеціальним призначенням, за призначенням, за ступенем нормованості узусу.

За поданою галуззю або галузями знання існує поділ ТС на галузеві, вузькогалузеві, багатогалузеві (у тому числі політехнічні) [12, 199; 13, 75].

За спеціальним призначенням - як понятійні, частотні, зворотні [12, 199; 13, 75].

За призначенням: для спеціалістів різного освітнього рівня — науковців, практиків, студентів, що навчаються у ПТУ, школярів і т.д. [13, 75]; навчальні, масові, вузькоспеціальні (наукові, технічні і т.д.) [14, 116].

За ступенем нормованості узусу — як нормативні [13, 75].

При цьому ТС, як і інші типи словників, характеризуються за сукупністю ознак. Так, одномовні ТС бувають енциклопедичними або тлумачними, понятійними, частотними або зворотними й одночасно галузевими, вузькогалузевими або багатогалузевими, повними, середніми або скороченими. Двомовні й багатомовні ТС можуть бути галузевими, вузькогалузевими або багатогалузевими і при цьому повними, середніми або скороченими (крім вузькогалузевих, що, як правило, бувають повними) [12, 199].

Виходячи з вищевикладеного, ми пропонуємо такі розмежувальні ознаки для ТС:

- *за призначенням* — вузькоспеціальний, розрахований на робітників автомобільної промисловості, оскільки, на наш погляд, тільки вузькоспеціальні словники можуть характеризуватися повнотою словника;
- *за поданою галуззю або галузями знання* — вузькогалузевий, щоб уникнути перенасиченості ЛО із суміжних галузей і відсутності деяких вузькоспеціальних термінів;
- *за розташуванням термінів* — алфавітно-гніздовий з ідеографічними елементами для більш чіткого розуміння того або іншого терміна;
- *за кількістю поданих мов* — двомовний (англо-російський і російсько-англійський), тому що словник розрахований на робітників СП;
- *за принципом тлумачення термінів* — перекладний з елементами тлумачення, оскільки ТС словник є призначеним для перекладачів ;
- *за наявністю і принципом семантизації термінів* — тлумачний з елементами енциклопедизації;
- *за складом слівника* — повний, тому що вузькогалузевий словник характеризується повнотою слівника;
- *за використанням ЕОМ* — словник, адресований людині.

Усі названі вище критерії дозволять упоряднику ТС найбільш чітко розробити його макро- й мікроструктуру, що надалі допоможе користувачу максимально ефективно застосовувати словник у своїй роботі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-русский политехнический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1971. — 671с.
2. Англо-русский словарь по технологии машиностроения и металлообработке. — М.: Русский язык, 1990. — 958с.
3. Англо-русский тематический иллюстрированный энциклопедический словарь. — Харьков: Весть, 1998. — 784с.
4. Бгашев В.Н., Долматовская Е.Ю. Учебный англо-русский словарь-справочник для машиностроителей. — М.: Высшая школа, 1991. — 112с.
5. Гольд Б.В. и др. Англо-русский автотракторный словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1972. — 703с.
6. Кречетников С.И. и др. Англо-русский словарь по машиностроению и металлообработке. — М.: Главная редакция института научно-технических словарей физматгиза, 1969. — 661с.
7. Кузнецов Б.В. Русско-английский словарь научно-технической лексики. — М.: Русский язык, 1986. — 655с.
8. Машиностроение: русско-английский терминологический словарь. — М., 1992. — 150с.
9. Словарь активного усвоения лексики английского языка. — М.: Русский язык, 1988. — 710с.
10. Тверитнев М.В. Англо-русский и русско-английский автомобильный словарь. — М.: РУССО, 1996. — 384с.
11. Шварц В.В. Краткий иллюстрированный русско-английский словарь по машиностроению. — М.: Русский язык, 1980. — 223с.

12. Перерва В.М. О принципах и проблемах отбора терминов и составления словаря терминологических словарей // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. — Л.: Наука, 1976. — С. 196-204.
13. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. — Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1991. — 156с.
14. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР: общая проблематика. — М. Наука, 1986. — 268с.
15. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. — Харьков: Основа, 1993. — 256с.
16. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Том 1. — Л.: ЛГУ, 1958. — С.54-91.
17. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. — М.: Наука, 1986. — С.163-198.
18. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. — К.: Наукова думка, 1987. — 162с.
19. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. — М.: Высшая школа, 1987. — 104с.

УДК 802. 0-52: 820. 08

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ОБРАЗНОСТЬ КОНСТРУКЦИИ USED + ИНФИНИТИВ (НА МАТЕРИАЛЕ “ДУБЛИНЦЕВ” ДЖ. ДЖОЙСА)

Фоменко Е.Г., к.филол.н., доцент

Запорожский государственный университет

Сочетание глагольной формы *used* с *инфинитивом* относится к особому типу сказуемого со значением протекания действия. Конструкция служит для выражения повторяющейся ситуации, измененной или завершившейся в последующее время [1:128], привычного в прошлом состояния [2:51; 3:146] или многократного действия, переставшего быть характерным [4:47; 5:95].

В грамматиках английского языка *used* описывается параллельно с близкой по значению глагольной формой *would*. Они разграничиваются на основании того, что *would* выражает многократность действия безотносительно к предшествовавшему или последующему времени, в то время как *used* сопоставляет характерную в прошлом привычку с последующим положением вещей [6:19]. Считается, что в отличие от *would*, тяготеющего к повествованию, *used* преимущественно употребляется в прямой речи [7:139]. Некоторые грамматисты полагают, что *would* с *инфинитивом* постепенно выходит из употребления, устаревает [5:95].

По формальным критериям глагольную форму *used* часто относят к модальным глаголам [2:51; 6:19]. Р. Клоуз, в частности, указывает на функциональное сходство между *used* и *ought*. Он называет *used* “индикатором положения вещей в прошлом” [6:19].

Точнее, на наш взгляд, считать *used* “видовым указателем времени”, как предлагается в [3:185]. Авторы данной фундаментальной грамматики выделяют такую особенность значения *used*, как видовой характер маркированности привычки. Прерывание последовательности действий имеет целью снабдить читателя ретроспективной информацией, необходимой для понимания последующих событий.

Настоящее исследование выполнено на материале “Дублинцев” Дж. Джойса [9], где повторяемость конструкции *used* с *инфинитивом* (45 употреблений) в 9 из 15 рассказов цикла привлекла наше внимание. Мы исходим из гипотезы о том, что в стилистической полифонии средств, передающих категорию художественного времени, *used* выполняет функцию катализатора фоновых знаний, объединенных концептом паралича. Конструкция обретает личностный смысл, сопоставляя прошлый опыт персонажей с назревшей потребностью настоящего момента.

Для Джойса память человека является вместилищем жизненного опыта. Предшествовавшая жизнь или прошлый опыт истолковываются как “нечто более существенное для духовного мира личности, чем

факты действительности, входящие в ее сознание в данный момент” [10:111]. В охваченном афазией мире дублинцев память прошлого раскладывается на привычные сферы приложения действия, которые затем интегрируются в целостно воспринятые, индивидуально переработанные факты прошлого. Через любимую Джойсом оппозицию “мига” и “вечности” [11:56] обостряется столкновение человека с видимым предметным миром, которое приводит к пониманию человеческой души. Подобным образом коллективное бессознательное становится осознанным под влиянием индивидуального сознания, на поверхности которого возникает [12:99].

В “Дублинцах” ранний Джойс нащупывает приемы для описания саморазвивающегося потока сознания. Его новаторские поиски критики модернизма ошибочно примут за “расколотовость художественного мышления, схватывающего односторонне заостренные и деформированные “осколки” мира” [10:71]. Напротив, грамматическая образность *used с инфинитивом* в “Дублинцах” Джойса раскрывается именно в рамках целого цикла — это единственный механизм “памяти прошлого”, транспонирующий опыт как нечто более существенное для духовного мира личности, чем парализованный “миг”, размытый подернутой пеленой прожитых лет.

Джойс варьирует концентрацию конструкции в рассказах — от одного до четырех раз в пяти рассказах, пятикратно в двух рассказах, одиннадцать раз в “Эвелин” и двенадцать раз в “Мертвых”. Ключевыми для понимания конструкции являются рассказы “Сестры”, “Эвелин” и “Мертвые”.

Исследование показало, что в “Дублинцах” конструкция употребительна в сложноподчиненном предложении (более половины выборки), причем в равной степени в главном и придаточном предложениях. Примерно 30% составляют простые предложения с *used*. В сложносочиненном предложении *used* встречается реже.

Конструкцию могут сопровождать усилители. В сложноподчиненном предложении это наречия частотности *always* и *sometimes*, разнообразные временные сочетания (*night after night, on Sunday morning, every evening, every other evening*). В простом предложении повторяется временное сочетание *every evening*. Только в простом и сложносочиненном предложениях встречается наречие *often*. Хотя в употреблении тех или новых показателей частотности уловить закономерность довольно трудно, само их наличие с *used* показательно. В тексте значение *used* подчеркивается временными указателями, которые выражают периодичность действия в прошлом. При этом возможны повторы одного и того же указателя внутри рассказа (как *every evening* с конструкцией *used + инфинитив* в “Эвелин”) и между рассказами, когда речь идет о такой повторяемой ситуации, как утренняя воскресная месса (временное сочетание *on Sunday morning* сопровождает *used* в трех разных рассказах).

Главному предложению с *used* обычно предшествует обстоятельственное придаточное времени, вводимое *when* или *whenever*; оно возможно и в постпозиции. Ср.:

...but **when** they were boys together they **used to be** the best of friends...[9:113]

...she **used to dress** on Sunday morning **when** she was a young girl...[9:112]

В “Дублинцах” *used* входит в придаточные предложения четырех типов:

- 1) определительное придаточное, вводимое наречиями *when (where)* и относительными местоимениями *who, which* и *that*:

...in a house on the main road **where** she **used to visit**. [9:40]

You're the very same serious person **that used to lecture** me on Sunday mornings when I had a sore head...[9:82]

- 2) дополнительное придаточное, вводимое *how, that* или бессоюзно:

She told me she **used to go** with a diary-man...[9:54]

- 3) обстоятельственное придаточное уступки, вводимое *though*:

It was strange that his mother had had no musical talent, **though Aunt Kate used to call** her the brains carrier of the Morkan family. [9:212]

- 4) выделительное придаточное, бессоюзно примыкающее к *it was* + выделяемый член:

“**It was a person I used to know** in Galway when I was living with my grandmother”, she said... “**It was a young boy I used to know**”, she answered, “named Michael Furey”. [9:250]

В рассказах, где более одного употребления *used*, наблюдается серийность конструкции в контактном повторе:

- 1) одновременно в главной и в придаточной частях сложноподчиненного предложения:

One time there used to be a field there in which they used to play every evening with other people's children. [9:37]

В данном примере из “Эвелин” повторяющийся глагол *used* входит в определительное придаточное, соотносящееся с подлежащим “поле” в главном предложении. Признак поля как “места, где дети каждый вечер когда-то играли”, противопоставляется полю как пустырю, удобному для городской застройки, куда теперь каждый вечер возвращаются новые жильцы. Повтор *used* с усилителем *every evening* по-новому интерпретируется в дистантном повторе конструкции уже в простом предложении: *He used to meet her outside the Stores every evening and see her home* [9:40]. Если в первом случае пустырь напротив дома исчез, то помещение Эвелин во втором случае также вне дома, в том же временном отрезке “каждый вечер” является не столько сменой способов проведения вечера, сколько нейтрализацией желания Эвелин оторваться от дома. Привычка возвращаться в дом (с поля, со свидания) парализует любое другое движение, кроме как вовнутрь, домой.

2) в частях сложносочиненного предложения, объединенных контрастивным союзом *but*:

Her father used to hunt them in out of the field...but usually little Keogh used to keep nix... [9:37]. В этом примере серийное *used* уточняет размещение персонажей на шкале одновременности.

3) в смежных самостоятельных предложениях:

They used to go upstairs together on tiptoe each with a candle, and on the third landing exchange reluctant good-nights. They used to kiss. [9:93] Открывшаяся тайна транспонирует привычный грех в неизбежность расплаты за него.

4) в последовательности из трех самостоятельных предложений:

Often when I thought of this I could make no answer or only a very foolish and halting one, upon which he used to smile and nod his head... Sometimes he used to put me through responses of the mass...and, as I pattered, he used to uncover his big discoloured teeth... [9:12].

Обращает на себя внимание прием самоподхвата, с помощью которого строится серийный повтор *used*.
Например:

I used to go with girls... She used to go with... I used to take them out... [9:56] (побирающийся любовью, персонаж из “Двух щеголей” пытается оправдать свои поступки). Или: *I used to go out walking with him... We used to go out together... who used to sing that song... He used to sing that song...* [9:250] (под наплывом воспоминаний Грета из “Мертвых” повторяет одну и ту же мысль, выкристаллизовавшуюся в ее сознании за годы молчания).

Входя в текст в разном структурном оформлении — то изолированно, то серийно, конструкция *used c инфинитивом* предлагает для истолкования фрагмент мира, важный для понимания души.

В полевой структуре художественного времени “Дублинцев” конструкция притягивается тематическими предложениями, в которых очерчивается круг функционирования *used*: *“there are always in gatherings such as this sadder thoughts that will recur to our minds: thoughts of the past, of youth, of changes, of absent faces... Our path through life is strewn with many such sad memories: and were we to brood upon them always we could not find the heart to go on bravely with our work among the living. We have all of us living duties and living affections which claim... our strenuous endeavors”* [9:233]. В чем коренятся текущие заботы и привязанности? В чем причина тоски о прошлом? В парализованном мире, теряющем целостность, сравнение настоящего с прошлым проходит по устоям, без которых жизнь теряет смысл, — это очаг, вера, долг, привязанность: *“I fear that this new generation... will lack those qualities of humanity, hospitality, of kindly humour which belonged to an older day”* [9:232]. Сопоставление — *the solid world itself was dissolving and dwindling* [9:255] — выявляет греховность паралича, узаконивающего пренебрежение долгом, любовью, семьей.

Тематически объединяя предложения с *used*, Джойс сосредоточивается на привязанностях (*affections*) и навязываемом долге религиозной веры (*duties*).

Конструкция *used c инфинитивом* употребляется для выделения таких привязанностей:

- 1) ухаживание, именуемое Джойсом через понятие *courting*: моряк обещает вывезти свою девушку из страны, где она зачахнет (“Eveline”);
- 2) корыстное волокитство, или *discourtesy*: ухаживание типа *courting* цинично называется игрой (*mug's game*), не приносящей дивидендов, — *discourtesy* полностью отрицает всякую привязанность (“Two gallants”);

- 3) плата за добро, за отданное тепло человеческой души: для старой няни Марии единственным кровом на склоне лет становится прачечная, где бок о бок с протестантами она зарабатывает свой кусок хлеба (“Clay”);
- 4) ложность и истинность дружбы, где бывшие друзья меняются местами (“A little cloud”);
- 5) интрижка, наваждение (*delirium*) с неизбежным удовлетворением одной из сторон (*reparation*): физическое влечение без любви (“The Boarding house”);
- 6) первая любовь, трагично оборванная обстоятельствами (“The dead”).

В калейдоскопе отношений ни одной привязанности не удалось избежать паралича. Хотя первая любовь романтично возвышается над продажностью, безразличием, трусостью, она остается не более чем грустным напоминанием об упущенном счастье.

Перед глазами Эвелин (привязанность первого типа) проходит недолгая жизнь, полная тягостных забот и маленьких радостей бытия. В предложениях с *used*, где прошлое объективно отделено от настоящего (на месте поля выросли дома), отрыв реален: *there used to be a field there in which they used to play every evening... The Children of the avenue used to play in that field...*[9:37]. Привязанность к месту, где дом, сильна, равно как и к людям, его олицетворяющим. Но настраиваясь на разрыв с домом, девушка начинает смотреть на жизнь, с которой еще не порвала, в том же ключе: куда-то вглубь уходит обижавший ее отец, ворчащий по поводу денег: *When they were growing up he had never gone for her, like he used to go for Herry and Ernest, because she was a girl; but latterly he had begun to threaten her... He said she used to squander the money... It was hard work...*[9:39]

От резкой оценки буйств отца девушка переходит к встречам с моряком. И он предстает в ее сознании через конструкцию с *used* — встречи прошли, вечером предстоит отплытие за океан. Детство, привычки отца, свидания — вся короткая жизнь, пробежавшая перед глазами в одиннадцатикратном повторе *used*, неожиданно истолковывается как прогнозируемое будущее. Взвешивая за и против, Эвелин крепче прирастает к дому, игнорируя элементарное чувство самосохранения. По-видимому, именно так эмоциональное значение прошлого переходит из бессознательного в послемысль [12:27].

При описании паралича религиозной веры конструкция с *used* экспрессивно выделяет:

- 1) сомнения в догматах церкви, разрушившие ее служителя духовно и физически (“Sisters”);
- 2) открытый отход от догматов в неортодоксальных проповедях пастора Тома (“Grace”);
- 3) подтачивание узаконенного противостояния католиков и протестантов (“Clay”);
- 4) пьянство, не останавливаемое даже утренней воскресной мессой (“A little cloud”, “Ivy Day”).

Самое закостенелое, религия, постепенно подтачивается реальной борьбой за существование, массовым алкоголизмом. Ср.: *She used to have such a bad opinion of Protestants, but now she thought they were very nice people to live with* [9:111].

Таким образом, основное значение конструкции — сравнение, сопоставление — становится фоновым признаком, зыбким противовесом гемиплегии города. На первое место выдвигаются две текстовые функции конструкции — экспрессивно-выделительная и интегрирующая.

Экспрессивно-выделительная функция проявляется в серийности конструкции, ее сопровождении усилителями-показателями частотности времени.

Интегрирующая функция передается концентрацией *used* в рассказе и ее проекцией в рамках целого цикла на концепт “паралича”. В тематическом единстве цикла *used* “оживляет” память долга, очага, веры, привязанности. Для передачи грамматической образности конструкции Джойс только в 40% случаев оставляет ее в прямой речи. Именно в авторской речи, где голоса автора и находящегося на пути к прозрению персонажа тесно переплетаются, Джойс мастерски сопоставляет не столько прошлое с настоящим, сколько прошлое внутри прошлого — зеркальное отражение будущего в настоящем.

Замещаемое конструкции может быть не только грамматическим, но и лексическим. Весьма показателен в этом отношении рассказ “Сестры”, в котором словом *smile* объединены сон мальчика, воспоминания о его общении с парализованным священником и сцена у гроба в звенящей тишине комнаты.

Первым в текст включается описание сна, в котором мальчик видит лицо паралитика, пытающегося сказать что-то важное:

It began to confess to me in a murmuring voice as I wondered why it smiled continually and why the lips were so moist with spittle. But then I remembered that it had died of paralysis and I felt that I too was smiling feebly, as if to absolve the simoniac of his sin [9:9].

Контраст образуется противопоставлением видовых форм с глаголом *smile* — неопределенный вид (паралитик) и продолженный вид (мальчик).

В абзаце с четырехкратным *used* характерны повторы: *often...used to smile and nod his head, sometimes... used to put through the responses of the mass, used to smile pensively and nod his head, when he smiled he used to uncover his big discoloured teeth* [9:12]. Улыбка паралика является самым главным свойством, которое запомнилось мальчику. Скорее, это не улыбка, а беспомощное виноватое выражение, движение, доступное парализованному человеку. Подходя к гробу священника, мальчик проверяет то, что мучает его, — он ищет все ту же улыбку на лице мертвого. И не находит ее: *When we rose and went up to the head of the bed I saw that he was not smiling* [9:13].

Лексическим повтором глагола в разных видовых формах объединяются сон, воспоминания и перцептивный образ священника в гробу. Мальчик выясняет, что привычное исчезает со смертью.

Но виноватая улыбка, элемент паралича, будет использоваться Джойсом еще раз в “Мертвых”. Здесь добавится слово *turmur*, которое характеризовало паралика во сне: *Nearly every day when his teaching in the college was ended he used to wander down... to the second-hand booksellers... He wanted to say that literature was above politics... He continued blinking his eyes and trying to smile and murmured lamely that he saw nothing political in writing reviews of books...* [9:212]; *Aunt Julia smiled broadly and murmured something about compliments...* [9:220]; *while aunt Julia gazed in front of her, a vague smile of reminiscence playing on her face...* [9:221]. Возвращаясь к улыбке, меняя глагольные формы, Джойс выводит абстрактное понятие “улыбка воспоминания”, которое символизирует ставшее привычным непонимание того, что происходит. Вспоминаются слова Юнга: “Беспомощность и слабость являются вечными переживаниями и вечными вопросами человека” [12:111].

Проведенное исследование позволяет заключить, что в полевой структуре категории художественного времени конструкция *used с инфинитивом* маркирует видовой характер привычки. Первичная функция конструкции — сравнение — становится особым фоновым признаком. В тексте конструкция выполняет экспрессивно-выделительную функцию — транспозиция замещаемого замещаемым в видовой оппозиции развития однотипной ситуации, действия или состояния. В цикле “Дублинцы” конструкция выполняет также интегрирующую функцию, оформляя, наряду с тематической лексикой, концепт “паралича”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Swan M., Walter C. How English works: A grammar practice book. — Oxford Univ. Press, 1997. — 358 p.
2. Leech G., Svartvik J. A communicative grammar of English. — М.: Prosveshchenije, 1983. — 303 p.
3. A Comprehensive grammar of English language / R. Quirk et al. — L.: Longman, 1985. — 1779 p.
4. An English grammar: Morphology / N.A. Kobrina et al. — М.: Prosveshchenije, 1985. — 288 p.
5. Reznik R.V., Sorokina T.S., Kazaritskaya T.A. A Grammar of modern English usage. — М., Флинта, 1998. — 686 p.
6. Close R.A. A reference grammar for students of English. — М.: Prosveshchenije, 1979. — 342 p.
7. Graustein G. English grammar: A university handbook. — Leipzig:VEB, 1984. — 406 p.
8. Бархударов Л.С., Шгелинг Д.А. Грамматика английского языка. — М.: Высшая школа, 1965. — 428 с.
9. Joice J. Dubliners. — L.: Penguin, 1996. —256 p.
10. Борев Ю.Б. Художественные направления в искусстве XX века. — К.: Мистецтво, 1986. —134 с.
11. Literature and Culture in modern Britain. — Vol. 1: 1900-1929 / Ed. By C. Bloom. — L.: Longman, 1993. —250 p.
12. Юнг К.Г. Архетип и символ. — М.: Renaissance, 1991. — 286 с.

ЗВИНУВАЧЕННЯ ТА ВИПРАВДАННЯ В ДІЛОВИХ ЛИСТАХ-РЕКЛАМАЦІЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ НА НИХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Чекулай О.П., здобувач

Запорізький державний університет

З розвитком ринкової економіки в Україні, з розширенням зовнішньоекономічних зв'язків державних і приватних підприємств різко зріс інтерес до мови ділового спілкування. Одним з наслідків цього інтересу є поява великої кількості словників, розмовників, довідників, навчальних посібників, призначених для навчання спілкуванню іноземними мовами в різних галузях підприємництва.

Ділове листування – дуже важливий вид комунікації в економічній діяльності. Воно є обов'язковим елементом системи письмових видів у будь-якій сучасній літературній мові. За таблицею-схемою Д. Андре-Ларошбуві, що демонструє різні типи вербальних інтеракцій, в окремий різновид виділяються суто вербальні інтеракції, до яких вона відносить, наприклад, телефонну розмову [1:14]. До цього ж класу вербальних інтеракцій, на наш погляд, слід відносити й ділове листування (як традиційне, так і засобом електронної пошти).

Комерційні традиційні листи (замовлення, рекламні листи, підтвердження замовлень, скарги, рекламації, та відповіді на них), як відомо, передбачають строго регламентоване оформлення, конвенціоналізовану текстову структуру й розміщення реквізитів, тобто обов'язкові чинники, встановлені законом чи положеннями для окремих видів документів у ході комерційного діловодства.

У цій статті досліджується тільки суто текст ділових листів-рекламацій та відповідей на них. Усі інші реквізити не розглядаються нами в силу того, що вони є суто зовнішніми елементами, зв'язаними з оформленням, а не із змістом ділового листа, й до його лінгвістичних рис якщо і причетні, то лише опосередковано.

Правильна лінгвістична інтерпретація тексту передбачає розкриття не тільки того змісту, який вміщено в ньому автором, але й такого, що міститься в ньому потенційно незалежно від волі автора. Для цього необхідно враховувати комунікативну ситуацію, у якій здійснюється вербальна інтеракція. У зв'язку з поняттям комунікативної ситуації велику зацікавленість викликають такі її компоненти, як адресант та адресат. Традиційно увагу дослідників притягував адресант як автор тексту, й текст, відповідно, сприймався як результат, продукт його діяльності. Останнього часу все більшу увагу надається адресату. Було введено поняття «фактору адресата» [2], зумовлене діалогічністю чи інтеракційністю, тобто вираженням у мовленні комунікативної функції мови як соціального явища.

Підкреслюючи цю іманентну рису мовлення, М.Н. Кожина застерігає від недооцінки ролі адресата й від перебільшення ролі мовця, у чому, на її думку, криється один з недоліків прагматики. Аргументується ця точка зору тим, що в прагматичі під цілями маються на увазі індивідуальні цілі, тобто авторські інтенції, тоді як необхідно враховувати цілі та завдання об'єктивного характеру. Подібні цілі диктуються ніби самою комунікативною галуззю суспільної свідомості та діяльності мовцю або тому, хто пише у цій сфері. Мовна реалізація об'єктивних цілей та завдань визначає специфіку конкретного функціонального стилю [3:59 – 61].

Прагматика тексту, являючи собою впливовий аспект його змісту, виступає як невід'ємна частина комунікації, оскільки будь-який текст оформлюється як одиниця комунікації. Адекватна реалізація прагматичної установки, тобто інтенції адресанта зробити певний вплив на адресата потребує і певного мовного оформлення. Для цих цілей служить, з одного боку, прагматичний зміст, який втілює в собі конкретні умови та цілі передачі змісту тексту й супроводжуючі його оцінювальні, модальні та інші наміри адресата, з іншого боку – стильові норми функціонально-стильового різновиду. Тільки правильне сполучення функціонально-стильового та прагматичного аспектів тексту може зробити комунікацію успішною.

Аналіз тексту ділового листа, пов'язаний із відображенням інтенції автора в прагматичній установці тексту, передбачає необхідність класифікації листів. Діловий підстиль досить неоднорідний навіть у порівнянні з іншими підстилями офіційно-ділового стилю. Ділові листи мають свою традиційну типологію, яка, однак, має надмірно загальний характер й не відбиває існуючого становища: справа в тому, що в складі подібних класів листи можуть відрізнятися великою різноманітністю за своїми прагматичними установками й, відповідно, мовними засобами їх реалізації.

У лінгвістиці поки що не існує єдиних критеріїв типологічної класифікації текстів [4:4 – 56]. Один з найбільш традиційних та найбільш уживаних підходів – функціонально-стилістичний, що враховує

галузь комунікації, яку обслуговує функціональний різновид мовлення. Маємо два види функціонально-стилістичних типологій: загальні, що охоплюють усю систему функціональних стилів, й часткові, які відображають комунікативну специфіку певного функціонального стилю. Типологія ділового листування відноситься до другого виду, в якому, у свою чергу, виділяються різні підходи, відповідно до принципів, які покладено в основу класифікації:

1) **Тематичний**, який враховує подальшу спеціалізацію листів, а також частково цілі написання листа. За цим принципом класифікації складені майже усі посібники з ділового листування. Тут виділяються простий комерційний лист, запит, замовлення (оферта), контракт, рекламація і документи, які підтверджують виконання угоди. Внутрішня ділова кореспонденція включає такі типи листів, як банківські, інформацію про стан на ринку, пропонування своїх послуг, циркуляри (які передбачають розсилку ідентичних листів різноманітним адресантам), листи рекламного змісту й деякі інші.

2) **Функціональний**, який спирається на теорію мовленнєвих актів Р. Якобсона, Ч. Морріса. За цією класифікацією виділяють дві групи листів: листи, у яких основною є функція повідомлення, констатації фактів та листи, основною функцією яких є «апеляція до дії» (листи-рекламації, листи-нагадування).

Вважаємо, що при побудові типологічної класифікації необхідно враховувати обидва принципи: і теоретичний, і функціональний. Як зазначалося, якщо не враховується функціональний принцип, класифікація набуде занадто загального характеру. Наприклад, виділяється такий тип листа, як «простий», під яким розуміють цілий ряд зовсім різноманітних за прагматичними установками й, відповідно, за їх мовними реалізаціями листів: лист-прохання, повідомлення, подяка, запрошення, лист-підтвердження. Крім того, суттєвим, на наш погляд, недоліком такої класифікації, є те, що листи-повіді, тобто листи-реакції, яким є лист-відповідь на рекламацію, не знаходять у ній свого відображення. З іншого боку, у такому стилі, як офіційно-діловий, не можна не зважати на тематичну ознаку, оскільки сильний відбиток на текст викликає узуальність моделей, які використовуються і які тематично пов'язані з найбільш рекурентними ситуаціями в цій галузі спілкування. Для порівняння наведемо типологію листів (як офіційних, так і особистих) з точки зору мотивів та цілей їх написання, які пропонуються А.А. Акішиною та Н.Н. Формановською без урахування тематичної ознаки: повідомлення, привітання, подяка, побажання, вибачення, жалоба, втішання, співчуття, нарікання, вираження думки, згода/незгода з думкою, порада, запрошення, згода та відмова на прохання й т. ін. [5:3].

Як бачимо, в основу тут покладені комунікативні інтенції адресата, урахувати усі варіанти яких практично не уявляється можливим, і ця класифікація є, на нашу думку, відкритим рядом. Крім того, слід зазначити, що в листі часто реалізується не одна, а декілька інтенцій автора, у результаті чого можна говорити про глобальну, домінуючу комунікативну інтенцію й додаткові, що її супроводжують.

У класифікації ділових листів, на наш погляд, слід урахувувати і традиційну тематичну класифікацію, властиву французькій діловій кореспонденції, так і теорію мовленнєвих актів, а також інтеракціоністську теорію. До завдань ТМА О.В. Падучева відноситься опис природних комбінацій ілюктивних мовленнєвих актів один з одним. Так, реакцією на акт спонукання може бути прийняття пропозиції, відхилення її, контрпропозиція чи обговорення умов: природною реакцією на запитання є відповідь [6:27–28].

Одна з іманентних рис ділового листування — діалогічність (інтеракційність), оскільки комерційна ситуація за своїми основними параметрами паралельна діалогу: окремі листи відповідають реплікам діалогу й можуть розглядатися аналогічно висловлюванням, які складають діалогічну єдність. Подібно до діалогу, який може складатися з низки діалогічних єдностей, ділове листування часто складається з ланцюжку листів-стимулів та листів-реакцій. У процесі подібного листування створюється над-текст чи гіпертекст, що має загальну тему для листів, які входять до його складу, а також характеризується певною кінцевою метою, результатом якого виступає досягнення домовленості, укладення угоди чи її розірвання й т. ін. На відміну від окремого висловлювання-репліки у діалозі діловий лист – це закінчений текст, який часто містить низку прагматичних установок, які вступають у складні відносини між собою, у результаті чого не завжди зустрічаються «чисті» типи листів, які реалізують лише один комунікативний намір адресата. В основу нашої класифікації покладено комутацію адресанта/адресата мовлення, на яку орієнтовано листа. При цьому листи, орієнтовані на адресанта, передусім переслідують мету повідомлення власних знань та бажань відправника, а листи, орієнтовані на адресата – спонукання його до дії.

Загальна характеристика протікання вербальної інтеракції звинувачення-виправдання в діловому листуванні, якщо взяти за основу методику Р. Віона, К. Кербрата-Ореккіоні та В. Траверсо [7 – 9], може бути представлена таким чином:

1. Тип інтеракції: діалог (епістолярний), ініціативною "реплікою" якого є лист-рекламація, який ми розглядаємо як звинувачення, а реактивною – відповідь на рекламацію, який може бути виправданням, вибаченням, або мати характеристики і виправдання, і вибачення.

2. **Склад учасників** (стосунки та кількість): учасники цього типу вербальних інтеракцій є партнерами у діловому спілкуванні, де функціональні відносини домінують над особистими. Специфіка розподілу ролей у цій сфері полягає в тому, що ці ролі нібито закріплені за комунікативними партнерами; вони є сталими, незмінними в ній. Цей тип вербальної інтеракції характеризується наявністю двох комплементарних ролей комунікантів: клієнта та виробника (продавця, постачальника, службовця). Ці ролі можуть виконуватися не тільки окремими індивідами (один клієнт та один продавець), а й групами індивідів (пара клієнтів, секретар директора фірми та сам директор).

3. **Рамки** (час та місце): особливий статус в інтеракції цього типу має такий екстралінгвістичний фактор, як розрив у часі між актом текстотворення та сприйняттям тексту листа-рекламації. У сфері функціонування ділових листів – ділової документації, закони і правила характеризуються імперативністю, і відхилення від них звичайно розцінюються як серйозні комунікативні помилки.

4. **Фіксованість теми діалогу**: фіксована тематична область.

5. **Глобальна комунікативна мета учасників інтеракції**. При дослідженні достатньо розгорнутих мовленнєвих подій, що мають складну структуру, основним критерієм їх класифікації повинно служити виділення їх глобальної теми (топіку) та глобальної комунікативної мети учасників інтеракції. У вербальній інтеракції звинувачення/виправдання засобом ділового листування глобальною комунікативною метою обвинувача є звинуватити у листі-рекламації партнера по комунікації (у його вчинках та діях), які є негативними в силу порушення встановлених норм, і зокрема якоїсь комерційної домовленості; звинувачуваного – спростувати висунуте звинувачення, або визнати свою провину і запропонувати шляхи її ліквідації (або погодитися із пропозиціями обвинувача щодо вирішення конфлікту) з метою відновлення стабільних ділових стосунків.

6. **Глобальна інтерактивна мета** обвинувача: примусити звинувачуваного визнати вину, відшкодувати збитки; звинувачуваного – заповнити обвинувача у безпідставності звинувачень.

7. **Установка обвинувача на характер майбутньої взаємодії** – конфлікт (який може бути "пом'якшеним"); звинувачуваного – відсутність попередньої установки, переважно – установка на зняття конфлікту, збереження клієнтури.

8. **Стратегії інтерактантів**. Стратегії звинувачення і виправдання, якими користуються учасники вербальної інтеракції при написанні листів-рекламацій та відповідей на них не обов'язково знаходяться у відношенні "диз'юнкція – кон'юнкція" (у термінології Д. Андре-Ларошбуві "jeu agonal – jeu mimétique" [1:149]), тобто не слід трактувати стратегію звинувачення суто як таку, що спрямована на дистрактивність – мовленнєве відштовхування, тобто мовленнєву диз'юнкцію, а стратегію виправдання як таку, що спрямована на атрактивність – мовленнєве зближення з мовцем, тобто на мовленнєву кон'юнкцію. Як з метою звинувачення, так і з метою виправдання комуніканти можуть уживати водночас обидві названі стратегії. Існують, наприклад, інтеракції, у яких одна з них домінує (наприклад, диз'юнктивна стратегія у випадку, коли стратегія обвинувача ґрунтується суто на висуненні звинувачень і анулюванні будь-яких комерційних взаємовідносин); а також такі, які реалізують водночас і кон'юнктивну стратегію кооперації, і диз'юнктивну стратегію (наприклад, коли у тексті листа-рекламації присутні різні пом'якшувачі категоричності звинувачень). Вибір учасниками вербальної інтеракції при звинуваченні/виправданні кон'юнктивної чи диз'юнктивної стратегії залежить, значною мірою, від їх емоційно-психологічного стану, системи естимацій та характеру ділових взаємовідносин.

Ураховуючи сказане, листи-рекламації, що містять висловлювання-звинувачення та реактивні листи-відповіді, що містять висловлювання-виправдання, у вербальній інтеракції "ділове листування", слід розглядати як складову частину мовленнєвих стратегій інтерактантів, які постають як низка мовленнєвих тактик (як відомо, саме на тактичному рівні можливий вибір конкретного мовного матеріалу), спрямованих на досягнення певних комунікативних цілей.

Перед тим як перейти до детального аналізу мовленнєвих стратегій і тактик звинувачення/виправдання у діловому листуванні, розглянемо основні типи структури листів-рекламацій та відповідей на них. Оскільки в кожному комерційному листі основною залишається ділова інформація, при описі окремих видів листів у практичних посібниках з їх написання на передній план висуваються речові та змістові аспекти. Наприклад, у рекомендаціях з написання листів план листа-рекламації є таким:

- 1) Підтвердження отримання і перевірки товару.
- 2) Точний перелік недоліків.
- 3) Прохання вжити заходів/рішення, що пропонується замовником/заява про те, що він скористається одним із своїх прав [10:352].

Наведена структура листа-рекламації може зазнавати деяких незначних модифікацій залежно від типу завданої шкоди, тобто від тих вчинків та дій адресата-винувача, які, на погляд адресанта-обвинувача, є негативними. У сфері комерції такими негативними вчинками можуть бути, наприклад, порушення умов

контракту: недоставка товару, поставка недоброякісних товарів або невідповідність доставлених товарів замовленню, недбала упаковка, невідповідна кількість, нестача ваги, недотримання термінів поставки, відправка за неправильною адресою, пошкодження товарів під час перевезення, виробничі дефекти, або приховування дефектів товару, які виявляються під час експлуатації тощо.

Наприклад, при звинуваченні у листі-рекламації постачальника, який не дотримався строків поставки, слід, перш за все, констатувати цей факт, посилаючись на відповідні документи (лист постачальника, який підтверджує зобов'язання поставки в певний термін; загальні умови продажу; рекламні зобов'язання, тощо); вказати та пояснити причини, за яких ця поставка є необхідною; вимагати, щоб її було здійснено без додаткового запізнення [11:156]. Наприклад:

(1) *Monsieur,*

Je vous ai commandé à la fin du mois dernier tout un assortiment d'ensembles de plage que vous vous étiez engagé à me livrer dans les quinze jours. Or je n'ai encore rien reçu à la troisième semaine.

Vous savez que j'ai un besoin urgent de ces marchandises, la date de mise en vente utile étant très proche. Pouvez-vous me téléphoner pour me dire si je peux espérer les recevoir avant la fin de cette semaine. Si, pour des raisons sans doute indépendantes de votre volonté, vous ne pouvez procéder à cette livraison dans les délais convenus, je me verrais obligé, à mon grand regret, d'annuler la commande.

Agréé, Monsieur, mes salutations [11:210].

У листі, предметом якого є звинувачення у невідповідності поставленого товару замовленню, по-перше, рекомендується засвідчити отримання товарів і, якщо можливо, висловити подяку постачальникові з деяких питань (наприклад, за точне дотримання строків, гарну упаковку і т.д.); по-друге, довести до відома про помилку з посиланням на будь-який документ (лист чи бланк замовлення), порівнюючи його із реально поставленим товаром. Далі запропонувати якість рішення: якщо можна використати поставлені товари, запропонувати їх залишити та запросити замість цього відповідні розумні вигоди та переваження [11:156]. Наприклад:

(2) *Monsieur,*

Par notre commande du..., nous vous demandions 10 services de table en faïence polychrome de Moustier.

Une erreur a dû se produire au moment de la livraison. Celle-ci est bien composée de 10 services de table, mais les assiettes plates de 6 d'entre eux sont de Samadet, de style et couleur très différents.

Vous comprendrez qu'il nous est difficile d'accepter des services mal assortis, et nous attendrons votre réponse avant de régler votre facture.

Nous vous prions de croire, Monsieur, à l'assurance de nos sentiments les meilleurs [11:211].

Перед написанням листа-звинувачення в отриманні (купівлі) пошкодженого товару, що бажано зробити вже в день доставки товару чи наступного дня, передусім, слід встановити винуватця, який відповідатиме за шкоду (це може бути або постачальник, чи виробник, або перевізник) і адресувати рекламацію відповідальному, посилаючись на умови продажу, встановлені постачальником. Якщо це виробник, звинуватити його у виробництві неякісного товару, або приховуванні якихось його дефектів, і просити обміняти його на якісний, або анулювати покупку і відшкодувати вартість товару:

(3) *Madame, Monsieur,*

Le 18/12/97, j'ai acheté chez vous un lecteur de CD Zonic 1000, que vous m'avez livré le 20.

L'appareil présente cependant un défaut : la poignée est cassée, ce qui peut poser certains problèmes lors du déplacement éventuel du lecteur au sein de mon appartement, ou en voyage, par exemple. J'ai fait une réclamation restée sans réponse.

Je vous demande donc l'annulation de la vente suite à un vice d'une telle ampleur. Je vous prie de reprendre l'appareil et de me rembourser intégralement l'achat.

Veillez agréer, Madame, Monsieur, l'expression de mes sincères salutations [12].

Якщо винним є той, хто транспортував товар, написати і йому, і постачальникові, доводячи до відома останнього, що встановлено пошкодження товару і що з цього приводу складено відповідну рекламацію:

(4) *Monsieur,*

Nous avons reçu ce matin 8 cartons contenant des biscuits expédiés par la société Petit Luc et livrés par vos services sous le bulletin d'expédition n°012.

Un carton a dû être mouillé lors du transport si bien qu'au moment du déballage nous avons constaté que les biscuits étaient réduits en miettes.

En conséquence, nous vous demandons de nous indemniser de la perte subie qui s'élève à ... FF. Vous pouvez vous présenter à nos locaux pour vérifier l'état des produits livrés.

Dans l'attente d'une réponse rapide, nous vous prions d'agréer, Monsieur, nos sentiments les meilleurs [12].

Коли ж клієнт вважає, що термін між його замовленням та доставкою вже чималий, одним із засобів тиску на постачальника є його погрози відмовитися від замовлення і звернутися до суду:

(5) *Monsieur,*

Le 15 juillet 1997 je vous ai commandé un canapé lit "Dolby", que vous deviez me livrer dans un délai de trois semaines, comme cela figure sur le bon de commande dont vous trouverez ci-joint une photocopie. Je constate au bout de la quatrième semaine que rien n'a été fait.

Par la présente je vous mets en demeure de respecter vos engagements et vous donne un dernier délai de huit jours pour me livrer mon canapé-lit, ou me rembourser la somme de 2 500 FF que je vous ai avancée.

En l'absence de réponse de votre part, je serai dans l'obligation de saisir le tribunal d'instance pour l'application de l'article 1610 du Code civil et la restitution du double des arrhes, en vertu de l'article 1590 du même Code ainsi que des dommages et intérêts.

Dans cette attente, je vous prie d'agréer, Monsieur, mes salutations distinguées [12].

Лист-рекламація, який можна вважати стимулом, як правило, потребує відповіді. Структура листа-відповіді на рекламацію є такою:

- 1) Вказівка на те, що випадок ретельно вивчено.
- 2) Заперечування, або визнання рекламації.
- 3) Погодження з пропозицією клієнта або свій власний варіант рішення [10:356].

Оскільки головною метою ділового мовлення взагалі є досягнення ділової домовленості між двома зацікавленими сторонами, головною метою адресата, якого звинувачують у листі-рекламації, є спростування висунутих звинувачень, виправдання, або вибачення. Одержувач листа-рекламації, перш за все, повинен повідомити свого кореспондента про отримання листа, а потім встановити, посилаючись на відповідні документи, справедливість чи необгрунтованість звинувачень.

За умови справедливого звинувачення винуватець може спробувати виправдатися, пом'якшити, зменшити свою провину, погане враження, яке склалося про нього, зазначивши, що визнає свою провину: коротко вказати на умови помилки та вибачитися. Далі, запропонувати відшкодування нанесеного збитку, навести вжиті засоби, щоб запобігти повторенню тієї ж помилки у подальшому. Виразити сподівання, що не дуже занепокоїли свого кореспондента. Якщо останній у своєму листі, звинувачуючи, пропонує своє рішення проблеми, погодитися з ним і прийняти його пропозиції, адже це – найкращий вихід, ніж втрата клієнта [11:157]. Наприклад:

(6) *Monsieur,*

En réponse à votre lettre d'hier, nous regrettons vivement de n'avoir pu vous expédier en temps utile les marchandises faisant l'objet de votre commande du 20 avril.

La faute en incombe à nos filateurs, qui n'ont pu tenir leurs promesses en raison de grève qui, heureusement, semblent se terminer. Nous comptons vous expédier avant la fin du mois la plus grande partie et peut-être la totalité de votre commande. Nous mettons tout en œuvre pour qu'elle vous parvienne dans les meilleurs délais.

Nous vous prions de bien vouloir excuser l'ennui que nous vous avons causé involontairement et d'agréer, Monsieur, l'assurance de nos sentiments distingués [11:216].

У тому випадку, коли звинувачення не мають підстав, треба виразити своє здивування та вказати кореспондентові на помилку, посилаючись на документи, які останній сам має можливість проаналізувати. Пояснити отримані звинувачення простим непорозумінням, але не брати на себе відповідальність за ті або інші помилки, які не існували. Може статися, що дописувач не має рації, або ж має негативні наміри. Треба написати йому ввічливого, необразливого листа, спростовуючи звинувачення і доводячи, що ситуація контролюється [11:157]. Наприклад:

(7) *Monsieur,*

Nous accusons la réception de votre lettre du ...

Nous avons utilisé les matériaux habituels réservés à ce type de fabrication, mais la récolte de coton a été cette année d'une qualité inférieure, raison pour laquelle la marchandise n'est pas exactement conforme à celle de nos anciennes livraisons!

Toutefois, l'écart n'est pas si grand et votre réclamation nous a beaucoup surpris.

Rien ne justifie à notre avis la reprise des marchandises, et il nous est impossible de vous accorder la grosse réduction de... F par mètre que vous sollicitez! Tout au plus, pour marquer notre bonne volonté pouvons-nous vous offrir une bonification de ...% sur l'ensemble du marché.

Comme vous pourrez le vérifier aisément, notre rapport qualité-prix est calculé avec soin, et nous espérons que cela permettra de mettre fin à un simple malentendu.

Veillez agréer, Monsieur, l'assurance de nos sentiments les meilleurs [11:217].

Разом із суто речовою інформацією у багатьох ділових листах, про що свідчить більшість наведених вище прикладів, присутня і значна кількість модально-оцінювальних компонентів-виразів, які регулюють встановлення і підтримання контакту, або зруйнування ділових стосунків між відправником і адресатом, засобів емоційного впливу на адресата. Досить часто умови успішності ділового листа закладені у тому, що в рамках висловлювання заведено відносити до модусу (у смислі Ш.Баллі [13:44]).

Якщо ми звернемося до наведених вище прикладів листів-рекламацій та відповідей на рекламації і проаналізуємо інші приклади таких листів, то виявиться, що тексти, побудовані у відповідності з логічним планом (у випадку листа-рекламації: причина рекламації, опис недоліків, прохання вирішити проблему) містять чимало висловлювань, комунікативну направленість яких можна визначити як встановлення/зруйнування сприятливих ділових стосунків з адресатом.

Диз'юнктивна стратегія спілкування у вербальних інтеракціях може реалізуватися засобом трьох інших стратегій, зокрема: стратегії диференціації/встановлення дистанції, стратегії опозиції і стратегія полеміки [1:151]. Мова йде про континуум з градацією від менш до більш диз'юнктивного. У рамках кожної з названих мовленнєвих стратегій виділяються в свою чергу різноманітні тактичні ходи, деякі з яких можуть використовуватися при реалізації лише однієї, двох, або трьох стратегій. Їх диференціація у такому випадку залежатиме від контексту.

У рамках стратегії диференціації та встановлення дистанції представлені такі тактичні ходи, прототипом яких можна вважати прономінальний вираз *moi je*, який є своєрідним покажчиком специфіки комуніканта у порівнянні з іншими учасниками спілкування, іншими членами певної групи, він протиставляє у нашому випадку клієнта продавцеві чи постачальнику, проводячи чітку границю між ролями комунікантів. У листах-рекламаціях знаходимо численні варіанти цього *moi je*, як наприклад: повтор особових займенників *je, me, nous, mais je, mais moi, mais nous, toutefois je, moi-même*, та присвійних займенників *ma, mon, mes, notre, nos* тощо:

(8) *Madame, Monsieur,*

*Pour le mariage de **notre** fille, qui avait lieu le 04/02/97, **nous** vous avons commandé un buffet complet pour 40 personnes. **Je** dois malheureusement vous dire que **nous** avons été très mécontents de votre prestation.*

*D'une part les rôtis et leurs garnitures, que **nous** vous avons commandés chauds, sont arrivés froids et **nous** avons dû les faire réchauffer dans **notre** four. D'autre part la quantité que vous avez livrée ne pouvait nourrir que 30 personnes à peine, ce qui était nettement insuffisant.*

*Il devait s'agir, pour **ma** fille, du plus beau jour de sa vie ; à cause de votre incompétence, le repas a été en partie raté, il a fallu la bonne humeur, les plaisanteries, les vins (qui, **je** vous le concède, étaient bons) et l'excellent orchestre que j'avais engagé **moi-même**, pour faire oublier qu'il n'y avait pas grand-chose dans les assiettes.*

*Veillez agréer, Madame, Monsieur, l'expression de **mes** sincères salutations [12].*

(9) ***Moi-même je** l'ai testé et j'étais fort déçu [12].*

(10) *Les dispositions de notre contrat signé le 25/04/97 vous engagent à entretenir la chaudière. **Toutefois, je** constate que vous n'êtes pas passé effectuer votre travail la semaine dernière et je ne comprends pas pourquoi [12].*

(11) *J'ai acheté dans votre magasin, le 03/01/97, un répondeur TX 34. D'après le manuel il faut, pour enregistrer le message, appuyer sur le bouton rouge situé au dos de l'appareil. Or, il n'y a pas de bouton rouge sur le répondeur que j'ai acheté. Il est vrai que le manuel fait référence à plusieurs modèles différents, **mais je** n'ai pas trouvé de réponse à cette question pour le TX 34 [12].*

Протиставний сполучник *mais* є найпоширенішим маркером диз'юнктивної стратегії взагалі. Його можна зустріти в рамках усіх трьох вищеназваних стратегій. Залежно від загального контексту і більш вузького контексту, він виконує різні функції. У функції диференціації/встановлення дистанції знаходимо його поряд з іншими покажчиками цього класу (наприклад, *mais je*).

Існують інші варіанти тактик диференціації/встановлення дистанції, серед яких є багато імпліцитних, як у такому прикладі:

(12) *J'ai tenu à vous faire cette remarque pour que vous fassiez plus attention à l'avenir, **je ne cherche nullement à mettre fin à notre vieille collaboration, mais je** tiens à ne pas perdre ma clientèle [12].*

Будь-яке коливання, невпевненість, або замовчування чи вдавана відмова від негативної для партнера дії є ознакою того, що мовець не є солідарним зі своїм співрозмовником. Наведений приклад є цікавим, на наш погляд, і тому, що він демонструє не тільки реалізацію диз'юнктивної, а і кон'юнктивної стратегії, яка представлена тут сегментом висловлювання *J'ai tenu à vous faire cette remarque*.

Стратегія опозиції знаходить свій прояв у різноманітних тактиках заперечення, спростування, які залишаються, однак, у рамках простої відмови, не ускладнюючись різного роду образами та надто грубими відмовами, що є тактиками полемічної стратегії:

(13) *Nous voudrions vous informer que le retardement de la livraison n'a pas été notre faute* [10:357];

(14) *Ce n'est pas notre faute que ...* [10:357];

(15) *Après une vérification précise nous n'avons constaté (établi, révélé) aucun défaut et c'est pourquoi nous présumons que ...* [10:358];

(16) *Il n'est pas clair pour nous, comment un tel défaut a pu surgir* [10:358];

(17) *Nous sommes obligés de vous informer que vos prétentions sont absolument injustes (mal fondées)* [10:358];

(18) *Je ne peux pas reconnaître la réclamation puisque c'est la conséquence d'une exploitation incorrecte* [10:358].

Полемічна стратегія, таким чином, реалізується засобом не завжди чітко визначених тактичних ходів. Так, вона може бути представленою тактикою інсинуацій, натяків, іронії. У ході полеміки можуть вживатися і різноманітні риторичні фігури, такі як, наприклад, гіпербола і метафора:

(19) *Le vendeur est alors revenu pour me rapporter les paroles de son chef: "le siège était cassé parce qu'il n'a certainement pas été utilisé comme il fallait". Bien sûr, j'y ai fait asseoir un éléphant!* [12];

(20) *Je tiens à vous faire part de ma stupéfaction, en lisant la "traduction" que vous avez faite de mon annonce* [12];

(21) *Le 12/12/96, j'ai acheté chez vous un robot Parfait 2999. Deux jours après, le 14, j'ai voulu râper des carottes : catastrophe ! le robot a répandu dans toute la cuisine un liquide orange ! J'ai aussitôt appelé votre service après-vente.*

Votre collègue, Mme Martin m'a dit que j'avais oublié de basculer l'interrupteur vert placé en bas de l'appareil. Ce qui est vrai. Mais, j'ai reçu cette information accompagnée du commentaire suivant: « Qu'est-ce qu'il faut être demeuré pour ne pas savoir se servir de cet appareil ! »

Même si cette phrase, prononcée un peu trop fort, ne m'était pas destinée, cela ne m'a pas plu. Aussi, vous saurez pourquoi vous venez de perdre un client... [12].

Тактичний хід критичної оцінки партнера по комунікації, маркери якого ми бачимо в наведених прикладах (19) – (21) (його діяльності, слів, товарів його виробництва тощо) може бути представлений в рамках усіх трьох вище названих стратегій, і залежатиме від ступеня негативності оцінки.

Засоби, що використовуються для вираження ставлення автора листа до тих або інших предметів, подій, станів речей, а також до адресата, можна проаналізувати за такими критеріями: інвентар оцінювальних мовних засобів; частота використання різноманітних оцінювальних засобів у різних видах комерційної кореспонденції; вид оцінки (експліцитна чи імпліцитна оцінка); оригінальність у використанні оцінювальних засобів чи вживання кліше.

Так, використання риторичних фігур як оцінювальних засобів (приклади (19) – (21)) можна віднести до неординарних імпліцитних засобів з лексемою "погано", які більш притаманні листам-рекламаціям, ніж відповідям на рекламації, де переважно вживаються кліше.

З найбільшою різноманітністю у комерційних листах-рекламаціях і відповідях на них представлена оцінка за шкалою "добре - погано". За оцінку "норма" можна прийняти оцінку "задовільно", "прийнятний, допустимий" (наприклад: *À plusieurs reprises, votre société de transport n'a pas respecté les délais convenus*) або оцінку "добре" як відповідність нормі.

Так, говорячи про якість товару, адресант використовує у листах-рекламаціях лексеми з семою "добре" як "нормативну" характеристику і як пом'якшення звинувачень виробника чи постачальника у приховуванні дефекта чи виробництві неякісного товару. У тому разі, коли лист містить виключно лексеми із семою "погано" при характеристиці товару, вимоги адресанта є більш категоричними, аж до повернення товару і анулювання купівлі, що є реалізацією стратегії полеміки. Порівняймо у цьому зв'язку приклади (22) і (23):

(22) *Il y a environ six mois, j'ai acheté une machine expresso Italocream dans votre établissement. Jusqu'à présent, la machine a toujours bien fonctionné, et a toujours fait un café incomparable.*

Malheureusement, le réservoir à pression a explosé probablement à cause d'un thermostat ou d'un matériau défectueux. L'appareil est donc irrémédiablement détruit.

Comme il ne s'agit pas d'une erreur d'utilisation, mais d'un défaut (de surcroît dangereux pour l'utilisateur), je vous prie de remplacer l'appareil, même si le délai de garantie est dépassé de 8 jours.

Je vous renvoie la machine défectueuse pour que vous recherchiez la cause de l'explosion du réservoir.

Je vous joins également le ticket de caisse.

*En espérant pouvoir déguster bientôt un **excellent espresso**, je vous prie d'agréer, Madame, Monsieur, l'expression de mes meilleurs sentiments [12].*

(23) *Le 30 mars 1997 j'ai acheté chez vous un lecteur de CD Zonic 1000 à 1 200 FF, que vous m'avez livré le 2 avril.*

*Cependant l'appareil est **défectueux** : le son est **extrêmement mauvais**, les CD **inaudibles**. Comme vous m'en avez informé par fax le 6 avril, **ce n'est pas la première fois que ce type de défaut se produit**. D'après le fabricant, il s'agirait **d'un défaut de fabrication**. La pièce n'est malheureusement disponible qu'en juin. Dans ces circonstances, je ne tiens pas à conserver l'appareil.*

C'est pourquoi, en application de l'article 1644 du Code civil, je demande l'annulation de la vente et le remboursement de la somme versée. En outre, je vous demande de reprendre l'appareil avant le 10 avril et de me le rembourser aussitôt par virement bancaire sur le compte suivant n° 000000000. Passé ce délai, je me verrai dans l'obligation de porter plainte.

Veillez agréer, Madame, Monsieur, l'expression de mes sincères salutations [12].

Типовими для листів реклаमाцій та відповідей на них є, крім вище наведених, такі лексеми з семою "погано", що є засобами реалізації тактики критики партнера по діловій комунікації:

(24) *Aussi, je trouve **regrettable** qu'elle soit devenue aussi rapidement **hors d'usage** [12].*

(25) *Le lendemain, j'ai rendu visite au destinataire du bouquet et j'ai constaté que non seulement les fleurs n'étaient pas fraîches, mais qu'en plus le bouquet **ne correspondait pas** à celui que j'avais choisi et payé [12].*

(26) *Le 20 janvier 1997, j'ai acheté au supermarché dix sachets de chips de la marque "Chips pour tous" en vue d'une soirée que j'avais organisée. J'ai **malheureusement** pu constater au cours de ma soirée que les sachets ne contenaient que des chips **cartonneuses, molles**, et d'un goût **affreux** [12].*

(27) *Nous avons **malheureusement** constaté lors de l'assemblage du puzzle qu'il y avait **un problème**. Les pièces étaient **mal découpées, voire pas du tout**. Il y a des parties entières que nous n'avons jamais pu assembler [12].*

(28) *Je dois **malheureusement** vous dire que nous avons été très **mécontents** de votre prestation [12].*

Таким чином, мовні засоби реалізації диз'юнктивної стратегії звинувачення і виправдання досить широко представлені у ділових листах-рекламаціях і відповідях на них. Навіть якщо вони не приводять до "холодної війни", яка ведеться засобом різного роду інсинуацій і аллюзій, або жорстокої полеміки і образ, у мовця (як у того, хто є автором реклаमाції, так і у того, хто на неї відповідає) завжди є бажання перемогти, звабити, запевнити, переконати, реалізувати потребу у самоствердженні по відношенню до інших чи проти них.

Найчастіше, маркери диз'юнктивної стратегії звинувачення і виправдання урівноважуються показниками стратегії кон'юнкції у такий спосіб, що бажання продовжувати вербальну інтеракцію і ділові стосунки взагалі перемагає над ризиком їх припинити. Так, навіть у вище наведених прикладах (24), (26), (27) і (28) поряд з лексемами із семою "погано", що є маркерами диз'юнктивної стратегії, знаходимо пом'якшувачі категоричності (*malheureusement, regrettable*) що є показниками кон'юнктивної стратегії. Кон'юнктивна стратегія представлена, крім тактики пом'якшення негативної оцінки партнера по комунікації цілою низкою тактик, серед яких назвемо тактику визнання іншого, його позитивного оцінювання, тактику погодження з точкою зору іншого, тактику вибачення, подяки, схожості, тактику заклику до консенсусу тощо. Мовні засоби з семою позитивної оцінки можуть бути представлені в рамках декількох тактик.

Так, сема позитивної оцінки знаходиться у дієсловах та дієслівних виразах *être un fidèle client, être toujours satisfait jusqu'au présent de...*, (тобто оцінювати позитивно), які використовуються у листах-рекламаціях, а також у дієсловах *féliciter, remercier*, які вживаються у відповідях на рекламації. Наприклад:

(29) *Etant un **fidèle client de votre maison "Sucré de luxe" depuis longue date**, je voulais ainsi faire plaisir à mes invités. Ma surprise fut énorme, car la qualité n'était pas au rendez-vous cette fois-ci [12].*

(30) *Comme **jusqu'à présent j'ai toujours été satisfait** de vos produits, je vous demande de m'envoyer, à titre de dédommagement pour ma soirée, dix nouveaux sachets [12].*

(31) *J'ai toujours été satisfait des appareils de votre marque [12].*

(32) *Nous vous **félicitons** de nous avoir avertis de ces difficultés qui, nous l'espérons, ne se reproduiront plus [11:218].*

(33) *Nous vous **remercions**, et nous **remercions M. Dupin**, d'avoir pu obtenir que les 25 caisses de maquereaux restent en entrepôt à notre disposition dans ses magasins à Barneville [11: 219].*

Дієслова ментального поля *espérer, supposer, penser*, які дуже часто вживаються у комерційних листах, не містять оцінювальної семи, але імплікують після себе смисл, що оцінюється автором як позитивний:

(34) *C'est pourquoi, par cette lettre recommandée, je vous accorde trois jours de plus pour me réparer ou me changer mon four. À défaut, je serai obligé de saisir le tribunal compétent. J'espère que nous n'arriverons pas à une telle extrémité* [12].

(35) *J'ai toujours été satisfait des appareils de votre marque. Aussi, j'espère que le problème sera résolu dans les plus brefs délais* [12].

(36) *Nous espérons qu'elles (les marchandises) vous arriveront en temps utile et que vous n'aurez pas à souffrir de ce retard, dû à une grève dans un atelier de finition* [11:217].

(37) *Comme je suppose que l'envoi de fleurs fanées ne fait pas partie de votre politique commerciale, je vous demande de renvoyer au destinataire un nouveau bouquet ou de me rembourser* [12].

Слід також зазначити, що такі дієслова є теж своєрідними пом'якшувачами категоричності висловлювань звинувачення в листах-рекламаціях, як і ад'єктиви із семою позитивної оцінки, які виступають як атрибути при іменниках, що відносяться до сфери адресата:

(38) *...je n'ai pas acheté n'importe quel produit dans n'importe quel magasin, mais un article de marque dans une boutique réputée - la vôtre* [12].

(39) *Cela est indigne d'une grande maison comme la vôtre* [12].

Але значно ширше й з більшою різноманітністю засоби позитивної оцінки (а часто не просто позитивної, а й високої) представлено в листі-відповіді на несправедливу рекламацію, і зокрема в тій його частині, де мова йде про адресанта і його сферу. У прикладі (40), що наводиться нижче позитивна оцінка є експліцитною, її маркером є прислівник *soigneusement*, який має сему "добре":

(40) *Les produits avaient été soigneusement contrôlés avant l'emballage* [12].

Наступний лист-відповідь на рекламацію з приводу невідповідності доставленого товару до того, який замовлявся, є випадком імпліцитного вираження оцінки у комерційному листі, коли позитивна оцінка імплікується із суто речової, фактичної інформації. Така не запитувана, нібито додаткова інформація у діловому листі не є надмірною; її прагматична функція – створити позитивне враження в адресата, переконати його у надійності, авторитетності партнера. Детальний зміст подається тут у формі більш менш завершеного фрагмента тексту:

(41) *Nous avons pris bonne note de vos observations sur notre méthode de livraison.*

S'il est exact que nous avons pris parfois dû remplacer des articles manquants par d'autres qui étaient équivalents, nous insistons sur les faits suivants:

- *la substitution a toujours était signalée sur la facture, par loyauté vis-à-vis de client;*

- *le fait s'est rarement produit, et pour des quantités minimales;*

- *nous constatons, après vérification de nos expéditeurs, que ces incidents sont survenus après des commandes urgentes, reçues trop tard pour que nous puissions reconstituer nos stocks.*

Il nous semble donc que la concurrence a profité d'une occasion réelle au départ pour la grossir démesurément par la suite [11:218].

До засобів імпліцитної позитивної власної оцінки в листах-відповідях на рекламацію, на нашу думку, можна віднести також: а) різноманітні заперечувальні конструкції, а також лексеми із заперечувальною семою (*injuste, mal fondés, aucun*), що реалізують мовленнєву стратегію виправдання засобом повного чи часткового відкидання провини комуніканта. Стереотипною семантичною моделлю цієї стратегії є модель *Nous ne l'avons pas fait* (див. наведені вище приклади (13) – (18)); б) висловлювання, що побудовані за семантичною моделлю *Je l'ai fait parce que* і реалізують стратегію часткового визнання провини. Досить часто такі пояснювальні висловлювання виправдання супроводжуються висловлюваннями вибачення і жалю з приводу шкоди, що завдано клієнтові:

(42) *En réponse à votre lettre d'hier, nous regrettons vivement de n'avoir pas pu vous expédier en temps utile les marchandises faisant l'objet de votre commande du 20 avril. La faute en incombe à nos filateurs, qui n'ont pu tenir leurs promesses en raison de grèves qui, heureusement, semblent se terminer* [11:216];

(43) *Nous vous présentons toutes nos excuses pour l'erreur qui a marqué l'expédition de vos services de table. Les expéditions sont si nombreuses avant les fêtes de fin d'année que notre personnel est surchargé* [11:218].

Таким чином, вивчення мовленнєвих стратегій і тактик звинувачення і виправдання, показало, що вони, переважно, служать для відновлення комунікативної кооперації між кореспондентами, що повинно вести до досягнення головної комунікативної мети будь-якої вербальної інтеракції в діловій сфері, тобто до реалізації ділового (комерційного) інтересу.

ЛІТЕРАТУРА

1. André-Larochebouvy D. La conversation quotidienne. – P.: Didier Crédif, 1984.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. – 1981. - № 4.
3. Кожина М.Н. Диалогичность письменной научной речи (сопоставительно с другими речевыми разновидностями). – Пермь: Перм. ун-т, 1986.
4. Проблемы типологии текста. – М.: Наука, 1988.
5. Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет.- М.: Русский язык, 1986.
6. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимения). – М.: Наука, 1985.
7. Vion R. La communication verbale. – P.: Hachette, 1992.
8. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. - Tome I. – P.: Armand Colin, 1990.
9. Traverso V. L'analyse des conversations. – P.: Nathan, 1999.
10. Матвишин В.Г., Ховхун В.П. Бизнес-курс французского языка. – К.: Логос, 1999.
11. Vivien G., Arné V. Le parfait secrétaire. Guide de correspondance commerciale et administrative. – P.: Larousse, 1992.
12. 2000 Courriers Types. Soft Collection. – P.: Logiciel Micro Application, 2000.
13. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955.

УДК 883.О - 1.091

ОБРАЗИ РУХУ В СИСТЕМІ ХРОНОТОПУ ПОЕЗІЇ О.ОЛЬЖИЧА

Чернявська Л.В., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Поезія "плинності часу" представлена у творчості багатьох українських письменників як тема взагалі притаманна поезії, роду літератури, що оперує образами-почуттями, образами-переживаннями, образами-згустками часопросторової усвідомленості буття. Час поза своєю хронотопічною функцією вималюється в самостійний образ, навантаження якого формується через емоційно настроєву настанову як чинник міфологічної свідомості. Скажімо, у поезії Т.Шевченка елемент "Минають дні, минають ночі..." стає постійним, лейтмотивом. Він проходить через ряд віршів, формуючи сталий хронотопічний елемент проминальності. Проминальність є своєрідним втіленням системи уявлень про світ і людину в ньому. Кожна річ проминальна, нестійка. Особливого значення тема минулості набуває в поезії вигнання. Адже тут спрацьовує звичайний психологічний комплекс потреби повернення, який потрактовується через мотиви туги за батьківщиною, спогади про ідеальний світ дитинства, що асоційований з рідним краєм тощо. Символи батьківщини скупчуються в поетичній свідомості митця і видобуваються на світ у формі поетичних символів, знаків. Формується своєрідний тип батьківщини, прихований у численних візіях, у яких елемент вітчизни трансформований на різних часових площинах у своєрідні формули землі обітованої. Але найчастіше ці модифікації вказують на неможливість подолання комплексу чужини через загубленість у часі, перебування в дорозі, що не має меж. Людство на шляху стає узагальненим символом долання чужини, адже переносячи образ людства на світовий шлях, поет робить спробу поставити в один ряд себе і світову спільноту, нехтуючи навіть національною ознакою. Подорожування в часі в пошуках ідеального стає характерною рисою поезії О.Ольжича. Він постійно звертається до минулого із бажанням простежити духовну сутність, моральні пріоритети світового суспільного організму.

Кожен народ формує власне розуміння світу, тип його осягнення, який неодмінно відбитий у мові, у побудові фрази. Етнос, незважаючи на свою основоположну єдність, містить ряд внутрішніх відмінностей у побуті, духовній культурі. Так само мова як форма вираження головних особливостей певної спільноти має окремі діалектні ознаки (лексичні, фонетичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні). Через те будь-який мовний знак отримує власну функцію, яка може бути по-різному варійованою. Герменевтика передбачає необмеженість інтерпретацій художнього твору. У статті

"Батьківщина і мова" Г.-І.Гадамер говорить про те, що саме рідна мова тримає зв'язок людини з її батьківщиною, а "кому ж випала доля жити у вигнанні, той завжди живе між бажанням забути й бажанням запам'ятати, між прощенням і згадкою, між втратою і новим початком"[1,189]. Мова стає своєрідним подоланням відчуженості, а поезія є поверненням до мови, тому "вся поезія повертається з чужини" [1,191]. Тобто поезія стає своєрідним високим мистецтвом подолання відчуженості людини щодо мови, яка тонко, на рівні чуття, на підсвідомому формуванні містких, символічних образів творить цей процес. Не випадковими стають образи руху у просторі, зокрема шляху, дороги, воза, обозу тощо. Одним з цікавих образів руху в поезії О.Ольжича є образ диліжансу. Слово це, французького походження, утворене від латинського - прудкий, позначає багатокілісну карету для кінного перевезення пасажирів і пошти. Утворення цього образу пояснюється так само подорожами в часі. Не зовсім чітко є мотивація зупинки на ХІХ столітті в поезії "Диліжанс", бо період ХУІІІ - ХІХ ст., на думку О.Ольжича, відзначався занепадом української духовності, зокрема у переважанні власних інтересів еліти нації над суспільними, низькому рівні національної самосвідомості ("Українська історична свідомість") [2,152], коли забитий природний войовничий дух народу несла було збудити його світочам Т.Шевченку та Лесі Українці [2,250].

Художнє навантаження образу диліжансу розкривається в поезії "На небі хмара - вічність і світи" (1933), де порівняння кожної з епох із розмірами, кольором, швидкістю пересування хмар стає основою характеристики епохи. Зміна часів накладає свій відбиток на життєві ритми землі й людського суспільства. Обираючи три відрізки, автор підкреслює якісну змінюваність, де початок - тріасовий період - перший із трьох періодів мезозойської ери геологічної історії землі, розвиток - один із найкращих піків людського розвитку - античний період, і як кульмінація - ХІХ століття, де за висхідну ідею часу взято теорію Маркса. Оцінка цієї теорії здійснюється через художнє оформлення епохи. Основним концептом є вітер, що стає виразником соціокультурного дискурсу поезії О.Ольжича. Вітер досить активний художній образ, він один з улюблених символів митця. Вітер як один з елементів життя-борні "Знову вітер, і хвиля, і обрій" - дистих "Вікінг"), вітер як символ безкінечності і повноти ("Моя, як вітер, голуба туга" - поема "Люкrecія"), вітер як символ неспокою в житті ("І різкість вітру, що над ними віяв" - вірш "Де шлях у жовті врізується стіни"), вітер як символ революційних змін ("Вітри од краю до краю, од рана до рана дмуть" - "Візія"), вітер оновлення, національного відродження ("Одвіку земля не зазнала-бо ця Такого безкрайого вітру" - поема-цикл "Незнаному Воякові"). Цей образ характерний не лише для поезії О.Ольжича, він є потужним архетипним утворенням, значення якого цілком оригінально виводить український філософ-фантаст ІІ половини ХХ ст. О.Бердник з давньої суті мови, від основного поняття давньої людини Сонця-Ра і розуміє це явище (вітер) як феномен життєвого, енергійного [3,143]. Вітер пов'язаний із праматір'ю життя, із повітрям, без якого неможливе життя. Така життєдайність вітру робить його елементом архетипу Матері-прародительки як вияв Матері-землі, Батьківщини-Материзни, наприклад, у Є.Маланюка в поезії з "Євангелія піль" вітер, колосся, сонце - Біблія літа, основа життя:

Знову Біблія літа розкрила
Сторінки заколосених піль.
Легкий вітер напружує крила
Гнати леготом золото хвиль [4,36].

У поезії "На небі хмара - вічність і світи" вітер ілюструє характер кожної з епох, хоч сам вітер згадується лише у зв'язку з періодом ХІХ ст., але він має на увазі, бо відповідає за зміну форми хмар та швидкість їх пересування. У творі згадується вітер-варіят, що набуває тривожного негативного тону. Визначення слова варіят у тлумачному словнику подається як божевільна людина, шалений, безглуздий, нерозумний [5,1,225]. Алогізм епохи, таким чином, вже передбачений активним образом вітру, який чи не вперше в поезії О.Ольжича не набуває позитивного емоційного навантаження, а трактується як деконструктивне начало, підкреслюючи безглуздість суспільних рухів, культурного застою, де хмари - "отари молодих ягнят" - нові ідеї часу, які раптово вривались у суспільне мислення, але не могли знайти відгуку через незрілість та поверховість. Ця епоха представлена автором в образі диліжансів, переходового виду пересувних засобів, що прийшли на зміну звичайній кареті, і замінені швидкісним автомобілем. Модифікувавши форму, диліжанс лишається каретою. Не випадково обраний образ диліжансу, чужомовного символу руху, чужинність ця підкреслює неприродність марксієвських ідей. Стихія рідної мови полонить душу ліричного героя поезії О.Ольжича, а давнина стає тим поверненням до витоків, праджерел, що мають врятувати людину від виродження і самознищення. Час як нищення єдності, як протистояння вічності постає у формі чужородного символу часопростору - диліжансу.

Поезія "Диліжанс" увійшла до збірки "Підзамча" й датована, як і ряд поезій ("Яблуня на горі", "Алябастер", "Голандський образ", "Порцеляна"), 25 січня 1941 року. Усі п'ять поезій, присвячених вічним темам кохання, краси, об'єднані єдиним мінорним настроєм, медитативністю та візіоністичними елементами, щирістю та відвертістю почуттів ліричного героя. Час як активний чинник художнього образу диліжансу з'являється, та й то опосередковано, лише в однойменній поезії. Час переданий через ритмічний стукіт обіддя, він відраховує тривалість образу самого диліжансу. Образ цей не має конкретної художньої характеристики і поданий лише в окремих деталях: "стук дверцят", "дзвін обіддя".

Ці слухові образи постають разом із дотиковим ("груба рука") та зоровим ("замерзлі груди") й утворюють єдиний формальний елемент експансивності та тривоги. В атмосферу холоду вривається теплий струмінь. Це почування ліричного героя, що з морозної зими потрапляє у теплий екіпаж. Відчуття прості й чисті, солодкий теплий дух заспокоює та спонукає до роздумів про вічне:

І таким чимсь повні - чуєш ти -
Раптом груди, горло і повіки,
Що готовий взяти та й піти,
І ніколи не вернуть, повіки [2,49].

Образ смерті в цьому епізоді сповнений розміреного відстороненого спостереження за миттєвостями життя. Смерть постає як дорога, з якої немає вороття. Ця дорога, як і безліч шляхів, має свої принади і модифікації. Однією з таких модифікацій є сон, що може принести зцілення людині від втоми. У певні моменти сон нагадує смерть своїм переходом у понадреальні підсвідомі форми людського буття. Саме сон наповнює "груди, горло і повіки" ліричного персонажа млостю, а, отже, звільняє від буденщини, виводить поза межі часу, відсторонює відчуття простору.

У збірці "Підзамча" О.Ольжич постає перед читачем як тонкий лірик. Ліричний герой його поезій позбавлений пломеню, викликаного появою "Веж". Він поринає в суть речей, відданий тисячам асоціацій і нюансів, намагається розгадати таїну світобудови. Краса мови розкривається в струнких, спокійно-досконалих рядках поезій. Лірика О.Ольжича 1940-х років - це пошук істини, гармонії життя, його національних основ. Саме в цьому полягає важливість образу диліжансу як своєрідного елемента хронотопу поезії "плинності часу".

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Вибрані твори. - К.: Юніверс, 2001. - 288 с.
2. Ольжич О. Незнаному Воякові. - К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1994. - 432 с.
3. Бердник О. Терновий вінець України. - Лондон: Українська видавнича спілка, 1985. - 287 с.
4. Маланюк Є. Маланюк Є. Поезії / Упоряд. М.Неврлий. - К.: Укр. письменник, 1992. - 318 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. - Т.1. - К.: Аконіт, 1998. - 910 с.

УДК: 316.64:316.356.4(477)

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄПРОСТОРУ

Чеховський В. О., студент

Запорізький державний університет

Сучасний етап суспільного розвитку, без сумніву, є переломним в історії людства хоча б тому, що загострення глобальних проблем ставить під загрозу саме його існування.

Як розвиватися людству? Що має стати метою на шляху цього розвитку?

Більшість дослідників вважає, що найбільш інтегративним, найбільш важливим критерієм прогресу людства є рівень гуманізації суспільства. А саме роль у ньому особистості: рівень її економічної, політичної і соціальної свободи, рівень задоволення її матеріальних та духовних потреб: стан її психофізичного та соціального здоров'я [1,290].

Які ж причини тієї глобальної кризи, що нині переживає людство? Можливо, це превалювання і необмежена воля суспільно безвідповідальної людини, її егоїстичні інтереси, що стоять над суспільними і національними.

Людина за своєю природою богоподібної істоти потребує осмислення себе у контексті високого призначення, порівняння до вищого, бо без цього осмислення вона перестає бути людиною.

Шлях порятунку від цього морального занепаду веде через ідею нації, її загального добра на протиположності необмеженій волі індивіда. Людина стає людиною, коли для неї однаковий сенс має особисте добро і добро нації, коли вона здатна розірвати пута матеріального і стати морально вільною істотою.

Нація - то не просто спільність людей, що об'єднані певною територією, мовою, побутом, звичаями, певними етнопсихологічними, ментальними особливостями, спільністю економічних інтересів. Відома трагічна доля єврейського народу, який втратив на чужині все: територію, мову, часто ставав співтворцем культури інших народів, розчинявся серед них. Однак, після кількатисячолітнього блукання повернувся на рідну землю і став нацією, створив власну державу. Що ж не дало йому зникнути, розчинитися серед інших народів?

Становлення нації - це процес усвідомлення спільністю людей цілеспрямованості своїх зусиль. Коли дівчина-українка вишивала, несвідомо наслідуючи народні традиції, вона була скоріше частиною народності ніж нації, коли ж невідомий автор "Слова о полку Ігоревім" прагнув наслідувати Бояна, який був для нього ідеалом національного співця, то автор ставав носієм національної самосвідомості, представником нації.

Під час розгляду проблеми українського націоналізму спричиняє труднощі теоретична невизначеність. Одні дослідники хоч і вкладають у це слово значення чогось негативного, однак стверджують, що націоналізм український - суцільний позитив: "З самого початку свого існування український націоналізм носить характер стверджувальний і оборонний. Його завданням не є пониження інших націй, знищення їх фізичне чи соціальне, як це мало місце, наприклад, з націоналізмом німецьким, що з фашизму став націонал-соціалізмом з Освенцімом і Бухенвальдом, або ж з російсько-комуністичним, який нищив цілі народи" [2,24-25]. А С.Плачинда метою українського націоналізму вважає економічне і духовне піднесення України, а головне його завдання вбачає у протистоянні російському великодержавному шовінізмові [3,7]. Існують і дещо інші твердження, за якими саме поняття націоналізм (безвідносно до певного народу) - вже позитивне, все ж негативне - це шовінізм, фашизм, нацизм тощо [4,114-119].

Все ж таки, для нашого народу - це "органічне прагнення зберегти свою індивідуальність та духовність, що формувалась віками" [5,108].

Більше того, національна самосвідомість - органічний складник націоналізму. І, дякуючи цьому складникові, можна відрізнити націоналізм від патріотизму (другий - це просто любов до власного, рідного народу, до усього культивованого у ньому), націоналізм - любов чинна, здатність індивіда до самопожертви, знехтування особистісними інтересами в ім'я народу.

З іншого боку, цілком закономірною може бути думка, що ідеологія націоналізму передбачає певне порушення рівності прав і свобод особистості, зафіксованих у Загальній декларації прав людини. Адже ніхто не може позбавляти особистість права на національне самовизначення, визначати її моральний обов'язок перед нацією, до якої вона належить. "Людина, зрештою, може обирати тільки саму себе, проте дуже важливо, щоб себе, таку, якою вона є і може бути, вона сама обрала" [6,59]. Не можна також формулювати обов'язок людини перед нацією. Інша справа, коли ідея нації стає органічною часткою духовного світу особистості, котра сповідує принципи високої моральності.

Людська психіка, як відомо, складний комплекс, у якому серед багатьох компонентів нерозривно пов'язані воля, емоція, інтелект. Однак динаміка життя, можливість його зміни виникає тільки тоді, коли є могутня воля до цього. Без волі можливість таких змін зникає, бо життя не терпить вольової пустоти. Коли ж воля творить можливість реалізації, то емоція та інтелект наповнюють вольове зусилля своїм змістом. Лише наявність і гармонійна єдність у людини цих трьох елементів дає можливість говорити про національно свідому людину, свідомого носія національної ідеї. Наприклад, людина усвідомлює (на інтелектуальному й емоційному рівнях) потребу говорити українською мовою, досконало володіє нею, проте у неї не вистачає сили волі завжди спілкуватися українською, бо склалися такі не зовсім сприятливі для цього обставини (російськомовне оточення, мовляв, не так зрозуміють тощо). І тоді маємо (парадокс?) російськомовну аудиторію студентів українського відділення філфаку, російськомовні колективи учнів українських шкіл - цей ряд можна продовжувати... Який же вихід із цього потворного процесу роздвоєння особистості українця, котрий відбувається, що абсолютно очевидно, по вертикалі: президент, владні структури - пересічний громадянин?

Як зазначалося на початку, в процесі гуманізації суспільства важлива (а, можливо, й основна!) роль має належати освіті - соціальному інституту, через який проходить практично кожен член суспільства.

Система освіти в нашій державі перебуває у глибокій кризі: має яскраво виражений тоталітарний характер (домінує політична, економічна і соціальна її функції, а культурна і гуманістична мають другорядні ролі). Годі й говорити про особистісну орієнтацію, утвердження пріоритету людської особистості як найвищої цінності. Державою керують люди, виховані радянською школою, - в переважній більшості вони глухі до національних проблем своєї країни, не усвідомлюють себе громадянами України, байдужі до проблем морального, духовного плану (мова, національна ідентифікація тощо), глухі і несприйнятливі щодо культурної деградації свого народу - чи то засилля російськомовного ефіру, чи асиміляція у формі вживання нецензурної лайки, копіювання стилю життя

росіян тощо. І це цілком закономірно - адже в них відсутнє почуття гордості, достоїнства українця. Але явище це - тимчасове.

З реформою освіти в українській школі, з реалізацією концепції національної ідеї на державному рівні можемо сподіватися на позитивні зміни в українському суспільстві. Але мусимо усвідомити, що процес цей буде досить тривалим - має змінитися покоління людей. І тоді можна буде сподіватися реальних змін на високому державному рівні, котрих прагнутимуть нові лідери, виховані в українській школі національно свідомими патріотами своєї держави, здатними сповідувати культ чинної любові як загальнолюдської цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крапивнецкий С. Социальная философия. - Волгоград: Комитет по печати, 1995. – 376с.
2. Покальчук Ю. Український націоналізм: міркування про генезу майбутнього // Україна. - 1992. - № 19. - С.24-25.
3. Плачинда С. Сучасний український націоналізм як ідеологія // Літературна Україна. - 1992. - 23 липня. - С.7-9.
4. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич: Відродження, 1992. – 178с.
5. Черненко А. Українська національна ідея. - Дніпропетровськ: вид-во ДДУ, 1994. - 276 с.
6. Малахов В. Етика. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1996. – 304с.

УДК 804.0-3(03)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОТЕНЦІЙНОГО СЛОВНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Шапкіна О.М., к. пед. н., доцент

Запорізький державний університет

Як відомо, навчання іноземній мові проводиться на строго відібраному мовному матеріалі. Сам принцип науково обґрунтованого і раціонально відібраного мовного мінімуму створює визначений резерв і потенцію для того, щоб учні у своїй практичній діяльності змогли самостійно користатися визначеним колом невивчених явищ. Таким чином, необхідність розширення обсягу мовного матеріалу при читанні для більш повного його розуміння з одного боку, і можливість учнів самостійно зрозуміти визначені, раніше не вивчені явища, користуючись спеціальними прийомами для їхнього розкриття, з іншого боку, викликали проблему потенційного словника.

В останні десятиріччя проблемі розширення потенційного словника (ПС) було присвячено багато досліджень [1;2;3;4]. Вони свідчать про те, що учні можуть розуміти сотні і тисячі невивчених лексичних одиниць, користуючись спеціальними прийомами для їхнього розкриття. Однак учні можуть розуміти не всякі невивчені лексичні одиниці, а тільки такі значення яких так чи інакше мотивовано.

Лексичні одиниці, умотивованість яких є передумовою для їхньої семантичної виводимості, у методиці відносять до потенційного словника.

Це велика кількість інтернаціональних, похідних, конвертованих, складних, багатозначних слів і фразеологічних одиниць [2].

Що стосується французької мови, мало досліджені такі джерела потенційного словника як складні слова і фразеологічні одиниці.

Дана стаття розглядає проблему потенційного словника школяра на основі невивчених фразеологічних одиниць.

Фразеологічні одиниці (ФО) значною мірою впливають на розуміння тексту, оскільки вони дуже уживані у французькій мові. Причому, широке поширення фразеологічних одиниць відзначається у всіх стилях мови. Яскравим підтвердженням широкої уживаності фразеологічних одиниць у французькій мові може бути висловлення французького лінгвіста Жана Марузо: « Ми можемо констатувати, що французька мова складається з ФО в такому ж ступені, як зі слів » [5].

Методисти також затверджують, що практично неможливо говорити, читати і розуміти французьку мову, не знаючи фразеології [6,3] .

Висока питома вага ФО в складі словника, їхня широка уживаність у всіх стилях мови обумовлюють необхідність проведення спеціальної методичної роботи для їхнього розпізнавання і розуміння при читанні.

При віднесенні фразеологічних одиниць до ПС ми виходимо з їхньої лінгвістичної природи, тобто з того, що більшість фразеологічних одиниць французької мови мотивовані .

Фразеологічна одиниця - це окремо оформлене сполучення, яке складається з двох і більш слів, що мають цілісне значення. Слова, що входять до складу фразеологічних одиниць, називаються компонентами. Фразеологічні одиниці є предметом вивчення науки – фразеології.

Вперше в історії мовознавства теоретичне осмислення фразеологічних явищ одержало в роботі швейцарського лінгвіста Шарля Баллі.

Ш. Баллі розглядав фразеологічні одиниці (*locution phraséologique*) як стійке словосполучення з різним ступенем спаяності компонентів. Він розрізняв зовнішні і внутрішні ознаки цих оборотів, причому під першими розумів їхні структурні особливості, а під другими – семантичні.

Питання фразеології розглядаються в працях французького вченого Ж. Марузо [5].

Проблеми фразеології як лінгвістичної дисципліни були поставлені в роботах російського вченого В.В. Віноградова [7]. Академік В.В. Віноградов бачив сутність фразеологічної одиниці в її стійкості, що він розглядав як результат лексико-семантичних особливостей слів, що складають дане словосполучення. Висунута В.В. Віноградовим класифікація фразеологічних одиниць включає:

- фразеологічні сполучення, для яких характерно те, що їхні лексичні компоненти відчуються як окремі, що мають своє особливе значення, слова;
- фразеологічні єдності, що є семантично неподільними, але з мотивованим значенням.
- фразеологічні зрощення, що є семантично неподільними, нерозкладними, значення яких невиведено зі значення слів-компонентів.

А. Г. Назарян виділяє 5 особливостей фразеологічних одиниць у французькій мові:

- фразеологічна одиниця є складним роздільнооформленим мовним утворенням, що складається з 2^x чи більш компонентів.
- фразеологічна одиниця характеризується стійкістю лексичного складу.
- фразеологічна одиниця не створюється в мові що говорить, а відтворюється в готовому виді.
- фразеологічним одиницям властива регулярна вживаність.

фразеологічна одиниця володіє «особливою семантичною структурою, властивої тільки їй як роздільнооформленим одиниці мови» [8, 44].

Залежно від компонентів, що складають фразеологічну одиницю, вони розділяються на наступні типи: субстантивні (*l'orde du jour, la guerre froide, le coup de chapeau*); адвербіальні (*tete a tete, vis a vis, de temps en temps*); компаративні (*joli comme le jour, silencieux comme la tombe, manger comme quatre*); приказковий фразеологізм (*A cheval donne on ne regarde pas la bouche, le malheur cherche le malheur*); дієслівні фразеологічні одиниці (*avoir chaud, prendre froid, mettre en marche, avoir raison*).

У зв'язку з величезною кількістю ФО, що по зазначених ознаках можуть бути віднесені до потенційного словника, ми зупинимося тільки на розгляді однієї структурної групи – дієслівних фразеологічних одиниць з усіх структурних типів це найпоширеніший;

Дієслівні фразеологічні одиниці (ДФО) – це роздільнооформлені комплекси, що складаються з 2x і більш словосполучень, фіксовані у своєму значенні, складі, структурі, що відрізняються стійкістю зв'язку компонентів, семантичною цілісністю, у яких ведучим компонентом є дієслово.

Аналіз ДФО показав, що вони відрізняються в тім чи іншому ступені умотивованістю.

У лінгвістиці умотивованість визначається як виводимість загального значення лексичної одиниці зі значень складових її компонентів.

Дослідження текстів для читання вказує на велику поширеність ДФО, особливо в художній літературі. Це поставило перед нами задачу дослідження можливості їхнього розуміння. З цією метою ми провели спостереження за процесом читання в 10^{му} класі. Проведені нами спостереження показали, що учні розуміють 25% - 30% ДФО.

Установити причину нерозуміння більшості ДФО, що відносяться до потенційного словника, методом спостережень нам не вдалося. Тому наступним етапом нашої роботи був розгляд факторів, що впливають на виводимість ДФО і встановлення рівнів труднощі розуміння.

У результаті досліджених нами лінгвістичних і психологічних передумов, що забезпечують можливість розширення потенційного словника, а також у результаті спеціального спостереження за процесом читання, нами був установлений комплекс факторів, що впливають на розуміння ДФО. Такими факторами є міжмовна і внутрішньомовна умотивованість.

Умотивованість визначається як виводимість загального значення ДФО зі значень складових її компонентів. Така умотивованість називається внутрішньомовною. Але ФО можуть бути мотивовані і через рідну мову, тобто вони можуть знаходитися у відношенні повної чи часткової значеннєвої й образної відповідності рідній мові. Таку умотивованість називають міжмовною.

Розглянемо кожен вид умотивованості. Як було відзначено, ФО складається з компонентів, що утворюють внутрішню форму даного стійкого сполучення. Залежність між компонентами ФО є найважливішою характеристикою її лексичного складу. Від неї залежить умотивованість, тобто виводимість фразеологічної одиниці.

У залежності від того, наскільки загальне значення ФО співвідносно зі значенням її компонентів і як співвідносно, можна говорити про повну умотивованість, часткову умотивованість чи неумотивованість.

Фразеологічну одиницю можна вважати цілком мотивованою, якщо її компоненти вживаються в прямому номінативному значенні: *avoir le temps, demander pardon, avoir l'importance, avoir l'habitude* і т.д. Загальне значення таких ДФО легко виведене на основі знання значень слів-компонентів, що входять до неї.

Фразеологічна одиниця вважається частково мотивованою, якщо один з компонентів володіє номінативно – похідним чи фразеологічно зв'язаним значенням. Виводимість загального значення таких фразеологічних одиниць залежить від того, як співвідносяться номінативно – похідне значення з прямим значенням, відомим учням. При цьому ми виходимо з того, що словник-мінімум школяра включає слова в прямому номінативному значенні.

а) Номінативно – похідне значення може бути тісно зв'язане з прямим номінативним значенням, тобто виступає як «сумісне», супідрядне стосовно прямого значення [9]. Загальне значення таких ФО має ускладнену виводимість: *se mettre en colere, couper la parole, mettre en liberté, mettre fin, faire la guerre, prendre forme*.

б) Номінативно – похідне значення одного з компонентів фразеологічної одиниці може бути менш тісно зв'язане з прямим номінативним, тобто воно виступає як «несумісне», «несупідрядне» стосовно прямого номінативного значення: *prendre froid, mettre en faute, couper les ponts, rendre compte*.

Сюди ж ми відносимо ФО, обидва компоненти яких мають переосмислене значення або ж загальне значення яких мають переосмислене значення, непорівнянне зі значенням компонентів: *faire la queue, prendre large, prendre corps, tenir compte, prendre des notes*. Такі ФО мають складну виводимість.

Фразеологічна одиниця вважається немотивованою, якщо її компоненти втрачають категоріальні властивості слова, тобто загальне значення таких одиниць не зв'язано зі значенням слів – компонентів, що входять у її склад: *avoir beau – дарма, tenir tête – протистояти, faire face – дутися, faire la tête – пробовкатися*. Загальне значення таких ФО не може бути виведене зі значень її компонентів.

Фразеологічні одиниці можуть бути мотивовані через рідну мову. Зіставляючи фразеологічні одиниці французької і української мов, лінгвісти виділяють наступні види співвідношень: еквівалентні, під якими розуміється повна значеннєва й образна відповідність двох мов (українській/російській – французькій): *tuer le temps, avoir lieu, avoir le temps, perdre courage, avoir l'habitude*, адекватні, під якими розуміються відносини повної змістовної і частково образної відповідності двох мов: *jeter l'argent par la fenêtre, laver le linge sale en famille*; нульові, під якими розуміються відносини повної образної невідповідності [10]: *faire la tête, avoir beau, faire la cour, faire face*.

Фразеологічну одиницю можна вважати цілком мотивованою на основі рідної мови при відношенні повної значеннєвої й образної відповідності. Перекладний еквівалент кожного компонента фразеологічної одиниці французької мови точно відповідає значенню кореспондуючого слова в рідній мові: *demander pardon, perdre courage, avoir lieu, avoir l'importance, prendre parole*. Такі ФО мають просту виводимість.

Фразеологічну одиницю можна вважати частково мотивованою через рідну мову при відносинах повної значеннєвої і частково образної відповідності: *laver le linge sale en famille, jeter l'argent par la fenêtre*. Такі ФО мають складну виводимість.

Фразеологічну одиницю варто вважати невмотивованою при відсутності значеннєвої й образної відповідності рідній мові: *faire la tête*.

У тексті обидва типи умотивованості виступають у взаємодії. З огляду на типи умотивованості, можна припустити, що ДФО представляють різні рівні труднощів розуміння.

До першого рівня труднощів віднесені фразеологічні одиниці, що володіють повною внутрімовною і міжмовною умотивованістю: *avoir du courage, tuer le temps, prendre le taxi*.

До другого рівня труднощів розуміння відносяться фразеологічні одиниці, що володіють повною внутрімовною і частково міжмовною умотивованістю, чи частково внутрімовною і повною міжмовною умотивованістю: *mettre en marche, porter l'intérêt, avoir chaud, avoir froid*.

До третього рівня труднощів розуміння ми відносимо фразеологічні одиниці, що володіють частково внутрімовною і частково міжмовною умотивованістю: *mettre en faulte, mettre au point, venir au monde, prendre un mauvais tour*.

До четвертого рівня труднощів розуміння ми відносимо фразеологічні одиниці, що володіють частково внутрімовною умотивованістю і нульовою міжмовною умотивованістю: *prendre le large, tenir compte*.

До п'ятого рівня труднощів розуміння відносяться невмотивовані фразеологічні одиниці, що володіють негативною виводимістю: *faire face, faire la tête, avoir beau*.

Таким чином, ми виділили різні рівні труднощів розуміння фразеологічних одиниць у залежності від ступеня їхньої умотивованості.

Повна умотивованість ФО забезпечує їхнє розуміння на основі лінійної виводимості кожного компонента ФО. Це виключає необхідність спеціальної роботи над ними.

Часткова умотивованість ФО припускає наявність у учнів ряду уміностей по дешифруванню таких одиниць. При цьому необхідно звернути увагу на те, що умотивованість ЛО ще не означає її дешифрування, що саме поняття «умотивованість» залежить від ступеня освіченості, від ступеня навченості

Негативна умотивованість (5-й рівень) відносить дані ФО до розряду ідіом, що невведені. Вони не можуть бути зрозумілі учнем, отже, їхнє віднесення до потенційного словника неправомірно. Крім 1^й і 5^й рівнів ми пропонуємо методику роботи з навчання учнів прийомам розуміння невивчених ДФО II - IV рівнів труднощів. Для більшої зручності, ми умовно позначимо II рівень, як рівень із простою виводимістю. У нашій методиці навчання він буде представлений, як 1^й рівень; III рівень назвемо рівнем з ускладненою виводимістю. У нашій методиці це буде 2^й рівень і IV рівень назвемо рівнем зі складною виводимістю. У нашій методиці це буде 3^й рівень. Таким чином, ми виділяємо 3 рівні труднощів: проста виводимість загального значення ДФО - перший рівень; ускладнена виводимість загального значення ДФО - другий рівень; складна виводимість загального значення ДФО-третій рівень.

Методика роботи над кожним рівнем неоднакова і є предметом особливого розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник И.И. Некоторые приемы обучения чтению без словаря научно-популярной и политической литературы: (В связи с пониманием слов, имеющих общие корни в английском ирском языках): Автор. дис... канд. пед. наук. – М., 1965 – 19с
2. Шапкина А.Н. Расширение потенциального словарного запаса на основе многозначности для чтения текста на французском языке (старший этап средней школы). Дис... канд. пед. наук. - К., 1979. – 158 с.
3. Волкова Г.К. Расширение потенциального словарного запаса школьников на основе глагольных устойчивых сочетаний. Дис... канд. пед. наук. – К., 1988. – 350 с.
4. Мокреева Н.Г. Обучение пониманию неизученных слов при чтении: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1970.- 23с.
5. Marouzeau J. Précis de stylistique française. – Paris, 1958 – 170р.
6. Слинкина В.И. Методика обучения фразеологии французского языка на втором курсе факультета иностранных языков. – Автор. дис... канд. пед. Наук. – М, 1971, -32 с.
7. Виноградова В.В. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 321 с.
8. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. – М.: Высш. шк., 1976 – 318с
9. Арнольд И.И. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования. – Л.: Просвещение. – 1966. – 192с.
10. Мосяков А.Е. Стилистические функции фразеологических единиц: Автор. дис... канд. пед. наук. М., 1971. – 28с.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТРИАДА «ПРОШЛОЕ-НАСТОЯЩЕЕ-БУДУЩЕЕ» В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Шапочка Н.В., викладач

Запорожский государственный университет

Структурно-семантическое направление в лингвистике [1], [2], [3], [4] послужило базой для возникновения современной аспектологии, где одно из основных мест занимает лингвофилософское направление [5], [6]. Лингвофилософский аспект предполагает углубленное видение объективного мира и его реалий и категориальное отражение этого мира в форме логико-семантического пропозитива. «Логико-семантический пропозитив- это компонент языковой семантики предложения, вычлняемый по характеру отражения в высказывании предмета речи/мысли»[6; 8].

Категория темпоральности имеет богатую историю исследования, которая содержит ряд ключевых проблем, представляющих интерес в лингвофилософском плане. Будучи лингвофилософской, категория темпоральности определяется как «компонент языковой и речевой семантики, характеризующийся семами «эпоха», «время», «время года», «время суток» [6; 71].

Лингвофилософская категория темпоральности является также и структурно- семантической с семантической доминантой. Такие категории отличаются от структурно- семантических со структурной доминантой тем, что их бинарность осознается не на уровне формальных средств выражения, а скорее на содержательном уровне. Система формальных средств выражения данных категорий не всегда характеризуется специализированностью. Такие категории проявляются порой лишь в контексте.

Темпоральность имеет довольно широкий семантический диапазон, основой которого является семантическая триада «прошлое–настоящее–будущее». Сложность этой семантической триады проявляется наиболее полно в логико–семантическом пропозитиве (далее ЛСП) высшего уровня. ЛСП высшего уровня - это « результат мыслительно-речевой деятельности, складывающийся из языковой и речевой семантики и квалифицируемый по характеру отражения в тексте (предмета речи/мысли) категории персональности» [6; 143].

Прошлое, настоящее, будущее – эти три временных реалии присущи различным типам ЛСП. В ЛСП высшего уровня, куда можно отнести поэму М.Ю.Лермонтова “Исповедь”, настоящее предстает в описании монастырской тюрьмы и узника, обвиненного в совершении преступления и , очевидно, приговоренного к смерти:

*Главу склоня, в темнице той
Сидел отшельник молодой,
Испанец родом и душой;
Таков был рок! – зачем, за что,
Не знал и знать не мог никто,
Но в преступленье обвинен,
Он оправданья не искал...*

В исповеди заключенный вспоминает о своем прошлом, о том, как он жил раньше:

*Доселе жизнь была мне плен
Среди угрюмых этих стен,
Где детства ясные года
Я проводил, бог весть куда!
Как сон, безрадости и бед,
Промчались тени лучших лет.
И воскресить те дни едва ль
Желал бы я – а всё их жаль!*

Сема “прошлое “ реализуется здесь в лексемах и лексических комплексах “ доселе”, “детства ясные года”(Герой поэмы- взрослый человек, детство для него- пройденный этап жизни), “промчались”(значит детство уже ушло), “тени лучших лет”, “воскресить те дни”(т.е. вернуть уже ушедшее).

Будущее предстает в мыслях героя о том, что будет после его смерти с судившими его людьми:

*Пусть погибну, смерть моя
Не продолжит их бытия,
И дни грядущие мои*

*Им не присвоить- и в крови,
Неправой казнью пролитой,
В крови безумца молодой,
Согреть им вновь не суждено
Сердца, увядшие давно.*

Поскольку будущее героя связано с его гибелью, то перед лицом смерти он обещает не бояться мук, потому что разлука с любимой стала самой большой мукой:

*Я о спасенье не молюсь
Небес и ада не боюсь;
Пусть вечно мучусь; не беда!
Ведь с ней не встречусь никогда!
Разлуки первый, грозный час
Стал веком, вечностью для нас!*

Здесь тесно переплетаются все три компонента триады “прошлое-настоящее-будущее”. Разлука с любимой уже в прошлом (“разлуки первый, грозный час стал веком”), но она длится до настоящего момента, т.к. герой находится в тюрьме. Эта разлука продлится и в будущем, поскольку герой будет казнен. Сема “будущее” реализуется в лексических комплексах “пусть вечно мучусь” (форма будущего времени + “вечно”), “не встречусь никогда” (форма будущего времени + “никогда”), “стал веком, вечностью для нас” (форма прошедшего времени “стал” + “век/вечность” + “для нас” сигнализирует о том, что событие, произошедшее в прошлом, будет длиться и далее). Включение элемента “нас” (“мы”=“люди”=“человеческая жизнь”) также указывает на будущее, потому что жизнь человека не длится вечно, следовательно разлука будет длинее и продлится в будущем.

Вечность простирается из прошлого (“нашей жизни”) через настоящее (“нашу жизнь”) в будущее (“когда нас уже не будет”).

В романе Л.Н.Толстого “Война и мир” как в ЛСП высшего уровня также реализуется триада “прошлое-настоящее-будущее”. Первый компонент триады -“прошлое”- реализуется в указанном ЛСП в комплексах, обозначающих конкретные даты, всевозможные реалии прошлого, 19 века, такие как описания интерьера, элементов одежды, а также речь героев, типичная для того времени, места происходящих сражений, имена полководцев - исторических лиц: *“Dieu, quelle sortie !-отвечал, несколько не смутясь такою встречей вошедший князь, в придворном штатском мундире, в чулках, башимаках и звездах, с светлым выражением плоского лица». «Пруссия уже объявила, что Бонапарте непобедим, и что вся Европа ничего не может против него...И я не верю ни в одном слове ни Гарденбергу, ни Гаугвицу». «Мать расправила складки своего крашеного шелкового платья, посмотрелась в цельное венецианское зеркало в стене...» «В комнате было полутемно, только две лампы горели перед образами, и хорошо пахло куреньем и цветами. Вся комната была уставлена мелкою мебелью шифоньерок, шкафчиков, столиков. Из-за ширм виднелись белые покрывала пуховой кровати». «На заре 16-го числа эскадрон Денисова, в котором служил Николай Ростов и который был в отряде князя Багратиона, двинулся с ночлега в дело».*

Компонент триады -«настоящее»- актуализируется уже самим названием «Война и мир», потому что проблема войны и мира существовала во все времена и существует сегодня. Люди всегда с надеждой ждут мира. На фоне исторических событий, представленных в данном ЛСП, происходит становление и развитие отношений между героями. А межличностные отношения характерны и для настоящего, т.к. носят вневременной характер.

Компонент триады «будущее» не проявляется в данном ЛСП высшего уровня открыто. В будущее, в век грядущий устремлены мысли Пьера Безухова(а вместе с ним и автора), наблюдающего на огромном звездном небе комету, которая ассоциируется у людей с бесконечностью пространства и времени, и *«которая предвещала, как говорили, всякие ужасы и конец света. Но в Пьере светлая звезда эта... не возбуждала никакого страшного чувства... Пьеру казалось, что эта звезда отвечала тому, что было в его расцветшей к новой жизни размягченной и ободренной душе».*

Степень конкретности в обозначении темпоральности в ЛСП высшего уровня различна. Временная семантическая стрелка имеет свойство колебаться от максимальной степени неконкретности, неизвестности к максимальной степени конкретности, известности.

Максимальная степень неконкретности, неизвестности выражения времени принадлежит лексическим комплексам, которые говорят о действии, происходящем в какое-то неизвестное точно, неконкретное время, поэтому семы времени выражены в лексемах типа *«тогда», «однажды», «на следующий день»* и т.п.

Среднюю степень неконкретности, неизвестности временная семантическая стрелка показывает при употреблении лексических комплексов, которые включают временные локализаторы, конкретизирующие,

ограничивающие временной показатель. Например: «23 октября русские войска переходили реку Энс». Сама дата- 23 октября - еще не дает максимальной конкретности времени, но то, что речь идет о русских войсках (а не о советских, например), переходящих именно реку Энс, ограничивает этот временной показатель и указывает на события русско-французской кампании начала 19 века.

Максимальная степень известности, конкретности связана с выражением конкретного времени. Например: «Диспозиция к атаке неприятельской позиции позади Кобельница и Сокольница, 20 ноября 1805 года». «С осени 1806 года все опять заговорило о войне с Наполеоном». «31 декабря, накануне нового 1810 года, ... был бал у екатерининского вельможи».

Таким образом, анализируемый материал убеждает, что компоненты семантической триады «прошлое-настоящее- будущее», как правило, представлены в ЛСП высшего уровня в совокупности. При этом наблюдается поэтапное представление её форм. Указанная семантическая триада имеет формы своего проявления как на поверхностном, так и глубинном уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. О выражении в языке взаимодействия между чувственной и абстрактной ступенями познания действительности // Язык и мышление.- М.: Наука, 1967.
2. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке.- М.: Просвещение, 1968.
3. Чесноков П.А. Логическая фраза и предложение.- Ростов-на-Дону: РГУ, 1961.
4. Чесноков П.А. Основные принципы языка и мышления.- Ростов-на Дону, 1966.
5. Кондратьева Г.Н. Обобщенность как структурно-семантическая категория в современном русском языке.- М.: Прометей, 1993.
6. Кондратьева Г.Н. Логико-семантические пропозитивы.-М.:МПГУ,1996.

УДК 82.035+ 801. 541.1: 808.2: 808.3: 804.0

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ СТИЛЮ ТА ЖАНРУ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Шаргай І.Є., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

У мовознавчій науці постановка проблеми стилю пов'язана з іменем Ш.Баллі, зокрема з його вченням про експресивні засоби мови, що дало поштовх для розвитку лінгвостилістики.

За справедливим зауваженням Одинцова В.В., жодна галузь мовознавчих досліджень не має такої розбіжності суджень щодо об'єкта свого вивчення, як стилістика [1, 11]. Певною мірою причина такої невизначеності криється в невиразності, розмитості уявлень про мовний стиль. У цій статті ми зробимо спробу проаналізувати це останнє поняття через огляд робіт, що існують у російській, українській та французькій лінгвістиці та визначити його значення для сучасного перекладознавства.

У загальному семіотичному значенні стиль можна виявити в будь-якій знаковій системі, де дозволяється варіювання одиниць у межах існуючої системи правил та принципів. Визначення мовного стилю, яких чимало в сучасній лінгвістиці, залежить від того, наскільки широко уявляється сам об'єкт стилістики. Для більшості вітчизняних мовознавців - це сфера мовної варіативності, яка співвідноситься з контекстом ситуації та функцією висловлювання [2; 3; 4; 5;6]. При такому підході досягається максимальне охоплення мовного варіювання в різноманітних функціональних виявах мови.

При іншому, вужчому підході, який характерний для зарубіжної лінгвістики, об'єкт стилістики обмежується мовою художньої літератури (як зазначав Ж.Бюффон "Le style c'est l'homme même"). Мета стилістичних досліджень зводиться до опису текстів художньої літератури методами, запозиченими з лінгвістичної теорії. У вітчизняному мовознавстві Р.А.Будагов визначає стилістику як загальну теорію експресивних засобів мови [7]. На нашу думку, найбільш плідним є перший підхід до об'єкта стилістики, оскільки він дозволяє найбільш повно враховувати характерні ознаки мовного застосування, тобто дати різносторонній опис стилю. Підхід до стилю як до однієї з форм системи мовної варіативності [4, 40] передбачає виявлення стилістичного потенціалу мовних одиниць, що належать до певного

функціонального стилю (варіанта використання мови в різних, екстралінгвістично заданих ситуаціях) [8; 9, 7; 10].

Поняття “стиль” не можна окреслити з належною повнотою, не беручи до уваги соціальний аспект. Останній передбачає врахування таких критеріїв:

- 1) історично сформована функція, яку виконує стиль у суспільній діяльності та суспільній свідомості;
- 2) лінгвальні засоби, які використовуються для реалізації цієї функції в мовленні, їх відбір та організація, що мають нормативний характер [7; 2; 11].

Визначення поняття мовного стилю знаходимо у багатьох вітчизняних дослідників. Так, Л.А.Булаховський, який заслужено вважається основоположником лінгвостилістики в українському мовознавстві, вважав, що “засоби нашої мови, що припускають можливість їх вибору, будиши відповідним чином використані тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми зовемо словесним стилем” [12, 2]. Для російського вченого Виноградова В.В. стилі мови - це мовні системи, що виникають у процесі функціонування мови в різних сферах людської діяльності (спілкування) та в різних цілях, це структурні обриси “функції мови в її багатогранних проявах” [13]. Функціональний стиль за Кожиною М.М. - це “своєрідний характер мовлення того чи іншого його різновиду, який відповідає означеній сфері суспільної діяльності та співвідносній з нею формі свідомості, що створений особливостями функціонування в цій сфері мовних засобів та специфічною мовленнєвою організацією, яка утворює її загальне стилістичне забарвлення” [2, 49]. О.Д.Пономарів визначає мовний стиль як сукупність засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою та характером висловлювання [6, 5].

Не ставлячи за мету дати власне визначення стилю, ми скористаємося як відправним формулюванням О.І.Чердиченка: “Функціональний стиль - це різновид мови, який використовується в типовій соціальній ситуації та який відрізняється від інших варіантів своїми мовними, граматичними та фонетичними рисами” [14, 87].

Отже, функціональний стиль є не тільки сукупність певним чином стилістично забарвлених одиниць мови, він є такою організацією мовлення, елементи якої найтіснішим чином функціонально взаємопов'язані в одне ціле на основі реалізації ними якоїсь однієї функції; всі вони, як і все ціле, спрямовані на виконання конкретного комунікативного завдання.

Вважаємо за доцільне додати, що термін “функціональний стиль” в роботах різних вчених має різну поняттєву співвіднесеність: одна група вчених розуміє під цим терміном стиль мови [7; 15; 16], інші - мовленнєвий стиль [17; 18; 19]. Спираючись на вчення В.В.Виноградова, М.М.Кожина переконливо доводить, що антиномії стиль мови - стиль мовлення у функціональній стилістиці не існує. Ми поділяємо думку М.М.Кожіної про те, що функціональні стилі - це стилі в мові та мовленні (при розгляді мови і мовлення як єдиного цілого), а точніше - це стилі функціонального аспекту мови [2, 49].

Загальновідомо, що функціональні стилі формуються на екстралінгвістичній засаді у відповідності до основної комунікативної мети. Та роль, яку відіграє мета спілкування, дає підстави кваліфікувати її як стилетворчий чинник. Усі екстралінгвістичні фактори разом утворюють складну ієрархічну систему, якій відповідає ієрархія в функціонально-стилістичній диференціації мови /мовлення. Кожен стиль поділяється на підстили, підстиль - на окремі різновиди і т.д., аж до прояву індивідуальної своєрідності в мовленні - ідіолекту.

Сила впливу різних екстралінгвістичних факторів, їх стилістична значущість не однакові. За значущістю для стилів позамовні чинники поділяються на сильні й слабкі, первинні й вторинні. Незважаючи на певну розбіжність у поглядах на цей поділ, як і на сутність самих чинників, більшість учених [2; 20; 21]. відносять до них мету, завдання, сферу й тему спілкування. Огляд і критична оцінка робіт з цього питання вже здійснені Троянською Є.С. [21].

На наш погляд, провідним, визначальним чинником варто вважати мету спілкування, яка тісно пов'язана із сферою спілкування, частковим виявом якої є ситуація, умови спілкування.

На формування стилю, на думку М.М.Кожіної, впливає ще ціла низка факторів, зумовлених, наприклад, формою реалізації (усно-писемна), способом (монологічно-діалогічний), мовленнєвим жанром (оповідання, нарис) [2, 68-70]. Деякі лінгвісти відносять до суттєвих стилетворчих факторів вік, стать, освітній ценз, сімейний стан тощо [22, 18]. З цією точкою зору важко погодитись, оскільки перелічені чинники знаходять відображення в мовленні самого індивіда, у той час, як норми стилю є обов'язковими для всіх комунікантів у даній сфері, незалежно від особливостей та бажань окремої людини. Крім того, для функціонального стилю характерним є те, що він базується на свідомому виборі індивіда, а стать, вік тощо людина вибрати не може. Стилетворчі чинники єдині для всіх стилів [2, 70].

Прийнята на сьогодні класифікація функціональних стилів ґрунтується на визнаній теорії функціональної стилістики Б.Гавранека, В.Матезіуса (Чехія), В.В.Виноградова і Г.О.Винокура (колишній СРСР).

Оскільки в основу класифікації стилів дослідники часто кладуть різну кількість аспектів, то й число самих функціональних стилів визначається не однакою. Детальний розгляд робіт із сучасної стилістики української й російської мов [13; 17; 23; 24; 25; 26] показав, що принципових розбіжностей у класифікації функціональних стилів немає. Враження різною виникає внаслідок недоречної, але об'єктивно існуючої синонімічності термінів (наприклад: діловий і офіційно-діловий, адміністративний і канцелярський). Ми будемо дотримуватись загальноприйнятої класифікації, згідно з якою функціональних стилів нараховують п'ять і називають їх у такий спосіб: науковий, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний, побутовий та художній. Оскільки окремі суспільні функції мови часто є дотичними, то й функціональні стилі її не є ізольованими один від одного: один стиль може мати в собі елементи іншого. Крім того, у будь-якому функціональному стилі переважають загальномовні, міжстильові засоби, хоч кожному з них властиві специфічні елементи з однаковим стилістичним забарвленням, з єдиними нормами слововживання.

Проблема стилю є однакою важливою як для стилістики, так і для теорії перекладу. Великий внесок у розвиток перекладознавства було зроблено Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне, які у своїй роботі "Stylistique comparée du français et de l'anglais" [27] підійшли до проблем перекладу через порівняльний стилістичний аналіз двох мов. Взаємозв'язку стилістики з теорією перекладу приділяли увагу багато перекладознавців, зокрема А.В.Федоров, Л.С.Бархударов, В.Г.Гак, В.В.Комісаров, В.В.Коптілов, О.І.Чередниченко, Л.О.Черняхівська, Ч.Табер, О.Д.Швейцер серед факторів, що впливають на хід перекладу, виділяє категорію, що співвідноситься зі стилістичним розподілом мови на підсистеми згідно зі сферою її використання, тобто функціональним стилем [28]. В.М.Комісаров виділяє стилістичну проблему як одну з найважливіших у лінгвістиці перекладу, вказуючи на те, що сам предмет стилістики має багато спільного з перекладом як об'єктом лінгвістичного аналізу. При комунікативному підході до порівняння висловлювання двома мовами найбільш важливою є, на думку В.М.Комісарова, їх функціонально-стилістична тотожність. Ось чому жанрово-стилістичні особливості оригіналу є важливим фактором, що визначає той чи інший тип перекладу [29].

О.І.Чередниченко вважає, що стилістика забезпечує теорію та практику перекладу дуже важливими для неї даними: "Подальший розвиток теорії та практики перекладу є можливим тільки на базі глибокого філологічного вивчення проблем перекладу, серед яких проблема стилю займає важливе місце. Аналіз стилістичних явищ, особливо на рівні літературного перекладу, вимагає синтезу лінгвістичного та екстралінгвістичного дослідження твору оригіналу" [14, 91]. Поряд з тим, автор цитованих рядків визнає велику роль порівняльної стилістики двох мов. Стильові особливості матеріалу, який підлягає перекладу, є тим фільтром, що обмежує діапазон мовних відповідників [30; 14].

Стилістичний аналіз тексту, на нашу думку, може розглядатись як побудова певного конструктивного інваріанта, певного роду "опорних бантин, які ще не зцементовані розчином слів". Стилістика забезпечує теорію перекладу тими параметрами, за допомогою яких досягається адекватність перекладу.

Перекладознавці висловлюють різні думки щодо компонентів стилю та їх обсягу. Так, І.О.Кашкін вбачає у стилі, з одного боку, будову мови автора та відображення в ній норми загальнолітературної мови, а з іншого індивідуальний художній стиль, як систему вираження світогляду автора [31, 384]. О.В.Федоровим відзначається, що індивідуальна своєрідність твору охоплює такі поняття, як національний колорит, стилістичні ресурси, синтаксис, емоційна забарвленість, мовні характеристики (лексика), ритм [32, 284].

Говорячи про важливість стилю для перекладознавства, слід, на наш погляд, наголосити на необхідності розрізняти поняття: «стиль твору» та «індивідуальний стиль автора». Ці два поняття знаходяться в діалектичних відношеннях: якщо перший зумовлено функціонуванням мови в конкретній соціальній сфері, то другий залежить від творчого використання загальнолітературної мови автором, який має свої особисті ідейно-естетичні погляди.

Оскільки будь-який текст належить до певного жанру, то він характеризується сукупністю специфічних для цього жанру рис. Це означає, що при обробці тексту перекладач повинен мати на увазі як індивідуально-авторські особливості тексту, так і його приналежність до певного жанру [33, 19]. Е.Д. Хірш порівнює жанр з правилами поведінки. Він вважає, що, визначаючи жанр, автор повідомляє нам ці правила, причому не тільки ті, за якими він пише, але й ті, за якими ми повинні читати. Автор твору мовби каже, що він буде дотримуватись певних умовностей, а ми мовби погоджуємось на щось більше, а на щось менше звертати увагу. Таким чином, для читача жанр є тим сигналом, який орієнтує, спрямовує його читачке сподівання ще до знайомства з твором.

Для перекладача, як посередника між текстом оригіналу та його іншомовним адресатом, віднесеність іншомовного повідомлення до певного жанру зумовлює вибір перекладацьких рішень, які спрямовані на досягнення саме тієї мети, яку було поставлено автором тексту оригіналу. Отже, будь-який вихідний текст як об'єкт сприйняття стає носієм певної функції й відповідно потребує функціонального підходу.

При функціональну підході дуже важливого значення набуває уточнення самого поняття “жанр”, а також співвідношення усталеного та мінливого в жанрі, закономірностей їх розвитку [33, 19].

Проблема жанру не нова, про що свідчить велика кількість літератури (критичної, наукової, навчальної та довідкової), предметом якої виступає жанр - сам по собі чи в низці інших суміжних або схожих явищ. Ця література трактує жанр як явище художньої літератури. Так, наприклад, С. План [34], О. Дюкро та Ц. Тодоров [35] визначають жанр як сукупність творів, які в певний період утворюють систему і можуть бути точно визначені та описані тільки в їх взаємозв'язку. Вони виділяють такі жанри, як роман, новела. Для Бахтіна М.М. поняття “жанр” не є тільки літературознавчим, у його розумінні воно набуває загальнолінгвістичного значення. Він першим розрізняє первинні жанри (*les discours quotidiens* - повсякденне мовлення) та вторинні, які більш-менш відповідають літературним жанрам [36, 252]. Ж.П.Бронкар [37, 58] розуміє під жанром комунікативні форми (*formes communicatives historiquement construites par diverses formations sociales*).

М.М.Кожина пропонує перенести поняття “жанр” до функціональної стилістики, використовуючи його для характеристики всіх видів літератури та писемності: наукової, ділової тощо. У її викладі дефініція поняття “жанр” набуває ближчого до лінгвістичного формулювання: “Жанр - це різновид літературного (у широкому розумінні цього слова) твору, що має різні призначення й характеризується спрямованістю змісту, своєрідністю форми та будови тексту в композиційно-сюжетному плані, розміром та деякими іншими ознаками” [38, 91].

Ми схильні вважати, що жанр - це різновид функціонально-мовленнєвого стилю, що детермінується п'ятьма факторами: а) формою будови; б) характером наявної інформації; в) емоційною забарвленістю, г) засобами вираження інформації, д) її цільовою спрямованістю.

Жанр - це ще і стандартизований тип добору й організації екстралінгвістичних факторів та мовних засобів у єдиний текст. Тут враховуються: добір окремих явищ дійсності та послідовність їх подання в тексті; структура тексту, що формується за допомогою словесно оформленої послідовної подачі фактів, явищ та відношень між ними; види функціонування мовних засобів у тексті (співвідношення елементів різних стилів, їх взаємне пристосування в тексті, спеціальні формули організації тексту).

Взаємовідношення між стилем та жанром у межах функціональної стилістики, тобто між функціональним стилем та формами внутрішньостильової варіативності, на перший погляд, є дуже простими й однозначними: стиль - поняття більш широке і вищого порядку, а жанр - вузше, залежне (підстиль, різновид стилю). І, таким чином, стосовно стилю - поняття нижчого порядку. Але при всьому тому, коли ми розглядаємо жанри як різновиди стилів, ми не можемо механічно їм приписати відношення частини до цілого. За В.Л.Наєром, - це відношення включення. “Різновиди явища не є частинами гомогенного цілого. Вони тому і є різновидами, що загальні для них якості варіюються в кожному з них на основі притаманних їм ознак, що відрізняються від ознак вищої таксономії” [39, 42]. Тобто, параметри, за якими розмежовуються функціональні стилі та жанри, - не однакові.

Питання виділення ознак, за якими розрізняються мовленнєві жанри, порушувало багато лінгвістів, і в науковій літературі є багато суджень щодо цієї проблеми. Вивчення й систематизація їх дозволить скласти досить повне уявлення про те, що це за ознаки, який їхній характер.

Слід додати, що до цього часу кардинальним залишається питання, до якої категорії відноситься жанр: до форми, змісту чи того й іншого. Це питання детально вивчає Є.І.Макаренко у своєму дисертаційному дослідженні [33]. Тут же автор розглядає підхід до питання про межі жанру Н.Ф.Копистянської, яка виділяє чотири сфери жанру [40, 16-18]:

Сфера 1. Жанр як найбільш абстрактне, загальнотеоретичне поняття, що означає сукупність взаємопов'язаних основних, найбільш стійких жанрових ознак, які складаються в групі творів протягом тривалого часу і дають підстави об'єднувати останні під загальною назвою - роман, балада, поема, сонет тощо.

Це єдина, де можуть бути застосовані поняття усталеності та постійності.

Сфера 2. Жанр як історичне поняття, що є обмеженим у часі та соціальному просторі. Жанр тут розглядається в розвитку, видозміні. Отже, у сфері 2 це поняття не є чимось стійким, постійним, що повторюється, воно поєднує в собі весь комплекс історичних умов становлення жанру та його модифікацій. Вивчення жанрів у другій сфері допомагає глибше проникнути у творчу думку людства на кожному етапі його розвитку.

Сфера 3. Жанр - поняття, що враховує специфіку конкретної національної культури (наприклад, гоголівські “Вечори на хуторі поблизу Диканьки”). Таким чином, розуміння жанру в сфері 3 - це врахування специфіки конкретної національної літератури.

Сфера 4. Жанр як індивідуальна творчість (наприклад, чехівські оповідання).

Н.Ф. Копистянська робить висновок про те, що є стійким, а що піддається змінам і поєднується вже в самому понятті “жанр”. Жанр є стійким як поняття загальнотеоретичне (сфера 1) та змінюваним в безперервному історичному розвитку (сфера 2,3). Крім того, жанр є неповторно індивідуальним (сфера 4).

Визначення жанру Н.Ф.Копистянською є, на погляд Макаренко О.І., найбільш обґрунтованим. Запропонована нею класифікація демонструє взаємозв'язок всіх жанроутворюючих рис, враховуючи при цьому попередні дослідження [33, 23].

Кухаренко В.А. пише, що в галузі перекладознавства жанрове позначення твору є тим текстовим маркером, який зумовлює структурні особливості вихідного тексту, у певній мірі впливає на його обсяг, побічно відображується в його мовній субстанції [41, 82]. Іншими словами, жанр виступає як стійка структура тексту оригіналу, яка організує всі його компоненти в єдину систему. У зв'язку з цим специфічні мовні проблеми, що виникають при перекладі текстів різних жанрів, повинні вирішуватись разом зі специфічними питаннями перекладу кожного конкретного жанру.

О.І. Макаренко зазначає, що при жанровому підході до перекладу дотримання/недотримання норми жанру в обох текстах (оригіналу і перекладу) може бути критерієм оцінки відповідності / невідповідності тексту оригіналу та тексту перекладу [33, 23], його адекватності, еквівалентності.

Саме в цьому напрямку ведуться дослідження в галузі жанрово-стилістичної теорії перекладу, яка через вивчення комунікативно-прагматичних особливостей текстів різних стилів та жанрів виявляє їх жанрово-стилістичні домінанти, тобто сукупності мовних, композиційних і прагматичних ознак даних текстів. Підходячи до перекладу з позиції жанрово-стилістичного аналізу, ми мимоволі стикаємось з проблемою зіставного аналізу мовних одиниць цих жанрів, а також із компаративним вивченням тематично аналогічних текстів двох мов. В обох випадках ми будемо вирішувати проблему досягнення комунікативно рівноцінного перекладацького еквівалента цих текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одинцов В.В. Стилистика текста. - М.: Наука, 1980.- 263 с.
2. Кожина М.Н. Стилистика русского языка.- М.: Просвещение, 1983.- 223с.
3. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови/ Відп. ред. В.М. Русанівський.- К.: Наукова думка, 1977.- 237 с.
4. Наер В.Л. Стиль и текст и стиль текста // Сб.н.тр.МГПИИЯ им. М. Тореца.- М.: МГПИИЯ.- 1986.- №263.- С. 39- 46.
5. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль.- К.: Наукова думка, 1976.- 288 с.
6. Пономарів О.Д. Стилистика сучасної української мови.- К.: Либідь,1992.- 248 с.
7. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили.- М.: Высшая школа, 1967.- 375с.
8. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова.- К.: Вища школа,1994.- 414 с.
9. Скребнев Ю.М. Лингвостилистика в ее отношении к стилистике текста и лингвопоэтике// Тезисы докладов конференции «Теоретические проблемы стилистики текста» (25- 27 сент., 1985).- Казань: Изд-во Казанского ун- та.- 1985.- С. 7-8.
10. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови.- К.: Радянська школа,1962.- 495с.
11. Степанов Г.В. О границах лингвистического и литературоведческого анализа художественного текста// Теория литературных стилей.- М.: Наука, 1982.- С.133-136
12. Булаховський Л.А. Стилiстичнi засоби мови// Лекції з основ мовознавства.- Харків, 1931.
13. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика.- М.:Изд-во АН СССР, 1963.- 254с.
14. Чередниченко О.І., Коваль Я.Г. Теорія та практика перекладу. Французька мова.- К.: Либідь, 1995.- 319с.
15. Панфилов А.К. Лекции по стилистике русского языка.- М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1968.- 80 с.
16. Функциональные типы русской речи/ Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В.- М.: Высшая школа, 1982.- 223 с.
17. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка.- М.: Просвещение, 1965.- 408 с.
18. Долинин К.А. Стилистика французского языка.- Ленинград: Просвещение, 1978.- 343с.

19. Бенвенист Э. Общая лингвистика.- М.: Прогресс, 1974.- 448с.
20. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування.- Изд-е 3-е.- К.: Вища школа, 1982.- 288 с.
21. Троянская Е.С. К вопросу о технико-стилистических приемах в научной речи// Язык научной литературы.- М.: Наука,1975.- С. 27-86.
22. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови.- Київ: Наукова думка, 1990. – 216 с.
23. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи.- М.: МГУ, 1957.- 448 с.
24. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В.В. Німчук, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга та ін..- К.: Наукова думка,1989.- 288 с..
25. Курс історії української літературної мови: в 2-х т./ Ред. Білодід І.К, АН УССР Ін-тут мовозн. ім. О.О.Потебні.- К.,1958.- Т.1.-596 с.
26. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика// Під ред. Їжакевич Г.П.- К.: Наукова думка, 1973.- 588 с.
27. Vinay J., Darbelnet J. Stilistique comparée du français et de l'anglais.-Paris:Didier, 1958.- 332 p.
28. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика.- М.: Воениздат, 1973.- 280 с.
29. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. - М.: МО, 1980.- 167 с.
30. Стил ь автора и стил ь перевода/ Новикова М.А., Лебедь О.Н., Лукинова М.Ю. и др.- К.: УМК ВО, 1988.- 81 с.
31. Кашкин И.А. Для читателя-современника. Статьи и исследования. - М.: Советский писатель, 1968.- 562с.
32. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. - М.: Высшая школа, 1983.- 303с.
33. Макаренко Е.И. Жанрово-стилистическая доминанта в переводе: Дис...канд.фил.наук: 10.02.20.- Одесса, 1989.- 161 с.
34. Plane S. Ecrire au collège- Paris: Nathan,1994. -256 p.
35. Ducrot O.et Todorov T. Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage.- Paris: Seuil, 1972.- 586 p.
36. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров// Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - 2-е изд.- М.: Искусство, 1986.- 445с.
37. Bronckart J.P. L'acquisition des discours// Le français dans le monde. Le discours: enjeux et perspectives.- 1996.- № spéc.- P.55- 65.
38. Кожина М.Н. Стилистика русского языка.- М.: Просвещение, 1983.- 223с.
39. Новикова М.А., Елович Л.А., Лукинова М.Ю., Любченко Т.Н., Макаренко Е.И. Жанр и перевод// Перевод как процесс и как результат: язык, культура, психология.- Калинин: КГУ, 1989.- С. 36- 43.
40. Копыстьянская Н.Ф. Жанровые модификации в чешской литературе.- Львов: Вища школа, 1978.- 258с.
41. Кухаренко В.А. Интерпретация текста.-М.: Просвещение, 1988.- 192 с.

РОЗВИТОК БАГАТОЗНАЧНОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “РОЗУМОВА ДІЯЛЬНІСТЬ”)

Школяренко В.І., к.філол.н., доцент

Сумський державний педагогічний університет

Наявність полісемії у фразеології, як і в лексичній системі мови, є характерною її ознакою. Незважаючи на значні досягнення в галузі вивчення фразеології, теоретичні питання полісемії фразеологічних одиниць (ФО) залишаються до кінця не висвітленими. Зокрема, недостатньо вивчені відмінності між багатозначністю фразеологізмів та слів, нез'ясованим є питання про те, яким чином багатозначність пов'язана з типами значень ФО і в зв'язку з цим не встановлено, які критерії існують для вивчення полісемії [1, 50]. Переважна більшість теоретичних досліджень явища полісемії у фразеології зводиться до встановлення шляхів виникнення багатозначних ФО, до аналізу причин послабленого розвитку цього явища у фразеології, до розмежування полісемії – омонімії тощо.

Фразеологічна полісемія значно відрізняється від лексичної. Загальноновизнаним є твердження, що кількість багатозначних ФО порівняно з лексичними невелика. Звичайно, у більшості випадків фразеологія моносемантична, до того ж полісемантичні ФО найчастіше мають два – три значення.

В досліджуваному фразеологічному матеріалі початку 19 століття нами зафіксовано лише 105 полісемантичних одиниць, що складає 1,5 % від загальної кількості досліджуваних ФО даного періоду, до того ж більшість фразеологізмів має в семантичній структурі не більше двох значень. В Duden кількість досліджуваних багатозначних фразеологізмів нараховує 336 одиниць, тобто 4,2 %. Таким чином, число полісемантичних ФО зросло в середньому на 3 %. Це говорить про те, що переважна більшість ФО фразеосемантичного поля “розумова діяльність” характеризується наявністю одного значення. З 336 ФО 298 мають два значення, 33 ФО – три і 1 фразеологізм – чотири значення.

Це пояснюється багатьма причинами: а) по-перше, специфікою ФО – особливо великою роллю конотації в їх семантичній структурі, яка забезпечує функціонування в мові ФО перш за все, як експресивно-оцінних характеристик реалій, через що зменшуються їхні номінативна та комунікативна функції; б) по-друге, природою фразеологічного значення, зокрема його образним характером, високим ступенем абстракції, переосмисленням, які заважають іншому, ще одному перенесенню, що в багатьох випадках здійснити неможливо; в) по-третє, зміст ФО пов'язаний з його внутрішньою формою, оскільки фразеологізм створюється на основі певного образу, в якому незначною мірою відчувається зв'язок з індивідуальними відношеннями між предметами, що, безумовно, негативно впливає на появу нового значення; г) по-четверте, нарізнооформленість компонентного складу призводить до меншої глобальності фразеологічної семантики порівняно із значенням лексем, які є ціліснооформленими одиницями. Ця особливість ускладнює процес утворення нових значень [2, 6]. В.П.Жуков виділяє ще деякі моменти, які стримують розвиток полісемії у фразеології. Серед них – менша контекстуальна рухливість ФО, адже вони позбавлені можливості більш-менш вільно вступати в смислові та граматичні зв'язки з іншими словами (знову ж позначається вплив багатокомпонентної фразеологічної структури). Багатокомпонентність фразеологізмів стає на перешкоді тому, що значення багатьох із них піддається семантичному розгортанню, сегментації [3, 25]. Так, якщо взяти значення фразеологізму *seine Gedanken beisammenhaben*, то воно вичерпується семами *konzentriert sein, aufpassen*.

З проблемою полісемії у фразеології тісно пов'язане питання внутрішньої форми. Полісемантичний фразеологізм для кількох своїх значень має єдине семантичне поле, тобто вторинні значення повинні мати зв'язок з первинним фразеологічним значенням конструкції [4, 115]. Але це первинне семантичне поле не слід вважати об'єднувальним для спільного значення. Специфіка кожної семи ФО виключає можливість існування такого інваріанта у смисловій структурі фразеологізмів, тобто значення, яке б охоплювало зміст семем даної системи. Деякі лінгвісти заперечують поняття загального значення [5, 89–90]. У полісемантичному фразеологізмі існує загальний зміст – сукупність усіх семем з їхніми характерними ознаками, і цей спільний зміст не є значенням, тому що, по-перше, як семантична одиниця мови, він не функціонує в мовленні самостійно, а по-друге, він не має своїх особливостей (системності звуків, синонімічності, антонімічності тощо). Спільним моментом у всіх значеннях є внутрішня форма, яка в смисловій структурі ФО є семантичним стрижнем, що проймає зміст усіх її елементів і від якого семемі дістають напрямок свого розвитку. Наприклад, полісемантичний фразеологізм *j-m einen Streich spielen* має такі значення: 1/ *j-n mit einem Streich hineinlegen*; 2/ *j-m übel mitspielen, ihn täuschen, narren, im Stich lassen*. Спільним змістом, етимологічним образом служить порівняння з неприємністю того, що хтось комуś завдає.

Безсумнівним у лінгвістиці є питання про те, що багатозначна мовна одиниця, в тому числі й фразеологізм, завжди співвідноситься не з одним, а з цілим рядом понять, які за змістом можуть бути далекими одне від одного, а іноді й протилежними. Наприклад, *j-n wie eine Zitrone aussperren: 1/ j-n aufdringlicher Weise ausfragen; 2/ j-m viel Geld aus der Tasche ziehen.*

Таким чином, усі значення полісемантичного фразеологізму виражають різні поняття, які об'єднуються внутрішньою формою, єдиним стрижнем. Сислову структуру багатозначного фразеологізму слід розглядати не як механічне і випадкове поєднання двох або кількох значень, а як цілісно організовану, впорядковану єдність, у якій окремі семми взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Кожне із значень фразеологічної одиниці виникає внаслідок метафоризації одного вільного словосполучення, яке виступає у відношенні до окремих значень ФО як спільне джерело метафоризації. Цим і зумовлюється тісний смисловий зв'язок між окремими значеннями. Полісеманти фразеологізму щодо послідовності їхнього творення рівнозначні, але це не виключає того, що в семантичному плані вони можуть бути нерівноцінними, неоднаковими. Вони можуть відрізнятися між собою:

а) ступенем метафоризації, напр.: *es geht rund: 1/ es herrscht Hochbetrieb; 2/ Rücksicht wird nicht genommen; 3/ man zankt heftig.* Тут значення розміщені за зростанням ступеня метафоризації;

б) ступенем абстрактності. Наприклад, у фразеологізмі */alles/ schwarz sehen* одне із значень *äußerst mißgestimmt und pessimistisch sein* конкретніше від іншого *keinen Ausweg oder Hoffnungsschimmer erblicken*;

в) широтою охоплення дії або вияву ознаки, напр.: *dort ist was los: 1/ es geschieht etwas; 2/ es ist eine besondere Lage eingetreten*;

г) функціональною активністю значення. Це випадки, коли деякі значення вживаються дуже рідко. Зокрема *sich in einer ausweglosen Situation befinden* у багатозначній ФО *ganz schachmatt sein* мало поширене поряд з уживаним та широко розповсюдженим *ganz müde, todmüde sein.*

У межах полісемічної ФО, так само як і в межах багатозначного слова, значення можуть співвідноситися між собою як пряме і переносне, хоча у фразеології це явище не таке поширене, як у лексиці. ФО можуть виступати як у прямому, так і в переносному значенні. Виникнення переносного значення у фразеологізмів пов'язане з можливістю перенесення вихідного значення на іншу сферу понять і уявлень, напр.: *auf /volle/ Touren kommen: 1/ in Schwung kommen, energisch werden; 2/ böse werden; 3/ in Stimmung kommen.* Більшість фразеологізмів заперечують наявність у полі семантичних ФО переносного значення, мотивуючи це тим, що кожен фразеологічний зворот, що з'являється внаслідок переосмислення, інгерентно вже мав переносне значення як внутрішньо притаманне.

Пряме значення фразеологізму не можна ототожнювати з прямим змістом, вираженим співзвучним з ФО вільним словосполученням. Усі фразеологічні значення метафоричні, тому такого прямого значення у фразеологізмі бути не може, бо інакше воно повертає ФО у сферу вільного словосполучення такого ж складу. В одній фразеологічній полісеманті значення можуть співвідноситися як пряме і переносне. Звідси виходить, що переносність у фразеології служить одним із джерел її полісемії, напр.: *sich auf den Hintern setzen: 1/ AUFS GESÄß FALLEN; 2/FLEIßIG LERNEN, ARBEITEN ; 3/ völlig überrascht sein.* Переносні значення у фразеології малопоширені, але вони існують і не можуть не спиратися на вихідне значення. У подібних випадках спостерігається ієрархічна послідовність значень.

У смисловій структурі полісемантичної ФО розподіл семм залежить від характеру їхніх взаємовідношень, який у різних фразеологізмах виявляється по-різному. Він визначається, у першу чергу, способом виникнення значень: незалежно одне від одного, тобто внаслідок паралельної метафоризації або одного на базі іншого - як результат вторинного метафоричного зсуву. Так, ті значення, які виникають незалежно, вважаються рівноправними. Вони становлять рівноцінні, паралельно існуючі семми полісемантичного фразеологізму, напр.: *auf den Hund kommen: 1/ herunterkommen; 2/ in schlechte Verhältnisse geraten.* Рівноправні значення виникають незалежно одне від одного для вираження різних понять як наслідок узагальнення одного образу. Такі семми, як правило, мають однаковий ступінь абстрактності, через що одне значення не можна пояснити за допомогою іншого і встановити, яка з семм виникла раніше. Це вдається зробити лише завдяки спеціальному етимологічному аналізу.

У межах полісемантичного фразеологізму можуть співіснувати і нерівноправні значення. У таких випадках місце розподілу семм у смисловій структурі ФО є неоднаковим: вони можуть співвідноситися між собою як первинні та вторинні, вихідні і похідні значення, а також одне значення може перебувати в прямій залежності від іншого, напр.: *j-n etw. stiefmutterlich behandeln: 1/ j-n/etw. unnatürlich hart behandeln; 2/ etw. vernachlässigen.* Звичайно, вторинні, похідні семми вважаються значеннями вищого порядку порівняно з первинними, бо їхній зміст є абстрактнішим, загальнішим, експресивнішим, оскільки вони вбирають в себе певні ознаки і етимологічного образу, і зміст своїх попередніх сем.

Отже, у полісемантичній смисловій структурі ФО (особливо у тій, яка має три і більше значень) семемами можуть перебувати в найрізноманітніших відношеннях і мати різне розташування. Вони можуть перебувати в рівноправних відношеннях, коли значення в них незалежні, наприклад: *j-n ins Verderben bringen*: 1/ *j-n verderben*; 2/ *j-n in die Not stürzen* і нерівноправних, коли одне значення впливає з іншого, як у фразеологізмі *in Schwung kommen*: 1/ *in Gang kommen, vorangehen*; 2/ *intensiver werden /in seiner Tätigkeit/*.

Відношення можуть бути також комбінованими, коли одночасно співіснують рівноправні і нерівноправні семемами, як у прикладі: *in/im /Schwung kommen/sein/*: 1/ *intensiv*; 2/ *in Betrieb sein*; 3/ *stark im Gange sein*. У цій фраземі друге і третє значення виникли на основі першого. Виходить, що вони нерівноправні стосовно першого значення, але між собою - рівноправні і незалежні.

Спостереження над функціонуванням полісемантичних ФО свідчить, що характер їхньої багатозначності пов'язаний із способом переосмислення вільних словосполучень цього ж складу. Якщо полісемія у ФО найчастіше розвивається внаслідок паралельної метафоризації вихідних словосполучень, то неможливо встановити залежність між семемами або вивести одне значення з іншого. І навпаки, внаслідок вторинного метафоричного зсуву переосмисленню підлягають уже існуючі фразеологічні значення. Перше значення таких ФО виникає внаслідок метафоричного переосмислення, а друге – на ґрунті першого, тобто вже існуючого фразеологічного значення.

Як і в слові, у фразеологізмі виникнення значень пов'язується з різною предметно-логічною співвіднесеністю, а це свідчить про те, що об'єктом метафоризації стали різні ознаки того самого явища. До того ж процес метафоризації міг здійснюватися не поступово, а паралельно. Основним фактором, який відрізняє одне значення від іншого, є їхня співвіднесеність з одиницями мислення: кожне із значень має свій об'єкт, своє поняття, свій предметно-логічний зміст.

Продемонструємо особливості полісемантизації ФО на окремих прикладах. Зареєстрована в словнику Кампе ФО *einem den Brotkorb höher hängen* має значення *einem seine Nahrung, seinen Unterhalt vermindern*. В Duden поряд з вищеназваним значенням фіксується ще одне значення цього фразеологізму *j-n strenger behandeln*. Фразеологізм *einem eins auf das Dach geben*, що функціонував на початку 19 століття з одним значенням - *einem Schlag geben*, набуває в процесі функціонування та розвитку ще одного значення *j-m einen Verweis, eine Rüge erteilen*. Фразеологізм *einem auf der Hacke sein* мав на початку століття одне значення *dicht hinter ihm sein, entweder ihn verfolgend, oder in genaue Aufsicht nehmend*. В Duden кодифікується поряд з колишнім значенням нове значення даного фразеологізму *j-n in Bezug auf Leistung bald erreicht, eingeholt haben*. Як видно з прикладів, у межах багатозначної ФО спостерігається як подібність галузей референцій фразеосемантичних варіантів, так і їхня відмінність.

Розвиток окремих полісемантичних ФО характеризується змінністю одного фразеосемантичного варіанта поряд з незмінністю іншого. Наприклад: *Campe: sich auf die Hinterbeine treten*: 1/ *sich zum Widerstande gefaßt machen*; 2/ *zurücktreten, einem Versprechen nicht Genüge leisten, einen Vertrag nicht erfüllen wollen* – *Duden: sich auf die Hinterbeine stellen/setzen*: 1/ *sich wehren, sich widersetzen, sich sträuben, Widerstand leisten*; 2/ *sich Mühe geben, sich anstrengen*. Семантичні структури перелічених багатозначних фразеологічних одиниць демонструють різницю в ступені відхилення значень, відображають прямування від конкретного до абстрактного, що характеризує семантичний розвиток багатьох фразеологізмів, завдяки якому вони отримують вторинне значення у процесі свого розвитку.

Проте це не єдиний шлях розвитку додаткових значень у семантичній структурі ФО. У наступних прикладах переносне значення має протилежне спрямування - від абстрактного до конкретного: *Campe: seine Haut selbst zu Markte tragen /etw. auf seine eigne Gefahr unternehmen/* - *Duden: seine Haut zu Markte tragen*: 1/ *sich voll für j-n, etw. einsetzen und sich dabei selbst gefährden: sich in Gefahr begeben; die unangenehmen Folgen einer Sache auf sich nehmen*; 2/ *scherzh.: als Gallgirl, Stripteasetänzerin o.ä. arbeiten*. *Campe: es geht heidi: es geht verloren* – *Duden: heidi gehen*: 1/ *plötzlich verlorengehen*; 2/ *österr. Kindersprache: schlafengehen*.

Аналіз розвитку ФО в зазначений період дозволяє виділити як паралельно-переносні, так і послідовно-переносні значення в структурі багатозначних ФО. У першому випадку окремі значення фразеологізмів, як правило, рівноцінні, а рівень абстракції від значення змінних словесних комплексів майже завжди однаковий. Послідовно-переносні значення є результатом вторинної метафоризації первинно-образного значення, рівень абстракції в таких значеннях неоднаковий, ФО з таким типом значення можуть також відрізнятися за обсягом конотативної інформації.

Процес збагачення семантичної структури мовних одиниць новими значеннями залежить багато в чому від структури ФО. У зв'язку з цим А. В. Кунін зазначає, що "між довжиною фразеологізму та розгалуженістю його смислової структури є зв'язок" [6, 93-94]. Цю точку зору поділяє також А.Г.Назарян, стверджуючи, що чим складнішою є лексико-граматична структура фразеологізму, тим вільніше цей фразеологізм протидіє полісемії [7, 60]. Поділяючи погляди цих вчених, ми вважаємо, що

структурний чинник не є єдиним, не меншу роль у розвитку полісемії відіграє багатоплановість та актуальність образу, який послужив основою переосмислення.

Як свідчить кількісний аналіз, розвиток багатозначності не належить до найбільш продуктивних джерел поповнення фразеологічного складу німецької мови. Це пояснюється тим, що нові фразеологізми складають важливий резерв збагачення експресивно-образної системи, а тому успішно виконують притаманну їм образно-експресивну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Про полісемію фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови // Укр. мова і літ. в школі. – 1981. – № 12. – С. 50–52.
2. Сидоренко М.И. О смысловой структуре фразеологизмов // Очерки по русскому языку и истории его развития / Учен.зап. / Ленингр.пед.ин-т им. А.И.Герцена. – Л., 1969. – Т. 370. – С. 5–53.
3. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – М.: Просвещение, 1978. – 100 с.
4. Бабич Н.Д. Фразеологічна омонімія і полісемантизм // Укр. мовознавство. – К.: Вища шк., 1980.– Вип. 8. – С. 113–118.
5. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы /на материале английского языка/. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
6. Кунин А.В. О фразеологической номинации // Сб. науч. Тр. / Моск.гос.пед.ин-т иностр.яз. им. М. Тореза. – 1983. – Вып. 211. – С. 88-100.
7. Назарян А.Г. О полисемии в сфере фразеологии // Сб.науч.тр. / Ун-т дружбы народов им. П.Лумумбы. – М., 1980. – С. 53–60.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Campe H.–J. Wörterbuch der deutschen Sprache. – Braunschweig Schulbuchhandlung. 1807-1811. – Bd. 1. – 1023 S.; Bd. 2. – 1116 S.; Bd. 3. – 908 S.; Bd. 4. – 940 S.; Bd. 5. – 977 S.; Bd. 6. – 673 S.
2. Duden: der Duden: in 12 Bänden / hrsg. vom Wissenschaftl. Rat der Dudenredaktion: Günther Drosdowski. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989-1997.
3. GWDS: Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in 6 Bd. / Hrsg. u. bearb. von wissenschaftl. Rat u.d. Mitarb. der Dudenred. unter Leitung v. G. Drosdowski. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut. Dudenverlag, 1976–1981. – 2992 S.

УДК 820 М – 3.091

ТВОРЧА СПАДЩИНА ЄЛИЗАВЕТИНЦЯ ЕНТОНІ МАНДІ В ОЦІНКАХ СУЧАСНОГО ЗАРУБІЖНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПОШУКУ

Штефан А.А., здобувач

Запорізький державний університет

Інтерес до поезики англійського роману доби Відродження не згасає протягом довгого часу. Не дивно, що літературознавча наука на сьогодні має у своєму арсеналі декілька фундаментальних праць, присвячених вивченню цього літературного феномену, який органічно поєднує риси поезики “romance” та “novel” або ж, послуговуючись термінологією Грінцера [1], роману “першої епохи” та роману “другої епохи” [2;3;4;5;6]. Внаслідок екстенсивного вивчення елізаветинського роману протягом останньої третини ХХ ст. в науковий обіг було введено чимало “нових” літературних персоналій, які до того часу залишалися поза увагою вітчизняного літературознавства, а саме, - Джон Лілі, Філіп Сідні, Томас Лодж, Роберт Грін. Нещодавно на сторінках фахового часопису “Ренесансні студії” з’явилася низка історико-літературних розвідок, присвячених творчим пошукам тих елізаветинців, які традиційно вважалися письменниками третього ряду: Джордж Гасконь, Генрі Четтл, Емануель Форд, Ніколас Бретон та ін. І хоча написані ними романи належать до числа маловідомих творів ренесансної прози, врахування

художнього досвіду цих авторів, безперечно, сприяє переосмисленню усталених концепцій й уточненню загальних уявлень про жанрову генезу англійського роману.

Одним з маловідомих елизаветинців, сучасників Шекспіра, був Ентоні Манді (1560-1633). Політичний діяч, талановитий перекладач, поет та прозаїк він залишив після себе напрочуд різноманітну художню спадщину, до якої увійшли численні ліричні поезії, балади, переклади та романи. Щоправда, на відміну від У. Шекспіра, К. Марло та інших, творчість який добре відома та ретельно вивчена, художній доробок Ентоні Манді на цей час ще не став центром уваги дослідників. Ім'я цього автора навіть не згадується у фундаментальних російських виданнях з історії англійської літератури та в українських навчальних посібниках з історії зарубіжної літератури Ренесансу.

Щодо англійських дослідників, то вони лише підтверджують той факт, що Ентоні Манді був вельми популярними за життя та вказують на непересічність творчої особистості письменника. Так, у монографії Д. Кері "Проза 16 і 17 століть" Манді постає перед читачем як громадський діяч, шпигун уряду, патріот, який перш за все був громадянином, а вже потім літератором.[7]. Американський дослідник К. С. Люїс називає Е. Манді комерційним автором (мається на увазі те, що Манді отримував фінансову винагороду за створення пейджентів), драматургом та агентом-провокатором, який з однаковою старанністю переслідував і католиків, і пуритан). До речі, К. С. Люїс зазначає, що більшість елизаветинських "men of letters" змушені були заробляти на життя письменництвом.[8]. Оскільки Манді частіше орієнтувався на представників середнього класу, то він не намагався приховувати свого зв'язку із гільдією друкарів. Науковець Г. Рол згадує ім'я Ентоні Манді у зв'язку з Беном Джонсоном. Автор блискучих комедій висміював свого сучасника і колегу на сторінках п'єси "Зміна події." Бен Джонсон виводить на сцену вельми дикуватого персонажа Антоніо Баландіно - "автора пейджентів..., котрий завжди ходить з гвоздику або зубочисткою у роті... за штучністю і манірністю він дасть фору дюжині жінок, а за занудністю він рівний цілому десяткові констеблів." До того ж у вуста Антоніо Бен Джонсон вкладає і таку доволі кумедну саморефлексію, в якій відчувається іронічне ставлення батька англійської сатири до стилістики творів Манді: "Я часто використовую затерті фрази, як і багато інших, ... я пишу дуже просто, а це не може не подобатись читачам." [9].

Як зауважують деякі дослідники, популярність Е. Манді тривала і за часів розквіту слави Шекспіра.[10] Він [Манді] не залишився поза увагою сучасників і колег по перу. Так, наприклад, вони називали письменника «Джек - майстер на всі руки», «Jack-of-all-traders»[11], а відомий літературний критик-елизаветинець Френсіс Мерез відмічав, що Манді був кращим сюжетотворцем - "the best plotter" [12].

Існує не багато біографічних даних про Ентоні Манді. Відомо, що він був хрещений 13 жовтня 1560 року в церкві Св. Георгія. Його батько - Крістофер Манді - заробляв на життя купецтвом (торгівлею мануфактурними товарами). Будучи представником середнього класу, Ентоні все ж отримав вищу освіту. У зв'язку з цим можна згадати слова подяки, які письменник висловив своїм батькам у пейдженті "Дзеркало мінливості" (1579): "із власної волі батьки вклали в нас значні кошти, даруючи нам можливість здобути освіту"[13, 16]. До 16 років Манді займався акторською справою, а в 1576р. став учнем відомого печатника Джона Алде. Нічого не відомо про те, наскільки добре оволодів він цією професією, але ми знаємо, що у 1578 він залишає Лондон та відправляється у Францію та Італію. Під чужим ім'ям Манді вступає до Англійського коледжу у Римі і проводить там кілька місяців. Саме цей період свого життя письменник змалював в автобіографічному романі "Англо-романське життя" (1582). Після повернення до Англії Манді продовжує акторську діяльність і починає свою літературну кар'єру.

З 1579р. твори Манді публікуються один за одним без тривалих перерв. Це і популярні балади та поеми ("Красуня біля струмка" (1579?), "Невдоволений король"(1580?)), переклади французьких та іспанських романів ("Пальмерін із Олівії" (1586), "Англійський Пальмерін" (1587)), п'єси ("Джон Кент та Джон Камбер" (1589), "Падіння Роберта, Графа Хантінгтонського" (1598), "Смерть Роберта, Графа Хантінгтонського" (1601), "Сір Томас Мор" (1598)). У 1580р. він пише роман "Зілото." Сюжет цього твору Шекспір, ймовірно, використав у "Венеціанському купці" [14; 18; 19].

Необхідно зазначити, що період з 1590 - 1600рр. був дуже важливим для становлення письменника. У реєстрі групи книговидавців - "Щоденнику Філіпа Генслоу" - відмічається, що протягом 1597 по 1602 Манді опублікував 15 або 16 п'єс. На жаль, далеко не всі вони збереглися до нашого часу [15]. Найбільш відомі серед них "Джон Кент і Джон Камбер" (1589?), "Життя сера Джона Олдкаселського" (1590?) та "Сір Томас Мор". Останній твір, як вважають, був написаний у співавторстві з Шекспіром, з яким Манді вочевидь був знайомий. Підставою для такої гіпотези є той факт, що зберігся рукопис цієї п'єси, частина якого створена у манері, характерній для Шекспіра) [14].

У цей період Манді вивчає англійський фольклор, вплив якого згодом буде відчуватися на сторінках його драматичних творів, а саме "Падіння Роберта, Графа Хантінгтонського" (1598) та "Смерть Роберта, Графа Хантінгтонського" (1601). Слід додати, що письменник задумав поєднати історичний аспект з фольклорним. Прототипом Робін Гуда у п'єсах був Граф Хантінгтонський, а праобразом Марієн - дівиця Матільда, страчена за наказом короля Джона. [16].

Безперечний інтерес представляють переклади французьких та іспанських лицарських романів, таких як "Пальмерін із Олівії", "Англійський Пальмерін", "Пальмандос" та декілька інших. Щоправда, як зазначає англійський дослідник Т. Болдвін, відомий англійський романтик Роберт Сауті, який пізніше, у 1807 році, корегував переклад "Англійського Пальмеріну", припускав, що Манді або продав право використовувати своє ім'я друкарям, або сам заснував перекладацьку гільдію [13]. Укладачі "Кембрізької Історії Англійської та Американської літератури" наголошують на тому, що Манді був непересічним перекладачем. Адаптуючи італійську п'єсу "Фіделія та Фортунію" (відомо, що вона ставилася при дворі у 1584р., а була опублікована у 1585), він перетворив прозовий твір у віршований, який, на думку дослідників, приємно вражав поетичністю [11].

У 1586 році Манді був призначений на посаду "Представника палати Її Величності", яку він обіймав упродовж усього часу правління Єлизавети I. Вірогідно, саме у цей період він почав писати пейдженти. Втім, до наших часів збереглися лише ті пейдженти, що датуються 1605 – 1616 роками. У цей час Манді знайомиться з відомим істориком Джоном Стау, автором монографій "Хроніка Англії від Брута до теперешніх часів" (1580), "Історія Уельсу" (1584) та "Аннали, чи визначна хроніка Англії" (1565) і стає його другом. У 1606р. після смерті Стау Е. Манді отримує завдання від гільдії письменників Генслоу переглянути та виправити останню з робіт видатного хроніста - "Огляд Лондона." Ретельна редакторська робота Манді завершилася успішно, і "Огляд Лондону" вийшов друком у 1618 році. Мало що відомо про подальшу акторську і драматургічну кар'єру Манді. Є припущення, що він припинив писати п'єси для театру, і вже після 1619р. не має згадок ні про його літературну, ні про громадську діяльність [11].

Отже, Манді писав з надзвичайною легкістю, і, як наслідок, він створив напрочуд багато літературних творів, які є своєрідним унаочненням смаків тогочасного масового читача.

Подібно до Барнабі Річа, Томаса Лоджа, Роберта Гріна та Емануеля Форда Манді спробував себе у жанрі "romance", опублікувавши еффуїстичний роман "Зілото." Необхідно зазначити, що стиль роману Манді дослідники оцінюють по-різному. На думку відомого ренесансознавця Д. Кері "Зілото" навряд чи є еффуїстичним твором, незважаючи на певну загальну атмосферу вишуканості, яка у Манді є ще більш штучною, ніж у інших еффуїстів [7]. Автор дослідження "Кавалькада Англійського Роману" Е.Вагенкнехт вважає, що єдиною заслугою Манді була вельми вдала спроба імітувати еффуїстичний стиль, на що вказує назва його роману "Zelauto. Given for a friendly entertainment to Euphues, at his arrival into England" [17]. З точки зору відомого літературознавця К.С.Люїса, роман "Зілото" все ж таки імітує "Евфуес", але не стільки сам стиль Лілі, скільки характерні для роману "Евфуес" сюжетно-композиційні моменти [8]. Втім, своєрідність та оригінальність стильових рис роману Манді не вичерпується лише еффуїзмом, крім того, розвиваючись у рамках стильової домінанти епохи, манера письменника зазнає низку важливих змін. Не останню роль у творчості письменника відіграє перекладацька діяльність. Він увів до лона національної англійської культури найкращі зразки лицарського роману. Варто підкреслити, як відмічає Д.О'Коннор, що одним з перших елизаветинських романів з яскраво виразними лицарськими мотивами був саме "Зілото" Ентоні Манді [20].

Оскільки роман ніколи не перекладався і навіть не коментувався, доцільно коротенько зупинитися на сюжетно-тематичному аспекті.

Зілото, син герцога Венеції, відправляється у подорож з метою побачити світ та здобути необхідний досвід. Мандруючи, герой знайомиться з багатьма цікавими людьми та відвідує різні країни, у тому числі й Англію.

Треба відмітити, що Е.Манді не тільки змальовує побут та звичаї англійців, вкладаючи різноманітні компліментарні характеристики елизаветинців в уста іноземців – Зілото та його друзів, - але і вводить королеву Єлизавету та Графа Оксфордського в ролі дійових осіб. На Сицилії Зілото знайомиться з відлюдником Астрефо. Між ними встановлюються довірчі стосунки. Варто зазначити, що елизаветинці часто вводили відлюдників дійовими особами своїх творів, це дозволяло їм органічно вплітати до мережива роману філософсько-теологічні мотиви, і залучати читача до дебатів. У зв'язку з цим можна пригадати романи Т.Лоджа «Тінь Евфуеса» та «Роберт II», де відлюдник не тільки постає як активний учасник сюжетного розвитку, але й є своєрідним рупором авторських ідей. Однак функція Астрефо в романі "Зілото" інша: він більше слухач, ніж радник. Дуже цікавою є і композиційна організація твору: дія роману розгортається на двох рівнях – прозової оповіді (розповіді Зілото про свої пригоди і коментарі Астрефо) та поетичних вставок, які хоча і залишаються суто декоративними, все ж додають твору ліричного звучання і виконують певні художні функції. У першій частині роману Зілото змальовує свої мандри по Англії та Персії. Ця частина орієнтована на описову техніку, характерну, за словами К.С.Люїса, для літератури мандрів, вона містифікує читача, зображуючи удаване як реальне, плід авторської уяви як дещо достеменно відоме та реальне [8]. Водночас, розповідь не позбавлена авантюристичності та інтриг: у цьому, безумовно, простежується вплив пальмеринівського циклу (як відомо, Манді був одним з найбільш плідних перекладачів того часу, і своїм знайомством з пальмеринівськими романами англійські письменники не в останню чергу зобов'язані саме йому).

Отже, в структурі роману Манді "Зілото" проявляється засвоєний автором досвід філософських діалогів, ренесансної новелістики, лірики, пальмеринівських лицарських романів та жанру філософської бесіди. Цей твір є цікавим зразком елизаветинського роману, який в історії розвитку романного жанру вважається "підготовчою стадією" на шляху від "romance" до "novel".

Безперечно, "Зілото" заслуговує на детальне дослідження, так само як і поезія та поеми Манді, його п'єси та пейдженти. Тому серед перспективних напрямків вивчення творчої спадщини Ентоні Манді можна відзначити, насамперед, такі: виявлення ідейно-художньої своєрідності його творчих експериментів, які, можливо, не завжди були доведені до кінця, але далися взнаки у поезиці творів письменника. Цікаво також проаналізувати своєрідність художньої структури, жанрово-стильових рис драматичних робіт, які мають розглядатися у контексті становлення та розвитку драматургії Шекспіровської доби. Доцільно, очевидно, також з'ясувати, якими спонуканими керувався Манді-перекладач, і як саме його мистецьке кредо відбивалося у численних авторизованих перекладах пальмеринівського циклу.

Думається, що детальний аналіз творів Ентоні Манді дозволить визначити місце цього майстра слова у літературній панорамі англійського Відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринцер П.А. Две Эпохи романа // Генезис романа в литературах Азии и Африки. – М.: Наука, 1980.
2. Урнов Д.М. Формирование английского романа эпохи Возрождения // Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы.. - М.: Наука, 1967. - С. 416-436.
3. Андреев М.Л. Рыцарский роман в эпоху Возрождения. - М.: Наследие, 1993. - С. 212 - 224.
4. Привалова Л.П. Актуальные аспекты изучения английского романа позднего Возрождения. - Днепропетровск: Изд. ДГУ, 1996.
5. Потьомкіна Л.Я. Про одну з тенденцій у вивченні англійського роману доби Відродження. // Ренесансні студії. - Запоріжжя, 1997. - Вип. 1. - с. 4-7.
6. Торкут Н.М. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу. - Запоріжжя, 2000. - 406с.
7. John Carey. Sixteenth and Seventeenth Century Prose. English Poetry and Prose 1540-1647. Ed. by Christopher Ricks. Vol. II, 2nd sphere books. Ltd. 1970. – P.371.
8. Lewis C.S. English Literature in the XVII c. Excluding drama. Oxford: Ox.Un.Pr., 1973. – P.400-402.
9. Harvey Paul. The Oxford companion to English Literature. Oxford: Ox.Un.Pr., 1967. – P. 565.
10. Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences & General Literature. 9th Ed. - Vol. XVII. - Edinburg: Adam & Charles Black. - P. 204.
11. The Puritan Attack upon the Stage §10. Lodge's Defence. Vol. 6. The Drama to 1642. Part 2. The Cambridge History of English & American Literature. An Encyclopaedia in 18 vol. 1907 - 21.
12. F.Meres. Palladis Tamia. 1598. - P.44.
13. On the literary Genetics of Shakspeare's plays. 1592-1594. By T.W. Baldwin. The University of Illinois Press. Urbana, 1959. – P. 27-31.
14. Preface to Munday A.Crufo-thriambos. London. Ed. & privalty printed, 1962. – P.3-11.
15. Henslowe, Philip. Diary. Ed. by R.A.Foakes & R.T. Rickert. Cambridge: Cambridge University Press, 1961.
16. Meagher, John Carney. Introduction to "The Downfall of Robert, Earle of Huntingston" by Anthony Mundy, 1601. - The Malone Society Reprints. Oxford: Oxford University Press, 1964.
17. Edward Wagenknecht. Cavalcade of the English Novel. – NY.: Henry Holt & C., 1970. – P.15.
18. Edward de Vere & the Shakespeare Printers// The true Story of the Shakespeare Publications by Robert Brazil, 2000.
19. Mabillard, Amanda. Sources: The Merchant of Venice. 1999
20. Amadis de Gaule & its influence on Elizabethan Literature by John J. O'Connor. Rutgers University Press New Brunswick, New Jersey.1970 – P.308

ПСИХОЛОГІЗМ ПОВІСТІ ПАНАСА МИРНОГО “ЛИХІ ЛЮДИ” В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ

Шупта-В'язовська О. Г., к. філол. н., доцент, Чорна М. Г., доцент

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

Творчість Панаса Мирного являє собою одну з вершин української літератури, – вершину, без якої неможливо уявити подальше сходження нашого красного письменства, зокрема, досягнення ним модерного психологізму початку ХХ ст. Саме психологічна майстерність Панаса Мирного своєрідно зумовила здобутки М. Коцюбинського, В. Стефаника, В. Винниченка та інших першорядних майстрів слова. Важливе місце у творчій спадщині письменника займає повість “Лихі люди”, яка вважається одним з перших зразків власне психологічної прози в нашій літературі. Обсяг статті не дозволяє торкнутися всіх аспектів даної проблеми, тому увага буде зосереджена на питанні гармонізації психологічного аналізу як однієї з форм втілення психологізму нового типу та принципу характеротворення з епічним родовим началом в контексті розгортання художнього часу та простору.

Важливе місце у відповіді на обране питання займає з'ясування часопросторової організації авторського погляду як провідника епічного. Концептуально цікавою в цьому плані видається уже експозиційна частина твору. Повість починається описом світанку після похмурої дощової ночі. Пейзаж позначений, з одного боку, суб'єктивною емоційністю авторського бачення, але, з другого, являє собою широку узагальнену картину пробудження землі, усього живого після сну. Уже в цій картині відчувається прагнення до конкретизації, намічається масштаб і співрозмірність розгортання подій, формується і починає відігравати важливу роль траєкторія авторського погляду. Спочатку авторський погляд фіксує таїнство світанкового неба, зародження нового дня, але поступово він невблаганно знижується, і в той момент, коли погляд автора торкається землі, у монументальний світ природи, хай ще не прямо, опосередковано вривається людське начало. Широта, осяжність погляду ще зберігається, та монументальність втрачається, що супроводжується і зміною відчуття часу. Ми можемо сказати, що умовно цей фрагмент складається зі світанку небесного і світанку земного: перший передає не стільки часову конкретику, плин часу, скільки один з моментів одвічної космічної сталості, яка існує у формі циклу, безкінечної повторюваності. Поступово зі зниженням погляду світанкові метаморфози втрачають плавність, усталену послідовність, змінюється характер руху – він стає більш дієвим, інтенсивним, у певному розумінні одночасно-хаотичним. Земний світанок руйнує величну гармонію небесного, приходить конкретний день, час космічний втілюється в земному, монументальна циклічність поступається профанній лінійності. Ці смислові зміни зумовлені змінами траєкторії погляду автора, – якщо досі вона була вертикальною: небо – земля, сонце – все живе на землі, то, досягши тверді, вона стає горизонтальною. Поступово в горизонтальній площині погляд автора виокремлює людину, яка спочатку постає в загальному потоці живого, але досить швидко стає одиницею пануючою – земний відлік і рух часу пов'язаний передовсім з нею. Невипадково саме в той момент, коли погляд автора виокремлює людину, він ніби зупиняється, концентруючись в одній точці. З'ясування основної сфери зацікавлення автора провокує те, що і вертикальна і горизонтальна траєкторії його погляду, як траєкторії поверхові, втрачають свою актуальність. Вони забезпечили широту погляду, його осяжність, створили панорамність, – тепер авторський погляд шукає глибину, оскільки “поверхня” людини й оточуючого її мінлива, осмислити їх можна тільки заглибившись у “внутрішнє”, у “невидиме”, сконцентрувавшись на сутності. Тому авторський погляд обирає в своїй горизонтальній траєкторії одну точку і починає приглядатися до неї. Ця точка-фрагмент (людина та оточуюче її) виявляється досить складною й багатопланою: тут авторський погляд обирає траєкторію концентричних кіл – місто П. з його околицями й дорогами, що ведуть на базар, сам базар, далі тюрма з її камерами-норами, нарешті – людина в камері. Система концентричних кіл ускладнюється смисловим нюансом – їхня єдність руйнується протиставленням: осяяне сонцем місто і байдужа до сонця мертва тюрма, що поглинула людину.

Таким чином, ми бачимо, що уже експозиційна частина, яка являє собою у вступному фрагменті розгорнутий пейзаж, не тільки інформує, де і коли відбуваються події, але є суттєво концептуальною в часопросторовому плані. По-перше, час і простір виступають у ній на паритетних засадах, що створює відчуття загальної доцільності та гармонії суцього; це доповнюється інтенсивністю руху – як зовнішнього сакраментального, так і внутрішнього творчого, – все разом дозволяє траєкторії авторського погляду накреслити панораму не площинну, а об'ємну, де вертикаль і горизонталь доповнені глибиною. По-друге, природний час і природа-простір як загальне, універсальне знаходять свій смисл у конкретному, одиночному – світанок нового земного дня співвідноситься з ранком у місті П., циклічний час “розпрямляється” в лінійність буденного чергування, сакральний простір природи локалізується

точно визначеним місцем. Отже, уже на початку твору авторським поглядом формується епічна точка зору, яка знаходить своє подальше втілення в стосунках сюжетного та фабульного часу.

Сюжетний час “Лихих людей” прямо вказує на жанрову приналежність твору – це повість, розповідь про життя героя. Однак, жанрова природа твору виявляється ускладненою системними стосунками між часом фабульним та сюжетним, що в даному випадку, виявляється результатом взаємодії епічного з психологічним. Фабульний час представляє нам Петра Телепня від першого шкільного дня до моменту загибелі в тюрмі, точно вік персонажа автор не визначає, та читачеві зрозуміло, що Петро ще досить молода людина, хоча і вкрай виснажена нервовим напруженням і працею. Час безпосередньої подійності теж точно визначити важко, він окреслений арештом Телепня, його самогубством і кількома днями по тому (принагідно зауважимо, що ці кілька днів потрібні Панасу Мирному епіку, але не психологу, – основної події твору вони не розгортають, передовсім ними розставляються усі крапки над і у фабульному часі, створюється відповідний ефект повної завершеності, вичерпаності епічної перспективи). У розгортанні сюжетного часу письменник вдається до новаторського на той момент прийому: розвиток подій тісно пов’язується ним з психологічним станом героя, із затьмаренням його свідомості, розвитком нервово-психічної хвороби, яка і призводить Телепня до самогубства. Тому в розгортанні і визначенні сюжетного часу зустрічаються дві тенденції – перша виражає об’єктивний епічний погляд автора, друга пов’язана з психологічною суб’єктивністю героя. Спочатку чітко витримується чергування дня і ночі, розповідь рясніє авторськими вказівками типу “знову настав день”, але згодом ця часова орієнтація починає втрачатися, що мотивується розвитком хвороби героя, який дедалі більше втрачає зв’язок з дійсністю, занурюється у своє Я: до певної міри можемо говорити про вплив суб’єктивності героя на об’єктивність автора, погляд якого не може втриматися на рівні епічної чистоти, входячи у річище психологізму. Та попри все, ми можемо визначити приблизне тривання сюжетної дії – десять діб. Відзначене знаходить свою конкретизацію і в тому, що спочатку основний перебіг подій будується як ритмічний ряд чергувань: день – ніч, світанок – вечір, камерні зустрічі та враження Петра – його згадки про колишнє життя, але поступово об’єктивна часова орієнтація втрачається, змінюється і ритм чергування теперішнього та минулого в свідомості героя, він все глибше і глибше вгрузає у позачася колишнього, яке розростається й заступає сьогодення. Таким чином, сюжетна дія повісті складається, по-перше, з дії прямої та безпосередньої, яка охоплює сучасне, по-друге, дії опосередкованої свідомістю героя, дії ретроспективної, – причому остання представлена ширше, більш тривала. Роль ретроспекції взагалі цікава і показова у творчій манері Панаса Мирного, з формального прийому вона виростає у своєрідну форму його психологізму. Це характерне уже і щодо повісті “Лихі люди”.

Ретроспекція відіграє у творі дві функції: з одного боку автору-епіку потрібне відповідне тло, істотна часопросторова перспектива, у якій ретроспекція і виступає своєрідним стартовим майданчиком, з другого – вона є глибинною мотивацією сучасного, а відтак і провідником психологічного. Сучасне в його даності не є самодостатнім, вичерпно самопояснюваним, його повнота можлива тільки в контексті минулого. Але не випадково і те, що по суті ретроспекції Панаса Мирного є псевдоретроспекціями – вони виникають не стільки як спогади-фрагменти, скільки як суцільна картина минулого, ретроспекції настільки розгорнуті, що в них самих розрізняється минуле і сучасне. А якщо врахувати вплетеність ретроспекції в безпосередню сюжетну дію, то мусимо визнати, що погляд автора повсякчас намагається охопити всі три часові площини – минуле, сучасне, майбутнє, тому і фінальні сцени повісті можна розглядати не лише як вивершення епічної повноти, коли остаточно з’ясовуються життєві історії персонажів, але і як висловлення плану майбутнього, хоча події цих сцен до прямої сюжетної дії не входять, та все ж накреслюють її опосередковану перспективу.

Для розуміння природи художнього часу повісті “Лихі люди” істотним виступає співвідношення ретроспективного і теперішнього планів, їхній смисловий діалог. Якщо говорити про кількісне співвідношення цих планів, то вага ретроспективного може видатись значимішою. Дійсно, фабульний час охоплює понад двадцять років, а сюжетний час триває біля десяти діб. У зв’язку з необхідністю гармонізації двох планів зображення Панас Мирний приходив до розуміння необхідності інтенсифікації часу прямої сюжетної дії. Саме ця необхідність провокує “прив’язування” ретроспекції до психічного життя героя. На формальному рівні Панасу Мирному це вдалося: звернення героя до спогадів цілком вмотивоване – він опинився в критичній ситуації, у замкненому просторі, стан його свідомості можна визначити як пограничний, що крім зовнішніх обставин зумовлюється і фізичною хворобливістю, нервовим та інтелектуальним перенапруженням. Тому цілком зрозуміло, чому Петро Телепень весь час поринає в минуле, але формально вмотивована індивідуальна ретроспекція, зберігаючи смислове значення, у певний момент втрачає художню достовірність: так згадувати, як згадує Петро, людині не властиво. Його спогади в контексті окресленої ситуації повинні наблизитись не стільки до логічно повних завершених картин, скільки до напливів-марень. Тенденція до останнього, безперечно, виявлена, особливо під кінець повісті, та попри все і напливи-марення розгортаються в широку деталізовану логічно послідовну картину. Подібне не є випадковим – авторський погляд уже як позиція автора послідовно формує і виявляє міцне епічне начало твору.

Відзначене є абсолютно закономірним в контексті української літератури початку 70-их років XIX ст., творчість Панаса Мирного являє собою витоки пластичної єдності дії зовнішньої та дії внутрішньої, психічного переживання та дії-вчинку, дії-акції в їхній безпосередній репрезентації. Немає нічого дивного в тому, що бездоганна на рівні художнього прийому ретроспекція “Лихих людей” у художньому своєму втіленні видає в авторі епіка, якому потрібна широта й панорамність дійсності, включення людини в соціум, що істотно і суттєво зумовлює її життя. Тому відсутність до певної міри психологічної пластичності ретроспекції знімається тим, що вона, по суті, належить не героєві, а автору, саме його епічний погляд вона з’ясовує, одночасно надаючи художній ситуації психологічності. Отже, ми можемо говорити, що повість Панаса Мирного “Лихі люди” є твором, що закладає підвалини власне психологічної прози, в ньому знайшли втілення й художнє узгодження на рівні часопросторової організації дві суперечливі тенденції – утвердження епічного та його руйнування через посилення психологічного аналізу. Причому обидві ці тенденції заявлені й виявлені достатньо послідовно й повно. Аналізований твір як і творчість Панаса Мирного являють собою класичний зразок урівноваження, гармонізації доцентрових стабілізуючих та відцентрових руйнуючих тенденцій у художньому втіленні епічного начала прозою XIX ст.

УДК

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д.філол.н., професор

Запорізький державний університет

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі.
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі.
- c) для основного тексту: Times New Roman, – 10 пт.
- d) для УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжстрочний інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові (інтервал – 12 пунктів) і вирівнюється по середині. Прізвища авторів з ініціалами в алфавітному порядку набираються в другому рядкові після заголовка (інтервал – 14 пунктів) і вирівнюється по середині. Перший абзац тексту статті (або перший підзаголовок) набирається в другому рядкові (6 пунктів) після списку прізвищ авторів. Анотації набираються і розташовуються в окремому розділі журналу (англійською мовою).

Підзаголовки статті вирівнюються на середину рядка. До підзаголовків не включаються посилання на літературу, рисунки, таблиці.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градаціях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2, ... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, котрі можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі ВМР файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі " Рисование ") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзацу) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різноманітності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті повинні бути пронумеровані.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, ім'я файлу статті.
- На дискеті повинні міститися:
 - ✓ текст статті
 - ✓ анотація (англійською, російською, українською мовами)
 - ✓ ключові слова (також трьома мовами)
 - ✓ відомості про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів)

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті
2. Анотацію, ключові слова
3. Відомості про авторів
4. Витяг з протоколу засідання вченої ради факультету
5. Зовнішню рецензію
6. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів
7. Лист-клопотання на ім'я ректора з проханням опублікувати статтю (для співробітників сторонніх організацій)

Адреса редакції : Україна, 69063, м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (0612) 64-26-05 – відповідальний редактор
69-98-26 – редакційно-видавничий відділ.

Збірник наукових статей.

Вісник Запорізького державного університету

Філологічні науки

№4,2001

Технічний редактор - Толлок О.В.

Підписано до друку 26.12.2001. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура "Таймс".

Умовн. друк. арк. 21,9. Обл.-вид. арк. 28,8.

Замовлення № 487. Наклад 100 прим.

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки
Запорізького державного університету

69063, м. Запоріжжя, 63,

вул. Жуковського, 66, к.21,

тел. 64-55-54

